

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

125709

İSLAM'DA AHİRET İNANCI ve REENKARNASYON

125709

Mustafa ÜNVERDİ

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MÜHÜRÜ

Danışman: Doç. Dr. Halife KESKİN

Yüksek Lisans Tezi

ADANA / 2003

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Halil K.

Başkan : Doç Dr. Halife KESKİN

(Danışman)

Ali O.

Üye : Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

Abdullah A.

Üye : Yrd. Doç. Abdullah ALPEREN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

25/06/2003

Mahir F.

Prof. Dr. Mahir FISUNOĞLU
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

İSLAM'DA AHİRET İNANCI VE REENKARNASYON

Mustafa ÜNVERDİ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman Doç. Dr. Halife KESKİN

Haziran, 2003, 188 sayfa

Ahret inancı, İslam dininin temel akideleri arasındadır. Buna göre insanlar ölüm hadisesi ile birlikte yok olmazlar. Ölüm, bir diğer hayata geçişi ifade eder. Ölüm ötesi hayat, berzah alemi ile başlar. Berzah alemi, kişinin öldükten sonra kıyamete kadar geçen süre içindeki hayatının adıdır. Kıyamet koptuktan sonra ise artık tüm insanlar yeniden diriltir. Ruhların bedenlere iadesi ile gerçekleşecek ba's, Ahiret yurdunda ebedi hayata ilk adımdır. Burada, insanın hem bedeni hem de ruhu ile bir bütün olması, dolayısıyla Ahirette de bu kimliği ile yeniden diriltilecek olması dikkate değer bir noktadır. İslam kelamcıları, yeniden dirilişin, ruhun bedene iadesi ile gerçekleşeceğini kabul ederler.

Reenkarnasyon, ruhun çeşitli bedenlerde sürekli doğması, bedenden bedene göç ederek varlığını sürdürmesi demektir. Bu inanç, ruhu esas alan ve bedeni önemsiz gören bir temel üzerine bina edilmiştir. İnsanların ruhlarının, çeşitli bedenlerde doğarak tekamül etmesi gerektiği inancını savunur. Ayrıca reenkarnasyona göre Ahiret denen bir başka bir alem yoktur. Ruh, tekamül ederek, en iyi ruhların katına yükselecektir. Gerek bu konuda kaleme alınmış eserlerden gerekse yaptığımız alan çalışmalarından anlaşılacağı üzere tekrar doğuş öğretisinde, insanın yaptıklarının karşılığını göreceği bir Ahiret inancı yoktur.

Reenkarnasyon, iki açıdan İslam'ın Ehli Sünnet yorumuyla uyuşmaz. Birincisi, insanda esas olan unsurun ruh olduğu, bedenin ise elbise olduğu inancı; ikincisi ise, insanların yaptıklarının karşılığını bu dünyada göreceği inancıdır. Ehli Sünnet'in yorumuna göre ise İslam, insanı bir bütün olarak görür. Onun yaptıklarının karşılığını göreceği bir Ahiret hayatı olduğunu vaat eder. Kur'an, Ahirette insanın, ruhuyla ve bedeniyle yeniden dirileceğini, dünyada işlediği amelinin karşılığını alacağını açık bir şekilde ifade etmiştir.

Anahtar kelimeler : Kur'an, Ahiret, reenkarnasyon, ruh, beden.

ABSTRACT

THE BELIEF OF THE HEREAFTER IN ISLAM AND THE REINCARNATION

Mustafa ÜNVERDİ

Master Degree Thesis, The Department Of The Basic Islamic Sciences

Supervisor: Doç. Dr. Halife KESKİN

June, 2003, 188 pages.

The belief of hereafter (Ahiret) is one of the Islam's basic religious faith. According to this faith, people won't be nonexistence when they die. The meaning of death is passing to the next world. And, the hereafter begins with life of grave. In the other word, the name of life between death and doomsday is called "Berzah." After doomsday people will resurrected again. Resurrection will be realized by return of souls to their bodies. Also, it will be first step for hereafter life. Resurrection by soul and body is very important in Islamic thought. We have to say that, Islamic theologians agree to the resurrection will realized by return of souls and bodies.

The meaning of reincarnation is born of souls in different bodies. By the way the soul has immortality by going around the bodies after death. This belief based on think of soul. In opinion of reincarnation the body isn't important. In this respect, person can change a lot of bodies in different lives. The belief of reincarnation claims that souls must evolution by transmigration. Besides, according to reincarnation doctrine there won't be another world after this life which called hereafter. Soul will rise to well souls by evolution life by life. In our studies and other works in this field, in opinion of reincarnation there isn't belief of hereafter that people will be punished or rewarded because of their behaviors, actions and works.

It's clear that reincarnation is disagree with Islam, especially in two ideas: One of them is that the soul is the most important side of human but body is unimportant. The other one is that reincarnation refuses hereafter in other world. However Islam, accept that human is a complete animate with soul and body. For this reason, human is valuable not only with his soul but with his body. Also, Islam promise that people will be rewarded or punished at hereafter because of their performances in this world. In addition, Qoran explain that human will be resurrected by his body and soul. It's very understandable in the Qoran's message.

Keywords : Qoran, hereafter, body, soul, reincarnation.

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
 DOKÜMANTASYON BÜROSU

ÖNSÖZ

Dünyanın en eski zamanlarında dahi, insanların öldükten sonra ruhlarının başka bedenlere geçeceğine inanılıyordu. Bugün de, gerek görsel gerekse yazılı basında çıkan bazı haberler bu inancı çağrıştırıyor. Tekrar doğuş hadisesi olarak isimlendirilen bu iddialar, insanların akıllarına birtakım sorular getirmektedir. Söz konusu iddialara baktığımızda, örneğin birisi, kendisinin önceki hayatında öldürülen ABD'nin otuz beşinci Başkanı John Fitzgerald Kennedy olduğunu söylüyor ve suikastın nasıl işlendiğini anlatıyor. Bir başkası yakın zamanda ölen İngiliz Lady Diana'nın ruhunu taşıdığını söylüyor ve öldüğü kazayı anlatıyor. Bir diğeri, aslında İtalyan bir ailenin çocuğu olduğunu ancak şimdi Türkiye'de doğduğunu söylüyor. Yine birisi Mısır'da soygun esnasında öldürüldüğünü ve omzundaki yaranın hala üzerinde mevcut olduğunu ifade ediyor. Başka birisi de önceki hayatında bıçaklandığını, bıçak izinin karın boşluğunda şimdi bile mevcut olduğunu söylüyor. Bu örneklerin sayısı çoktur. Bu hadiseler, geçmişi çok eski tarihlere uzanan ve bugün Doğu'da tenasüh olarak bilinen, Batı'da ise reenkarnasyon olarak tanımlanan, ruh göçü inancına ait iddialardır. Bütün bunlar, Kur'an ve sünnette daha önce izine rastlamadığımız şeyler olduğu için, çözülmesi gereken bir problem olan karşımıza çıkmaktadır.

Reenkarnasyon inancının, halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkemizde tutunması için Kur'an tarafından destek bulmuş olması veya en azından, İslamî esaslara aykırı olmaması gerekir. Bu yüzden, ruh göçü ile ilgili eserlere göz attığımızda, reenkarnasyon taraftarlarının, söz konusu inancı Kur'an ile desteklemeye çalıştıklarına şahit oluyoruz. Bunun yanında bu inanca sahip olanlar, halk arasında kabul görmek için sevgi, barış ve kardeşlik gibi evrensel değerleri de kullanmaktadırlar. Biz, insanların inancını ilgilendiren böyle bir meselede İslam Kelâmının bakış açısını ortaya koymak gerektiğini düşünüyoruz.

Amacımız elbette bu alanda faaliyet gösteren çeşitli dernek ve kuruluşları karalamak veya yargılamak değildir. Ancak, bu konuda yapılan faaliyetleri, sistemli bir şekilde yürütülen organizasyonların mercek altına alınması ve bu akımın hangi amaca hizmet ettiğinin net bir şekilde belirlenmesinin zihinleri rahatlatacağı inancındayız. Aksi halde kafalardaki soru işaretleri silinmeyecektir. Buna ek olarak, reenkarnasyonun İslam'a aykırı olmadığı iddiası, İslam Kelâmı açısından değerlendirilmesi gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

İşte biz bu çalışmada, reenkarnasyona inanmanın İslam'a aykırı olup olmadığını tahlil etmeye çalışacağız. Bu çerçevede, reenkarnasyon taraftarlarının kendilerine dayanak olarak öne sürdükleri Kur'an ayetlerinin İslam müfessirleri tarafından nasıl yorumlandığını, reenkarnasyoncuların kabul ettikleri Ahiret inancı ile İslam'ın öngördüğü Ahiret inancının ne derece birbirine benzediğini inceleyeceğiz. Bu çalışmada, benzerlerinden farklı olarak alan çalışmasına da yer verilecektir. Her ne kadar, elimizde bazı teorik bilgiler varsa da gerçekte, tenasühe inananlar, Ahirete inanıyorlar mı? İnanıyorlarsa nasıl bir Ahiret inancına sahiptirler? Söz konusu insanların Ahiret inancı ile İslam'ın öngördüğü Ahiret akidesi birbiri ile aynı mıdır ? İşte bütün bu soruların cevabını tezimizde bulmaya gayret edeceğiz.

Bu gibi soruların cevabını ararken öncelikle Kur'an'ın haber verdiği Ahiretin hangi vasıflarda olduğunu çok iyi bir şekilde kavramamız gerektiğine inanıyoruz. Bu yüzden araştırmamızın ilk bölümünde, Kur'an'ın bildirdiği Ahiret inancı üzerinde duracağız. İnsanın ölümüyle birlikte başlayan Berzah alemi, kabir hayatı ve sonrasında yeniden diriliş. Ancak bu meseleler çalışmamızın ana konusu olmadığı için, bunları ele alırken muhaliflerin görüşlerine yer vermeyi gerekli görmüyoruz.. Bununla birlikte yeniden dirilişi ele alırken bu konuda karşılaşılan felsefi problemlere de değineceğiz. Zira insanın mahiyeti hakkındaki görüşler aynı zamanda yeniden diriliş inancını da şekillendirmektedir. Bu yüzden yeniden diriliş konusunu incelerken, özellikle insanın mahiyeti ile ve onun kişisel kimliğini oluşturan unsurlarla ilgili felsefi tahlillere yer vermeye çalışacağız.

İkinci Bölümde ise İslam'ın öngördüğü insan anlayışı ve ruh-beden ilişkisinin mahiyeti üzerinde duracağız. Burada, ruh-beden ilişkisi konunun en önemli bölümlerindendir. Zira İslam'ın kabul ettiği ruh-beden ilişkisi ile, reenkarnasyon savunucularının kabul ettiği ruh-beden ilişkisi bir değildir. Bu noktada mevcut olan düalist ve monist insan anlayışı incelemeye çalışacağız.

Ruh-beden ilişkisini ortaya koyduktan sonra çalışmamızın diğer kısmı olan reenkarnasyon bölümüne geçeceğiz. Üçüncü bölüm olan bu noktada, reenkarnasyonun tarihi gelişimini, özellikle Hint dinlerindeki yerini ve aşırı İslam mezheplerindeki durumunu işleyeceğiz. Tenasüh ile reenkarnasyon arasındaki farkı da belirttikten sonra İlahi dinlerde reenkarnasyonun olup olmadığını araştıracağız. Yahudilik ve Hristiyanlıkta reenkarnasyon var mı? bu sorunun cevabını da bu bölümde arayacağız.

Kur'an'da reenkarnasyonun olup olmadığını ise, reenkarnasyoncuların kendi görüşlerini desteklediğini iddia ettikleri ayetler çerçevesinde ele alacağız. Burada söz

konusu ayetleri klasik ve son dönem İslam müfessirlerinin yorumlarıyla değerlendirmeye tabi tutacağız.

Reenkarnasyonun varlığını ispat için kullanılan hipnoz ve rüya meselesi de araştırmamızda yer almaktadır. Bu noktada, bazı psikiyatristlerin hipnoz konusundaki görüşlerine başvuracağız.

Çalışmamızın önemli bir bölümünü de alan çalışması oluşturmaktadır. Bu bağlamda reenkarnasyon inancını kabul edenlerin yanı sıra reenkarne olduğuna inanan kimselerin de görüşlerini almak için yaptığımız görüşmelerden birkaçını çalışmamıza aktaracağız. Diğer görüşmelerden elde ettiğimiz sonuçları ise betimsel analiz yöntemi ile ortaya koymaya çalışacağız. Özellikle Adana ve Hatay bölgesinde yaptığımız görüşmelerde, bu konularda bilgili ve çevresi tarafından saygı duyulan, uzman sayılan kimselerle görüşmeye özen gösterdik. Elbette öyle olmayan insanlarla da görüştük. Ancak teorik bilgi alma açısından şeyh, dede unvanlı kimselerle görüşme yapmaya çalıştık. Bu görüşmelerin bir kısmını Üçüncü Bölümün sonunda “Tecrübî Olaylar ve Bulguların Yorumlanması” başlığı altında ortaya koyacağız. Yaptığımız alan çalışmasının temel amacı, tenasühe veya reenkarnasyona inananların nasıl bir Ahiret inancına sahip olduğunu tespit etmektir.

Çalışmamızın dördüncü ve son bölümünde ise, öncelikle Kur’an’ın reenkarnasyona bakışını inceleyeceğiz. Daha sonra bu çalışmanın temel amacı olan İslam’ın Ahiret inancı ile reenkarnasyonun savunduğu Ahiret inancı arasındaki farklılıkları ve ikisinin uyuma imkanını ele alacağız. Bu iki başlıkta elbette temel dayanağımız hep Kur’an ayetleri olacaktır. Dördüncü bölümün üçüncü başlığı altında ise özellikle Kelamcılar olmak üzere İslam düşünürlerinin bu konudaki görüşlerine göz atacağız. Ardından, reenkarnasyon öğretisinin savunduğu ilkeler ve iddiaların aklî ve felsefî eleştirilerini aktaracağız. Bütün bu aşamalardan sonra ulaşmak istediğimiz sonuç, İslam’ın Ahiret inancı ile reenkarnasyonun savunduğu Ahiret inancının aynı olup olmadığıdır. Biz bu sorunun cevabını sadece teoride değil pratikte de almak istiyoruz. Bu yüzden bu inanca mensup olan insanlarla görüşmeler yaptık.

Burada bir noktanın altını çizmek istiyorum. Çalışmamızda, yeniden bedenlenmeyi ifade eden kavramlardan ruh göçü, tekrar doğuş, tenasüh ve reenkarnasyon birbirinin yerine kullanılmıştır. Her ne kadar tenasüh ile reenkarnasyon arasında küçük anlam farklılıkları varsa da ikisinin de tekrar doğuşu ifade ettiğini dikkate alarak, bu kavramların birbirinin yerine kullanmakta bir mahzur görmedik. Burada bu kavramlarla ifade ettiğimiz

22. YÜZ YAKIRIK YILININ
TOKİTANTASİYON MEKKE

istediğimiz ortak anlam, ruhun dünyaya başka bedenlerde sayısız defalar gelmesi, ruhun yeni bedenlerde tekrar tekrar doğmasıdır.

Son olarak, böyle bir konuda çalışma yapmak üzere beni teşvik eden, engin tecrübesi ile bu çalışmaya rehberlik eden ve ihtiyacım olduğunda bana kıymetli vakitlerini ayırmak lütfünde bulunan Danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Halife Keskin'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, teknik hususlardaki katkılarından dolayı Yard. Doç. Dr. Abdullah Alperen'e teşekkür ediyorum. Bunun yanında alan çalışması için gittiğimiz bölgelerde gerekli çalışmaları yapabilmem için gayret sarf eden; Adana'da Sayın Sinan Özarslan'a ve Ender Özadam'a, Hatay'da Akif Özel ve Muhsin Bey'e, Karataş'ta Merkez Cami İmamı Sayın Mustafa Bey'e teşekkür ediyorum. Burada, Adana ve Hatay bölgesinde yaşayan ve bizlerle bu araştırma vesilesiyle bir araya gelen, düşüncelerini bizimle paylaşan Alevi kardeşlerimize de şükranlarımı sunuyorum.

Bununla birlikte çalışmalarımnda daima beni destekleyen ve teşvik eden, gerektiğinde hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan çok sevdiğim değerli babama ve anneme teşekkürü bir borç bildiğimi ifade etmek istiyorum.

Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu tarafından SOSBE. 2002. YL. 35 no'lu proje tarafından desteklenmiştir. Katkıda bulunan insanlara teşekkür ediyorum.

Adana, Haziran, 2003

Mustafa ÜNVERDİ

İÇİNDEKİLER

Özet	IV
Abstract	V
Önsöz	VI
Kısaltmalar	XIII
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AHİRET İNANCI

1.1. Ahiret.....	8
1.2. Kabir Hayatı	13
1.2.1. Kabir Suali	17
1.2.2. Kabir Azabı	21
1.2.3. Kabir Nimeti	25
1.3. Yeniden Dirilme	27
1.3.1. Aynı Bedenle Diriliş	31
1.3.2. Benzer Bedenle Diriliş.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE RUH, CİN ve MAHİYETLERİ

2.1 Ruhun Tanımı	43
2.2. Ruh-Beden İlişkisi ve Ruhun Ölümsüzlüğü	64
2.3. Cinin Tanımı	72
2.4. Ayetler Işığında Cinlerin Özellikleri.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REENKARNASYONA GENEL BAKIŞ

3.1.	Reenkarnasyonun Tanımı	79
3.2.	Reenkarnasyon ve Tenasüh Arasındaki Farklar	84
3.3.	Reenkarnasyonun Kaynakları	87
3.3.1.	Reenkarnasyonun Tarihsel Tezahürleri	87
3.3.2.	Kutsal Kitaplar	95
3.3.3.	Reenkarnasyonun Lehine Yorumlanan Ayetler ve Değerlendirilmesi ...	104
3.4.	Psişik Olaylar ve Reenkarnasyon	119
3.4.1.	Hipnoz ve Reenkarnasyon	119
3.4.2.	Rüya ve Reenkarnasyon	122
3.5.	Reenkarnasyonu İddia Edenlerin Delilleri	124
3.5.1.	Teorik Deliller	124
3.5.2.	Tecrübî Olaylar ve Bulguların Değerlendirilmesi	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM'IN AHİRET İNANCI ve REENKARNASYON

4.1.	Reenkarnasyonu Reddeden Ayetler ve Değerlendirilmesi	149
4.2.	Ahret İnancı ve Reenkarnasyon	154
4.3.	İslam Düşünürlerine Göre Tekrar Doğuş (Tenâsüh)	160
4.4.	Reenkarnasyon Hakkında Değerlendirme	167

SONUÇ

Kaynaklar	179
Özgeçmiş	188

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselâm
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
Coğ.	: Coğrafya
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
E.Ü.	: Erciyes Üniversitesi
H.	: Hicrî
mad.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neşr.	: Neşreden
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
Sos.	: Sosyal
Şerh.	: Şerh eden
Tah.	: Tahkik
Tas.	: Tashih
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	: Tercümesi
Trs.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayını
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
vs.	: vesâire

GİRİŞ

İnsanın öldükten sonra ne olacağı konusu, insanlık tarihinin çözmeye çalıştığı en ciddi problemlerden birisidir. İnsan sahip olduğu ebedi olma, sonsuza dek yaşama veya başka bir ifadeyle ölümsüz olma duygusunu bir şekilde gerçekleşmesini istemektedir. Ancak bunun nasıl olabileceği konusunda farklı tezler öne sürülmektedir. İşte bu noktada, insanın ölümsüzlüğüyle ilgili ortaya atılan kuramlar iki bölüme ayrılmaktadır. Birincisi, ruhu esas alıp, bedene değer vermeyen, sadece ruhun bekasını savunan ruhçu görüş, diğeri ise insanda ruh-beden ayrımını kabul etmeyen ve ölümsüzlüğün her ikisi ile birlikte gerçekleşeceğini savunan görüş. İzmirli'nin de ifade ettiği gibi insanın ölüm ötesi hayatı hakkındaki farklı görüşlerin kaynağını, insanın mahiyeti hakkındaki kabuller oluşturmaktadır.¹

İslam, insanı ruh ve beden diye ikiye ayırmamış ve ona ölümün son olmadığını, hayatın “Ahiret” denen başka bir dünyada sonsuza dek süreceğini ve esas olanın Ahiret hayatı olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında dünyayı, geçici bir yurt olarak tanımlamış ve gerçek mutluluğun öte dünyada olacağını haber vererek insanı bu konuda uyarmıştır.²

İslam kelimcileri, dinin akideye dair bütün esaslarını kendilerine konu edindikleri gibi ölümden sonra Ahiret hayatı için yeniden dirilişi ve bu hayatın mahiyetini de ele almışlardır. Kelamcılar, Kur'an terminolojisine uyarak, söz konusu hayata geçişe “meâd,” bu hayatın kendisine de “Ahiret” adını vermişlerdir. Bu konuyu işlerken, çoğunlukla yeniden dirilmenin imkan ve ispatı ile Ahiret hayatının keyfiyeti üzerinde durmuşlardır.

Ahiret aleminin varlığı konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. İlk İslam kelimcileri gibi son dönem İslam kelimcileri arasında da kabul edilen Ahiret inancı Kur'an'ın temel esaslarından birisidir. Öyle ki, Kur'an'ın temel konuları hangi mevzulardan oluşur, diye sorulacak olsa bunlardan birisini mutlaka Haşr akidesi oluşturur, deriz. Ahiret inancı, biz Müslümanların hem ölümsüzlük arzusuna cevap vermekte hem de inandığımız adalet ilkesine bir temel teşkil etmektedir.³ Herkesin sahip olduğu şartlara göre, yaptıklarının hesabını vereceği ve karşılığını alacağı yurt olan Ahiret yurdu, hakikaten İslam'ın vazgeçilmezleri arasındadır. Zira Kur'an'da Haşr, Ahiret, Hesap, Mizan, amel

¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara 1981, s. 196.

² Bkz.: Bakara, 2/212; Âl-i İmrân, 3/14; Yunus, 10/24.

³ Said Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İstanbul 1998, s. 117.

defterleri, Cennet, Cehennem vs. öte dünya ile ilgili o kadar çok ayet vardır ki bunları görmezden gelmek veya tevil etmek mümkün değildir.

Ahiretin varlığı konusunda İslam düşünürlerinin arasındaki ittifakı Ahiretin keyfiyeti konusunda göremeyiz. İslam filozofları, Ahiretin ruhani olacağını kabul ederken İslam kelmacıları öte dünya için cismani bir yeniden diriliş inancı taşımaktadır. Bu inanç son dönem İslam kelmacılarının çoğunluğu tarafından da kabul görmüştür. Bu dönemin önemli temsilcilerinden olan Harputî, Ahiretin cismani olacağını şu sözlerle ifade etmiştir: “Haşr-i cismani hakkında şeref nazil olan âyât-ı Kur’aniyye’nin te’vili kabil olamayacak derecede kesreti, haşr-i cismânîye imanı icap ettiği, Kur’an’a iman ile beraber haşr-i cismânîyi inkarın bir kalbde ictimâ edemeyeceğini Fahrüddin er-Râzî (v. 606/1209) Tefsîrinde zikretmiştir. Haşr-i cismânî bütün dinlerde ahkam-ı zaruriyedir.”¹ Ahirette dirilmenin sadece ruhânî olması durumunda, Allah’ın yaratıkları arasında ruh ve cismi kendine has bir tabiatla mezceden insan türü eksik kalır ki, bu uygun değildir. Bazı filozofların bu konuda menfi bir tutum takınmaları cismani lezzeti küçük görmelerinden kaynaklanmaktadır.² Gazâlî (v. 505/1111), haşrin cismaniliğini inkar ettikleri için filozofları küfürle suçlamıştır.³

Diğer taraftan, çok eski bir geçmişi olan ve en eski medeniyetlerde bile farklı tezahürleri tespit edilen ruhun dünyaya başka başka bedenlerde tekrar gelmesi inancı, günümüzde yaygın olarak reenkarnasyon sözcüğü ile ifade edilmektedir. Reenkarnasyon, ülkemizde özellikle Adana ve Hatay bölgesinde yaygındır. İlgimizi çeken ve basında da zaman zaman yer alan tekrar doğuş söylemi, bu yörede yaşayan insanlar tarafından dile getirilmektedir. Elbette, bu inancın veya bu iddiaların birden fazla sebebi olacaktır. Ancak baş döndürücü bir hızla gelişen teknoloji ve dünyayı iyice küçülten iletişim araçları vasıtasıyla artık masum gibi görünen bu inanç zaman içerisinde başka mecalara çekilebilmektedir. Bizce, ülkemizde özellikle Adana ve Hatay bölgesinde mevcut olan bu inanış masum olabilir. Ancak son zamanlarda, bu işin propagandasını yapan yoga ve meditasyon merkezlerinin iyice yaygınlaşması, muhtelif dernek ve kuruluşların artan faaliyetleri, düzenlenen sosyal organizasyonlar, Batı’da telif edilmiş ruhçu eserlerin hızla dilimize çevrilerek yayınlanması, bu tür iddiaların sistemli bir şekilde kaleme alınarak, akli ve felsefi temellere dayandırılmak istenmesi

¹ Abdullatif Harputî, *Tenkîhu’l-Kelâm*, (Ter.: Fikret Karaman, İbrahim Özdemir), TDV Elazığ şubesi yay., No: 009, 2000, s. 275-276.

² Gazâlî, *Tehâfütü’l-Felâsife*, (Ter.: Bekir Karlığa, *Filozofların Tutarsızlığı*), İstanbul 1981, s. 197.

³ A.g.e., s. 200.

vb. bütün bunlar, reenkarnasyon inancının üzerinde durulması gereken bir akım olduğunu gösteriyor.

Reenkarnasyon, insanı ruh-beden bütünlüğüne sahip bir varlık olarak kabul eden İslam dininden farklı olarak, insanın aslının ruh olduğu varsayımına dayanan bir öğretilerdir. Bu inanç, ülkemizde yoğun olarak Arap kökenli Alevi vatandaşlarımız tarafından kabul edilmektedir. Bu vatandaşlarımızın ruhun başka bir bedende dünyaya tekrar gelmesi inancına sahip olmalarına rağmen bu inanç hakkında elle tutulur bir bilgiye sahip oldukları söylenemez.

İslam dini, insana Ahiret için hazırlık yapmasını, bu dünyanın geçici, öte dünyanın kalıcı olduğunu telkin ederken, materyalist düşüncenin karşısı olan ruhçu akımın sunduğu reenkarnasyon öğretisi ise dünyayı esas almakta ve her şeyin burada olduğunu varsaymaktadır. Esasen Ruhçuluk, (Maneviyatçılık, Spirituailizm, Ruhiye), insanın aslen organizmadan bağımsız cevheri bir ilkenin mevcudiyetini kabul eden bir akımdır. İlk olarak Pisagor okulunda ortaya çıktığı ifade edilmiştir ve ruhun varlığını, ebediliğini kabul eder. Bu akım, insanın ölümsüzlüğünü ruhun ölümsüzlüğüyle sınırlandırmıştır. Zira bu öğretiye göre ruh başka bedenlere girmek suretiyle ölümden sonra devam eder.¹ İşte reenkarnasyon düşüncesi, zikrettiğimiz bu ruhçu akımdan kaynaklanmaktadır. Hiç şüphesiz, reenkarnasyonun, Hint düşünce sistemindeki tenasühle çok yakın bir ilişkisi vardır. Hatta bu reenkarnasyonla tenasüh çoğu kez aynı anlamda kullanılır.

Tenasüh inancının Hindistan'da yaygın olması, orada mevcut olan hayat tarzı ile ilişkilendirilebilir. Zira Hindistan'da kast sistemi vardır, tenasüh de kastı tamamlayan ve onu ayakta tutan doktrindir. Bir Hindu için, kast sistemi bağlamında daha üst tabakalara geçiş ancak dünyaya tekrar gelişle mümkün olur. Bu anlamda Hintlinin tenasühe inanması sahip olduğu kültürün ve inandığı dinin bir neticesi olmaktadır. Başka bir ifadeyle Hint dinlerindeki karma-tenasüh anlayışı bu dinlerin kendi sistematiği içerisinde bir anlam ifade etmektedir.²

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Hindistan'da yaşamayan veya Hint dinlerine mensup olmayanların neden tenasüh inancına sahip olduğudur. Veya başka bir ifadeyle sahip olduğu inançla tenasüh arasında bir ilişki olmadığı halde tenasühe inananlardır. Burada bunun sebebi ağırlıklı olarak sosyolojik çalışmalarla ortaya konabilir. Ancak

¹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 296. Ancak, ruhçu akımın bütün temsilcilerinin reenkarnasyonu kabul ettiğini söylemek kesinlikle yanlış olur.

² Ali İhsan Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, İstanbul 1996, s.114-120.

bizim bu çalışmadaki en temel amacımız, İslam dini ile reenkarnasyon arasında bir bağ kurulabilir mi, daha doğru bir ifadeyle İslam, reenkarnasyona geçit veriyor mu, reenkarnasyonu kabul etme, İslam'ın temel prensiplerine bir zarar verir mi? gibi soruların cevabını aramaktır.

Öyle görünüyor ki, insanı maddeye yoğunlaştıran ve onun manevi yönünü yok sayan maddeci medeniyetin sunduğu hayat tarzından sıkılan ve bunalan insanlar kurtuluşu ruhçu akımlarda aramaktadırlar. Özellikle reenkarnasyonun Batıda XIX. yüzyılda yayılması da bunu göstermektedir. René Guénon imzasıyla eserlerini yayımlayan, Müslüman olarak Abdulvahid Yahya adını taşıyan ve 1951'de Mısır'da ölen Fransız filozof, "*Ruhçu Yanılgı*" adıyla Türkçe'ye çevrilen eserinde, ruhçu akımların ortaya çıktıkları dönemin anlayışlarını yansıttıklarını belirtir. Aynı eserinde René Guénon, reenkarnasyonu modern, Batılı bir buluş olarak değerlendiriyor ve onu basit bir felsefi kavram olarak nitelendiriyor.¹ Bu durumda XVII-XIX. yüzyılda ortaya çıkan sosyal ve siyasi kargaşaların neticesinde yeni arayışların ruhçu akımın ortaya çıkması için uygun bir zemin oluşturduğu görülmektedir.

Ülkemizin bazı yörelerinde de bu tür inançların kabul gördüğü bir gerçektir. Özellikle Adana, Mersin, İskenderun ve Hatay bölgesinde, hususiyle Arapça konuşan Aleviler arasında "ben falancanın şu tarihte ölen kızıyım, oğluyum, şu tarihte şurada öldüm, şöyle öldürüldüm, şu kazada öldüm ve şu tarihte tekrar doğdum, şunlar şunlar benim gerçek annem vb." iddialar içerisinde olduklarını görüyoruz. Adnan Bülent Baloğlu, bu konuyla ilgili kaleme aldığı "*İslam'a Göre Tekrar Doğuş (Reenkarnasyon)*" adlı eserinde, bu tür iddiaların ortaya atılma sebebinin, insanların şu anda yaşadıkları şartları rasyonalize etme ve mazeret bulma amacı taşıdığı kanaatindedir.² Bu görüşü destekleyen bir tespit, ülkemizde hayli ilgi gören Susanna Tamaro'nun "*Yüreğinin Götürdüğü Yere Git*" adlı romanında şu ifadelerde mevcuttur:

"Son yıllarda bu tür konulardan söz etmek çok moda oldu gibi geliyor bana. Eskiden pek az kimse konuşurdu böyle şeyleri, oysa şimdi herkesin diline düştü. Bir süre önce gazetede okuduğuma göre yeniden doğuş konusunda çalışan dernekler varmış. İnsanlar bir araya toplanıp bir önceki hayatlarından konuşuyorlarmış. Sözgelimi, bir ev kadını şöyle diyor: "1800'lerde New Orleans'ta yaşayan bir sokak kadını idim, bu yüzden şimdi kocama sadık kalamıyorum." Öte yandan ırkçı bir benzinci, bu nefretini

¹ René Guénon, *Ruhçu Yanılgı*, (Ter.: Lütfi Fevzi Topaçoğlu), İstanbul 1996, s. 21, 171.

² Adnan Bülent Baloğlu, *İslam'a Göre Tekrar Doğuş (Reenkarnasyon)*, Ankara 2001, s. 15.

XVI. Yüzyılda bir görevi sırasında yamyamlar tarafından yenmesine bağlıyor. Ne hazin saçmalıklar! Kendi kültürünün köklerini yitirenler, şimdinin kararsızlığını ve gri rengini, önceki yaşamlarla açıklamaya çalışıyorlar. Yaşamların dönüşümünün bir anlamı varsa, eminim bambaşka bir anlamdır bu.”¹

Türkiye’de bu iddiaların yaygın olduğu bölgelerde, tekrar doğuş inancının reenkarnasyon ismiyle yaygın olmadığını söylemeliyiz. Oralarda bu inanın meşhur olan iki adı vardır: “Tenasüh veya teeccül.” Adana, Karataş ve Saimbeyli, Hatay, İskenderun, Harbiye, Serinyol ve Samandağ’ında yaptığımız alan çalışması neticesinde tespit edebildiğimiz kadarı ile tekrar doğuş inancı, sadece Arap Alevilerinde mevcuttur. Bölgede yaşayan ve Alevi olmayan Müslümanlarla Türk Müslümanlar arasında bu inanç kabul edilmemektedir.

Türkiye’de ruh göçüne inananların varlığını ifade ettikten sonra bu alanda yapılan çalışmalara da değinmek istiyoruz. Ülkemizde tekrar doğuş veya reenkarnasyon inancını yerleştirme ve yayma amacına yönelik faaliyet gösteren “İnsanlığı Birleştiren Bilgiyi Yayma Vakfı (BİLYAY)” bu alanda yapılan çalışmaları “Ruh ve Madde Yayınları” bünyesinde yayımlamaktadır. Özellikle Batı’da XVIII. yüzyılda ortaya çıkan ruhçu akıma ait yayınların tercümelerinin ağırlıkta olduğu bu eserler, reenkarnasyonun propagandasını yapmaktadır. Burada özellikle, Ruh ve Madde yayınlarına ait eserlerde, reenkarnasyonun İslamî olduğu şeklindeki telkinler, bu inancın Türkiye’de tutunması adına yapılmaktadır. Halbuki ne Kur’an ne de Hz.Muhammed (a.s.) reenkarnasyon, tenasüh veya başka bir isim altında ruh göçüne dair hiçbir şey getirmemiştir. Sünnet-i nebevide böyle bir işaret bile yoktur. İnsanlık için çok ciddi varsayımlar içeren böyle bir inanın, Hz.Peygamberin tebliğinde yer almaması ya onun kusurudur, ya da böyle bir inancın gerçekliğinin olmamasındandır. Birinci ihtimal muhal olduğuna göre geriye ikinci şık kalmaktadır.

Türkiye’de ruh göçü inancına dair yapılan propagandaya karşın ne yazık ki bu alanda yapılan çalışmaların az olması üzüntü vericidir. Ülkemizde, tenasüh konusunda yapılan ilk ve en kapsamlı çalışma Ali İhsan Yitik’in “*Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*” adlı eseridir. Yazar, reenkarnasyon veya tenasühü, Hint dinleri bağlamında değerlendirmiştir. Ayrıca eserinde, öne çıkan Hint dinleri arasında yer alan Hinduizm, Budizm ve Caynizm ile karma-tenasüh arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Diğer taraftan tenasühün İslam inançları ile benzerlik

¹ Susanna Tamaro, *Yüreğinin Götürdüğü Yere Git*, (Ter.: Eren Cendey), İstanbul 1997.

farklılıkları da eserde ele alınmıştır. Ali İhsan Yitik, kaleme aldığı bu eserinde, İslam'ın Ahiret inancı ile tenasüh öğretisinin Ahiret inancını karşılaştırmış ve ikisi arasındaki farklılıkları açıklamıştır. Sonuçta, Hint düşünce sistemi içerisinde bir anlamı olan tenasühün, iddia edildiği gibi kötülük problemine çözüm olmadığını da ifade etmektedir.¹

Ülkemizde reenkarnasyon alanında yakın zamanda yapılmış en önemli bilimsel çalışma hiç şüphesiz D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Adnan Bülent Baloğlu'na aittir. Baloğlu, tekrar doğuş inancının hem tarihçesini hem de günümüzdeki uzantısını ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle Batı'da bu alanda yapılmış olan eserlerden yararlanmış olduğu için orijinal bir eser olan bu çalışma, reenkarnasyon ile ilgilenenler için ciddi bir kaynak niteliğindedir. Adnan Bülent Baloğlu çalışmasında ayrıca, İslam mezheplerinde bu inancın tezahürlerini incelemiş ve İslam düşünürlerinin konu hakkındaki görüşlerine de yer vermiştir. Bütün bunların yanında, Kur'an'da tekrar doğuşla ilgili olduğu iddia edilen ayetleri inceleyen bu eser, reenkarnasyonun İslam akâidi açısından sorgulamasını da yapmıştır. Eserde, ülkemizde bu inancın propagandasını yapan önemli kişi ve kurumlar da mercek altına alınmıştır. Bütün bunlar dikkate alındığında Baloğlu'nun bu çalışmasının ne kadar önemli olduğu da açıkça anlaşılmaktadır.

İnsan ruhunun tanımı, keyfiyeti, bedenle ilişkisi, ruhun bekası, ölümden sonraki halleri, tekrar bedenle buluşması vb. konularda oldukça aydınlatıcı bir eser olan İbn Kayyım el-Cevzî'nin (691-751/1291-1350) "*Kitabü'r Ruh ve'n Nefs*" adlı eserini burada anmaya değer görüyoruz. Ruh konusunda kaleme alınmış kapsamlı çalışmalardan birisi olan bu eser, ruhla ilgili meseleleri Kur'an ayetleri ve Hz.Peygamberin hadis-i şerifleri ışığında değerlendirmiştir. Reenkarnasyonun insanın mahiyeti ile ilgili bir konu olduğu dikkate alınırsa, ruh üzerine yazılmış olan bu kitabın ne kadar değerli olduğu anlaşılabacaktır.

Türkiye'de ruhun ölümsüzlüğünü felsefi anlamda ele alan en kıymetli eserlerden birisi de Turan Koç'un "*Ölümsüzlük Düşüncesi*" adlı eseridir. İnsanın mahiyetini, ruh-beden ilişkisini ve çeşitli ölümsüzlük kuramlarını irdeleyen bu eser, yeniden diriliş inancını da felsefi olarak değerlendirmiştir. Turan Koç, çift veçheli ölümsüzlük kuramlarını özellikle kişisel kimlik açısından eleştirmiş ve monistik insan anlayışına

¹ Ali İhsan Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, s. 198.

dayalı ölümsüzlük anlayışına akla daha yatkın bulmuştur. O, söz konusu eserinde şöyle diyor:

“Öte dünyada da bu dünyada olduğu gibi, bize bedenli bir var oluş imkanı tanınmadıkça kişisel kimliğimizi korumamız mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan, monistik bir insan anlayışını ve buna bağlı olarak da (Ahirette) dirilişi savunmak bu bağlamda daha tutarlı görünmektedir... Burada ilgi çekici bir başka husus da Kur'an'ın kabul ettiği, ayrılmaz ruh-beden bütünlüğüne dayanan 'monistik' insan anlayışı ile modern bilimin insan anlayışı arasında adeta birebir bir tekabuliyetin bulunmuş olmasıdır. Bu hususun, Kur'an'ın (ve hatta İncil'in) öngördüğü diriliş inancının lehinde bir durum olarak yad edilmesi de mümkündür.”¹

Reenkarnasyon konusunda ülkemizde kaleme alınan diğer kitaplar şunlardır: Arif Arslan, *İman Esasları Açısından Reenkarnasyon*, İstanbul 1997; Naim Erdoğan, *Öldükten Sonra Dirilmek ve Reenkarnasyon*, İstanbul trs.; Kemal Osmanbey, *Reenkarnasyon ve Telepati*, İstanbul 1995. Ayrıca bu konuda mevcut birkaç makale de bulunmaktadır. Bunlar: Celal Kırca, “İslam Dinine Göre Reenkarnasyon”, *E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı:3 Kayseri, s.223-242; Vahdi Boydaş, “Ruh Göçü (Reenkarnasyon)”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1995, c.XXXI, sayı:2, s.33-44; Adnan Bülent Baloğlu, “Reenkarnasyoncunun İnanç Dünyası ve bir Değerlendirme”, *Türkiye Günlüğü*, 1996, sayı:42, s.76-94; Adnan Bülent Baloğlu, “İbn Hazm'da Tenâsüh Anlayışı”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi*, 1998, sayı:10, s.51-62; Ali Arslan Aydın, “Tenasüh Akidesi ve İslam'daki Hükmü”, *İlim ve Sanat* 1995, s.90-93.

¹Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul 1991, s. 229-230.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHİRET İNANCI

1.1. Ahiret

Hayatı da sonrasını da yaratan Allah¹, nasıl ki bu hayatın huzur ve güzelliklerle dolu olması için insanı bilgilendiriyorsa, İslam inancını oluşturan temellerden birisi olan Ahiret hakkında da insanı bilgilendirmiştir, onu başıboş bırakmamıştır². Özellikle Kur'an sûrelerinin yarından fazlasını teşkil eden Mekkî sûrelerde Ahiret alemi, Cennet, Cehennem, hesap ve mizan ile ilgili olarak insanlara etkileyici tasvirlerle ölüm ötesi hayatı idrakimize yakınlaştırmıştır.

Kur'an'ın kıyamet sahnelerinde insanın yeniden dirilmesi, mükafatlandırılması veya azab çektilereceği anlatılmaktadır. Bütün bunlar adeta bir resim gibi bizlere sunulur. Bazen Cennetten esen meltem insana ferahlık vermiştir. “*Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! Düzgün kiraz ağacı, Meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları, uzamış gölgeler, çağlayarak akan sular, tükenmeyen ve yasaklanmayan sayısız meyveler içindedirler; yüksek döşekler. Biz etmişizdir de onları yeniden inşa, onları eşlerine düşkün ve yaşıt bakireler kıldık, bütün bunlar ashabı yemîn için.*”³ Bazen de Cehennem ateşi, okuyanı yakmıştır. “*Şüphesiz o zakkum ağacı çok vebal yüklenenin yemeğidir. Maden eriyiği gibi karınlarında kaynar. Suyun kaynaması gibi kaynar. (Allah zebânîlere emreder) Tutun onu da yaka paça doğru Cehennem'in ortasına sürükleyin. Sonra da başının üstüne azap olarak kaynar su dökün. Tat bakalım deyin: Çünkü sen şerefliydin, üstündün! İşte o sizin şüphelenerek mücadele edip durduğumuz şeydir.*”⁴ Bu canlı anlatımlar gaybî bir alem olan Ahirete olan inancı kolaylaştırmak içindir⁵. Eğer

¹ “O, ölümü de hayatı da yaratandır” Mülk, 67/2.

² “İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?” Kıyamet, 75/36.

³ Vâkıa, 56/27-38.

⁴ Duhan, 44/43-50.

⁵ Kur'an'da Cennet ve Cehennem ile ilgili birçok haber vardır ve biz bunlardan Ahiret hayatımız hakkında bilgi edinmekteyiz. İşte bu ayetlerden birisi: “Gerçekten insan üzerinden öyle uzun bir süre gelip geçti ki o anılmaya değer bir şey bile değildi! Doğrusu biz insanı imtihan edelim diye karışık bir nutfeden yarattık da onu iştirici, görücü yaptık. Biz ona yol gösterdik: Ya şükredici veya nankör olur. Biz kafirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. İyiler de kâfûr karışımı bir

Allah Ahireti hiç bilmediğimiz kelimelerle, sıfatlarla ve daha önce şahit olmadığımız benzetmelerle anlatsaydı, ölüm ötesi hayat bize büsbütün meçhul olacaktı. Ancak dünya hayatımızda tecrübe ettiğimiz, bizzat yaşadığımız ve tattığımız şeylere benzer örnekler, sahneler Ahireti idrakimize ve anlayışımıza yakınlaştırıyor.¹ Ayrıntılar farklı ayetlerde değişik şekillerde sunulur. Ama hiçbir zaman bunlar hayalî şeyler değildir. Bilakis bütün bu ayetler vicdanlara tesir edecek kadar gerçektir.² Şimdi ölümden sonraki hayatı ifade eden Ahiretin ne manalara geldiğini inceleyelim.

Ahiret; çoğulu “evâhir” olan ve genellikle “ebedi hayatın yurdu” anlamında “âhir” sıfatının müennesi olarak kullanılan bir kelimedir. Lügat olarak ise “birincinin hilafi, öncenin, ilkin zıttı, birinciye, evveli iptal eden” gibi manalara geldiğini görüyoruz. Öteki hayata Dünya hayatından sonra geldiği için “Ahiret” denmiştir.³ Başka bir tarife göre “idrakimize daha yakın olduğu için ilk hayat “dünya,” idrakimize ilk hayata oranla uzak olduğu için ikinci hayata “Ahiret” denmiştir.”⁴ Genel olarak tarif edecek olursak şu tanıma ulaşırız: “Ahiret: ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişten sonra ebediyen devam edecek olan bir hayattır.”⁵ Buna göre ölümden sonra başlayan Kabir Hayatı, Berzah Alemi, Kıyametin Kopması, Ba’s (insanların yeniden diriltilmesi), Mahşerde toplanma, amel defterlerinin verilmesi, Hesap, Mizan, Sırat, Havz, Şefaât, Cennet ve Cehennem gibi hususlar Ahiret ile ilgili meselelerdir.

Kur’an’da Kıyamet günü, müminler Allah’a kavuşacakları için “kavuşma günü”⁶, bütün yaratıklar o günde bir araya geleceği için “toplanma günü”¹, dünya hayatlarında

kadehten içerler. Bu öyle bir kaynak ki Allah’ın has kullarının içtikleri ve akıttıkça akıttıkları bir pınardır.” İnsan, 76/1-6.

¹ “De ki: Yeryüzünde gezin, bakın yaratmaya nasıl başladı, sonra Allah, son yaratmayı da yapacaktır. Çünkü Allah her şeyi yapabilendir.” Ankebut, 29/20. Bu ve buna benzer ayetlerde dünya için “ilk neş’e (yaşam),” Ahiret için “ikinci neş’e” tabirinin kullanıldığını görmekteyiz. Bu yüzden dini literatürde dünyaya “neş’e-i üla,” Ahiret ise “neş’e-i sâniye” denmektedir. Bkz.: Hüseyin Yaşar, *Kur’an’da Anlamı Kapalı Ayetler*, İstanbul 1996, s. 236.

² Seyyid Kutub, *Kur’an’da Kıyamet Sahneleri*, (Ter.: A. Faruk Haznedaroğlu), İstanbul 1997, s. 43.

³ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, (I-XV), Beyrut 1990, c. IV, s. 14; Abdullah el-Bustânî, *el-Bustân*, Lübnan 1992, s. 8.

⁴ Muhammed Cemaleddin el-Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsimî*, (I-XVI), Halep 1957, c. II, s. 38; Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, (I-XXIII), Ankara 1995, c. I, s. 32.

⁵ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya 1998, s. 391.

⁶ Mü’min, 40/15. Elmalı’lı, ayeti şu sözlerle açıklar: “O gün yerdekiler, göktekiler, ameller, amel sahipleri, kullar... Her şey birbirine kavuşacak. O gün “telâkî” günüdür.” Bkz.: Elmalı’lı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1979, c. VI, s. 4150.

Allah'a iman etmeyip ona kulak asmayanların aldandıklarının ortaya çıkacağı gün olarak "çıkış günü"² ve kafirlerin amellerinin boşa gittiğini görünce yeniden dünyaya dönmek isteyecekleri için "hasret günü"³ olarak da adlandırılmıştır.

Kur'an'da bu isimlerle de zikredilen Ahiret hayatı, İslam inancının içerisinde çok önemli bir yer tutar.⁴ Esasında Ahiret hayatı Allah'ın adaletinin gereği ve insanın denenmesinin zorunlu sonucudur. Mülk 67/2'de şöyle buyrulur: "*O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O, üstündür, bağışlayandır.*" O halde bu dünya hayatının varlığının temelinde imtihan vardır. Amaçsız ve sonuçsuz bir deneme ise anlamsız olur. Allah'ın hikmetine aykırı olur. Kur'an insanın imanının veya küfrünün, salih amelinin veya günahının Cennet veya Cehennemle karşılık bulacağını haber vererek ona uyarılarda bulunur. Allah'ın gönderdiği peygambere ve onun tebliğ ettiklerine iman eden, iman ettiği için de Ahirette hesap veremeyeceği bir şey yapmaktan korkan kimse, Kur'an'da şöyle müjdelenir: "*Rabbinin divanında durup hesap vermekten korkan için iki Cennet vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İkisinin de çeşitli ağaçları, meyveleri vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İkisinde de her meyveden iki çift vardır...*"⁵ Diğer taraftan, inanmayanlara da ölümden sonra hayatın varlığı hatırlatılarak şu uyarılar yapılır: "*Ve diyorlardı ki: Biz öldükten, toprak ve kemik yığını olduktan sonra, biz mi bir daha diriltileceğiz? Önceki atalarımız da mı? De ki: Öncekiler de sonrakiler de. Belli bir günün buluşma vakti için mutlaka toplanacaklardır. Sonra siz de ey sapık yalanlayıcılar, sizlerde (diriltileceksiniz). (Suçlular) Mutlaka bir zakkum ağacından yiyecekler. Onunla karınlarını doyuracaklar. Üzerine de kaynar su içeceklerdir. Susuzluk hastalığına tutulmuş bir devenin içişi gibi içeceklerdir. İşte ceza gününde onların ağır lanışı böyledir.*"⁶

Kur'an müminlerin vasıflarını zikreden bir ayette şöyle buyurmaktadır: "*Ta, sin. Bunlar Kur'an'ın ve apaçık olan kitabın ayetleridir. Müminler için bir hidayet ve müjdedir. Ki onlar namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler. Ve onlar Ahirete kesin*

¹ Teğâbûn, 64/9.

² Teğâbûn, 64/9.

³ Kaf, 50/34.

⁴ Ebu Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fî Beyâni 't-Tevhîd*, v. 139 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 6628.

⁵ Rahman, 55/46-52.

⁶ Vâkıa, 56/47-56.

bir bilgi ile iman edenlerdir.”¹ O halde Kur’an, bir mümin için, kendisinin haber verdiği Ahirete inanmamayı kabul etmiyor. Ahiretin varlığına dair birçok ayet vardır. Bunlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

“Allah –ki Ondan başka ilah yoktur- sizi, vukuundan asla şüphe olmayan kıyamet gününde bir araya toplayacaktır. Allah’tan daha doğru sözlü kim olabilir?”²

“Sonra siz kıyamet gününde muhakkak tekrar diriltilip kaldırılacaksınız”³

“İnkâr edenler kesinlikle diriltilmeyeceklerini sandılar. De ki: Hayır, Rabbim hakkı için mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınızdan haber verilecektir. Bu Allah’a göre kolaydır.”⁴

“Onlar tekrar diriltileceklerini sanmıyorlar mı? Büyük bir gün için, ki o gün insanlar alemlerin rabbinin divanında dururlar”⁵

“Ey kavmim bu dünya hayatı kısa bir geçinmedir. Ahiret ise ebedi olarak durulacak yerdir”⁶

“...Yeryüzünde hiç gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Korunanlar için Ahiret yurdu daha iyidir. Aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁷

“Kendi yaradılışını umutarak bize bir de misal getirdi: bu çürümüş kemikleri kim tekrar diriltecek? dedi. De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecek. o her yaratmayı bilir.”⁸

“...Ama rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce inanmamış, ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması, fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin, biz de beklemekteyiz.”⁹

Bunların yanında, Hac sûresinin beş, altı ve yedinci ayetlerine baktığımızda Ahiret hayatına inanmayanlar için, onları düşünmeye iten bir metodun takip edildiğini görüyoruz: *“Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi*

¹ Neml, 27/1-3; ayrıca bkz: Lokman, 31/4; Ali İmrân, 3/114; Bakara, 2/3-5.

² Nisâ, 4/87.

³ Mümin, 40/16.

⁴ Teğâbûn, 64/7.

⁵ Mutaffifin, 83/4-6.

⁶ Mümin, 40/39.

⁷ Yusuf, 12/109.

⁸ Yâsîn, 36/78-79.

⁹ En’âm, 6/158.

toprakdan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir; O, ölüleri diriltir; yine O, her şeye hakkıyla kadirdir. Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır.”¹ Bu ayetler açıkça ifade ediyor ki, ölümden sonra ikinci bir hayat var. Ve o hayat, yaşadığımız şu dünyaya benzemiyor.² Çünkü bu dünyada şahit olduğumuz bazı şeyler, Allah’ın adaletine ve hikmetine uymamaktadır. Zira Allah’ın fiilleri, boşuna değildir, sebepsiz değildir, hikmetsiz değildir. O hikmet sahibidir ve hikmet sahibi bir varlığın fiillerinde abeslik, dengesizlik, haksızlık olmaz.³ Ancak ifade ettiğimiz gibi, insanlardan güçlü olanların zayıf olanları ezdiği, hakkaniyetin gözetilmediği, gayri meşru yolların meşru gibi algılandığı, ferdî ve sosyal planda adaletsizliklerin yaşandığı bir dünyaya şahit oluyoruz ve öyle görünüyor ki bütün bunlara dur demek için bir ömür yetmiyor. Bu durumda adaletin tecelli edeceği yer olarak Ahiret hayatı insanın karşısına çıkmaktadır. Herkesin kendi şartlarında değerlendirileceği bir yurt. “Allah zerre kadar haksızlık etmez. Zerre miktarı bir iyilik olsa onu kat kat yapar ve kendi katında ona büyük bir mükafat verir.”⁴ Başka bir ayette: “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.”⁵ O halde ölümden sonraki hayat mazlumun hakkını zalimden alacağı yerdir. Özürlünün özüne göre, zenginin zenginliğine göre, fakirin fakirliğine göre değerlendirileceği bir hayattır bu hayat. Kısacası bu hayatta, yani Ahirette boynuzsuz

¹ Hac, 22/5-7.

² İbrahim, 14/48.

³ Muhammed Abduh, *Tevhîd Risalesi*, (Ter.: Sabri Hizmetli, Risâletü’t-Tevhîd), Ankara 1986, s. 107-112.

⁴ Nisâ, 4/40.

⁵ Zilzal, 99/7-8.

koyun boynuzlu koyundan hakkını alacaktır.¹ Allah'ın adaleti Ahiretin varlığını bu sebeplerden ötürü zorunlu kılar.²

Şimdi ölümle birlikte başlayan sürece bir mercek tutacak ve kabir hayatı ve Berzah alemini ele alacağız. Cennet ve Cehennem gibi konuları ise Ahiret inancı ve reenkarnasyon başlığı altında incelemeye çalışacağız.

1.2. Kabir Hayatı

Dünya hayatını, verdiği son nefes ile tamamlayan insan için artık yaşam başka bir boyutta devam ediyor demektir. Dünya hayatı ile ilgili her şeyi bırakmış bir halde artık o başka bir alemin misafiridir. Ahiret alemi olan bu ikinci yurda geçiş de öyle hemen olmamaktadır. Zira öncelikle konulmuş olduğu kabirde “Berzah Alemi” diye adlandırdığımız bir hayat sürecini geçirdikten sonra kıyametin kopması ile mahşerde toplanarak hesabını vererek Ahiret hayatına başlıyor. Kabirde ise ölen bedeni ile baki kalan ruh arasında çok küçük dahi olsa bir ilişki kurulmak suretiyle kıyamete kadar geçireceği Berzah sürecini Cennet bahçesi veya Cehennem çukuru niteliğinde yaşıyor. Bunun hangisi olacağına kura ile değil dünyadaki yaşamında Allah'a bağlılığı ile kendisi belirliyor.³

Kabir hayatının ne olduğunu, nasıl olduğunu, hangi delillerle böyle bir yaşamın varlığını kabul ettiğimizi ve Berzah alemi ilgili konuları incelemeye geçmeden önce ilgili kavramların tahlilini yapmaya çalışacağız.

Türkçe'de “ziyaret edilen yer” manasında “mezar” kelimesi ile de ifade edilen kabir, Arapça bir kelimedir. Sözlükte “insanın ölümünden sonra gömüldüğü yer” anlamına gelmektedir.⁴ Kabir kelimesinin kökü olan “kabera” lügatte bir yerin çukur olması, bir şeydeki çukurluk manalarına delalet eder. Demek ki dilimizde kabir kelimesi köküne uygun bir manada kullanılmaktadır.⁵

¹ Hz. Peygamberin Ahirette herkesin adil bir biçimde hakkını alacağına işaret ettiği hadisi şöyledir: “Kıyamet gününde mutlaka haklar sahibine verilecektir. Hatta boynuzlu koyundan boynuzsuz koyunun öcü bile alınacaktır.” Müslim, *Birr*, 16/60.

² Ebu Yusr el-Pezdevî, *Usûlu'd-Din*, (Ter.: Şerafeddin Gölcük, *Ehl-i Sünnet Akâidi*), İstanbul 1988, s. 226.

³ Taftazânî, *Şerhü'l-Akâid*, (Ter.: Süleyman Uludağ, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*), İstanbul 1991, s. 253.

⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. V, s. 68.

⁵ İbn Manzur, aynı yer; Serdar Mutçalı, *Mu'cemu'l-Arabiyyi'l-Hadis*, İstanbul trs., s. 683.

Bu kelime Kur'an'da bazı yerlerde kullanılmıştır. Sözelimi, *"Sonra onu öldürdü, kabre koydurdu. Sonra onu dilediği zaman diriltip kaldırdı"*¹ ve *"Çokluk yarışı sizi oyaladı, nihayet kabirleri ziyaret ettiniz"*² ayetlerinde görüldüğü gibi kabir sözcüğü, "ölülerin defnedildiği yer" manasında kullanılmıştır.

"Berzah" kelimesi ise sözlükte "iki şey arasındaki engel, ayırt edici sınır" anlamlarına gelmektedir.³ Coğrafi kullanımda ise "iki deniz arasında bulunan karaya" Berzah, denmektedir.⁴ Bu manalarından ötürü, dünya ile Ahiret arasındaki zaman dilimine yani "insanın ölümünden sonra yeniden diriltildiği güne kadar geçen süre"ye "Berzah alemi" denmiştir. Buna göre ölen her insan artık Berzah alemindedir.⁵ Ölümle ba's arasındaki bu hayata Berzah ismini veren bizzat Allah'tır. Zira Mü'minûn 23/100'de *"...-ki terk ettiğim dünyada yararlı bir iş yapayım- Hayır, bu onun söylediği bir sözdür. Öncelerinde tâ diriltilecekleri güne kadar "Berzah" vardır"* ayetinde Berzah kelimesi kullanılmıştır ki ifade ettiğimiz gibi bu kelime de kabir sözcüğü gibi lügat manalarına paralel olarak geçmiştir. Dünya ile kıyametin kopup insanların yeniden diriltilecekleri ve mahşer alanında hesap verecekleri saate kadarki süreye kabir hayatı dendiği gibi Berzah alemi de denmektedir. Esasen bir insan öldükten sonra kabre konmasa da cesedi yakılsa, denizin dibine atılsa, ıssız bir yere terk edilse dahi yine Berzah alemini yaşıyor demektir. Berzah alemi veya kabir hayatı ise kıyametin kopması ve ruhların yeniden bedenleşmesi ile son bulacaktır. Bunu da insanların yapıp ettiklerinin niteliklerinin belirleneceği mizan safhası, onu da bu belirlemeye bağl olarak insanların sevk edilecekleri, iyiler için Cennet, kötüler için Cehennem hayatı izleyecektir.⁶

Berzah hayatı, insanın bu dünyada sahip olduğu kişisel kimliğin öte dünyaya taşınması noktasında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü ölen kimsenin varlığı Ahiret için yeniden diriltilmesine kadar geçecek sürede kesintiye uğrayacak olursa bu, kişisel kimliğin devamlılığına zarar verecektir. Halbuki İslam inancında, ölen kimsenin bedeni

¹ Abese, 80/20-21.

² Tekâsür, 102/1-2; ayrıca Hac, 22/7'de de kabir kelimesi bu anlamda kullanılmıştır.

³ İbn Manzur, *a.g.e.*, c. III, s. 8; el-Bustânî, *el-Bustân*, s. 59.

⁴ Elmalî'lı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini.*, c. VII, s. 4672.

⁵ İbn Manzur, aynı yer; el-Bustânî, aynı yer; Ahmet Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul 1987, s. 75.

⁶ Bekir Topaloğlu, "Ahiret" mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c. I, s. 546.

faaliyetleri sona erse bile, ruhu Berzah aleminde yaşamını devam ettireceğinden kişisel kimlik de korunmuş olacaktır.¹

Allah, En'am 6/2'de şöyle buyurur: *"O sizi çamurdan yaratıp sonra bir süre koymuştur. Belirli bir süre de kendi katındadır. Böyle iken siz hala kuşkulaniyorsunuz."* Ayette iki kez ecel kelimesi kullanılmıştır. Burada kullanılan ilk ecel, insanın dünyadaki ömrü, ikinci ecel ise Ahiret hayatı için yeniden yaratılma zamanıdır. Aradan geçen süreye ise "Berzah" denmiştir.²

Kabir hayatı düşüncesi, Ehli Sünnet tarafından kabul edilmiştir.³ Selef inancının sade risaleler halinde toplandığı dönemlerde olsun; İslam akidesinin akıl ile desteklenerek savunulduğu dönemde olsun kabir hayatına inanmak İslam inancının içinde kabul edilmiş ve bu konuda Ehli Sünnet'in ittifak halinde olduğu zikredilmiştir.⁴ Onlara göre, ölümden sonra ceset bozulsa da ruh bakidir ve bundan dolayı kabir hayatı haktır. Zira bedene canlılık veren ruh, ölü olarak kabre konan bedene tekrar iade edilirse kabir hayatı mümkün olur.⁵ Esasında kabir hayatının hak olduğu konusunda ittifak vardır ama keyfiyeti hususunda ihtilaf vardır. Çoğunluğun görüşüne göre Berzah aleminin keyfiyeti ruhun cesede iadesi iledir. Bu düşüncüyü destekleyen *"Ateş! Sabah akşam ona sunulurlar. Kıyamet koptuğu gün de 'Firavun ailesini azabın en çetinine sokun! denilir"*⁶ mealindeki ayet de gösteriyor ki ruhlar bedenlerden ayrıldıktan sonra ölmezler. Ayrıca bedeninin faaliyetlerinin bitmesi ve ölümü tatmasından sonra ruhun ölmediğini şu ayetten de anlamak mümkündür. *"Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanmayınız, hayır onlar diridirler. Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar."*⁷ Demek ki ruhlar bedenler gibi ölmüyor, bilakis kendilerine beden verilmek suretiyle yeniden yaratılacakları anı bekliyorlar. Bu süreçte onlar Berzah aleminde, nimet veya azap içindedirler. Esasen ruhlar bedenlerden farklıdır. Onlar süreklilik için yaratılmıştır. Ezeli değillerdir ama ebedidirler. İnsan öldüğü zaman, ölen ruh değil bedendir. Ruhun

¹ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 183.

² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (I-XII), İstanbul 1989, c. III, s. 115.

³ Ebu'l-Berekât en-Neseî, *Umdetü Akideti Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, v. 45 a, Konya Yusufaga Kütüphanesi, no: 6696.

⁴ Ebu Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*; Tahavî, *Akidetü't-Tahâviyye*; "Mecmûatü'n fi'l-Akâid (Akâid Risaleleri) içerisinde" Dersaadet 1331.

⁵ Cüveynî, *Akidetü'n-Nizâmiye*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., no: 41, İstanbul trs., s. 78-79; Nureddin Aliyyû'l-Kârî, *Şerhu'l-Emâli*, İstanbul trs., s. 44.

⁶ Mü'min, 40/46.

⁷ Âl-i İmrân, 3/169.

bedenden ayrılıp ona tekrar döneceği zaman dilimine, “Berzah alemi” denilir. Berzahta ruh, beden içinde yapmış olduğu amellere uygun bir hayatta kendisini bulur. Güzel işler yapmış olanlar Cennet gibi, kötü işler yapmış olanlar ise Cehennem gibi bir hayatın içinde bulurlar kendilerini. İyiler Cennete girerler, Cennetin ırmaklarında dolaşır, meyvelerinden yer, oradan çıkar istedikleri yerde dolaşırlar. Kabirlerinin çevresine gelir, ailelerini ziyaret ederler. Diri olan dostlarının rüyalarına girerler. Kötü olanlar ise kabir azabını tadarlar.¹ Kabirde iken ruhun bu mazhariyetlere kavuşacağını bir hadis-i şerifte de “Ahiret menzillerinden bir menzil” tasviri yapılarak işaret edilmektedir.² Ölünün kabirdeki durumu ile ilgili bir çok hadis vardır. Örneğin bir tanesi şudur: “İbn Ömer’den rivayetle Hz. Peygamber buyurdu ki: Ölünün dünyadan alakası kesildiği zaman oturacağı yer ona gösterilir. Cennet ehlinden ise Cennet ehlinden olarak veya Cehennem ehlinden ise Cehennem ehlinden olarak yer gösterilir. Ve sonra: -Allah kıyamet gününde seni mahşere kaldırmaya kadar oturma yerin burasıdır! buyrulur.³ Hz. Peygamber’den (A.S.) yapılan bu ve buna benzer rivayetler gösteriyor ki kabir hayatı haktır. Tabii kabir hayatını veya başka bir deyişle Berzah alemini kabul etmek için ruhun varlığının ve bekasının bir postulat olarak kabul edilmesi gerekir. Aksi halde, ruhun varlığı kabul edilmezse veya varlığı kabul edilir de bekası reddedilirse ölümden sonra böyle bir hayatı kabul etmek söz konusu olamaz.

Ölüm ötesi hayata dair tüm konular gayba ait meselelerdir. Bu yüzden bu konularda akıl ve duyularla hüküm verme imkansızdır. Bağlayıcı olması açısından ancak Allah ve Resulünün bizlere verdiği haberler, bilgiler geçerlidir. Bizler, sadece onların verdiği bazı haberleri mahiyet ve nasıllık açısından tartışıyor ve anlamaya çalışıyoruz. Akıl, bu haberlerin doğruluğunu ve Allah ve Peygamberine aidiyetini sorgular. Eğer haber doğru ise, Allah ve Resulüne aidiyeti konusunda endişe yoksa onu kabul eder, habere inanır. Bunun dışında bu konularda akıl yürütmek ve tartışmaya girmek hiçbir anlam ifade

¹ Bu azabın manevi mi maddi mi olduğunda ihtilaf vardır. Süleyman Ateş, Tefsirinde bunun manevi olacağını ve maddi olan azabın Ahirette kıyamet koptuktan sonra gerçekleşeceğini ifade eder. Kabir hayatının ruhânî olduğunu savunanlarla, Ahiretin ruhânî olacağını savunanlar bir değildirler. Çünkü birinciler, sadece kabir hayatı ruhânîdir, Ahiret ise maddî dirilmenin, bedenle dirilmenin gerçekleşeceği yerdir, derler. Halbuki filozoflar ölümden sonra bedenden ayrılan ruhun tekrar bedene hiçbir zaman iade edilmeyeceğini savunarak kabir hayatının da Ahiretin de ruhânî olduğunu iddia ederler. Bkz.: Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c. VIII, s. 84; Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya 1991, s. 337-338.

² Tirmîzi, Zühd, 5; İbn Mâce, Zühd, 32/4268.

³ Tirmîzi, Cenaiz, 70.

etmemektedir. Harputî “*Tenkîhu'l-Kelam*” adlı eserinde kabir hayatı ve Ahiret ile ilgili bölümü diğer bütün kelamcılar gibi ”sem’iyyât” başlığı altında toplayarak, konunun başında şu açıklamayı yapıyor: “*Sem’iyyat, makâsıd-ı kelamiyeden edile-i akıl ile sâbit olmayan, yalnız Peygamberi vasıtasıyla şâri’ Teâlâ’dan mesmu’ olan edile-i sem’iyye-i nakliyye ile sâbit olan ahkâm-ı itikadiyedir. Bu ahkamdan melâikenin sübut ve vücûdu gibi hükümler istisna edildiği halde ahvâl-i kabir, ba’sü ba’de’l-mevt, Hesab, duhûl-i Cennet, ru’yetullah, Sırat, duhûl-i nâr, misüllü ekserisi uhreviyye, Ahirete müteallik ahkâm-ı itikadiyedir.*”¹

Kelam kitaplarında gördüğümüz kadarı ile kabir hayatı üç bölümde incelenmektedir. Kabir suâli, azap ve nimet şeklinde olan bu bölümleri dikkate alarak, biz de konuyu üç başlık altında incelemeye çalışacağız.

1.2.1. Kabir Suali

Ölen insanların çoğunluğu bir kabre defnedilmektedir. Bu yüzden Berzah hayatına “kabir hayatı” da denmektedir. Berzah alemindeki suâl “kabir suâli”, nimet, “kabirde nimetlenme” azab da “kabir azabı” olarak anılmaktadır. Aslında, herhangi bir kabre konulsun veya konulmasın, ölen bütün insanlar Berzah alemindeki yerini almıştır. Berzah aleminde kişinin karşılaşacağı ilk şey suâllerdir. Münker ve nekir² adında iki melek kabre gelecek ve insanın rabbinden, dininden ve peygamberinden insana soru soracaklardır.³ Dünyada iken iman etmemiş kimseler, küfür ve isyan içinde yaşamış olanlar ve o halde ölenler bu sorulara cevap veremeyecekler. Kendilerine kabir azabı o andan itibaren başlar. Ancak Allah’a iman edip öylece yaşayan ve salih amel işleyen ise bu sorulara rahat bir şekilde cevap verecektir. Kendisine kıyametten sonra gireceği Cennet gösterilecektir. Kafir gireceği Cehennemi gördükten sonra kıyametin kopma anının gelmesini istemezken mümin bir an önce Cennete girmek için kıyametin kopacağı anı bekler. Berzah aleminde dediğimiz bu bekleme süresince de kendisi

¹ Abdullatif Harputî, *Tenkîhu'l Kelâm*, s. 263.

² Mezaradaki ölünün daha önce hiç görmediği bir hüviyete sahip olan bu meleklerle “Münker ve Nekir” ismi verilmiştir. Zira bu kelimelerin sözlükteki manası “bilinmeyen, tanınmayan, değişik kılık ve kıyafette olan”dır. Bkz.: Mustafa İbrahim- Ahmet Hasan Ziyat- Hamid A.Kadir- M. Ali Neccar, *Mu’cemu'l-Vasıt*, Tahran trs. , c. II, s. 960.

³ Ebu'l-Berekât en-Neseffî, *Umdetü Akâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, v. 45 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 6696.

nimetlendirilir. Kabir sualinin varlığına dair çok sayıda haber vardır. Bunlar tek tek mütevatir derecesine ulaşmamakla beraber mana yönünden mütevatir olarak kabul edilmişlerdir. Zira bu haberler birbirini tamamlamakta ve kabirde sorgulanmanın gerçekleştiğini bildirmektedir.¹ Bunlara bakacak olursak şu nasları görürüz.

Kabir sualinin varlığına delalet eden haberlerden bir tanesi Kur'an-ı Kerimin şu ayetidir: *"Allah iman edenlere dünya hayatında da Ahiret hayatında da o sabit sözde daima sebat eder. Allah, zalimleri şaşırtır, Allah ne dilerse onu yapar"*² Bu ayet Tefsîrlerin birçoğunda insanların kabirde sorguya çekileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Zira Berâ b. Âzib'den nakledilen muhtelif hadislerde, Peygamberimizin yukarıdaki ayetin kabir suâli hakkında nazil olduğunu belirttiği haber verilmektedir. Buna göre Rasulullah (s.a.v.), İbrahim 14/27'yi okumuş ve ayetteki "Ahiret" ile müminin kabrinde sorguya çekilip de Allah'ın bir olduğuna şahadet ettiği ve Muhammed (s.a.v.)'i tanıdığı zamanın kastedildiğini haber verdiği rivayet edilmiştir.³ Bu ayette geçen "sabit söz"den maksat Kelime-i tevhid ve Kelime-i şahadet; "Ahiret"ten maksat ise kabirdir ve kabir sorgusu sırasında müminin aynı dünyadaki gibi Kelime-i tevhidi söylemesidir.⁴

Gâfir sûresi 40/11. ayetten de kabir sualinin varlığına işaret edildiğini görüyoruz. Bu ayette *"(Cehennemde kafirler) şöyle diyecekler: Ey rabbimiz bizi iki defa öldürdün; iki defa da dirilttin. Şimdi (şu ateşten) çıkmak için bir yol var mı acaba?"* buyrulmaktadır. Bazı Tefsîrcilere göre burada sözü edilen iki ölümden birincisi dünyadaki ölüm, ikincisi ise kabirde suâl için diriltildikten sonraki ölümdür. İki diriltme

¹ Eş-Şîrvânî, *Şerhu Kavâidi'l-Akâid*, v. 240 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 5172.

² İbrahim, 14/27.

³ Buhari, Tefsîr, 65/173; Cenaiz, 24/ 86; Müslim, *Cennet*, 17/74; İbn Mâce, *Zühd*, 32/4268.

⁴ Bkz.: Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. XIV, s. 5; Suyûtî, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire trs., s. 338; İbn Keşîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm*, (I-IV), Beyrut 1981, c. II, s. 532; Bağavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, (I-IV), (Tah.: Halid Abdurrahman el-İkk-Mirvan Sîvar), Beyrut 1987, c. III, s. 33; Muhammed İzzed ed-Derveze, *Tefsîrû'l-Hadis*, (I-XII), Halep 1963, c. VI, s. 141; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârû't-Te'vîl*, (I-V), c. III, s. 347; Ali b Ahmed el-Vahidî, *Tefsîrû'l Vecîz*, (I-II), (Tah.: Safvan Adnan Dâvûdî), Şam-Beyrut, (H. 1415), c. II, s. 582; M. Ali Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, (I-III), İstanbul trs., c. II, s. 97; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, (I-V), Beyrut trs., c. III, s. 108; Ancak bazıları bu ayetin kabir suali ile ilgili olmadığını savunmaktadır. Bkz.: Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, c. V, s. 25; H. Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, s. 238-239.

ise; birincisi kabirde suâl için, diğeri ise mahşerde ebedi hayat olan Ahiret için diriltmedir.¹

Kabir suali konusuna baktığımızda karşımıza çıkan ayetler bunlardır. Ancak bu meselede elimizde birçok hadis mevcuttur. Her ne kadar kabir suali hakkında rivayet edilen hadislerin arasında hiçbirisi tek başına tevatür derecesine ulaşmasa da, bu konuda bize ulaşan haberlerin başta Berâ b Azib, Cabir b Abdullah, Enes b Malik ve Esmâ binti Ebu Bekir olmak üzere yirmiden çok sahabe tarafından nakledilmiş olması bu hadislerin manen tevatür derecesine ulaştığını göstermektedir.² Esasen usul alimleri mütevatiri iki kısma ayırmışlardır: Lafız yönünden mütevatir, mana yönünden mütevatir.³ Ancak bu ayırım, mütevatirin kesin bilgi gerektirme özelliğinde bir değişiklik meydana getirmemekle birlikte, İslam kelamcıları bu tür bilgileri zorunlu bilgi olarak kabul etmişlerdir.⁴ İşte kabir hayatı ve Berzah alemi ile ilgili hadisler de mana yönünden mütevatirdirler. Bu yüzden İslam düşünürleri kabir hayatı ve berzah alemi ile ilgili hadislerin bağlayıcı oldukları olmuştur. Zira bu konudaki rivayetlerin her biri tek başına mütevatir olamasa da bunlar bir araya geldiğinde, işaret ettikleri ortak anlam itibarıyla mana yönünden mütevatir konumunda olmuşlardır.⁵

Enes b. Malik Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir: *“Kul kabre konulup da arkadaşları geriye dönüp gittikleri zaman –ki ölü onların ayakkabılarının seslerini mutlaka işitir- ona iki melek gelir, onu oturturlar ve kendisine “Şu Muhammed denilen adam hakkında ne diyorsun?” diye sorarlar. Mümin: “Omun Allah'ın kulu ve Resulü olduğuna şahadet ederim” diye cevap verir. Bunun üzerine ona şöyle denir: “Cehennemdeki oturacak olduğun yere bak. Allah Cehennemdeki bu yerini senin için Cennetten bir oturak olarak değiştirdi.” Ardından Rasulullah (s.a.v.) “O mümin Cehennem ve Cennetteki iki makamını da birden görür.” buyurdular.*⁶ Bu hadisin Müslim'deki rivayeti bu kadardır. Ancak diğer hadis kitaplarında hadisin devamı da vardır. Hadisi Enes b Malik'ten rivayet eden Katade (v.118/7369) burada o müminin kabrinin yetmiş zir'a genişletildiğini ve yeşilliklerle doldurulduğunu da kendilerine

¹ Bkz.: Beydâvî, *a.g.e.*, c. V, s. 86; Elmalî'lı Hamdi Yazır, *Hak Dini.*, c. VI, s. 4148-4149.

² Taftazânî, *Şerhü'l-Makâsîd*, (I-V), (Tah.: Abdurrahman Umeyra), Beyrut 1998, s. 112; Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 267.

³ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara 1975, s. 88.

⁴ Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, İstanbul 1997, s. 84.

⁵ Harputî, *a.g.e.*, s. 266.

⁶ Buhârî, *Cenaiz*, 24/86; Müslim, *Cennet*, 17/65.

anlatıldığını söyler ve Enes b. Malik'ten duyduğu hadise devamla; *“Kafir ya da münafığa gelince, ona: “ Bu adam hakkında ne diyorsun?” diye sorulunca o: “Bilmiyorum, insanların söylediğini ben de söylüyordum” der. Bunun üzerine ona “sen bilemedin ve diyemedin” denilir. Sonra demirden bir tokmakla kulaklarının arasına (ense köküne) öyle vurulur ve o öyle feryat eder ki, onun sesini insan ve cinden başka, yakınında olan her mahluk işitir.”*¹

Tirmizî'deki şu hadis de kabir suali hakkında bizlere ışık tutuyor. Hadis şöyledir: *“Ölü mezara gömülünce birine Münker diğerine Nekir adı verilen siyah ve mavi iki melek gelir. Ona derler ki, “şu (Muhammed (s.a.v.) denilen) zat hakkında ne dersin? O da şöyle cevap verir: “O Allah'ın kulu ve Resulüdür. Ben şahadette bulumurum ki Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed de O'nun kulu ve Resulüdür. Bunu üzerine melekler, “Biz senin böyle söyleyeceğini zaten bilmekte idik” derler. Sonra onun mezarını yetmiş arşın genişletirler, daha bu ölünün mezarını aydınlatırlar. Ve ölüye “yat ve uyu” derler. O da, “bunu aileme haber verin” der. Melekler, “zıfafa giren ve sadece en çok sevdiği kişi tarafından uyandırılan şahıs gibi mahşer gününe kadar sen uyumana devam et” derler. Ölü münafık olursa meleklerle şöyle der, “Halkın Muhammed hakkında bir şeyler söylediklerini işitmiş, ben de onlar gibi konuşmuştum, başka bir şey bilmiyorum.” Melekler, “Böyle diyeceğini zaten biliyorduk” derler. Daha sonra arza, “bu adamı alabildiğince sıkıştır” diye hitap edilir. Yer de başlar adamı cendere gibi sıkıştırmaya... O kadar ki kemikleri hurda haş olur. Mahşer oluncaya kadar mezarda böyle işkence görür”*²

Kabir suali, sem'i delillerle ortaya konmuş ve Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Ayetlerde işaret olunan, hadisler ve haberlerde de açıkça anlatılan kabir sualinde hiçbir imkansızlık yoktur. Bu konuda naklin bize bildirdiği hallerin hepsi aklen mümkündür. Hislerimizle algılayamadığımız her şeyi inkar etmek zorundayız diye bir düşünce kesinlikle mantıklı değildir. Ölüm ötesi hayat noktasında, kabir hayatı ve sonrasına inanmak müminin “gayba iman” vasfının bir parçasıdır.

¹ Buhari, Cenaiz, 24/66-86; Nesâî, Cenaiz, 109-110; Ebu Dâvud, Sünnet, 29/27.

² Tirmizî, Cenaiz, 70. Ayrıca konu ile ilgili başka hadisler için şu kaynaklara bakınız: Buhari, Cenaiz, 24/86; Ebu Dâvud, Cenaiz, 15/60; Tirmizî, Zühd, 3; İbn Mâce, Zühd, 32/4268.

1.2.2. Kabir Azabı

Ehl-i Sünnet kabirde sual, azap ve nimetin hak olduğu hususunda ittifak etmiştir.¹ Kafirler ve Müslümanlardan günahkarlara kabirde azap edilmesi haktır. Kur'an ve sünnette kabir azabına açıkça işaret eden nasslar mevcuttur. Kur'an, herkese yaptığına göre muamele edileceğini haber verir. Bu farklı muamele hayatta iken olduğu gibi, ölüm esnasında, kabirde ve kıyametten sonra da söz konusudur. Zira Kur'an şöyle der: *“ Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar, kendilerini iman edip salih ameller işleyen gibi yapacağız, hayat ve ölümlerini bir tutacağımızı mı sandılar? Halbuki Allah yeri ve göğü adaletle yarattı. Hem de herkese kazandığının karşılığı verilsin diye. Onlara asla haksızlık edilmez.”*² İman ve iyi amel sahipleri ölüm anından itibaren mükafatlandırılacakken, bunlardan yoksun olanlar için ise kabirde işkence münker nekir sualinden sonra başlamaktadır. Bu noktada başlayıp kıyametin kopma anına kadar devam eden işkenceye kabir azabı denilmektedir. Kişi herhangi bir kabre defnedilmemiş olsa da çekeceği azab varsa o azapla mutlaka karşılaşır. Aslında Berzah alemindeki sorguya, nimete veya azaba, kabir suali, kabir azabı ve kabir nimeti denmesinin nedeni ölenlerin büyük bir çoğunluğunun kabre defnedilmesidir. Yoksa bunların illa da kabre konulması gerekmez. Öyle olsaydı kabre konulmayanlar için sual, azab veya nimet söz konusu olmayacaktı. Herkes öldükten sonra kıyamet kopana kadar Berzah alemini sürecini yaşayacaktır.

Berzah alemine işaret ettiği kabul edilen ayet ve hadislerle bakıldığında bunlarda en çok kabir azabından bahsedildiğine şahit oluruz. Bunun iki sebebi olabilir: Birincisi, kabirdekilerin çoğunluğunun kafir ya da günahkar müslüman olduğunun kabulü; diğeri ise kabir azabının varlığı kabul edildiğinde kabir ile ilgili kabir suali, kabirde nimetlendirme gibi diğer konuların da kabul edileceği gerçeğidir. Kabir azabı tasdik edilip, bazılarının buna müstahak olduğu kabul edilirse buna müstahak olmayanların durumunun ne olacağı sorusu ortaya çıkar. Azabın karşısında mükafat vardır. O halde kabir azabına inanan kabir nimetine de inanacaktır.

Kur'an'a baktığımızda kabir azabına işaret eden bazı ayetleri görürüz. Bunlardan *“Onlar sabah ve akşam ateşe arz edileceklerdir. Kıyamet koptuğu gün de: ‘Fir’avn ve*

¹ Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Umdetü Akâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, v. 45 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 6696; Eş-Şirvânî, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Akâid*, v. 245 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 5172.

² Câsiye, 45/21-22.

kavmini en şiddetli azaba sokun' denilecektir”¹ ayeti kabir azabının hak olduğunu göstermektedir. Kıyamet gününde daha şiddetli bir azaba sokulacakları andan önceki ateşe arz edilmeleri, kabirde gerçekleşecektir. Cüveynî'nin ifadesine göre Allah, ölümlere Berzah hayatını idrak edecek kadar can verir. Böylelikle kabir hayatı gerçekleşmiş olur. Ayette de geçtiği gibi, Firavun ve hanedanına nasıl kabirde azap edildiyse kafirlere ve günahkar müminlere de bu şekilde azap edilecektir.² Bu ayetin kabir azabına delalet ettiğini Gazâlî³, Cürcanî⁴, Harputî⁵ ve birçok İslam düşünürü kabul etmişlerdir.

Nuh Sûresi 71/25'de *“Onlar suda boğuldular ve ateşe atıldılar”* şeklinde bir ifade vardır. Burada suda boğulmalarından hemen sonra ateşe atıldıklarını anlıyoruz. Çünkü *“ateşe atıldılar”* ifadesinden sonra kullanılan ‘fa’ takip içindir. Ölümden hemen sonra da Berzah aleminde geldiğinden bazı insanların öldükten sonra kabir azabına duçar olacakları sonucuna varmaktayız.⁶

Tevbe Sûresi 9/101'de ise şöyle buyrulur: *“Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine halkından birtakım münaflıklar vardır ki, onlar nifak yapmaya alışmışlardır. Sen onları bilmezsin. Onları biz biliriz. Biz onları iki defa azaplandıracağız. Sonra da büyük bir azaba döndürülecektir.”* Bu ayette de kabir azabına işaret vardır. Zira çoğu müfessirlere göre burada büyük azaptan yani Cehennem azabından önceki iki azaptan birisi dünyada diğeri ise kabirdedir.⁷

Kabir azabı Cehennem azabına oranla ondan daha önce ve zaman itibarı ile de dünya hayatına daha yakındır. Kabir azabı aslında bir yönüyle dünya hayatının devamıdır, denilebilir. Şöyle ki, Allah insanı dünyada bir imtihandan geçirmektedir. Bu sınavda insana bazen fırsatlar vermekte ve yaptığı iyiliklerin kat kat fazlasını ihsan etmektedir. Bazen insan hata yaptığında da bu hataları temizlemesi için ona sıkıntılar vermekte, onu sabırla imtihan etmektedir. Ancak dünyada iken tamamen temizlenmeyen müminleri Ahirette günahlardan temizlenmiş bir halde Cennete koymak

¹ Mü'min, 40/46.

² Bkz.: Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 374; Bağavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, c. IV, s. 99; Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, c. IV, s. 111-112.

³ Gazâlî, *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd* (Ter.: Kemal Işık, *İ'tikâdda Orta Yol*), A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1971, s. 160.

⁴ Cürcanî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, (I-V), Beyrut 1998, c. II, s. 162.

⁵ Harputî, *Tenkâhu'l Kelâm*, s. 264-265.

⁶ Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, c. V, s. 396; Elmalî'lı, *a.g.e.*, c. VIII, s. 5378.

⁷ Beydâvî, *a.g.e.*, c. III, s. 169; İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 386; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. II, s. 398.

isteyen Allah, mümine kabir azabını tattırmaktadır. Bu insan için bir nevi dünya hayatında yarım kalan bir arındırma işleminin devamıdır. Şayet kabir hayatında da tam olarak günahlardan temizlenmezse onu Ahirette günahları kadarınca Cehennemde tutacak ve öylece Cennete dahil edecektir. Esasen Cehennem de bir nevi günahlardan temizleme yeridir. Bu yüzdendir ki Cehennem için “dar-ı tathîr” deyiimi kullanılmıştır. Temiz olanların girdiği yer olan Cennete ise “dar-ı tâhir” ismi verilmiştir. İşte kabir hayatında insan hala dünyadaki gibi günahlardan temizlenmek için azaba tutuluyorsa burası için dünya hayatının devamı denebilir.¹

Secde Sûresi 32/21’de ise Allah “*Onlara en büyük azaptan önce yakın azaptan tattıracağız*” buyurur. Bu ayet de kabir azabını ispat için delil olarak getirilmiştir.² Zira büyük azap “*Ancak yüz çeviren ve inkar eden, Allah onu en büyük azapla azaplandıracaktır*”³ ve “*Görseydin o inkar edenleri: Melekler, onların canını alırken yüzlerine ve kışlarına vuruyorlar. “Haydi yangın azabını tadın!,” diyorlardı*”⁴ ayetinin de işaret ettiği gibi Cehennem azabıdır. Ondan daha yakın olan ve ona nispeten daha yakın olan azap ise kabir azabıdır. O halde burada kastedilen kabir azabıdır.⁵ Ayrıca bu ayeti Tûr, 52/47 de desteklemektedir. Zira burada “*Muhakkak ki o zalimlere bundan önce de bir azap vardır.*” buyrulmaktadır. Bu ayette de, Cehennem azabından önceki azap olan kabir azabının varlığına işaret edilmiştir.⁶

Meryem Sûresi, 19/15’te Yahya (a.s.)’ın üç yerde selamette olacağı haber veriliyor ve şöyle buyruluyor: “*Ona selamet olsun: Hem doğduğu gün, hem öleceği gün hem de diri olarak kaldırılacağı gün.*” Burada ikinci kurtuluşun kabir azabından olduğu vurgulanmıştır.

Kabir suali başlığında ele aldığımız Mü’min, 40/11 de bir yönüyle kabir azabına delildir. Zira burada bahsedilen iki öldürmeden birisi dünya hayatının sona ermesi anlamına gelen ölüm diğeri ise Berzah aleminin için yeniden diriltilecek kişinin Ahiret hayatı için öldürülmesidir. İki diriltmeden birincisi kabirde diriltme diğeri ise kıyamet

¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, c. II, s. 199.

² Bkz.: Aliyyü’l-Kârî, *Fıkhu’l-Ekber Şerhi*, (Ter.: Hüseyin Erdoğan), İstanbul 1977, s. 275.

³ Gaşiye, 88/23,24.

⁴ Enfâl, 8/50.

⁵ Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 322.

⁶ Ebu Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fî Beyâni’t-Tevhîd*, v. 147 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 6628.

koptuktan sonra ölümü müteakip mahşerde yeniden diriltmedir. Kabir hayatını kabul eden artık kabir azabını da tasdik etmiştir.¹

Kabir azabına işaret eden bir başka ayet de Tâha, 20/124'dür. “ *Her kim de benim zikrimden yüz çevirirse, ona dar bir geçim vardır ve onu kıyamet günü kör olarak haşır edeceğiz.*” Abdullah b. Mesud kabirdeki sorgulamayı anlattığı uzunca bir sözünün sonunda, kafirin kendisine azab edileceğini söylemiş ve delil olarak da bu ayeti getirmiştir.²

Kabir azabının varlığına delil olan ayetleri sıraladıktan sonra bu konuyla ilgili mana yönünden mütevatir derecesine ulaşmış olan hadislerin -teker teker ahad haber de olsa- mevcudiyetini belirtmek istiyoruz.³ İslam kelimcileri muhtelif pek çok hadiste nakledilen kabir azabının varlığını kabul etmişlerdir. Bunun keyfiyeti hususu açıklanmamış olsa da varlığına iman edilmiştir. Hatta kabir azabını inkar edenler kafir olarak nitelenmiştir.⁴

Allah, insanlara her şeyi açıklamamıştır. Ancak bazı şeyleri peygamberlere bildirmiştir. Zira sıradan insanlara bazı hakikatler çok ağır gelebilir. Vahye muhatap olan ve böyle bir ağırlığı taşıma istidadına sahip olan peygamberler ise insanlardan bu yönleri ile ayrılırlar. Örneğin Allah, peygamberimize bazı şeyleri bildirilmiş o da bunlardan bir kısmını insanlara sadece haber vermiştir. Bu söylediğimizi ifade eden şu hadis ilgi çekicidir: “*Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından sizlere işittirmesi için muhakkak Allah'a dua ederdim.*”⁵ Hadis-i şerif, bir taraftan kabir azabının varlığına delildir, diğer taraftan da hayattaki insanların da kabir azabını hissetmesinin mümkün olduğu ancak bunun dayanılmaz bir durum olduğuna kanıttır.

Kabir azabı ile ilgili ele aldığımız bu ayet ve hadisler ışığında kabir azabının sabit olduğuna inanıyoruz. Bu noktada, Peygamber Efendimizin'in (s.a.v.) kabir azabından Allah'a sığınması ile ilgili hadisleri de konuya dair deliller arasında zikredilmelidir.⁶

¹ Taftazânî, *a.g.e.*, c.IV, s. 112; İsmail Gelenbevî, *Haşiye alâ'l-Celal*, İstanbul trs., s. 516.

² Celaleddin Suyutî, *Şerhu's-Sudûr*, v. 54 b-55 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 7253-7371/3.

³ *A.g.e.* aynı yer.

⁴ Taftazânî, *a.g.e.*, c.IV, s. 112; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, c. II, s. 162; Muhammed Emin eş-Şirvânî, *Şerhu'l-Kavâid'l-Akâid*, v. 245 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 5172; M. Seyyid Ahsen, *Akâid*, İstanbul, 1995, s. 128.

⁵ Müslim, *Cennet*, 17/69.

⁶ Bkz.: Müslim, *Cennet*, 17/67; İbn Mâce, *Cenaiz*, 23; Ebu Dâvud, *Cenaiz*, 15/60.

1.2.3. Kabir Nimeti

Kabir suali ve kabir azabı gibi kabirde nimetle mükafatlandırılma da ayetler ve mana yönünden mütevatir derecesinde hadislerle sabittir. Bu yüzden kabirde müminlerin Allah tarafından nimetlendirilmesine inanmak gerekir. Kabir nimeti, kabir azabı gibi geçici değildir. Kıyamete kadar sürecek olan kabirde nimetlenme hakkında Ali İmrân, 3/169 ve 170 ayetlerinde delil vardır: *“Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanma. Hayır, diridirler, Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar. Allah’ın keremiyle kendilerine verdiklerinden sevinçli olarak, arkalarından henüz kendilerine yetişemeyenlere de korku olmadığına, onların da üzüntüye uğramayacaklarına sevinirler.”* Demek ki bizim şu idrak ettiğimiz hayatın dışında başka bir alem var. Orada kafirler ve günahkar müminler azap görürken, günahsız müminler nimet ve sevinç içerisinde diriler.¹

Kabir azabı kafirlere nasıl hak ise kabir nimeti de müminlere öylece haktır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *“Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar, kendilerini, iman edip Salih amel işleyenler gibi mi yapacağız, hayat ve ölümlerini bir tutacağız mı sandılar? Ne fena bir hüküm veriyorlar!”*² Bu ayet, bu iki kesimin kabirde aynı muameleye tabi tutulmayacağını açıkça belirtmektedir. Zira dünya ve Ahiret hayatında birbirleriyle aynı durumda olmayan kafir ve mümin kabirde nasıl aynı akıbete uğrasınlar?³

Yukarıdaki ayet Abdullah b Abbas (ra)’ın rivayetiyle Uhud şehitleri hakkında nazil olmuştur. O Resulullah’ın şöyle buyurduğunu naklediyor: *“Uhut’ta kardeşleriniz şehit olunca, Allah onların ruhlarını, Cennet nimetlerinden yiyen ve Cennet ırmaklarında uçan kuşların kursaklarına koydu ki, akşam olunca da arşın gölgesinde asılı, altından bir kandille gecelerler. Yedikleri, içtikleri ve konuştuklarının lezzetini bulduklarında: ‘harp esnasında geri durmamaları ve cihada karşı isteksiz olmamaları için, bizim diri olduğumuzu ve Cennette rızıklandırıldığımızı kardeşlerimize kim haber verir?’ dediler. Bunun üzerine Allah ‘bunu onlara ben ulaştırırım’ buyurdu ve ‘Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanmayın...’ ayetini indirdi”*⁴ Bu hadis, şehidlere, şehit

¹ Bkz.: Elmalılı’lı Hamdi Yazır, a.g.e., c. II, s. 1229.

² Câsiye, 45/21.

³ Bağavî, Meâlimu’t-Tenzîl, c. IV, s. 159.

⁴ Ebu Dâvud, Cihad, 1/27.

olmalarından hemen sonra Cennette verilecek olan nimeti anlatmaktadır. Ölümden hemen sonraki hayatın ise Berzah hayatı olduğunu biliyoruz. O halde Ahiret yurdundan önce verilecek olan bu mükafat kabir nimetidir. Ayrıca müminlere “siz anlayıp bilemezsiniz” şeklinde buyrulması da bu hayat ve nimetin Berzahta gerçekleştiğini haber vermektedir. Eğer şehitlere ve diğer müminlere sunulacak Cennet nimetinin mahşerdeki mükafat olduğu varsayılırsa bu yanlış olur. Çünkü mahşerde olacak olanı o anı yaşayacak tüm canlılar, aynı alemin varlıkları oldukları için görececek ve bilecektir. Bizim bilemediğimiz ve hissedemediğimiz şey ise, şu anda hayatları sona ermiş ve başka bir alemde olanların şimdiki halleridir. O halde Allah bize bunu beyan için, onların hayatta olduklarından, bizim gibi yedirilip içirildiklerinden haber veriyor.

Berzah aleminde sadece şehitler değil, diğer tüm müminler de kendi derecelerine göre nimet göreceklidir. Ayette şehitlerden bahsedilmesi ise onların Allah katında yüksek bir mertebeye sahip olduklarından ve cihadın faziletinden dolayıdır. Yoksa bu sadece onların kabirde Cennet rızkıyla mükafatlandırılacakları anlamına gelmez. Ayetlerden ve Hz.Peygamber (s.a.v.)’den rivayet edilen muhtelif hadislerden de bu anlaşılır.

Ölümden sonraki hayat hakkında ele almak istediğimiz konuları bu başlık ile noktalamış oluyoruz. Elbette Ahiret hayatı için söylenecek çok söz vardır. Ancak biz sadece araştırmamız ile ilgili olacak olan bölümleri incelemeye çalıştık. Ölüm ötesi hayat, genel olarak kelamcıların kabulüne göre, akılla çözülmesi imkansız olan ve sadece sadık haberle idrak edilebilecek olan bir sahadır. Bu yüzden bu konudaki haberleri değerlendirmek gerekir. Şayet ölümden sonraki hayata dair bir ayet varsa ve delaleti kat’i ise buna inanmak vaciptir. Eğer ayet olmayıp sadece hadis varsa, bu durumda hadislerin sıhhatini incelemek gerekir. Yukarıda kabir hayatı ile ilgili hadisler tek tek mütevatir olmasa da mana yönünden mütevatir derecesine ulaştığı için kabir hayatı ile ilgili olan bu haberlere inanmak yine vaciptir.¹ Buna göre Kur’an’da ölüm ötesi hayat adına insanları aydınlatan ayetler söz konusu olduğunda insanların yeniden diriltileceği², amel defterlerinin okunması³, amellerin tartılması⁴, Cennet⁵ ve

¹ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usulî ‘d-Din*, (Ter.:Bekir Topaloğlu, *Mâturidiyye Akâidi*), DİB Yay., Ankara 1991, s. 177.

² Bkz.: Hac, 22/7; Yâsîn, 36/78-79.

³ Bkz.: İsrâ, 17/13,71; Hâkka, 69/19-26; İnşikâk, 84/7,10.

⁴ Bkz.: Âraf, 7/8.

⁵ Bkz.: Âli-İmrân, 3/133; Nîsâ, 4/57,122.

Cehennem¹ inanılması vacip olan hakikatler olduğu ortaya çıkacaktır. Kabir hayatı ise hakkında açık bir ayet bulunmamasına rağmen yukarda zikrettiğimiz ayetlerin delaleti ve mana yönünden mütevatir derecesinde olan hadislerin sübutu ile haktır.² Zira İslam akaidinde, gerçekleşmesi aklen mümkün olan bir şey hakkında nas varid olunca onu kabul etmek vaciptir. Kabir hayatı da böyledir.³ Kabirde ruh ve beden, her ikisi de azaba veya nimete muhatap olacaktır. Ancak biz bunun keyfiyetini bilemeyiz.⁴

1.3. Yeniden Dirilme

İslam inanç sistemi içerisinde en önemli esaslardan birisi olarak karşımıza çıkan Ahiret, insanın hayatına anlam katmaktadır. Ölümden sonra hayatın başka bir biçimde devam ettiğine inanıyoruz. Çünkü insanların hesap için dirilecekleri ve Allah'ın huzurunda toplanacakları haktır.⁵ Kur'an'ı Kerim bunu açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur. Herkes Ahiret için yapmış olduğu hazırlığı bütün çıplaklığı ile görecektir. Ehli Sünnet bu konuda ittifak halindedir.⁶ O gün kabirlerde hiç kimse bırakılmayacak, Ahiret hayatına basamak olmak üzere herkes kabirlerinden diriltilecektir. *“O ki rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci gönderir. Nihayet onlar ağır ağır bulutları yüklenince ölü bir ülkeye göndeririz; onunla su indirir ve türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız”*⁷ Başka bir ayette *“sonra siz kıyamet günü muhakkak diriltileceksiniz.”*⁸ Burada, İslam literatüründe geçen ve ölümden sonra Ahiret hayatı için yeniden dirilmeyi ifade eden kelimeleri tahlil etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Kıyamet günü insanların diriltileceğini ifade eden kelime “ba’s”tır. Sözlükte “göndermek, sevk etmek, uykuda uyandırmak” anlamlarına gelir. İstilahta ise “Allah'ın ölüleri diriltmesi, onlara can vermesi, Kıyamet günü onları yeniden diriltmesidir.”⁹ Ba’s

¹ Bkz.: Bakara, 2/24; Âli-İmrân, 3/131.

² Ebu Şekur es-Sâlimî, *et-Temhid fi Beyâni 't-Tevhîd*, v. 147 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 6628.

³ Sâbûnî, *a.g.e.*, aynı yer.

⁴ Harputî, *Tenkîhu 'l-Kelâm*, s. 264-265; Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 340.

⁵ Hicr, 15/85; Zâriyât, 51/6; Kamer, 54/46; Mürselât, 77/7.

⁶ Muhammed Emin eş-Şirvânî, *Şerhu 'l-Kavâidi 'l-Akâid*, v. 121 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 5172.

⁷ A'râf, 7/57.

⁸ Mû'minûn, 23/16.

⁹ İbn Manzur, *Lisânu 'l-Arab*, c. II, s. 117; Abdullah el-Bustânî, *el-Bustân*, s. 73.

kelimesinin Kur'an'da geçtiği yerlerden birisi olan Mü'minûn 23/16 ve Yasin' 36/79'daki ayetlerde, cesetlerin yeniden diriltileceğine dair ibare bu sözcükle kullanılmıştır.¹

Felsefe ve kelimeler literatüründe kullanılan en yaygın kelimelerden birisi de "meâd"dir. Sözcük olarak "dönülen mekan, varış yeri" anlamlarına gelir. İstilahta ise insanın dönüp karar kılacağı yer olan "Ahiret yurdu" demektir. İslam "Amentü"sündeki adı ise "ba'sü ba'de-l-mevt" yani ölümden sonra dirilmedir.²

Diğer bir kelime ise "Haşr"dir. Bu da sözlükte "bir araya getirmek, toplamak, sıkıştırmak, izdiham meydana getirmek" anlamlarına gelir. İstilahî anlamı ise; Allah'ın insanları kıyamet günü bir araya toplamasıdır. Bir araya toplama işine "Haşr" toplandıkları alana ise "mahşer" denmiştir.³ Hamdi Yazır ise bu kelimenin "bir cemaati veya topluluğu bir mekandan diğer bir mekana toplamak" anlamına da işaret ettiğini söylemiştir.⁴ Kur'an'da bu kelime bir çok yerde geçmektedir. "*Allah'tan korkun ve onun huzuruna toplanacağınızı bilin*"⁵, "*İnsanlar yüce divana toplandıkları gün (taptıkları tanrılar) onlara düşman olurlar ve onların kendilerine tapmalarını tanımazlar*"⁶, "*...iyilik ve takva üzerinde konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun*"⁷ gibi ayetlerde "Haşr" kelimesi ve türevleri kullanılmıştır.

Kur'an'ı Kerimde yeniden dirilme için kullanılan bir kelime de "neş'e"dir. Sözlükte "canlanma, yenilenme, meydana gelme, ortaya çıkma, doğmak, kaynaklanmak" anlamlarına gelir. Kur'an'da "neş'e" olarak kullanıldığında Allah'ın yaratması manasına gelir.⁸ Ahiret için "neş'etu'l-uhrâ, neş'etu'l-âhira, neş'etu's-sâniye" yani "ikinci yaratma" veya "son yaratma" anlamlarına gelen isimlerin kullanıldığına şahit olmaktayız. Örnek olarak Allah, Ankebut 29/20'de "*De ki: Yeryüzünde gezin, bakın yaratmağa nasıl başladı, sonra Allah, son yaratmayı da yapacaktır*" buyurmaktadır.

¹ Taftazânî, *Şerhü'l-Akâid*, s. 254.

² Muhammed Emin eş-Şirvânî, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Akâid*, v. 229 a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, no: 5172; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. III, s. 317; Abdullah el-Bustânî, *el-Bustân*, s. 761.

³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 190.

⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini.*, c. VII, s. 4807; Ayrıca Harputî şöyle bir tarif yapmıştır; "Haşr, örf-i şer' de dahi meyyitin eczâ-i müteferrikasını cem' ve hayatını iâde ile ba's ve ihya etmektir." Bkz.: Harputî, *a.g.e.*, s. 270.

⁵ Bakara, 2/203.

⁶ Ahkâf, 46/6.

⁷ Mücadele, 58/9.

⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. I, s. 170; Abdullah el-Bustânî, *a.g.e.*, s. 1097.

Burada son yaratma, insanların Ahiret için yeniden diriltilmelerini ifade etmektedir. İlk yaratmaya kudreti olan Allah'ın, insanları Ahiret hayatı için ikinci kez yaratmaya da kudretinin olduğunu vurgulayan bu ayet, insanların yoktan var edildiklerini hatırlamaları ve Ahiret için yaratılmalarının da kadir olan Allah tarafından yapılacağını haber vermektedir.¹ Ayrıca Necm 53/47'de de Ahiret için "neş'etu'l-uhra" ismi kullanılmış; Vâkıâ 56/62'de ise dünya için "neş'etu'l-ûlâ" yani "ilk yaratma" anlamına gelen isim kullanılmıştır.

Kur'an insanın öldükten sonra da yaşayacağını ve ebedi hayat için yeniden diriltileceğini haber veriyor.² Fakat Allah'ın ebedi yurt için olacak olan yaratma işinin nasıl olacağını açıklamıyor. Bizler ise sadece yoktan var olduğumuzu ve bu yaratılışın sahibini biliyoruz. Ayrıca, nasıl yaratıldığımız konusunda Kur'an bizi bilgilendirmekte ve de ilk yaratmayı yapan ikinciye de yapacaktır, veya başka bir deyişle, ikinci yaratmaya da kadirdir, demektedir. İslam kelamcıları da, madem ki ölümden sonraki dirilmeyi de Allah yapacaktır, -ki O'ndan başka yaratıcı da yoktur- o halde keyfiyeti bilinmeyen ve Ahiret hayatı için olacak olan ikinci yaratmayı "îâdetu'l-halk" yani "yeniden yaratma" terimi ile ifade edebiliriz, demişlerdir.³

İnsanların ölümden sonra yeniden yaratılarak Ahiret hayatını yaşayacakları inancı ve fikri kelamcılar tarafından kabul edilmiştir. İlk defa yoktan nasıl var etmişse ikinci yarımaya da öylece yapacaktır⁴: "*Biz ilk defa yaratmaya nasıl başladıysak diriltmeyi de biz gerçekleştiririz*"⁵, "*O halde diyecekler, kimdir bizi diriltecek olan? De ki: Sizi ilk defa yoktan yaratan*"⁶, "*De ki: Onları ilk defa inşa eden diriltir*"⁷, "*İnsan, bizim kendisini nasıl bir mutfeden yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi bize apaçık bir düşman kesildi.*"⁸ Bu ayetler ışığında İslam kelamcıları, yeniden dirilme ve Haşrin ilk yaratma gibi yani ruh ve bedenin birlikte yaratılması suretiyle olacağını kabul etmişlerdir.

¹ Ebu Saïd Muhammed Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, c. IV, s. 312.

² Hac, 22/7.

³ El-Cüveynî, *Akîdetü'n-Nizâmiye*, s. 78; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İzmir 1999, s. 261.

⁴ el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, c. V, s. 322

⁵ Enbiya, 21/104.

⁶ İsrâ, 17/51.

⁷ Yâsîn, 36/79.

⁸ Yâsîn, 36/77.

Yaratılacak olan bedenın hangi beden olduğu, Şimdiki ile aynı olup olmadığı konusunda ise ihtilaf vardır.

İlahiyatçılar, madem ki insan öte dünyada yeniden yaratılacaktır. O halde bir bütün olarak tekrar yaratılması icap eder, diyorlar. Çünkü yalnız ruh olarak ele alındığında insan kemale ulaşmış sayılmaz. İnsanın arzu ettiği bek'a, ancak tam bir kişilik ile, bizzat kendisi ile anlam bulur. Kişiliğin tam olması için de beden şarttır. İnsan "ben" dediği zaman ne sadece ruhunu ne de sadece bedenini ifade etmez, bilakis ona "ben" hissini veren kendisi ile ilgili her şeyi ifade eder. Binaenaleyh insan ayrılmaz bir rûhî-fizikî bütündür.¹ Ahirette de böyle olacaktır. Ölen bir kimsenin bu dünyada sahip olduğu kimliğe ve kişiliğe, bir beden olmaksızın, öte dünyada da sahip olması mümkün değildir. Kur'an'ın bize tanıttığı insan, anlattığı ve sunduğu insan da ancak ruh ve beden bütünlüğüne sahip olandır. Nitekim o, Ahiretten bahsederken hiçbir zaman salt manevi bir dünya veya bedensiz ruhlar tasvir etmemiştir. İnsanın topraktan yaratıldığını, ve oraya döndürüldükten sonra hüküm günü için bir kez daha topraktan yaratılacağını söyler.² Ruh ve beden, ancak bir arada beraberce işlev gören bir bütünü ifade eder. Kur'an bunları ayırmamıştır, o insanı bir bütün olarak kabul etmiş ve ruh-beden ikiciliğini reddetmiştir.³

Ayrıca kişilik ile beden arasındaki ilişki öyle kuvvetlidir ki, bu beden ve içinde etkilenip etkilenebileceğimiz bir çevre olmaksızın bunların gerçekleşmesi imkansızdır. Beden olmadan ruhun yapabileceği hemen hemen hiçbir şey yoktur. Kişilik adına yapılacak tüm faaliyetlerde behemehal bedene ihtiyaç vardır. O halde bizi tatmin edecek, hayallerimizi tahrik edecek ve bizde gerçeklik duygusu uyandıracak öte dünyadaki var oluşumuz ancak bu dünyadaki gibi bedenli olmak zorundadır. Önemli bir nokta da şudur ki: Gerek diriliş inancının temellendirilmesinde gerekse bu dirilişin cismânî olduğunun ortaya konulmasında Allah'ın kudretinin baştan kabul edilmesi gerekir. Kur'an'ın metodu budur ve Müslüman düşünürlerin en gözde yöntemleri de bu şekildedir. Şu ayete bakalım: *"Kendi yaratılışını umutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: "Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?" diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir. Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kadir değil midir? Evet! Elbette kadirdir. O,*

¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 200.

² Bkz.: Tâhâ, 20/55.

³ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Ter.: Alparslan Açıkgenç), Ankara 1996, s. 189-190.

her şeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır.”¹ Ayette Allah’ın kudreti öne çıkarılıyor ve ilk yaratma örnek verilmek suretiyle ikincinin de mümkün olduğu vurgulanıyor.² Aslında ilk yaratılışa inanan için ikincisinin vukuu mümkündür. Zira “iki kez doğmak, bir kez doğmaktan daha fazla şaşırtıcı değildir.”³ İslam dünyasında Ahiret hayatına inanma ile din arasında öyle bir sıkı bağ kurulmuştur ki, onu inkar edenler “mülhid” olarak vasıflanmıştır.⁴

Bu dünyada olduğu gibi Ahirette de var oluşumuzun beden ve ruh bütünlüğü içerisinde olması büyük bir kabul görmüş olsa da bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Yeniden diriltilecek olan insanın bedeni hangi niteliklere sahip olacaktır, şimdiki mevcut bedeni ile Haşr olacaksa, Ahiretin mevcut maddî, zaman ve mekan düzenine bağlı olmayacağını düşündüğümüzde sahip olduğumuz şu beden o hayata uygun olacak mı? Bu konudaki belli başlı görüşleri iki başlık altında ele alabiliriz:

a- Aynı bedene bağlı diriliş,

b- Benzer bedenle diriliş.

Öte dünyada cismânî bir Haşre Yahudi ve Hristiyanlar da inanmaktadır. Ancak ifade ettiğimiz gibi bu Haşrin keyfiyetinin nasıl olacağı konusunda ihtilaflar mevcuttur. Şimdi yukarda iki başlığa ayırdığımız problemi inceleyelim.

1.3.1. Aynı Bedenle Diriliş

Bedensiz ruh hiçbir şey ifade etmemektedir. İnsana bir kişilik kazandıran sadece onun ruhî durumu değil bunun yanında onun bedeni ve dış görünüşüdür. Ahiret hayatının insanı tatmin edecek bir hayat olması için, eksiksiz olması gerekir. Ruh ve beden diye iki kısma ayrılmayacak kadar bir bütün olan insan, şahsiyetini ve kimliğini bunlardan birisi olmadan elde edemiyorsa bu, öte dünya insanının bir bedeninin olmasını gerekli kılmaktadır.⁵ Bu konuda aslında sorun yoktur. Problem olarak karşımıza çıkan konu şudur: Acaba, oradaki bedenimiz bu dünyadaki aynısı mı

¹ Yâsîn, 36/78,79,81.

² El-Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, (Tah.: M. Yusuf Musa), Mısır 1950, s. 372; el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, c. IV, s. 322.; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s. 261.

³ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü II*, (I-II), (Ter.: Lülü Ay), MEB Yay., İstanbul 2000, s. 321.

⁴ El-Cüveynî, *Akâdetü'n-Nizâmiye*, s. 77.

⁵ Fuzûlî, *Matlau'l-İ'tikâd*, (Neşr.: Muhammed b. Tâvî et-Tancî, ter.: Esat Coşan-Kemal Işık), A.Ü. Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Yay., no:138, Ankara 1962, s. 82.

olacak, aynısı olaksa dağılan parçaları toplama ve bir araya getirme bazı sorunlar ihtiva etmeyecek mi? Bununla ilgili yapılan tartışmalara şöyle bir göz atalım.

Kelamcıların yaratılışın iadesi anlamında “iâdetü’l-halk” terimini kullandıklarını belirtmiştik. Bu, temelini Kur’an’dan alan bir ifade tarzıdır, çünkü “onu ilk kez yaratan diriltecektir” (Yasin,36/79) ve benzeri ayetler Kur’an’da mevcuttur. Bu ayetle Allah ilk yaratılışı örnek getiriyor ve bunu yapan ikinciye de yapmaya kadirdir, diyor. Öyleyse ‘iade’ bu kudretin ikinci kez kullanılması demektir. Ancak yoktan yaratma ile ruhlara bedenleri iade etme arasında fark vardır. Bedenin kendisine iade edilmesi için her ruhun müstakil ve bağımsız olarak baki kalması lazım. Yoksa her ruhun kendi bedenine iadesi söz konusu olamaz. Buna göre “iâdetü’l-halk” salt yaratma veya yaratmayı tekrarlama manalarına gelmiyor. Baki kalan ruha bedeninin geri verilmesi anlamına geliyor. Burada İslam düşünürleri iki ayrı görüştedir. Birincisi, “mead”ın yok olan bir şeyin tekrar iadesi; ikincisi ise, bedenin toplanan parçalarına ruhun tekrar döneceği inancıdır.¹

Öncelikle dirilişin aynı bedenle vuku bulacağı görüşünü daha yakından incelemeye çalışalım.

Bu görüşe göre; öte dünya ile bu dünya arasında mahiyet farkı diye bir şey bulunmamaktadır. Zira Allah’ın kudreti ve bilgisi işin içine girdiği vakit; bedenin her bir parçasının veya aslî durumda olan bazı parçalarının² yok olmayacağını da düşünürsek, dirilişin –bu parçaların bir araya getirilmesi suretiyle- gerçekleşmesi mümkün hale geliyor. Gazâlî’nin deyimi ile “cevher baki kaldıktan sonra arazların yeniden yaratılması ile iade problemi çözülecektir.”³

Ölüm, bedenlerden hayat adına beklenen etkinliklerin gerçekleştirilememesi, azalar arasında uyumun kalmaması olayıdır. Eğer bedenin dağılan unsurları bir araya getirilecek olursa –tıpkı parçalanmış makinenin parçalarının bir araya getirilmesi ile tekrar çalışır hale getirilmesi gibi- yok olan insan yeniden ortaya çıkacak ve hayat bulacaktır. Dolayısıyla ölümsüzlük gerçekleşecektir.

Bu görüş ile ilgili birtakım problemler vardır. Örneğin, insanlığın milyonlarca yıl süren tarihi olduğuna ve bunun milyonlarca yıl aynen bu şekilde devam etmesi mümkün

¹ Taftazânî, *Şerhü’l-Makâsîd*, c. IV, s. 101; Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 170.

² Bu parça İslam düşünürlerince, insan hayatının başından sonuna kadar değişmeyen ve kabirde de çürümeyen bir unsurdur ki o da kuyruk sokumudur. Burada “Kuyruk sokumu dışında her insan yok olur” hadisinin temel alınarak böyle bir görüşe varılmaktadır. Bkz.: el-Cürcânî, *Şerhu’l-Mevâlaf*, c. II, s. 101.

³ Gazâlî, *el-İktisâd fî’l-İ’tikâd*, s. 101.

olduğuna göre, bedenimizin herhangi bir parçası binlerce kişide bulunabilir demektir. Eğer bütün hayvanlar da diriltilecekse iş daha da karmaşıklaşacaktır. Eğer diriliş, dağılan parçaların bir araya gelmesi ile olacaksa birçok kimsenin bedeninde yaşayan herhangi bir parçanın Ahirette kime ait olarak yeniden diriltileceği müphemdir. Zira Ahirette iki kişinin taşıdığı bir parçayı bunlardan birisinde yeniden diriltmek için bir tercih sebebi olmayacaktır.¹

Burada İslam kelimcileri, insanın aslî ve aslî olmayan olmak üzere iki ana kısımdan oluştuğunu düşünürler. Buna göre, dağılan parçalarının yeniden bir araya getirilme ve onlara yeniden hayat verme sürecinde temel olarak insanın aslî parçası esas alınacaktır.² Peki nedir bu parça? Bu parça, “Kuyruk sokumu dışında her insan yok olur” hadisinin de işaret ettiği gibi insanın doğumundan ölümüne kadar hiç değişmeyen ve onun aslî parçası olarak var olan; insanın menisinin saklı olduğu ve “kuyruk sokumu” olarak isimlendirilen bölgedir. Bu kısım, Ahirette yeniden yaratılışın kaynağı olacaktır. Binaenaleyh, herhangi bir insan, başka bir insanı yese bile yediği kendisinin aslî parçasına karışmaz, haşırde ise Allah’ın kudreti bir bedende bulunan iki aslî parçayı ayırt etmeye yetecektir.³ Esasında birinin asli parçası diğer beden içerisinde ancak ikinci dereceden parça olabilir. Bu yüzden diriliş bu aslî hücreler esas alınarak yapılacaktır.

Bu görüşün savunulmasında Kur’an’dan alınan ‘iade’ kavramının, ruhun bâki kalan beden parçalarına geri dönmesi şeklinde anlaşılmış olmasının rolü vardır.⁴ Böyle bir düşünce de az sonra dile getireceğimiz gibi pek sağlıklı değildir. Çünkü insan hayatında hücrelerin yenilenmesine bağlı olarak sürekli tepeden tırnağa bir değişim vardır. Bu durumda aslî parça diye bir şeyin kalmadığı düşünülebilir.

Ayrıca bu görüşe her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Yüce Allah açısından bakıldığında, yaratma sıfatına alışılmadık bir yorum getirdiğinden pek de makbul değildir. Zira Allah’ın bazı şeyleri bazılarında daha kolay yaratması diye bir şey söz konusu olamaz. Çünkü her şey O’na kolaydır. Yani öte dünyada yeniden diriltme için

¹ Gazâlî, *Tehâfutu'l-Felâsife*, (Tah.: Süleyman Dünya), trs., s. 297-298; Fahreddin Râzî, *el-Muhassal*, (Ter.: Hüseyin Atay, *Kelâma Giriş*), A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No: 43, Ankara 1978, s. 238.

² Fahreddin Râzî, *İslam İncasının Ana Konuları*, (Ter.: Nâdim Mâcit), Erzurum 1996, s. 115.

³ Taftazânî, *Şerhü'l-Akâid*, s. 254; el-Cürçânî, *a.g.e.*, c. IV, s.323; Aliyyü'l Kâri, *Fıkhu'l-Ekber Şerhi*, s. 40; ayrıca başka bir yorumda ise şöyle denmiştir: “Aslî cüzlerden maksat insanı diğer kimselerden ayıran ve küçüklüğünden ölümüne kadar onlarla tanıdığı bir takım hususiyetlerdir” Bkz.: Fuzûlî, *Matlau'l-İ'tikâd*, Mütercimim dip., s. 71.

⁴ El-Cüveynî, *Akâidetü'n-Nizâmiye*, s. 78.

O'nun bir bedeninin asli parçasına ihtiyacı yoktur. Aslında bu yorum, kişiliğin ve kimliğin devamını teminat için yapılmaktadır. Yani iki beden farklı bedenler olmasını sağlayan şey madde farklılığı ise bundan, bir beden kendi benliğini sürdürebilmesi için her zaman için en azından kendine has bir parça, madde barındırmasıyla mümkün olacağı sonucu çıkacaktır. Aksi halde, mütemadiyen dolup boşalan bir havuzdaki su ne kadar aynı su ise, bu da o kadar aynı beden olacaktır. Fakat Harputî'nin de dediği gibi bedenimizdeki değişim ve dönüşümler bizim kişisel kimliğimiz için bir problem arz etmemektedir. Bu konuda zihinsel süreklilik gereklidir. Ancak yeterli değildir. Kişisel kimliğimiz mutlaka bir bedene ihtiyaç vardır. Fakat insanın madde ile değil ruh ile insan olduğunu kabul ettiğimize göre maddenin önemi yoktur. Ruhun ölümden sonra varlığını koruduğu görülmektedir. Zira Kur'an buna delalet eder: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler zannetme! Bilakis onlar hayatta olup Rableri katında yaşarlar, rızıklandırılırlar."*¹ O halde Ahirette bu ruhlara kimliklerini ve kişiliklerini iade bakımından bedenler verilecek ve bu suretle yeniden yaratılmış olacaklar. Bu bedenlerin de dünyadan getirecekleri aslî parçaya Allah'ın ihtiyacı yoktur. Diğer taraftan, kişisel kimliğimizi taşıyorsa hangi bedene sahip olduğumuzun da bir ehemmiyeti yoktur.²

Öte yandan, bedenimizi oluşturan hücreler sürekli yenilenmektedir. Öyle ki insan aralıksız devam eden bu değişim sürecinde üç-beş yılda bir bütünüyle değişmektedir. Acaba sürekli değişen ve birbirinin yerini alan bu unsurlar arasında hangisi tercih edilip yeniden yaratılacaktır? Ölmeden önceki son bedeninde bulunan unsurlar ile yeniden diriltirme mümkündür ancak, bu durumda Ahiret hayatı için kabul edilmez haller ortaya çıkabilir. Çünkü ölümler kör, sağır veya kötürüm olan kimsenin bu şekilde yeniden diriltilmesi durumu ortaya çıkacaktır ki bu da düşündüğümüz ve arzuladığımız Ahiret hayatı için kabul edilemez bir durumdur.³

Ölümden sonra dirilişi, dağılan parçaların yeniden bir araya getirilmesi sonucu, aynı bedene bağlı dirilme olarak yorumlama, görüldüğü gibi ciddi sorunlar içermektedir. O halde soruna farklı bir yönden yaklaşmak gerekiyor. İnsanı bir beden ve ruhtan oluşan obje olarak kabul ettikten sonra onun Ahirette yeniden yaratılacak bedeni üzerinden konuşurken sadece bedeni üzerinde yoğunlaşmamalıyız. Zira salt beden ile insan aynı şey değildir. Yani tam olarak bir birini karşılamaz. İnsanın yaşamış olduğu hayat

¹ Âl-i İmrân, 3/169.

² Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 274-275.

³ Gazâlî, *Tehâfutu'l-Felâsife*, s. 298.

serüveninde bedeni zamanla yıpranmakta, farklılaşmaktadır. Buna rağmen, hangi beden içinde bulunursa bulunsun –hücrelerin sürekli değişmesi ile üç-beş yılda bir tamamen farklı bir beden içerisinde olduğunu göz önüne alıyoruz- benliği, kimliği, değişmemektedir. O halde hayat süreci kimlik için bir problem yaratmamaktadır. Öyle olsaydı yıllar sonra karşılaşan iki insanın birbirini tanıması imkansız olacaktı. Öyleyse, insanın kimliği genel olarak bellidir, diyoruz. Kısa bir süre için farklı tepkide bulunma, değişik duygular hissetme kimlik açısından problem değildir. Burada insanın diğer insanlardan temayüz ettiği kimliği önemlidir. Bu ise onun ruh ve beden bütünlüğü ile oluşan neticesidir ki zaman bunun için sorun değildir. Yani, zamanla bedeninde değişimler olsa bile kimliği değişmediğine göre, zamanı bir kenara bırakabiliriz. Sonuç olarak; dirilişte bedenimizi oluşturacak olan unsurların bedenimizde bulundukları anlarla birlikte yaratılmaları diye bir şey söz konusu değildir.¹

İslam düşünürleri, aynı bedenle dirilişin imkanı meselesinde Allah'ın bilgisi ve kudretine hayli yer vermektedirler. Zira diriliş, yaratanla yaratılmış nesneler arasında gerçekleşecektir. Bunların her ikisi de mevcut olduğuna göre diriliş anında bedenin dağılan parçalarının yeniden toplanmasında herhangi bir güçlük bulunmamaktadır. Allah'ın her şeyi bildiği ve her şeye gücü yettiğine göre, her kişi ya da bedeni oluşturan parçaları bilmektedir ve bunları bir araya getirmeye de kâdirdir.²

Bunu Elmalı'lı Hamdi Yazır'ın örneği ile de açıklayabiliriz. Şöyle düşünelim: İnsan bildiği ve kafasında bulunan herhangi bir şeyi dilediği kadar parçalara ayırsa, dağıtsa ve istediği tarafa savursa, normal şartlar altında bunları tekrar hatırlayabilir ve bunlara ilk - bildiği- şekli verebilir. Bu açıdan bakıldığında bizim zihnimizdeki değişiklikler, çözümler ve birleşmeler bizim için binlerce yeniden terkip ve dirilişin örneği anlamına gelmektedir. Öte yandan bunların büyük bir çoğunluğu bizim kendi irademize bağlı olaylardır. İşte, kendi iç dünyamızda cereyan eden bu hatırlama işi bizim için bir varoluşu, bu varoluş tarzı da dirilişi ve yeniden terkibi temsil eder. Kısacası “her tezekkür bir ba'stir.”

Bizim bu durumumuz alemdeki tüm varlıklarla Allah arasındaki ilişkinin küçük örnekleme mesabesindedir. Bizim bu bildiklerimizin tümü kendi hakimiyetimiz altında olduğu gibi, var olan her şey de Allah'ın hakimiyeti altındadır. Ve yeniden dirilişe Allah

¹ Turan Koç, a.g.e., s. 174.

² Mübahat Türker, *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*, A.Ü. Dil ve Tar.-Coğ. Fak. Yay., no:102, Ankara 1956, s. 110-111, 115.

açısından bakıldığında hiçbir problem yoktur. Kaldı ki, “Allah’ın ba’s ve ihyası bizim bir tezekkürümüzden daha seridir; binaenaleyh, bütün saha-i hilkatte her şey O’nun bir ‘kün’ emrine müterettibtir.”¹

Başka türlü ifade edecek olursak, her şey Allah’ın levhi mahfuzunda korunmaktadır. Orada bulunan ve muhafaza edilen a’yânı sâbite, dış dünyada kaybolmaları veya sayıca çoğalmalarından sonra tekrar varlık alanına çıkmalarıyla sayıca çoğalmaz. Buna göre, dış dünyada iki kez varlık alanına çıkan bir şey, evinden iki kez pazara çıkan bir insana benzer. Bir kişinin iki kez pazara çıkması onun iki ayrı kişi olmasını gerektirmediği gibi, iki kez dış dünyada varlık kazanan kişi de iki kişi olmaz. Dolayısıyla bu durum kimlik açısından sorun çıkarmaz.²

Bütün bunlardan sonra yine de Haşrin “aynı bedenın tekrar iadesi” şeklinde olacağına kesin bir şekilde vakıf olduğumuzu söyleyemeyiz. Esasında Kur’an’da da aynı bedenın dirileceği ya da ruhun ayrıldığı bedene döneceğine ilişkin kesin bir ifade bulunmamaktadır. Zira her ikisini de çağrıştıran ayetler vardır. “*Aramızda ölümü takdir eden biziz ve bizim önümüze geçilmiş değildir. Ki sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi, bilmediğiniz bir biçimde yeniden inşa edelim*”³ ayeti ile “*İnsan kendisinin kemiklerini toplayamayacağımızı mı sanıyor? Evet toplarız, onun parmak uçlarını düzenlemeğe gücümüz yeter*”⁴ ayeti bize her iki ihtimalin de söz konusu olduğunu bildirmektedir.⁵

Bedenimiz kişisel kimliğimiz için son derece önemlidir ama yeterli değildir. Bizim şunu kesin bir biçimde söylememiz mümkün değildir: Ahiret için yeniden diriltişimizde eğer benliğimiz korunacaksa, –ki korunmadığı takdirde ideal ve gerçekçi olan bir Ahiret yaşamından söz edilemez- bu şimdiki bedenimizin dağılan parçalarını toplama suretiyle olur.⁶ O halde diğer ihtimal olan “cisimlerin yok olduktan sonra yeniden yaratılması ve ruha öte dünyaya uygun beden verilmesi” seçeneğine bakalım.

¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini.*, c. II, s. 892.

² Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 273.

³ Vâkıa, 56/60-61.

⁴ Kıyamet, 75/3-4.

⁵ Turan Koç, *a.g.e.*, s. 177.

⁶ Gazâlî, *Tehâfutu'l-Felâsife*, s. 299; Harputî, *a.g.e.*, s. 274.

1.3.2. Benzer Bedenle Diriliş

Bizler, insanın Ahirette beden olmaksızın kişisel kimliğini koruyarak var olamayacağına inanıyoruz. Çünkü ruh ile beden aşık ile maşuk gibidir. Biri olmadan diğerinden bahsedemeyiz. İnsan, öte dünyada ancak bir çeşit bedenle buradaki kimliğine kavuşur ve nimetlerden lezzet alır. Zira ruh tek başına buna muvaffak olamaz.¹ Fakat diriliş inancının temellendirilmesinde, öte dünyadaki bedenlerin, bu dünyadaki bedenlerimizin ihtiva ettiği elementlerin aynısı veya kısmen aslî unsurlarından terkip edilmesinin bazı köklü sorunları olduğunu yukarda ifade etmeye çalıştık. Bu durum yeniden doğuş inancının keyfiyeti hususunda ikinci bir görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur ki o da; Ahirette, bedenlerimizin buradakinin aynısı değil de benzerinin olacağıdır.

Bu görüşü savunanlara göre; yok olan bir şeyin aynen yeniden var olması imkansızdır. Binaenaleyh yok olan beden tekrar ruha dönmez. Öyleyse öte dünyadaki bedeni, bu dünyadaki bedenin benzeri olarak düşünmemiz gerekmektedir.² Burada yaratılan bu benzer bedenle aslî beden arasında başka bakımlardan ve hususî özdeşlik mevcuttur. Yani madem ki ikinci yaratılan bedenle ilk yaratılan arasında element olarak, kök olarak bir ilişki yoktur; o halde bunlar kimlik sorununa sebep olabilir. Bu sorunu kaldırmak için diyoruz ki, bu iki beden arasında öyle bir ilişki vardır ki, bu aynı elementten yaratılmış olmanın dışında başka yönlerden ortaklık, aynılık arz ediyor. Bu benzerliklere sahip olan ruh, bu hayattaki kişiliğine öte hayatta da kavuşmuş oluyor.

Ayrıca bu diriliş bedeninin, bir çok yönden bu dünyadaki bedeni andırsa da mahiyet bakımından oldukça farklı özelliklere sahip olması gerekecektir. Zira Ahiret hayatı için yaratılmış olan beden ölümsüz kılınmış ve bozulmaz bir hale getirilmiş olması gerekir. Başka bir deyişle öte dünyanın mahiyetine uygun bir hale getirilmiş olması lazımdır. Aslında bu görüşü destekleyen ayetler de mevcuttur.³

Bu görüş, bir yönüyle ruhun ölümsüzlüğünü savunanlar ile cismânî dirilişi savunanlar arasında uzlaştıracı bir özellik taşımaktadır. Çünkü, aynı beden

¹ Harputî, aynı yer.

² Mübahat Türker, *a.g.e.*, s. 111.

³ Bu görüşü savunan düşünürler, “O gün yer başka yere, gökler de başka bir göğe dönüştürülür” (İbrahim, 14/48) ve “kılıklarınızı değiştirerek sizi bilmediğiniz bir biçimde yaratmaya da gücümüz yeter” (Vâkıa, 56/61) meâlindeki ayetleri kendilerine dayanak olarak almışlardır.

unsurlarından olmasa da ruha herhangi bir beden temin edilecek olursa salt ruhun bekası açısından baş gösteren problemler de ortadan kalkacaktır.¹

Ancak bu görüşte de bir takım problemler vardır. Zira insanın yepyeni bir bedene bürünmesi onun kişisel kimlik açısından bazı sıkıntılara düşmesi anlamına gelmektedir. Yok olan beden bir süre sonra yeniden yaratılacaksa ve bu ilkin aynısı anlamına gelecekse bu ikinin bir olması anlamına gelmeyecek mi? Ayrıca öte dünyada yeni bir bedenle yeniden yaratılmak suretiyle köklü bir değişim geçiren insanın ölümünden yeniden doğumuna kadar geçen süreden sonra ölen kimsenin kendisi olup olmadığı tartışılabilir. Yine, yeniden diriltilecek bu insanlara madem ki yepyeni ve bambaşka bir dünya sunulmasının yeni insanlar yaratmak manasına geleceği söylenebilir. Örneğin, bize öte dünyada şu anda beceremediğimiz birtakım yeteneklerin bağışlanması, mevcut kimliğimizin devam etmemesi olacaktır. Bu durumda, öte dünyada yeniden yaratılan insanın bu dünyadaki ile ne beden olarak ne de kimlik olarak organik bağı olmayacağı sonucu çıkıyor.² Halbuki aslî parçalara bağlı bir dirilişte iki dünya insanı arasında mahiyet farkı olsa da –zira Ahiret bu dünyadan nitelik olarak farklıdır dolayısıyla oranın insanı da farklı olacaktır- beden olarak bir ilişki olacaktır. Bu durumda benzer bedenle dirilişin en önemli handikabı olarak görünen şey, bu dünyadaki insanın adeta bir kopyası olarak meydana getirilen kişi ile onun bu dünyadaki orijinalinin nasıl özdeşleşeceği. Zira ifade ettiğimiz gibi öte dünyadaki bedenler yeni bedenler olacaktır, bu takdirde yenilerle eski bedenler arasında hiçbir bağlantı olmayacaktır.

Bütün bunlara rağmen benzer bedenle diriliş görüşünün cismânî dirilişin keyfiyeti konusuna bazı çözümler sunduğunu da söylemeliyiz. Örneğin, dünyanın A noktasında kaybolan birisi hiç ortalıkta görünmediği bir zaman zarfının ardından B noktasında ortaya çıkıyorsa biz onun farklı mekanlarda ortaya çıktığı ve aradan uzun zaman dilimi geçtikten sonra görüldüğü için kaybolan kimseden farklı olduğunu mu iddia edeceğiz. Halbuki o, yeniden ortaya çıktıktan sonra hem eski arkadaşlarını ve çevresini hatırlıyor hem de kendisi ile ilgili kişilik özelliklerini yeniden sergiliyor. Bu durumda biz, öldükten sonra aradan zaman geçmesine rağmen başka bir mekanda yeni ama öncekine benzer bir bedenle ortaya çıkan kişilerin aynı kişiler olduklarını kabul etmek zorundayız.³ O halde, Ahiret hayatı için yeniden yaratılan insanın yeni bir bedenle

¹ Harputî, *a.g.e.*, s. 274.

² Turan Koç, *a.g.e.*, s. 184.

³ *A.g.e.*, aynı yer.

tanışması, eğer onun bu dünyadaki kimliğinin ve kişiliğinin devam etmesini olumsuz etkilemiyorsa, ruhun orada yeni bir bedenle bütünleşmesi mümkündür, diyebiliriz. Yani insan, farklı fakat aradan geçen zamana rağmen –ki biz buna Berzah diyoruz- birbirine benzeyen ve birbiriyle özdeş iki bedene sahip olabilir. Peki bu bir tenasüh olur mu, sorusuna Gazâlî hayır, diyor. Zira tenasüh bu dünyada gerçekleşen bir olay halbuki yeniden dirilme ise Ahirette vuku bulacaktır. Ayrıca bedenimiz sürekli yenilendiği halde buna tenasüh demiyoruz. O halde yeniden diriliş ile tenasühü karıştırmamak lazım.¹ Bu görüş asli parçalara bağlı dirilmenin taşıdığı bazı problemleri taşımamamsına rağmen yine de kendi içerisinde yukarıda özetlediğimiz sorunları ihtiva etmektedir.

Bütün bu tartışmalardan sonra şöyle bir sonuca varabileceğimizi düşünüyorum. Haşr meselesindeki görüşler şu ana kategorilerde toplanıyor:

a- Kıyamet günü cesetlerin tekrar diriltip hayata iade edileceğinin kabul eden kelimcılar. İmam Mâturidî, İmam Eş'arî, Gazâlî, Fahreddin Râzî, Ragıp İsfahânî vs. bütün kelimcılar bu görüştedir.²

b- Ruhânî Haşri kabul edip, bedenle dirilmeyi nefyeden filozoflar. Zira onlar yok olan bir şeyin tekrar iadesinin imkansız görürler.³ Buna göre yeniden diriliş sadece ruh ile olacaktır.

c-Haşri tümünden reddeden materyalistler. Çünkü onlar ruhun varlığına inanmazlar. Onlara göre her şey maddedir. Bu yüzden bedenlerimiz öldükten ve çürüyüp yok olduktan sonra onların yeniden dirilmesi imkansızdır, derler.⁴

Bizler Ahirette yeniden dirilmenin cismânî olacağına inanıyoruz. Esasen bu konuda İslam düşünürleri hemfikirdirler.⁵ Zira Kur'an'ın yorumlarına baktığımızda, orada yeniden dirilişin kesinlikle vuku bulacağını, bunun ruh ve beden bütünlüğü içerisinde olacağını haber veren ayetlerin olduğuna şahit oluruz. Öyle ki öte dünyada insanlar birbirlerini tanıyacak, birbirleri hakkında konuşacak , hatta insanın kendi elleri ve ayakları kendisi hakkında şahitlik edecektir.⁶ Bu derece açık olan ayetlere rağmen filozofların cismânî Haşri kabul etmemelerinin sebebi onların bu ayetleri mecâzî olarak değerlendirmelerinden kaynaklanıyor. Filozofların yok olan bir şeyin tekrar iade

¹ Gazâlî, *Tehâfût*, s. 299.

² Harputî, *a.g.e.*, s. 277.

³ F.Râzî, *el-Muhassal*, s. 236.

⁴ Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye*, (Ter.: Bekir Topaloğlu, *Mâturidiyye Akâidi*), s. 177.

⁵ Ali Arslan Aydın, *El-Ba'su ve'l-Hulûd*, İstanbul 1998, s. 104.

⁶ "O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bize söyler, ayakları yaptıklarına şahitlik ederler." Yâsîn, 36/65.

edilmesinin muhal olduğunu söylemelerine karşılık İslam kelamcıları araz olsun cevher olsun madumun iadesinin mümkün olduğunu kabul etmişlerdir.¹ Temelde var olan bu görüş farklılığı ayetlerin yorumlanmasına da yansımıştır. Ancak bir ayetin zahiri manasına işaret eden anlamın aksine bir delil olmadıkça mecaza gidilmez. O halde filozofların tevilleri kabul edilmemiş ve cismani Haşr İslam'ın temel kabulleri arasında yer almıştır. Gazâlî, filozofların yeniden dirilme hakkındaki görüşlerinin yanlış olduğunu söyleyerek, onların bu inanışları bütün Müslümanların inançlarına ters düşer, demiştir.²

Gazâlî filozofların bu anlayışını yanlış buluyor. Çünkü, sözgelimi Cennet ve Cehennem ile ilgili tasvirlerin mecazi anlamda alınması, sözgelisi Allah ile ilgili bazı tasvirlerinden (Allah'ın eli vb. gibi) çok farklıdır. Arapça'nın mantığı içerisinde ikinciler te'vil edilir ama birincilerin buna ihtiyacı yoktur. Zira Allah'ın insanlara bir şeyler anlatmak için aslı olmayan teşbihlere başvurması gereksizdir, böyle bir iddia yanlıştır.

İslam düşünürleri Ahiret ilgili fikirlerini Allah'ın kudreti üzerine kurmuşlardır. Örneğin Gazâlî de insanı insan kılan şeyin onun ruhu olduğunu kabul eder. Ruh, insanın ölümünden sonra varlığını korur. Çünkü ruh kendi nefsi ile kaim bir cevherdir. *“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler zannetme! Bilakis onlar hayatta olup, Rablerinin katında yaşarlar, rızıklandırılır.”*³ Ayeti de buna delildir. Ayrıca ruhların verilen sadakaları hissetmesi, münker-nekirin soru sorması, kabir azabı vs. ile ilgili rivayetlerin çokluğu bunların tevatür derecesine ulaşmasına nedendir. Bütün bunlar da ruhun bekasına delalet eder. O halde diriliş ruha bedenın iadesi veya yeni bir beden yaratılarak ona sunulması ile olacaktır. Bu hangi bedenle olursa olsun; ister ilk bedenlerin maddesinden, ister başkasından, ister yeniden yaratılan maddelerle olsun fark etmez. Zira insan bedeniyle değil ruhuyla insandır. Gazâlî, “atın bedeni insan için bir gıda olabilir. Bundan bir nutfe yaratılır ve ondan da insan hasıl olur. Bu takdirde “at, insan oldu” denmez. Bilakis at, maddesiyle değil, şekliyle attır. Şekil yok olunca geriye sadece madde kalır” diyor.⁴ Beden ne kadar eskirse eskisin, zayıflasın, kilo alsın, değişime uğrasın yine aynı insandır. Sonuçta Haşr, ruhlara bedenlerin iadesi suretiyle olur. Çünkü ruhun herhangi bir araç olmaksızın elem veya zevk duyması imkansızdır.

¹ Cüveynî, *Kitabu'l İrşad*, Darü'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1995, s. 149.

² Gazâlî, *Tehâfüt*, s. 297.

³ Âl-i İmrân, 3/169.

⁴ Gazâlî, *Tehâfüt*, s. 298.

Ayrıca Kur'an ayetlerinin Cennet ve Cehennem tasavvurları bize Ahiret yurdunun ruhani olmayacağını haber veriyor.¹ Demek ki diriliş öyle veya böyle nasıl olursa olsun cismanidir ve bunun imkansız olduğunu söylememiz için hiçbir sebep yoktur. Ancak burada hangi bedenle diriltileceği ise tâli derecede önemlidir. Allah çürümüş ve yok olmuş yeniden iade edip kemikleri bir araya getirerek -veya başka bir şekilde- bu bedeni de yaratmaya kadirdir, başka bedenleri yeniden ruhlara iade etmeye de. Gazâlî'ye göre "her şey mümkündür."²

Esasen günümüzde de insanın ruh beden bütünlüğü içerisinde bir varlık olduğu kabul edilmiştir. Ahiret hakkında şu görüş gayet anlamlıdır: "Tanrının yaratacağı yeni bir alemde bedenli var oluş sırf rûhî bir var oluştan çok daha makul görünmektedir. Dinin "Haşır" dediği şey ne anlamsızdır, ne de imkansız."³

Esasen İslam düşünürleri Haşrin cismânî olacağı görüşünde ittifak halinde olmalarına rağmen bunun keyfiyeti hakkında ihtilaf halindedirler. Öyle ki Cüveynî, dirilişin nasıllığı konusunda var olan iki görüşün her ikisinin de mümkün olduğunu söyler ve "doğrusu bu ikisinden hiçbirisini reddetmeden tarafsız kalmaktır," der. Zira Allah ikisini yapmaya da kadirdir.⁴ Bunu yanında Kur'an bize bu ikisinin imkanını sağlayan ayetler sunmaktadır ve bunların birisinin kesin bir şekilde gerçekleşeceğini bildirmemiştir. Bildiğimiz bir şey varsa o da Haşrin insanın kemalinin korunması suretiyle, onun ruh ve beden bütünlüğünü sağlayarak vuku bulacağıdır.⁵

Bu konuda İbn Rüşd'ün görüşünün, Kur'an'ın yorumuyla filozoflarınkini uzlaştıracı bir nitelik taşıdığını söylemek istiyoruz. "*Tehâfütü't-Tehâfüt*"de, insanın son nefesini verişini; "ölüm nefsin faaliyetine son verir, varlığına değil" sözleriyle ifade eden İbn Rüşd, yeniden diriliş ile ilgili tartışmalara da şöyle değerlendirmektedir. "Ahiret hayatını inkar etmek kişiyi küfre götürür. Fakat inkara gidilmediği sürece bu konuda farklı yorumlara, dolayısıyla farklı inançlara müsaade vardır. Nitekim İslam aleminde de Ahiretteki var oluşun bu dünyadaki ile aynı olduğunu, ancak oradaki hayatın sürekli, buradakinin sonlu olduğunu kabul edenler bulunduğu gibi, oradaki hayatın tam anlamıyla rûhânî olduğunu söyleyip mahsûsât ile ilgili açıklamaların konuyu insanlara açıklama gayesi güttüğünü söyleyenler de vardır. Ayrıca bir üçüncü grup ta oradaki

¹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 190.

² Gazâlî, *a.g.e.*, 302.

³ M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 263.

⁴ Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, c.IV, s. 101.

⁵ Harputî, *a.g.e.*, s. 275.

hayatın cismani olduğunu ama oradaki ile buradaki cismaniliğin arasında fark olduğunu, bu ikisinin birbirine benzemediğini söylemektedir. Bu yorumların hiçbir kişiyi dinden çıkarmaz.” İbn Rüşd bunlardan üçüncüyü benimsemiştir.¹ Zira bu ne akılla ne de vahiyle çelişir. Vahiy, Haşrin ikinci bir yaratma olduğunu söyler; akıl ise yok olma özelliğine sahip bir şeyin hiç değişmeden sürekli bir şekilde varlığını koruması imkansızdır, der. İşte bu üçüncü görüş her ikisini de yerine getirebilecek durumdadır.²

¹ Mübahat Türker, *a.g.e.*, s. 113.

² M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 264.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE RUH, CİN VE MAHİYETLERİ

2.1. Ruhun Tanımı

İnsanların ruh konusunda fikir yürütmeleri insanlık tarihi kadar eskidir. Zira kendisini tanımak isteyen insan, kendisinin sadece etten ve kemikten ibaret olmadığını düşünerek varolan bu ikinci şeyin ne olduğunu araştırmaya koyulmuştur. Çünkü insanı oluşturan tüm uzuvları insana attığımız halde bunların hiçbirisini yalnız başına insan olarak isimlendirmiyoruz. Ancak bunların toplamına insan diyebiliyoruz. O halde bu organların nasıl ki teker teker varlıkları insanın varlığı değildir o halde bunların çürüyüp yok olması da insanın yok olması anlamına gelmez. Öyleyse insan sadece cisimden ibaret değildir. İnsanı insan yapan başka bir varlık da vardır. Acaba bu nedir ve nasıldır?

İnsanların ilkel kabileler halinde yaşadıkları dönemde dahi onlar kendilerinin dışında bir varlığın olduğu kabul etmişlerdir. İlkel kabile mensupları gördükleri rüyalardan, vuku bulan ölüm hadiselerinden, başlarına gelen tabii olaylardan ve bir takım sıra dışı faktörlerden etkilenmiş olacaklar ki kendilerini görünmez kuvvetlerin kuşatmış olduğunu kabul ediyorlardı. Onlar, buna “mana” ismi veriyorlardı. Malenazya’da, gizli bir gücün, saklı bir enerjinin, tabiat üstü bir kuvvetin adı olan bu ifade, ilkel kabile insanının, tabiatla her şeyde tek tek ve külli olarak varlığına inandığı gizli kuvvetin de adı idi.¹ İlk zamanlarda kabul edilen bu varlık, nefesin çıkmasıyla ölüm gerçekleştiği için, seyyal bir cisim ve rüyalardan ötürü de gölge gibi hayalet bir şey olarak telakki edilmiştir. Hatta bundan hayalet inancı bile doğmuştur.²

İnsan, zamanla ilmi yönden geliştikçe, anlayış ve kavrayış yönünden daha yüksek seviyeye ulaştıkça, bedeni dışında var olan diğer şeyin ne olduğu konusunda değişik görüşler ortaya attı. Ancak diğer taraftan, beş duyuyla algıladığı fizikî varlıklar haricinde kalan fizik ötesi alemi reddeden materyalistler ortaya çıktı. Onlar, deneyle

¹ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s. 47-48.

² Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara 1975, s. 67-68.

ispatlanamayan her şeyi reddettiler.¹ Kur'an bunları şu sözlerle anlatır: “*Ne ise hep bu dünya hayatımızdır. Ölüyoruz ve yaşıyoruz, biz öldükten sonra diriltilecek değiliz.*”²

Genel olarak ruh konusuna baktığımızda bu konuda tarih boyunca temelde iki akımın sürekli karşıt doktrinler geliştirerek düşüncelerini ispatlamaya çalışmış olduklarını görürüz. Bunlardan birisi, maddî alemin dışında mad.z, manevî bir alemin ve bu aleme mensup varlıkların mevcudiyetini kabul edenlerin oluşturduğu grup; diğeri de madde dışında başka bir varlığı tanımayan eski tabirle “Maddiyyûn” denilen Materyalistlerin oluşturduğu ekol. Ancak ruhun varlığını kabul eden din ve düşünceler, onun tanımlanması ve mahiyeti hakkında birbirinden oldukça farklı anlayışlara sahip olmuşlardır. Yukarıda da materyalistlerin ruhu reddettiklerini söylemiştik.

İslam düşünürlerine geldiğimizde ise, onlar, insana can veren, insan bedeninin dışında ama ondan ayrılmaz bir parça olan, ayrıldığında ise insanın ölümüne sebep olan ve ruh adı verilen bu varlığı kabul etmişlerdir. Ancak ruhun mahiyeti hakkında ortak bir kanaate ulaşmaları mümkün olmamıştır. Aslında bu konuda “*Sana ruhtan sorarlar. De ki; Ruh Rabbimin emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir*”³ mealindeki ayetten de anlaşılacağı üzere ruh meselesi insanlar tarafından belki de hiçbir zaman tam olarak idrak edilemeyecektir. Bu yüzden İslam düşünürleri ruhun mahiyeti konusunda aynı görüşlere sahip değillerdir. Ruhun hakikatinin anlaşılması sınırlı bir ilme sahip olan insanoğlu için mümkün değildir. Zira ilmiyle duyular alemini bile tam olarak kavrayamayan insanın maddi olmayan, göremediğimiz ve Allah'ın sırlarından biri olan ruhun mahiyetini idrak etmesi beklenemez. İnsan ancak eserlerini görerek ruhun varlığını anlar. Bu konudaki görüşleri ruhun sözlükte ne anlama geldiğine baktıktan sonra ele almaya çalışacağız.

Yunanca’da “psykhe” ve “Lâ Anima,” Fransızca’da “Âme,” Almanca’da “seele” ve İngilizce’de “soul” kelimeleri ile ifade edilen ve –çok çeşitli tanımları olmasına rağmen– genel olarak “insan kişiliğini oluşturan duysal ve düşünsel olguların tümü” anlamına gelen ruh, Arapça kökenli bir kelimedir.⁴ “Râh, rîh, râyiha, rahat vb.” türetmelerin ilk anlamlarında rüzgar ve hava vardır. Ayrıca, uzaklaşmak, ayrılmak ve gitmek anlamlarına gelir. Bedenden ayrılıp gittikten sonra Berzah aleminde hayatında yaşamına

¹ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 189-190; Ömer Nasuhî Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul 1959, s. 263.

² Mû'minûn, 23/37.

³ İsrâ, 17/85.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, İstanbul 1988 s. 213.

devam ettiği için “giden, devam eden” anlamında ruh denmiştir. Nefsin ismi olarak da kullanılmaktadır. Bunun yanında o, yönlerden münezzehtir, kendisini ve yaratanını bilen bir cevherdir. İlimin akla, suyun bedene girdiği gibi ruh da beden girmez. Ruhun hulul etme özelliği yoktur çünkü cisim değildir. Latif bir şeydir, madde değildir.¹ Madde olmayınca, nurani bir varlıktır, denebilir. Bedende var olduğu sürece beden canlıdır. Ruh, her şeyi yaratıp terbiye etmesi itibarıyla Allah'ın bir emridir. His ve hareket yönleriyle cismânî, ilim, irade, basiret ve kalp yönüyle de manevî hayatın esası, kaynağıdır. Bir tarife göre de ruh; hayatın kendisine bağlı olduğu varlık, can, nefis, nefes demektir.² Bu manada o bir hayat ilkesi, düşünce ilkesi ve canlı varlığın dinamizmi, canlı hayatın ilkesi olarak da tanımlanmıştır.³ Bu tarife yakın olan bir başka tanıma göre de ruh, varlığın özdeksiz (maddi olmayan), canlı ve ölümsüz yanındır.⁴ Ruhla ilgili yapılmış olan ve burada anmaya değer gördüğümüz kapsamlı bir tarif de şudur: Ruh, hayat sahibi, şuurlu, nurânî, parlak ve kesif olmayan fiilî bir varlığı olan, maddi bir vücuda bürünmüş, evrende hüküm giymiş tüm sıfat ve çeşitliliklerle ilişkili ve onlarla ilgili örnekleri kendisinde barındıran, emir ve görüntülenmeye benzer şeylerle icraatlarını yapabilen şuurlu bir kanundur.⁵

Grekçe’de ruh terimini karşılayan “psukhe” kelimesi nefis ve hava anlamlarına gelir. Latince’de de ruh demek olan “spiritus” solumak mastarından türetilmiştir. Ayrıca Latince’de ruh anlamına gelen “anima, animus” da uyutulmak demektir. Grekçe’de ise bu kelime “anemos” dur ve rüzgar, hava anlamına gelir. İngilizce’de “soul,” Almanca’da “seele” kelimeleri Gotik dilinde fırtına demek olan “saivala” kökünden türetilmiştir. Ayrıca İngilizce’deki “ghost” kelimesi İncil’de ruh karşılığında kullanılmıştır. Almanca’da da “geist” kelimesi aynı anlamdadır. Her iki kelimenin “gas” veya “gesht” ten türetildiği ve bunun hava olduğu bilinmektedir. Bütün bunlar ruhun

¹ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, c. I, s. 455; Ebu’l Bekâ Eyyub b Musa el-Hüseyn, *el-Külliyât*, Beyrut 1993, s. 469-471.

² Tahânevî, *el-Keşşâfu’l-İstılâhât*, (Tah.: Ali Dahruc), Lübnan 1996, s. 874; Celal Kırca, *İslâmî Kavramlar*, Ankara 1997, s. 608.

³ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 386.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul 2000, s. 498.

⁵ Ramazan Özcanakaya, *Ruh*, İstanbul 1999, s. 15.

Arapça'daki anlamı ile batı dilinde karşılığı olan kelimelerin anlamının birbirine paralel olduğunu göstermektedir.¹

Ruh kelimesinin sözlükteki anlamını inceledikten sonra ruhun mahiyeti ile ilgili görüşlere bakmaya çalışacağız. Ancak öyle görünüyor ki önce ruh ile nefis arasında nasıl bir ilişki var, ikisi eş anlamlı mıdır vb. gibi soruların karşılığını mercek altına almamız gerekiyor. Zira İslam düşünürleri olsun filozoflar olsun her iki grup, aynı manayı ifade etmek için bazen ruhu bazen de nefsi kullanmışlardır.² Aslında bu kullanışın pek de yadsınacak bir şey olmaması gerektiğini düşünüyoruz. Zira Kur'an'da birçok yerde insan için veya insan şahsiyetinin temayülleri için nefis ibaresi kullanılmıştır.³ Örneğin "Yok, daima kendisini kınayan nefse ant içerim"⁴, "Nefse ve onu biçimlendirene, Ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene ant olsun ki: ..." ⁵ vb. ayetlerde nefis kelimesi insanın kişiliğini, mizacını, şahsi temayüllerini ifade eder. Bunun yanında bizler İslam literatüründe ruha can, nefis, nefis-i natika, ve kalp de dendiğini görmekteyiz.⁶

Cahiliye dönemi Arap şiirinde daha çok bir şeyin özünü, kendisini belirten zamir olarak kullanılan nefis kelimesi zamanla yirmiyi aşkın anlamı dile getirecek biçimde kullanılmaya başlandı. Ruh, can, kan, benlik, kalb, iç, kimse, büyüklük, yücelik, cevher, nefret, irade ve kem göz, nefis kelimesinin başlıca anlamları arasındadır.⁷ Kur'an'da ise zamir biçiminden başka, ruh, can, iç ve kalb anlamlarında kullanıldığı da görüyoruz. Felsefi düşüncenin yaygınlaşmaya başlamasından sonra kelime daha çok ruh karşılığında kullanılmaya başlandı; kelimî ve tasavvufî nazariyelerin konusu durumuna geldi.⁸

Kur'an'da nefis kelimesi çoğulu olan *enfûs* ve *nüfûs* biçimleriyle birlikte genellikle çeşitli varlıkların kendilerini belirtmek üzere kullanılır. Ama bazen hayat ilkesi anlamında ruh, kalb ve iç anlamlarında kullanıldığı da görülür. Sözelimi, "Gelin... kendimizi (*enfûsena*) ve kendinizi (*enfûseküm*) çağıralım..."⁹ ayetinde

¹ Ali Bulaç, "ruh" mad, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (I-IV), c. III, s. 329-330; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1993, s. 351.

² Ahmed Naim, *Mebâdiu'l-Felsefe*, İstanbul., H.1331, s. 33; Ali Arslan Aydın, *El-Ba'su ve'l-Hulûd*, s. 69.

³ İbn Kayyım el-Cevzî, *Kitabü'r-Ruh ve'n-Nefs*, (Tah.: Yusuf Ali Bedîvî), Beyrut 1993, s. 370.

⁴ Kıyâmet, 75/2

⁵ Şems, 91/7-8.

⁶ Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 227.

⁷ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. VI, s. 232.

⁸ E.E. Calverley, "Nefs" mad., *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1964 c. IX, s. 178

⁹ Âl-i İmrân, 3/61.

Ruh ve nefis hakkındaki bu bilgilerden sonra şimdi de ruhun mahiyetinin ne olup ne olmadığı konusuna değinelim. Esasen, Allah Teâlâ, Hz. Adem'le başlayan ve Hz. Muhammed (s.a.s) ile son bulan vahiy süreci içerisinde insan oğlunu bir çok gaybî meselede bilgilendirmiştir. Madde dışı âleme dair bilinenlerin sağlıklı ve güvenilir olanı, sadece Allah'ın peygamberleri aracılığıyla insanlara ulaştırmış olduğu bilgilerdir. Kurân-ı Kerîm'de insanı canlı kılan anlamdaki ruhun mahiyeti hakkında hemen hemen hiç bir bilgiye yer verilmemiş olmasından hareketle; ilahî hikmetin, ruhun hakikatini, Allah'ın insanoğluna vermiş olduğu ve bütün bilginin yanında çok cüz'î kalan malumatın dışında tuttuğu söylenebilir. Eş'arî şöyle der: "İnsanlar ruh, nefis ve hayat konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ruh, hayat mıdır, ondan başka bir şey midir? Veya ruh cisim midir değil midir?"¹ O halde sorunun cevabını bulmak için ruh hakkındaki görüşlere bir bakalım.

Antik felsefede Milat'lı Anaksimenes, evrenin aslî ilkesi olarak havayı kabul etmiştir. Düşüncesini açıklamak için de insan vücudu ile evren arasında benzetme yapmıştır. İnsandaki hayatın ve canlılığın sağlanmasında nefes ve hava nasıl temel ise evrenin oluşmasında da havanın da öylece etken olduğunu düşünmüştür.² Başka filozoflar da "Bizde herhalde düşüncelerimizi ortaya çıkaran bir şey var; bu çok ince bir nesne olmalı; bu bir soluktur, ateştir, aither'dir, bir öz, hafif bir taslak, bir entelekyâ, bir sayı, bir düzendir" demişlerdir.³ Fakat felsefe tarihinde eski Çin, Hint ve Mısır dışında "ruh" konusuna önce Pisagor mektebinde rastlıyoruz. Pisagor, matematik kavramlardan yola çıkarak varlık, oluş ve kainat hakkında açıklamalarda bulunuyordu. Maddede maddenin dışında bir şey olduğuna inanan Pisagor, âleme egemen olan düzene, ahenge ve matematiksel ilişkiye dikkat çekmiştir.⁴ O, ruh-beden ayrılığına, ruhun varlığına ve ruhun beden üzerindeki hakimiyetine inanır. Ona göre ruhun huzurlu olması için zâhidâne bir hayat sürmesi gerekir. Ruh ebedidir ve bir bedenden ayrıldıktan sonra başka bedenlere girer. Böylelikle ruh, ölümden sonra da varlığını tenasüh yoluyla devam ettirir.⁵ Pisagor'un bu görüşleri Thales ekolünün maddeci felsefesine karşı ilk ve

¹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (I-II), (Tah.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut 1995, c. II, s. 29.

² Walther Kranz, *Antik Felsefe*, (Ter.: Suud Y. Baydur), İstanbul 1994, s. 34.

³ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, c. I, s. 14.

⁴ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, (Ter.: H. Vehbi Eralp), İstanbul 1998, s. 25.

⁵ Ali Bulaç, *a.g.e.*, s. 330; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 389.

en büyük darbe olmuştur. Demokritos ve Epikuros da beden dışında var olan bu olası şeyler için: “Bunlar bizim içimizde düşünen atomlardır” demişlerdir.¹

Pisagor’dan sonra ruhçu anlayışa felsefi temel kazandıran Platon olmuştur. Onun ruhla ilgili görüşlerini ‘Phaidon’ adlı eserinden anlayabiliyoruz. O ruhu maddeden tamamen ayrı bir cevher, “ten kafesinde mahpus kuş,” asıl üstün alemdeki müstakil varlık olarak kabul etmiştir. Platon ruhu bölünmez, yalın ve ölümsüz olduğunu savunur. Ona göre ruh, kendi aleminde sevinçli ve uyumlu iken parçacıkları ve bizatihi idrak edemediği şeyleri duyu gücüyle idrak etmek için aleme inmiş ve bedenle birleşmiştir. Ruh, ezeli ve ebedidir. Bedenden önce var olduğu gibi ondan sonra da varlığını sürdürecektir. Ruh salt hayattır ve bedenden ayrıldıktan sonra da yaşamaya devam eder. Ruh fani olsaydı bedenden ayrıldıktan sonra vücut gibi dağılır ve çürürdü. Oysa ruh çözülmez. Zira o basit ve aynîdir. Ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlayan üç delil vardır, diyor Platon.

İlki, Heraklitos’un ‘zıtların uyumu’ doktrinine dayanır. Buna göre sıcakla soğuk, hızlı ile yavaş gibi karşıtlar arasında birinden ötekine, ötekinden berikine sürekli ve dönüşümlü bir geçiş vardır. Bundan yola çıkarak hayatla ölüm arasında da dönüşümlü bir geçişin varlığı sonucuna ulaşabiliriz. Ancak biz sadece hayattan ölüme geçişi müşahade etmekteyiz. Tabiatta oluş ve yok oluşun devam etmesi için ise ölümden de hayata geçişin olması gerekir ki süreç devam etsin. Şayet sadece hayattan ölüme geçiş söz konusu olsaydı hayat devam etmezdi. Zira geçiş tek yönlü olarak sürse ruhlar da aralıksız olarak bu dünyayı terk etse bu tarafta hiç ruh kalmayacaktı. Geçiş süreci bir faile muhtaçtır bu ise ruhtur. Ruh bir hayat kaynağıdır ve onun yokluğu hayatın yokluğu anlamına gelir. Hayat ise devam etmekte olduğuna göre bu hem ruhun var olduğuna hem ruh göçünün devam ettiğine delildir.²

İkinci kanıt ise; biz bu hayatımızda elde etmediğimiz bazı *a priori* bilgilere sahibiz. Diğer taraftan mükemmel eşitlik fikrinde olduğu öyle ideal kavramlara sahibiz ki bunları bu hayatımızda elde etmemiz mümkün değildir; çünkü bunlar bütünüyle bu hayatta gerçekleştirilemezler. O halde biz bu tür fikirleri ‘hatırlama’ suretiyle elde ediyoruz. Öyleyse biz ya da ruhlarımız ‘eşitlik’ kavramını daha bu hayat başlamadan önce öğrenmiş bulunuyoruz. Bu durum bizim daha önce de yaşamış olduğumuzu gösterir. Ancak doğmadan önce var olduğumuzu ispatlamak için öldükten sonra da var

¹ Voltaire, *a.g.e.*, s. 13; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1980, s. 40.

² Platon, *Phaidon*, (Ter.: Suut K. Yetkin-Hamdi R. Atademir), MEB, İstanbul 1997, s. 40.

olacağımızı göstermek gerekir. Esasında bu durum, bu hayatın ruhumuzun ilk hayatı olmadığına, dolayısıyla son hayatı da olmayacağına işaret eder. Zira bu hayattan sonra yaşayabileceğimizi iddia ediyorsak bunda önce de yaşamış olduğumuzu kabul etmek gerekir. Ölümsüzlüğün ispatı aynı zamanda ezeli olarak var oluşun da ispatıdır. “Eğer alem yüzyıl önce bensiz var olmuşsa bundan sonra da yine bensiz yoluna devam edebileceğini inkar etmek için hiçbir neden yoktur” diyor, McTaggart.¹ Sonuç olarak sahip olduğumuz bilgiler bizim ilk defa yaşamadığımızı, dolayısıyla bundan sonra yaşamamamız için bir engel olmadığını göstermektedir. Ruh tekrar tekrar değişik bedenlerde yaşamını devam ettirir. Bu ise tenasühtür. Ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmek tenasühü kabul etmeyi zorunlu kılar, diyor Platon.²

Platon’un kullandığı üçüncü kanıt ise ruhun sahip olduğu form ile ilişkilidir. İnsan bileşik bir varlıktır. Dağılması, çözülmesi ve yok olması mümkündür. Halbuki ruh ilahi, akledilir, basit, bölünmez olan; bunun yanında mürekkep olmadığı için değişime ve bozulmaya maruz kalmayan bundan ötürü de özünde yok olmama özelliği olan varlıktır. Ruhlar kendiliklerinden hareket ettirici varlıklar olarak hayatın kaynağıdır ve yok olmalarını düşünmek çelişkidir. Bileşik olan, çözülen, değişen, dağılan ve sonunda yok olan insana karşı ruh; sadece düşünmekle kavranabilen, tanrıların ruhlarının da dahil olduğu akledilirler dünyasının vatandaşı olması, dolayısıyla ‘daima aynı kalma’ özelliklerine sahip olduğu için ölümsüzdür, gelip geçici değildir.³

Ruh ile beden bağımsız birbirinden ayrı iki varlıktır. Ruh-beden ilişkisi düşünüldüğünde Platon’un düalist olduğu görülecektir.. Bu filozofa göre gerçek ölümsüzlüğe ulaşmak ancak ruh yoluyla olur. Pratikte ise bu, gençlerde çeşitli erdemler ve üstün yetiler meydana getirmekle gerçekleşir. Platon’da gerçek güzellik ancak ruh güzelliğidir. Bu da kendiliğinden güzele varmakla mümkün olur. İnsan vücudu ise ruhun ahlakça iyileşmesi için kurulmuş ve düzenlenmiş bir ıslah ve terbiye evidir. Cevherci ruh görüşünü kabul ettiği için Platon’a göre, ruh değişme ve bozulmayı kabul etmez. Emreder, beden de itaat eder.⁴ Platon, Pisagor gibi ruh göçünü kabul etmiştir.

¹ John Mc Taggart-Ellis Mc Taggart, *Some Dogmas of Religion*, Greenwood Press, Newyork 1968, s. 112.

² Platon, *Phaidon*, s. 41.

³ *A.g.e.*, s. 53.

⁴ Ali Arslan Aydın, *a.g.e.*, s. 212.

Buna göre ruh ezeldir, insan ise ne ruh ne de bedendir, o beden ve ruhtan oluşur ancak asıl olan ruhtur. Ruh ise herhangi bir bedende ikamet edebilir.¹

Aristo ise insanı tecessüm etmiş bir varlık olarak tanımlar. Ruh beden ilişkisi açısından Aristo, Platon gibi düalist değildir. Ayrıca onun gibi tenasühü de kabul etmiş değildir.² Zira ona göre insan ruh ve bedenden oluşmuş bir bileşimdir. İnsanın kamil olması için bedene ihtiyacı vardır. Bu durumda Aristo'nun monist olduğunu vurgulamalıyız. Esasında bu insan anlayışı Kur'an'ın görüşüne de uygundur.³ Ruh en kısa ifadeyle bedene can veren ilke olarak kabul eder. Ruh, maddeyi somut bir varlık olarak belirleyen güçtür. Maddi değildir. O zorunlu olarak cevherdir. Fakat bu biçimsel cevher entelekheia'dır (yetkin fiildir). Entelekheia'nın iki anlamı vardır: o bazen bilim bazen de bilimin uygulaması gibidir. Ruh da bilim gibi bir entelekheia'dır. çünkü uyku da uyanıklık da ruhun varlığını gerektirir. Uyanıklık bilimin uygulaması gibidir, uyku ise uygulamasız bilim gibidir. Bu nedenle ruh, bilkuvve hayata sahip bir cismin ilk entelekheia'sıdır.⁴ Başka bir ifadeyle ruh, belirli bir nitelikteki yani organize olmuş bir cismin neliği anlamında cevherdir. Örneğin, balta gibi bir aleti ele alalım. Baltanın neliği cevheri olacaktır. Bu neliğe ise baltanın ruhu olacaktır. Çünkü cevher baltadan ayrılırdı, balta sadece bir sözcük olarak kalacaktı. Fakat bu gerçekte yalnız bir baltadır. Gerçekte ruh, bu tür bir cismin neliği ve biçimi değildir. Ruh kendinde doğal bir hareket ve dinginlik olan bir cismin neliği ve biçimidir.

Aristo'nun ruh görüşünü daha iyi kavrayabilmek için onun verdiği bir diğer örneğe, canlı cisim ile ilgili olanına bakalım. Gerçekte göz eğer bir hayvan olsaydı, görme gözün ruhu olurdu. Çünkü gözün biçimsel cevheri görmedir. Oysa göz görmenin mad.dır. Ve görme yoksa, taştan bir göz veya bir göz resmi gibi eş isimliliğin dışında artık göz de yoktur. Böylece vücudun bir bölümü için verdiğimiz örneği tüm vücut için yaymak mümkündür. Genel duyumlamanın özel fonksiyonu olan görme, beden bütününe özel organı olan göz için ne ise, özel fonksiyonların toplamı olarak alınan duyulmama, duyulmayan tüm beden için odur. Aristo'ya göre bilkuvve ruha sahip olan

¹ Platon, *Phaidon*, s. 28-31.

² Süleyman Hayri Bolay, *Aristo Metafiziği İle Gazzâlî Metafiziğinin Karşılaştırılması*, MEB, İstanbul 1993, s. 83.

³ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 61.

⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 86-87.

beden yaşayabilir. Ruhtan ayrıldıktan sonra bedenin bitkiden veya tohumdan farkı yoktur.¹

İslam filozoflarına geldiğimizde ise onlar da ruhu Aristoteles'in kabul ettiği gibi basit bir cevher olarak kabul etmişleridir. Bu kabul onları ruhun ölümsüzlüğü sonucuna götürmüştür. Zira cevher mahiyeti icabı cisim değildir ve yokluğu düşünülemez. Ancak İslam filozofları ruhun ölümsüzlüğü noktasında Platoncu bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Bütün bunları şimdi kısaca ele almaya çalışalım.

Kindî'ye (v. 252/866) göre ruh bedensiz cevherdir. O değeri büyük olan, yetkin ve basit bir özdür. Işığın güneşten çıktığı gibi o da Allah'tan gelir. Ruh, bedenden ayrıdır. Çünkü ruhun cevheri manevidir, ilahidir. Tabiatına uymayan şeyleri reddeder, frenler. Öfke, nefret, şehvet vb. gibi. Zihin gücü ile insanı idare eder. Tıpkı atının atı idare ettiği gibi. Kindî'ye göre ruh bedenden ayrıldıktan sonra, ay altı alemin (felek-i tahte'l kamer) üstündeki akledilir aleme gider. Tanrının ışığına girer, Allah'ı görür. Böylece her şey ona açılır ve berraklaşır.²

İslam felsefesinin en önemli isimlerinden olan Farabî'ye (v. 339/950) göre insan iki şeyden müteşekkildir. Birincisi, yaratılmış olan şu maddi ve duyular aleminin bir parçası, örneği ve benzeri olan cisimdir. Diğerisi ise nefis. Nefis ise ilahi alemdendir, Allah'ın emrindendir. Mücerrettir, ruhânîdir.³ Beden ile nefis birbirleri ile sahip oldukları niteliklerden ötürü ayrılırlar.

Nefis, cisim değil ruhânî bir cevherdir. Basittir, tasavvur edilemez, ona bir yön izafe edilemez. Hareket veya sükun halinde oluşu takdir edilemez.

Farabî ruhu nefis olarak adlandırmıştır. Bunu şu tabiri ile anlıyoruz: "...çünkü senin ruhun (nefsin) Allah'ın emrindendir."⁴

Farabî'ye göre ruh, insan tabiatının bir aynasıdır. Akledilir şekiller Allah vergisi olarak ruha akseder. Bu aksi sağlamak için ruhu her türlü pisliklerden temizlemek lazım. Ruhunu temizlemek ise duyuların hazzından manevi hazza yükselmek demektir.

İnsan akli insanların ve hayvanların ruhlarının gelişmesinden doğar. Ona göre ruhlar öldükten sonra ferdi olarak yaşamaya devam etmez. Uzamsız ve mekansız olarak

¹ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, (Ter.: Zeki Özcan), İstanbul 2000, s. 63-68; Walther Kranz, *Antik Felsefe*, s. 41.

² Kindî, *Risâle fî Ennehû Tücedü Cevâhiru lâ Ecsâme*, (Ter.: Mahmut Kaya, Kindî Felsefî Risaleler içerisinde), İstanbul 1994, s.127-139.

³ İ. Agah Çubukçu, *İslam Düşünceleri*, Ankara 1983, s. 52.

⁴ Ali Arslan Aydın, *a.g.e.*, s. 230.

ruhların birinde yaşamaya devam ederler. Farabî Eflatun'da var olan tenasüh fikrini kabul etmemiştir.¹ Ancak onun kabul ettiği düalist insan anlayışına sadık kalmıştır.

Farabî ile aynı düşünce ekolüne ait olan İbn Sina (v. 428/1037) da ruhu beden tabiatına karışmamış, dolayısıyla varlığını sürdürmek için ona ihtiyacı olamayan basit manevi bir cevher olarak kabul eder. Ruh maddi değildir ve ölümsüzlüğü yalnız başına kabul eder. Ona göre ruh nefstir. Ancak sadece böyle diyerek ruhun tabiatını tarif edemeyiz, diyor.² Ruhun manevi bir cevher olduğunu iki şekilde ispatlayabiliriz. Ya ruhu bir cisim gibi kabul edenlerin yanlışlıklarına karşı deliller öne sürerek ya da ruhun cisim olmadığına dair aslî deliller sunarak.

İbn Sina'nın kullanmış olduğu ve ruhun kendi kendisi ile kaim, bedene muhtaç olmayan manevi cevher olduğunu kanıtlayan "insan-ı tair" örneği Batıda da kullanılmıştır. Hilmi Ziya Ülken İbn Sina'nın bu örneğini şöyle anlatmaktadır: "Öyle ise soru şu olacaktır: Ruh, beden olmadan kendini bilebilir mi? Bedenin varlığını bilmeden önce kendi varlığını olumlayabilir mi? Eğer bu mümkünse, o gerçekten de bedenden ayrı ve bundan dolayı da manevi bir cevher demektir. Bu soruyu çözmek için içimizden birinin erişkin yaşta yaratıldığını, dış alemden hiçbir şey görmediğini, boşlukta harekette olduğunu farz edelim. Yine farz edelim ki onun organları birbirine dokunmasın, yani hiçbir duyumu almasın. Böyle bir adam kendisinin var olduğunu kabul edecek. Fakat organlarının, duysal ruhunun varlığını bilmeyecektir. Öyle ise üç buudu olmayan bir varlık tasarlayacaktır. Bu sırada onun herhangi bir elini gördüğünü farz edelim. Onun kendisine ait olduğu ve bu gördüğünün kendi tabiatına ait olduğunu düşünmeyecektir. Bunun için bu adam kendi kendisini, organlarını bilmeksizin, doğrudan doğruya bilebilir. Ruhunun bedeninden farklı olduğunu görür. Daha doğrusu, ruhunu kavramak için ve onun varlığını bilmek için, bedene ihtiyacı yoktur. Öyle ise ruh manevidir."³

Ruhun cevher olduğunu anlamamız için onun araz olmadığını bilmemiz gerekir. Bunun için ruh ve bedenden mürekkep olan insanda, ruhun daimi ve aslî olduğunu göstermemiz lazım. Bununla ilgili soru şudur: ruh mu bu beden ruhudur yoksa beden mi bu ruhun bedenidir? Yani ruh cevher midir araz mıdır? Cevap ise: Ruh bedene varlık veriyor. O halde ruh, beden arazi değildir. diğer bir ifadeyle, ruh olunca beden de

¹ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 60.

² İbn Sina, *eş-Şifâ*, (I-III), (Tah.: Mahmud Kasım), c. II, s.203.

³ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 94.

oluyor. Ruhu çıkan bir beden hayat fonksiyonlarını yitiriyor ve bir ceset haline geliyor. O halde ruh bir yetkinliktir. Ruh bu yetilerle cesedi beden haline getiriyor. Öyle ise ruh yokken beden varlığını düşünmek çelişkidir. Bu durumda ruh araz değil cevherdir.¹

İbn Sina'ya göre ruh kendisini kavrayabilir, varlığını idrak edebilir. Bunun için bir vasıtaya alete ihtiyacı yoktur. Ruh maddi değildir, beden ile kıyaslandığında sadece maddi olup olmamasında değil diğer hususlar da da beden gibi değildir. Çünkü bedene ait organlar uzuvlar kullanıldıkça yıpranıyor, geliştikçe eskiyor. Hızlı bir yürüyüş bacakları yorar. Kuvvetli bir ışık gözleri zayıflatır. Gözümüzü kuvvetli bir ışığa odakladıktan hemen sonra zayıf ışığı seçemeyiz. Halbuki ruh öyle değildir. O ilimle yoğruldukça, yeni bilgilere ulaştıkça ötelere daha kolay ulaşır. Hazzı artar. Hayal gücü yorulur ama ruh yorulmaz. Beden yaşlandıkça organlar zayıflar, duyular kuvvetini yitirmeye başlar. Ama "makul"leri kavrama asıl kırkıncıdan sonra başlar. Ruhun faaliyeti organik yetilerin faaliyetlerinin tam zıttıdır.

İbn Sina bedenle ruh arasındaki farklılıkları yukarıda özetlemeye çalıştığımız şekilde ortaya koyarak ruhun cevher olduğunu beden de araz olduğunu savunmuştur. Ruh bilkuvve var olduğu için onun yokluğunu düşünemeyiz. Bu nedenle beden ölümünden sonra ruh varlığını sürdürecektir. Bu ifadeler İbn Sina'nın da insan anlayışında Platon gibi düalist olduğunu göstermektedir. Neticede ona göre insanın ruhunu kavraması için bedene ihtiyacı yoktur. Bu yüzden ruh beden olmasa da kendi kendine yaşayabilir.²

İslam düşüncesinin temel taşlardan birisi olan ve yeni bir devir açmakla belirginleşen Gazâlî de ruhu soyut bir cevher olarak kabul eder. Ona göre ruh zaman, mekan ve yönden soyutlanmış latif bir şeydir.³ Ancak bu suyun kabına hulul ettiği gibi veya ilmin alime hululü gibi bedene sirayet etmiş değildir. O, lamba ışığının her tarafa yayıldığı gibi beden her tarafına yayılır. Gazâlî'nin ruh görüşünden ruhla beden arasındaki ilişki mal ile mal sahibi arasındaki ilişkiye benzer. Malın yok olması mal sahibinin yok olmasını gerektirmediği gibi, maddeden bağımsız olarak var olan bir şeyin yok olması da mümkün değildir. ruhlar sonradan yaratılmışlardır ve anne karnında varoluşlarından önce onların varlığı söz konusu değildir.⁴

¹ İbn Sina, *en-Necâd*, (Neşr.: Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1992, s. 30.

² Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 93-96; Ayrıca Bkz.: M. Şemseddin Günaltay, *Felsefe-i Üla*, İstanbul 1994, s. 234-267.

³ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, (I-IV), (Ter.: Mehmed A. Müftüoğlu), İstanbul 1993, c. III, s. 10.

⁴ Turan Koç, *a.g.e.*, s. 47.

Gazâlî'ye Ahiretle ilgili sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşan risalesinde ruh hakkında konuşurken ruhu bir araz değil kendisini, yaratıcısını, cisimleri ve aletleri bilen ve akseden soyut bir cevher olarak düşündüğünü ifade ediyor. Onun araz olmadığını da şu şekilde açıklıyor: “ Evvela ruh araz değildir. çünkü ruh kendisini, yaratıcısını ve akledilebilecek şeyleri bilmekte ve tanımaktadır. Bu bir bilme ve tanımadır. Bilme ve tanıma ise ilimdir. İlim ise arazdır. Bu takdirde ruhun araz olduğu iddia edilirse arazın arazla kaim olduğu sonucuna varırız. Bu sonuç ise mantık açısından imkansızdır. Gazâlî, ruh cisim de değildir, diyor. Çünkü hem cismin bölünebilmesi mümkündür. Halbuki ruh bölünme kabul etmez. bölündüğünü kabul edecek olursak ruhun bu kısımlarından birisinin bir şeyi biliyorken diğerinin bilemediğini de kabul etmek zorundayız. Bu durumda insanın bir durumda bir şeyi hem biliyor hem de bilmiyor olduğunu kabul etmeliyiz. Ancak bir kişinin aynı şeyi hem bilmesi hem de bilmemesi muhaldir. Demek ki ruh bölünmez değildir, bölünmeyen şey ise cisim olamaz. O halde ruh, bölünmesi mümkün olmayan bir cevherdir.¹

Gazâlî'ye göre insanda bedenden ayrı olarak bir de ruh vardır.² Ama ruhla beden birbirinden farklıdır. Beden bozulmayı, çürümeyi ve ölümü kabul ettiği halde ruh bozulmaz, çürümez ve ölmez. Ruha mekan ve yön izafe edemeyiz. O bedenle kaim değildir. Çünkü beden ölüm halinde de vardır. Halbuki ölüde ruh yoktur. Ancak ölümler birlikte bedenden ayrıldıktan sonra kıyamet günü ayrılmış olduğu bedenine tekrar kavuşmayı bekler. Ruhun bedenle kaim olmadığının delili için şunu düşünelim: Bir insan gözünü kapadığı zaman tüm varlıklar gözünden kaybolur. Hatta bedenini bile göremez. Fakat o insan bile kendisini bilir ve kendi varlığına kanaat getirir. Bu durumda beden özel bir heykel, ruhi tecellilerin tezahürüne mahsus bir kalıptan, bir aletten başka bir şey değildir.³ Ruh ile beden arasında böyle bir ayrımı kabul etmesi ile Gazâlî düalist bir tavır takınmış gibi görünse de insanda esas aldığı da bir gerçektir.⁴

Gerek Farabi, gerekse İbn Sina ve Gazâlî olsun bu üç filozof da ikici insan görüşünü savunarak Platon'u takip etmişlerdir. Ancak Kur'an'ın bu, monistik insan anlayışıyla uyuşmaz. Çünkü Kur'an beden ve ruhu ayırmamış, insanı ruh ve beden

¹ Bkz.: Gazâlî, *el-Ecvibetü'l-Gazâlîyye Fî Mesâilî'l-Uhreviyye*, s. 119.

² Gazâlî İhya'da akıl, nefs-i natika, kalp ve ruh kelimelerini birbirlerinin yerine kullanmıştır. Ancak bunların arasındaki anlam farklılıklarına dikkat çekmek için her birisinin ayrı ayrı anlamını İhya'nın *el-Kitab-u fi Acâibi'l-Kalb* adlı bahsinde açıklamıştır. Bkz.: Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 8-15.

³ Bkz.: Gazâlî, *Risâletün Ledünniye*, s. 60

⁴ Hasan Küçük, *Sistematik Felsefe Tarihi*, İstanbul 1985, s. 426.

bütünlüğü içerisinde tek olarak değerlendirmiştir. Bunun sonucu da yeniden dirilişi ve ölümsüzlüğü ne yalnız insana ne de ruha vermiştir.¹

Filozofların ruh ile ilgili düşüncelerine baktıktan sonra şimdi de İslam düşünürlerinin meseleye bakışını ele almaya çalışalım.

Mutezileden Ebu Huzeyl (v. 235/849), ruhu bir araz olarak kabul ederken İbrahim b. Nazzam'a (v. 231/845) göre ruh cisimdir, nefstir. O kendi kendine canlıdır. Yaşamayı için başkasına bağlı değildir. Esasında insan ruhtan ibarettir. Nefis bedende yaygın latif cüzlerdir. Gül suyu gülde, yağ süttü olduğu gibi ruh da bedende yaygındır. Ömrün başından sonuna kadar bakidir. Ruhta ayrışma, başkalaşma, kayıp gitme olmaz. Hatta beden bir parçası yok olsa, bu latif cismin o organdaki parçası diğer organlara çekilir.²

İbn Hazm'a (v. 456/1064) göre ise ruh ağırlığı, derinliği ve genişliği olan, bedeni yöneten latif bir cisimdir. Şahıslara göre farklılaşır, çeşitlenir. Şayet ruh, bölünme kabul etmeseydi, katil ile maktulun, fasık ile itaatkarın, cahil ile alimin ruhu bir olurdu. Halbuki öyle değildir. bütün insanlar ayrı kişiliklere sahiptir ve hiç birinin tabiatı birbirine benzemez.

Bir diğer delil de diyor, İbn Hazm, alemde var olan şeyler ya arazdır ya da cevherdir. Şayet ruha cisimsiz cevher diyecek olursak alemde olmayan bir şeyin varlığında söz etmiş oluruz ki bu da ruhun yok olduğunu söylemekle aynı manaya gelir. İbn Hazm görüşünün doğruluğunu teyit etmek için Aristoteles'in de "ruh cisim değildir" demediğini söyler. Şayet söylemişse de bu delilsiz bir ifadedir uyulması gerekmez, der.

İbn Hazm görüşünü ispatlamak için Kur'an'ın bazı ayetlerini de kanıt olarak öne sürer. Firavun ve ailesine kıyamet koptuğunda 'Haydi girin azabın en şiddetlisine (denir)' anlamındaki Gafir 40/46 ve 'Allah yolunda can verenlere ölümler demeyiniz' anlamına gelen Bakara 2/154 ve Âli İmran 3/169 ayetlerini zikreder. Bu ayetlerde Firavun ve ailesinin nefsinin kıyametten önce azabı tatması haktır. Şehitler ise can verdikleri andan itibaren kıyamet kopacağı ana kadar rızıklandırılır, sevindirilir ve ödüllendirilirler. Halbuki diyor İbn Hazm, denizde boğulan Firavunun cesedini balıklar vb. hayvanlar yemiştir. Allah yolunda can verenlerin bedenleri ise zaten parçalanmıştır. Şayet Haşrin gerçekleşeceği kıyamet anına kadar kötüler cezalandırılacak, iyiler de ödüllendirilecekse bu onların hangi cüzlerine olacaktır? Ancak mahiyeti cisim olan

¹ Turan Koç, *a.g.e.*, s. 48.

² İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, (I-V), (Tah.: Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyr), Beyrut 1985, c. V, s. 201; Fuzûli, *Matlau'l-İ'tikâd*, s. 26.

ruhlarınadır. Ayrıca İbn Hazm ruh ile nefsi bir görmüştür. Her ikisi de cesetten ayrı şeylerdir. Ceset önce topraktan sonra nutfeden (spermden) ve sırasıyla embriyodan ve belli belirsiz bir çiğnem etten oluşmuştur.¹ Halbuki ruh “kūn” emri ile olmuştur. İsrâ 17/85’de ifade edildiği o rabbimizin emrindendir. Ancak diyor İbn Hazm, burada zikredilen ruhun ‘Cebrail, Kur’an vb.’ başka anlamlara da gelebileceğini kabul etmeliyiz.²

Ruhun latif bir cisim olduğunu kabul edenlerin bir başka izah şekilleri de şöyledir: biz, varlıkların kadim ve hadis diye ikiye ayrıldığını biliyoruz. Ruh kadim olamayacağına göre hadistir. Zira tek kadim olan Allah’tır. Böylece ruhun hadis olduğu net bir şekilde ortaya çıkınca sıra, ruhun araz mı cisim mi olduğunu belirlemeye geldi. Çünkü hadisler ya arazdır ya da cisim. Ruh, araz olamaz, çünkü araz nakledilmez, kabzedilmez ve cisimsiz varlığı düşünülmez. Halbuki ruh kabzediliyor, naklediliyor ve cesetten ayrıldıktan sonra da varlığını sürdürüyor. O halde ruh cisimdir ama mahiyetini Allah bilir. Hadis-i şeriflerde ölümlerin ruhlarına yapılan muamele ve ruhların yaşamları ile ilgili haberlerde onların cismaniyetlerine dair ip uçları vardır. Örneğin müminin ruhunun melekler tarafından arşa çıkarılması ve şehitlerin ruhlarının Cennette mukafatlandırılmaları ve Cennetteki kuşların kursaklarında olmaları gibi haberler ruhların cisim olduklarına delildir.³

Ruhun bedenden ayrı latif bir cisim olduğunu kanıtlamak için ayrıca A’râf 7/172’yi delil olarak getirirler. *“Rabbim Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Diye onları kendilerine şahit tutmuştu. ‘Evet, buna şahidiz’ dediler. Kıyamet günü ‘biz bundan habersizdik’ diyemezsiniz.”* Allah Teâlâ’nın rubûbiyetini ikrar ettiği bu hadise, ruhların cesetten ayrı birer latif cisim olduklarına delildir, diyor İbn Hazm.⁴

İslam kelimcilerinin çoğunluğunun kabul ettiği ve İbn Kayyım el-Cevzî’nin *Kitabü’r Ruh ve’n Nefs* adlı eserinde ruh hakkındaki isabetli görüş budur, dediği tanıma göre ruh, mahiyet itibarıyla duyularla algıladığımız bedene muhalif fakat gül suyunun gülde, zeytin yağının zeytin tanesinde ve ateşin köz halindeki kömürde yayıldığı gibi bedene yayılan, ona sirayet eden ve hayatla bizzat vasıflanan ulvi, diri, hareketli ve şeffaf bir cisimdir. Nurani bir cisim olan ruh, değişim, ayırım ve parçalanma kabul

¹ Hac, 22/5.

² İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 219-221.

³ Süleyman Toprak, *Ölümünden Sonraki Hayat*, s. 224.

⁴ İbn Hazm, *a.g.e.*, c. V, s. 205.

etmez. Beden ruhla birleşmeye elverişli olduğu müddetçe bedenden ayrılmaz. Bu denge bozulduğu zaman yani bedenini onu kabul etmesine mani bir hal ortaya çıkınca ruh bedenden ayrılır ve ölüm gerçekleşir. Bu, bedeninin ölümüdür, ruhun değil. Ruh, bedenden ayrılınca alem-i ervah'a (ruhlar alemine) gider. el-Cüveynî'nin de kabul ettiği bu görüş için el-Cevzî, "Kitap, sünnet, sahabenin icması ve fitrî deliller de bu görüşün doğruluğuna delalet eder" demiştir.¹

Kelâmcıların önemli bir çoğunluğunun kabul ettiği bu görüş esasında dini bir delile dayalı değildir. Ayetlerin yorumlanma farklılığı bu ve diğer tanımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mesela bu görüşü kabul edenlerin dayanak olarak aldıkları bazı ayetler şunlardır:

*"Allah öldükleri sırada canları alır, ölmeyenleri de uykuda; sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar gönderir."*²

*"...O zalimler ölüm dalgaları içinde, melekler de ellerini uzatmış: Haydi canlarınızı çıkarın..."*³

*"O'dur ki geceleyin sizi öldürür, gündüzün ne işlediğinizi bilir; sonra belirlenmiş süre tamamlansın diye gündüzün sizi diriltir. Sonra dömuşünüz O'nadır..."*⁴

*"Ya can boğaza dayandığı zaman? Ki siz de o zaman bakar durursunuz."*⁵

Kelâmcılar yukarıda zikrettiğimiz ayetlerle –ve buna benzer diğer bazıları ile- ruhu latif bir cisim⁶ olarak kabul eden teorileri arasında bir ilişki kurmuşlardır. Ancak aynı ayetleri Gazâlî, Fahreddin Râzî ve benzeri alimler kendi teorileri doğrultusunda yorumlamışlardır.

¹ Müellif bu görüşün doğruluğunu ispat için ayet ve hadislerden oluşan yüze yakın delil öne sürmüştür. Bkz.: el-Cevzî, a.g.e., s. 422-438; Pezdevî, *Usulu'd-Din*, (Ter.: Şerafeddin Gölcük, *Ehl-i Sünnet Akâidi*), s. 323; ayrıca Bkz.: İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 195; Ali Arslan Aydın, a.g.e., s. 69.

² Zümer, 39/42.

³ En'âm, 6/93.

⁴ En'âm, 6/60.

⁵ Vâkıa, 56/83-84.

⁶ Kelâmcıların ruh latif bir cisimdir demeleri, onların bedenden ayrı olarak var olan ruhu kabul etmediği anlamına gelmez. Onların bundan kastettikleri, ruhun belirsiz bir varlık olmadığı, şekil ve boyutları olan bir varlık olduğudur. Yoksa cisim sözcüğü ile kesif maddeler gibi ağırlığı olan ve yer tutan maddi bir cisim kastetmemişlerdir. Onlar cisim kelimesini felsefi anlamda kullanmışlardır ki felsefecilere göre; ağırlığı olsun veya olmasın, gözle görülsün veya görülmesin üç boyutlu olan her şey cisimdir. Nitekim İbn Hazm da ruha cisimdir, derken bu manayı kastetmiştir. Bkz.: İbn Hazm, a.g.e., c. V, s. 206; Ayrıca Bkz.: Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü*, İstanbul 1979, s. 172-173.

Fahredden Râzî, her ne kadar İmamı'l-Haremeyn el-Cüveynî'in görüşünü, semavi dinlerin ölüm ve hayat keyfiyetlerine uygun görse de, kendisi tam olarak bu görüşe katılmaz.¹ Ona göre ruh, bedene karışmış nurani latif bir cevherdir. Tefsîrinde ruhun varlığı ve mahiyeti ile ilgili on yedi delil öne süren Râzî, ruh bir cevherdir, beden ise onun aletidir, demiştir. Ruhun duyularla algılanabilen bir cisim olamayacağını da ispatlamaya çalışırken de şöyle demiştir: “Zorunlu bir bilgi ile biliyoruz ki, bedenın parçaları sürekli bir şekilde azalıp çoğalmak gibi bir değişime uğramaktadır. Bu başkalaşım bazen gelişme ve buruşmayla bazen de zayıflamayla olmaktadır. Halbuki beden böyle değiştiği halde insanın benliği ömrünün başından sonuna kadar birdir ve sabittir. Değişkenin değişmeze aykırı olduğu, aklın ispatına gerek görmediği şeylerden olmasına binaen insanın hakikatının, başka bir deyişle nefsin beden dediğimiz hissedilebilen bünyeden başka bir şey olması gerekir”²

Râzî, insanın bilme, kudret sahibi olma, düşünme ve tasarruf edebilme sıfatlarına sahip olduğunu hatırlatır. Bunlara sahip olan ise ancak “cevher” olabilir, diyor. Cevher ise araz olamaz. Ancak şunu söyleyebiliriz, insan birtakım arazlarla (sıfatlarla) mevsuftur. Ama bu sıfatlar onun aslından değildir. “Ben” dediğimiz şey vücudumuz yaşlansa da uzuvlarımızdan birisi eksilse de, sahip olduğumuz sıfatlardan birisi yok olsa da devam eder. Hatta uzuvlarından herhangi birisi eksilmiş olan kimse “ben biraz önce mevcut olan insanım” der. Demek ki o insan o uzuv ve organlardan başka bir şeydir. O halde insan bir cevherdir.³

Bütün bu açıklamalardan sonra Kur'an'da ruh kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığını incelemeye çalışalım.

Ruh kelimesi Kur'an'da 24 yerde kullanılmıştır. Ancak bunların hepsinde aynı manalarda kullanılmadığını söylemeliyiz. Kur'an'da ruhun hangi anlamlarda kullanıldığını maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

¹ Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c.XV, s. 44.

² *A.g.e.*, c. XV, s. 38.

³ Fahreddin Râzî Tefsîrinde İsrâ, 17/85'in açıklamasını yaparken öncelikle bu ayette geçen ruh kelimesinin işaret ettiği muhtemel manaları verdikten sonra ruhun varlığını ve onun bedenden ayrı olduğunu ispatlamak için on yedi delil gösterir. Bkz.: Fahreddin Râzî, *a.g.e.*, c. XV, s. 33-58. Fahreddin er-Râzî'nin ruh ile ilgili görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hayri Kaplan, *Fahreddin er-Râzî Düşüncesinde Ruh ve Ahlâk, (Basılmamış Doktora Tezi)*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

a- Bazı ayetlerde ruh, vahiy anlamında kullanılmıştır. “İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik...”¹, ayeti ve “emrinden olan ruhu kullarından dilediğine indirir”² ayeti ruhun vahiy anlamında kullanıldığı ayetlerdir. Bu ayetlerde vahiy, ruh adını almıştır. Zira nasıl ruh bedene can veriyorsa vahiy de ölü kalplere can vermektedir.³

b- Ruhun diğer bir kullanıldığı anlam ise Allah’ın kullarından dilediğine verdiği kuvvet, onlara yaptığı destek ve yardımdır. “Allah onların kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir”⁴ ayetinde ruh yukarda zikrettiğimiz anlamda kullanılmıştır.

c- Ruh, bazen Cebrail (a.s.) ve Ruhü’l-Kudüs anlamlarında kullanılmıştır. Bakara 2/97’de Allah “Kim Allah’ın izniyle kalbine indirdiği Cebrail’e düşman olursa...” buyurmakta ve kalbine indirdiğinin Cebrail olduğunu beyan etmektedir. Başka bir ayette ise “Onu, Ruhü’l-Emini indirdi. Senin kalbine, uyarıcılardan olman için”⁵ buyurmaktadır. Bakara 2/97’de kalbine indirilenin Cebrail olduğu bildirildiğine göre bu ayette bahsedilen ruh, Cebrail (a.s.)’dir. Ayrıca, “De ki: ... Onu, Ruhü’l-Kudüsü Rabbinden bir gerçek olarak indirdi.”⁶ şeklindeki ayette de ruhtan maksat Cebrail’dir.

d- Ruh, büyük melekler anlamında kullanılmıştır. Nebe’ 78/38 şöyledir: “O gün ruh ve melekler sıra sıra dururlar.” Bu ayette ruhun büyük melekler anlamına geldiğini şu ayetten anlıyoruz: “Melekler ve ruh o gece rablerinin izniyle her iş için iner de iner”⁷

e- Ruh, bir başka ayette Mesih oğlu Meryem olarak kullanılmıştır. Nisa 4/171 şöyledir: “...Meryem oğlu İsa sadece Allah’ın elçisi, O’nun Meryem’e attığı kelimesi ve O’ndan bir ruhtur.”

f- Vâkıa 56/89’da ise ruh, hayat anlamında kullanılmıştır. Ayetin meali şöyledir: “Ona rahatlık, güzel rızık ve nimet Cenneti vardır.”

¹ Şûrâ, 42/52. Bu ayette geçen ruh kelimesi bazı tefsirciler tarafından “Kur’an” olarak anlaşılmıştır. Bkz.: Elmalılı H. Yazır, *Hak Dini.*, c. VI, s. 5261; Ebu’l Beka el-Hüseyin, *el-Külliyyât*, s. 471.

² Mü’min, 40/15.

³ Bazıları İsrâ, 17/85 ayetinde geçen ruh kelimesinin de vahiy anlamın kullanıldığını söylemektedirler. Zira ayetin siyak ve sibakı buna işaret etmektedir. Bkz.: Muhammed Esad, *Kur’an Mesajı*, (I-III), (Ter.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1999, c. II, s. 576.

⁴ Mücadele, 58/22.

⁵ Şuarâ, 26/192-193.

⁶ Nahl, 16/102.

⁷ Kadir, 97/4.

Ruh üzerinde yapılmış tartışmaları inceledikten sonra, bu meselede son sözü söylemenin ne kadar zor olduğunu görüyoruz. Doğrusu ruh konusundaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bundan da öte bu konuda idrakimiz yeterli değildir. İsrâ sûresi 17/85'te de belirtildiği gibi insana bu konuda pek az bilgi verilmiştir.¹ Bu sebeple insanın bu meselenin derinliğine doğru aydınlanması mümkün görünmemektedir. Ne doğuda ne batıda, ne İslam alimleri arasında ne de eski ve yeni filozoflar arasında ruh meselesi asla halledilmiş değildir. İzmirli İsmail Hakkı'nın şu sözü hakikaten önemlidir. "Ruh konusu zaruret-i diniyyeden olmadığı için varlığını ve ölmezliğini kabul ettikten sonra ruhun mahiyeti ve hakikati hakkında nasıl itikad olunursa olunsun tevhide zıt bir itikad meydana gelmez"²

İnsan bedeninden farklı bir mahiyete sahip olan ruh yaratılmış mıdır değil midir? Şayet yaratılmıştır denirse "*De ki ruh Rabbimin emrindendir...*"³ ve "*Sonra ona biçim verdi, ona kendi ruhundan üfledi*"⁴ ayetinden ruhun Allah'ın emri olduğu anlaşılır. Allah'ın emri ise hadis olamaz. Hadis değilse ruh kadim midir? Kadimdir de denemez çünkü tek kadim olan Allah'tır. O halde yukarıdaki ayetlerin Tefsîri nedir? Ruhun bu ayetlerde Allah'a izafeti ne anlamdadır? Esasen ruhun hadis mi kadim mi olduğu meselesi, ruhun mahiyeti ile ilişkilidir.

İslam kelamcıları ruhların yaratılmış olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak ruhun insan bedeninden önce mi, sonra mı yaratıldığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Zira ruh da Allah'ın yaratmış olduğu alemin bir parçasıdır. Alem ise bütün parçaları ile

¹ İsrâ 17/85 ile ilgili nüzul sebebi hakkında birtakım rivayetler vardır. Buna göre Yahudiler Kureyşe dediler ki: Muhammed (a.s.)'e şu üç şeyi sorun, eğer size ikisinin cevabını verir üçüncüsünde susarsa bilin ki o peygamberdir. O'na Ashab-ı Khef'i, Zülkarneyn'i ve Ruh'u sorun. Onlar da Rasûlullah'a bu üç şeyi sordular. Hz. Peygamber "size bu üç şeyi yarın cevaplandıracağım" buyurdu. Bunun üzerine vahiy kırk gün kesildi. Sonrasında vahiy yeniden başladı ve Cenabı Hak "hiçbir şey hakkında "ben şunu yarın mutlaka yapacağım" deme. Ancak Allah'ın dilemesi müstesna (yani inşallah demen müstesna)" (Kehf, 18/23-24) ayetini indirdi. Daha sonra Hz. Peygamber onlara Ashab-Khef'i ve Zülkarneyn'i anlattı ama Ruh'tan bahsetmedi. Bu hususta da "sana ruhu sorarlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindendir" (İsrâ, 17/85) ayeti indi. Peşinden de aynı ayetin devamı olarak "Zaten size bu konuda az bir ilimden başkası verilmemiştir" anlamındaki ayet vahyedilmiştir. Bkz.: Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. XV, s. 33; Alaaddin Ali b Muhammed İbrahim Bağdâdî, *Tefsîrû'l-Hâzin*, (I-IV), Beyrut trs. , c. III, s. 179.

² İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 197.

³ İsrâ, 17/85.

⁴ Secde, 32/9.

ancak hadistir. Kadim olan sadece Allah'tır. Kur'an bunu bazı ayetlerde vurgulamaktadır:

*"Allah her şeyin yaratıcısıdır."*¹ Bu ayet umum ifade eder. Allah'ın sıfatları haricinde her şey bunun içerisine girer. Onun sıfatları bu ayetin hükmüne tabi değildir çünkü Allah kemal sıfatlarla mevsuftur. Hâdis olan sıfatlarla O'nu tavsif etmek kadim olmasına aykırıdır. Bu yüzden Allah'ın sıfatları haricinde her şey bu ayetin hükmüne girmektedir. Ruhun ne Allah'ın kendisi ne de O'nun sıfatı olmadığı kesindir. Bu yüzden ruh hâdistir.²

Allah Teâlâ'nın Zekerîyya (A.S.)'a *"...daha önce sen de hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım' dedi."*³ Bu hitap onun ruhu ve bedeninedir. Sadece bedenine olması düşünülemez zira beden yalnız başına ne düşünür, ne akledebilir ne de anlayabilir. Bunları gerçekleştiren ruh ve bedenden oluşmuş insandır. Ayet bu yönüyle ruhun yaratılmış olduğuna delildir.

Ruhun mahluk olduğuna dair gösterilen ayetlerin diğer bazıları ise şunlardır:

*"Oysa sizi de yaptığımızı da Allah yaratmıştır."*⁴

*"İnsanın üzerinden henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"*⁵

*"Yaratmağa başlayan O'dur. Sonra onu çevirip yeniden yapar."*⁶

İsra, 17/85'in ve Secde, 32/9'un açıklaması ise şöyle yapılmıştır. Üflemek ruhun bir şeye sirayet ettirilmesidir. Ruh, latif bir cisimdir. Allah, bu cisimle bedende hayatı yaratmıştır. Bunun hakikati, bedenin ve ruhun kısacası insanın yaratılışının Allah'a izafe edilmesidir. Ruh da Allah'ın bir mahlukudur. İnsanı şerefliendirmek ve onurlandırmak için Allah onu kendisine izafe etmiştir.⁷ Bu Ramazan ayı için 'şehrullah', yeryüzü için 'arzullah' ve gök için 'semaullah' denilmesi gibidir. Şu ayet de açıklamamızı tekid etmektedir. *"Göklerde ve yerde bulunan şeyleri kendisinden size boyun eğdirdi."*⁸ Bu ayette yer ve gök için 'kendisinden' ibaresi kullanılmıştır. Şimdi

¹ Zümer, 39/62.

² İbn Kayyım, a.g.e., s. 354.

³ Meryem, 19/9.

⁴ Saffât, 37/96.

⁵ İnsan, 76/1.

⁶ Rum, 30/27.

⁷ Hacı Ahmet Kayhan, *Ruh ve Beden*, Ankara 1991, s. 181-182.

⁸ Câsiye, 45/13.

bizim gökleri ve yeri Allah'tan bir parça olarak düşünmemiz mantıklı mıdır? Elbette hayır. Ayeti “Gökleri ve yeri kendi kudretiyle, lütfuyla insanlara boyun eğdirdi. Her şey O’ndandır.” şeklinde anlamak gerekmektedir.¹

Ruhun mahiyeti her ne kadar idrak edilemese de bu konudaki görüşler insanların Ahiret inancını yönlendiriyor. Yani ruhun bedenden ayrı kendi başına bir varlığı olduğuna inananlar onun ölmezliğini ve ölümden sonra baki olduğunu da kabul etmişlerdir. Ama ruha cesetten ayrı bir varlık tanımayanlar ise onu cesetle birlikte öldürmüşlerdir. Bizler insanı beden ve ruhtan mürekkep bir varlık olarak kabul ettiğimiz ve ölümden sonra ruhun bekasına iman ettiğimiz için ölümden sonra Berzahla başlayan ve Ahiret hayatı ile devam eden hallere de imanımız vardır.²

Bu bölümü Fahreddin Râzî’nin Tefsîrinde yer alan İsrâ, 17/85’in yorumu ile noktalyoruz. “Kafirler, ‘ ruhun hakikati ve mahiyeti nedir? O, bedeninin içinde bulunan bir cisim mi, bedeninin tabiat ve karışımlarından meydana çıkan bir şey mi; yoksa bedeninin, mizaç ve terkiibinin bizzat kendisi mi, yoksa bu bedende bulunan başka bir araz (sıfat) mı, yahut bu cisimlerden ve arazlardan başka bir varlık mı’ demişlerdi. Allah da buna, “ruh, bedenden ve arazlardan başka bir şeydir. Çünkü bu maddeler, anasır-ı erbaadan ve karışımların bir araya gelmesinden oluşmuş şeylerdir. Ama ruh böyle değildir. aksine o, basit (tek), mücerret bir cevherdir, Cenabı Hakkın “*kün fe yekûn* (Allah ol! der, o da oluverir)” ayeti gereğince meydana gelmiş bir varlıktır” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine kafirler, “öyleyse ruh, niçin madde ve arazlardan başka bir şey olmuştur?” dediklerinde de, Allah Teala “O, Allah’ın emri, var etmesi ve beden için canlılığı sağlamada tesirli kılması ile meydana gelmiş bir varlıktır” diye cevap vermiştir. Binaenaleyh bir şeyin hususi hakikatini bilmemek onu inkar etmeyi gerektirmez. Çünkü eşyanın başka bir deyişle varlıkların hakikat ve mahiyetlerinin çoğu bilinmemektedir. O halde mahiyetlerin ve hakikatlerin birçoğunun meçhul olduğu sabittir. Bunların bilinmeyişi onları yok saymayı gerektirmez. İşte burada da böyledir ve ayetteki, “(zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir” buyruğu ile anlatılan da budur.³

¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü 'l-Kur'ani 'l-Azîm*, c. IV, s. 150.

² Taftazânî, *Şerhü 'l-Makâsıd*, c. V, s. 105-106.

³ Fahreddin Râzî, *a.g.e.*, c. XV, s. 35.

2.2. Ruh - Beden İlişkisi ve Ruhun Ölümsüzlüğü

İster Platonun dediği gibi insanın birbirinden bağımsız iki ayrı varlık olan ruh ve bedenden meydana geldiği kabul edilsin, ister Aristo'nun dediği gibi insanın ruh ve bedenden oluşan bir bileşim olduğu kabul edilsin her iki durumda da karşımıza şu soru çıkmaktadır: Ceset gibi uzayda yer tutan bir cevher ile ruh gibi mücerret bir varlık nasıl birleşebiliyor, nasıl bir ortaklık kuruyor? Aslında uzayda yer tutan bir cevher ancak kendisi gibi olan bir varlıkla birleşebilir. Çünkü birleşme sadece aynı mekanda gerçekleşebilir. Halbuki ruh ne uzayda yer tutar ne de bir yeri vardır. Uzayda herhangi bir mekanda yer tutmayan ruhun, uzayda yeri olan ve bir mekan tutan cesetle ilişkisi hangi minvalde, nerede ve nasıl olmaktadır? Bu gerçekten de cevaplanması oldukça zor bir sorudur.

Burada tartışmaların ağırlık noktasını, genel anlamıyla ruh denen ve zihnî hayatın kaynağı durumunda olan şeyin var olup olmadığından çok, bunun bedenden bağımsız ve mahiyetçe bedenden farklı olup olmadığı, dolayısıyla beden yok olması ve değişmesi durumunda bunun yani ruhun baki kalıp kalmayacağı meselesi oluşturmaktadır.

Öldükten sonra, artık hiçbir bedene sahip olmasak da, yine de bu dünyada sahip olduğumuz tecrübelerin aynısına sahip olmaya devam edeceğimiz iddiası mantıklı görünse de bazı ciddi sorunlar içermektedir. Zira hayat ilkesi ve hayatın kaynağı denen ruh ile onun mad. arasında ferdi ruhun ölümsüzlüğünü gösterecek bir delil kolayca mümkün olmamaktadır.

Esasen burada iki ana görüşün olduğunu söylememiz gerekiyor. Birisi, insanı ruh ve bedenden ibaret kabul edenler. Bunlar, ruhu insanın aslı olan bir cevher olarak kabul eden, bedeni ise onun aleti olarak düşünenlerdir. Bu anlayışa göre ruhun bedenle ilişkisi bir tedbir ve tasarruf ilişkisidir. Sözü edilen bu anlayış, düalist insan anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tenasühü savunanların kabul ettiği insan anlayışı budur.

Bu konudaki ikinci görüşe göre ise insan ruh ve beden aynışmış olarak birleşmesinden oluşmuş bir varlıktır. ne ruh ne de beden kendi başına insanın kendisi değildir. İnsan her ikisinin toplamından oluşmuş bir bileşimdir.¹ Kur'an'ın kabul ettiği insan anlayışı ise bu bağlamdadır. Monist insan anlayışı olarak öne çıkan bu düşünce hakkında daha geniş yorumlara inmeye çalışacağız.

¹ Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. XV, s. 45.

Hatırlayacak olursak Platon ruhu basit, bölünmez, zaman üstü, yok olmaz ve maddi olmayan bir cevher olarak kabul ediyordu. Ruhu bedenden bağımsız olarak düşünen Platon bedenden ayrıldıktan sonra da ruhun herhangi bir bedende yaşamaya devam ettiğine inanıyordu. Öyle ki beden değişken ve bileşik bir yapıda olmasından dolayı, ölümden sonra dağılıp giderken, ruh ölüm anında bedenden ayrılır ayrılmaz başka bir alem göçer ve bu dünyadaki yalan yanlışların, tene bulaşmış olmanın kirinden kurtulmuş olarak var olmayı sürdürür. Ancak başka aleme geçmeye hazır olması için onun olgunlaşması gerekir, bunun için de birden fazla bedende yaşaması gerekebilir. Eğer bedeninin arzularından sıyrılmış ve erdemli bir hale gelmişse artık öteki aleme yani ruhların ölümsüz olarak yaşadığı Tanrıların ruhlarının bulunduğu yere yükselir. Rухun ölümsüzlüğünü ispatladığını iddia ettiği üç delil öne süren –bu kanıtları bir önceki konuda ele almıştık- Platon bunlara dayanarak ruh, bedenden sonra da yaşamaya devam eder, demiştir. Ona göre ruhun bedenle birleşmesi tedbir tasarruf birleşmesidir. Maddeden soyutlanmış olan suretler birbirlerinden nasıl ayrılırlarsa birbirlerinden öyle ayrılırlar. Bedenden önce ruh var olduğu gibi bedenden sonra da ruh ölümsüzdür. Vücuda hayat veren salt hayat anlamındaki ruhtur. Öyle ki ruhun bedenden ayrılması bedeninin ölümüdür.¹

Platon'un ruh beden ilişkisi ile ilgili kanıtları skolastik düşünürler ve Descartesçi düşünürlerce daha da formel hale sokulmuş ve bu ikna gücü yüzyıllarca insanların zihinlerini harekete geçirmiştir. Esasında bu kanıt, temelinde ruhun basit, bölünmez, zaman üstü, yok olmaz ve maddi olmayan bir cevher olarak kabul edilmesi ile öne çıkmıştır. Zira ruhun ölümsüzlüğünü savunma adına tutarlı fikir meydana gelecekse, bunun ilk adımı ruhun bedenden ayrı bir cevher olduğunun kabul edilmesidir. Madde ile hayat gücü olan ruhun özdeş olmadıkları inancı veya varsayımı ruhun bedenden sonra da yaşamaya devam edeceğini savunma noktasında önemli geçerli ve yeter sebep olmuştur. Diğer bir ifadeyle, ruhun ölümsüzlüğü öğretisinin geçerli olması için belki de ruh-beden ayrılığını ifade eden düalist insan anlayışına dayanması gerekmektedir.

Aslında ruh beden ayrılığına dayanan ruhun ölümsüzlüğü inancı pek de sağduyuya aykırı değildir. Çünkü kendi varlığını sorgulayan her insan kendinde bir ikilik olduğunu hissedecektir. Belki de bu yüzden Platoncu ölümsüzlük öğretisi felsefede bu derece tutulmuş ve akla uygun olduğu savunulmuştur. Ancak bu iddia öyle pek de görüldüğü gibi problemsiz değildir. Öldükten sonra hiçbir bedene sahip olmaksızın şimdiki

¹ Platon, *Phaidon*, s. 28-31.

tecübelerin aynısına sahip olacağımız iddiası bazı ciddi sorunlar içermektedir. Bu sorunların başında “benlik” veya “kimlik” problemi gelir.

Platoncu cevher ruh kanıtına ve buna benzer ruh-beden ikiciliğine dayanan tüm düalist öğretilere baktığımız zaman bütün bunların dayandığı temel tezin ruhun bölünmez, basit ve yok olmaz olmasıdır. Bu öğretilere göre ruhla beden arasında gerçek hiçbir ilişki yoktur. Bunları birbirinden bağımsız varlıklar olarak ele almamız gerekmektedir. İşte öğretinin bu noktası düalist görüşlerin en temel sorunudur. İnsanın cisim olmayan kısmının bedenine nasıl bağlandığı ve ruhla beden ilişkisinin mahiyeti sorusu ikici insan görüşünün en büyük sorunudur.

Ruhla beden arasındaki ilişki öylesine köklü, karmaşık ve hayatidir ki, birini ötekinden ayırarak incelemek mümkün değildir. Bedeni deneysel yollarla incelemek mümkünse de ruh sadece dışa vurduğu eylemler aracılığıyla varlığını belli etmektedir. Esasen pratikte iç gözlem metodu ile ruhun farkına varabiliriz. Bunun dışında ruhun mahiyeti hakkında bir bilgi edinmemiz mümkün olmuyor. Ancak kabul etmek gerekir ki insanda ruhi bir cevher olarak var olan ruh ile fiziki cevher olan beden arasında, aralarındaki ortak bazı özelliklerden dolayı karşılıklı etkileşim olabilir. Bunların birbirine etkileşimde bulunmasına hiçbir engel görülmemektedir. Örneğin bazı ruhi olayların açıkça bedensel sonuçları vardır. Utanmadan dolayı yüzün kızarması gibi. Bu bakımdan ruhi bir olayın sebebini sadece ruhi bir nedende aramamak gerekir. Aynı bedensel bir olaya fiziksel sebep aranmasına gerek olmadığı gibi. Buna göre ruhla beden arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu ilişki üzerinde Elmalı “Ben ‘ben’ dediğim zaman ruhâniyât ve cismâniyâtımın nokta-i vahdetine basıyorum ve hayatı da bunda buluyorum” diyerek ruhla beden birbirinden ayırt edilecek kadar farklı şeyler olmadığını ifade ediyor. Ona göre bedenimiz sürekli ölüp dirilmektedir. “Çıkardığımız bütün ifrâzâtımız bedenimizin cenazeleridir. Demek ki ancak teceddüd-ü emsal ile halk-ı cedid sayesinde devam ediyor.”¹

Ruhla beden arasındaki bu karmaşık ilişki düşünürlerin çok farklı tezler ileri sürmesine neden olmuştur. Bazılarına göre ruh, beynin bir fonksiyonudur. Buna göre beden varlığını kabul ettikten sonra ruhun da bu beden etkinliklerinden başka bir şey olmadığını kabul etmek zorundayız.²

¹ Elmalı’lı Hamdi Yazır, *Hak Dini.*, c. I, s. 201.

² Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 351.

Platoncu ruh görüşüne tekrar dönecek olursak, düalist görüşe göre beden ruhun bir aletidir ve ezeli ruh çok uzaklardan belli bir beden kiralayıcısı olarak bu dünyaya gelmiştir. Hatta ruh, herhangi bir beden veya cisimde ikamet edebilir. Esasen bu görüş tenasüh inancından başka bir şey değildir.¹

İnsan her ne kadar sağduyu düzeyinde iki ayrı varlıktan oluştuğunu ve bunlardan ruhun kesinlikle cisim olmadığını kabul etse de bu görüş bu şekliyle çeşitli itirazlara açıktır. Eğer insan bilfiil iki şeyin bir araya gelmesinden oluşmuş bir toplamsa o iki varlıktan meydana geliyor demektir. Peki mahiyetleri tamamen farklı olan bu iki şey nasıl oluyor da bir varlık olarak tezahür ediyor? Bunları kim ve nasıl bu hale getirdi? İnsan ne ruh ne bedendir ;o bedeni olan ruhtur diyerek güçlüğü gidermeye çalışmak mümkündür. Ama bunun doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira eğer bu insanın bütün varlığının ve mahiyetinin ruhta gerçekleştiği anlamına geliyorsa hemen belirtmek gerekir ki insan ruh değildir. İnsanın topyekün mahiyetini ruha yerleştirmek, insanı çift varlık yapma sıkıntısından kurtarabilir. Fakat böyle bir görüş, ruhun, her ne kadar cevher olsa da tek başına tam bir varlık olmadığı şeklindeki başka bir güçlüğü de beraberinde getirir. Örneğin ruh, gerçeğin bilgisine beden olmaksızın nasıl ulaşacaktır?²

İslam filozoflarına baktığımızda onların da Platoncu insan anlayışını benimsediklerini görüyoruz. Örneğin İbn Sina insan ruhunun bedenle olan münasebetini anlatırken şöyle der: “İnsani nefis cisim olmadığı gibi cisimle kaim de değildir. Başka bir deyişle insani nefis maddeye hulul etmiş cismani bir kuvvet olmadığı gibi, duyulabilir bir işaretle de gösterilebilir bir cisim değildir. Aksine kendisi maddeden soyut, fiillerinde maddeye yakın bir cevherdir. İnsani nefsin algılaması bazen kendiliğinden bazen de araç vasıtası ile olur. Kendisi tektir kuvvetleri çoktur. Bedenle beraber yaratılmıştır. Ama beden yok olmasından sonra yok olmaz. Baki kalır. Ruhun bedenle olan ilişkisi hulul veya intiba değildir. Aksine tedbir ve tasarruf ilişkisidir. İnsani nefsin ilim yönünden ilgisi batini kuvvetlerdir. Amel yönünden ilgisi ise hayvani kuvvetlerdir. Duyular mahlukat aleminden, akıl ise emir aleminde. Bu iki alemin üstündeki her ikisine de kapalıdır.

İnsan nefsinin ebedi olması ruh olmasının bir sonucudur. Madem ki nefis cisim değildir o halde ona bağımlı da değildir. Belki ruhani bir cevherdir. Bu takdirde beden onun aleti olmaktan başka bir şey değildir. Ruhun aleti olan beden fani oluşu hiçbir

¹ Platon, *Phaidon*, s. 29.

² Turan Koç, *a.g.e.*, s. 61.

şekilde ruhun da fani oluşunu gerektirmez. Ayrıca ruh, basit bir cevherdir. Kendisinde hem var olmak hem de helak olmak kuvveti birleşmez. Ölme kuvveti sadece mürekkebe cisimler için mevzu bahistir.

İbn Sina nefsin bedenden önce yaratılmadığını aksine onunla beraber yaratıldığını söyler. Yaratıldıkları andan itibaren de tedricen bir intibak sürecine girerler. “Nefs için alet ve memleket olan beden ve mizaç hadis olunca ayrılmış illetler cüz’i nefsi ihdas eder. Bedenin yaratılmasından önce nefis yaratılmaz. Çünkü yok iken var olan her şey, kendisini kabule veya kendisine nispet edilmeye uygun öncelikli madde ister. Be sebeple nefsin tamamlayıcısı ve etkenlik aracı olan beden yaratılmadan önce cüz’i nefis yaratılırsa, vücudu atıl kalır. Halbuki tabiatla atıl hiçbir şey yoktur. Fakat alette yani bedende ‘tehyie’ (hazırlanma) ve istidat (kabule meyil) yaratılınca, derhal ayrılmış illetlerden bir şey yaratılır ki biz buna ‘nefs’ diyoruz. Bununla birlikte yaratıldıktan sonra aletin butlanı nefsin de butlanını gerektirmez. Çünkü bir şeyin yaratılmasının gerekmesi, o şeyin butlanıyla diğerinin batıl olmasını gerektirmez. Kısacası ruh, bedenden ayrıldıktan sonra da yaşamaya devam eder.

İbn Sina ruhun ölümsüzlüğünü metafizik delillerle açıklamaya çalışmıştır. Burada onun da Platon gibi, düalist insan anlayışına sahip olduğunu görüyoruz. Ancak o, ruhun ölümsüzlüğünü savunurken tenasühü reddetmiştir. Şöyle söylüyor, İbn Sina, her canlı varlık kendisinde beden aracılığıyla his, hareket ve bedeni serbestçe idare eden tek bir ruh bulunduğunu idrak eder. Bu sebeple başka bir ruh aynı bedende kendisini hissettiremeyeceği gibi bu bedene etki de edemez. O halde ruh, tek bir kişilik demektir. Bu sebeple tenasüh mümkün değildir.¹

Ruh beden ilişkisinin kendisini oldukça meşgul etmiş görüldüğü Gazâlî de ruhu bedenden ayrı bir soyut cevher olarak kabul etmiştir. Böyle olunca onun da insan anlayışının Platoncu insan anlayışına paralel olduğunu kabul edebiliriz. O ruhun bedene sirayet etmiş, onda yayılmış bir cisim olduğunu reddetmesi itibarıyla kelamcılardan ayrılmıştır. Gazâlî ruh beden ilişkisini şu cümlelerle açıklıyor: “Ruh beden içinde değildir. Onun dışında da değildir. Bedene bitişik olmadığı gibi ondan ayrı da değildir. Çünkü bitişiklik ve ayrılık niteliklerinin onaylayıcısı cisim olmaktır, uzayda bir yer işgal etmektir. Halbuki ruhta ne cisim niteliği ne de uzayda yer işgal etme niteliği vardır. Nasıl ki cansız varlıklar ne alim ne de cahildir. Çünkü ilim ve cehalet sıfatlarının bir şeye isnatları ancak o şeyin canlı olmaları halinde mümkündür. Cansızlarda hayata

¹ İbn Sina, *En-Necâd*, s. 291-293.

bulunmadığı için bu iki aykırı nitelik de mevcut değildir. Ruh bir yere yerleşmekten, cisimlerle birleşmekten, yönlere has olmaktan münezzehtir. Çünkü bütün bunlar, cisimlerin sıfat ve arazlarıdır. Ruh ise cisim olmadığı gibi cismim arazi da değildir. Aksine o bütün arızalardan mukaddestir.”¹

Ruhla beden arasındaki ilişkiyi “*Kimya-yı Saadet*”te bir örnekle açıklamaya çalışan Gazâlî burada ruhu bir hükümdara, bedeni de onun tasarrufu altında bulunan bir ülkeye benzetmiştir. Buna göre insanın hakikatî ruhtan ibarettir. Ruh müstakil olarak kendi başına ayakta durabilir. Bedene onun tasarrufuna hasredilmiş bir ülke, ikametine ayrılmış bir ev, tasavvufi deyimle geçici olarak hapsedilmiş olduğu bir kafestir.² İnsanı insan kılan şeyin ruh olduğunu söyleyen Gazâlî,³ yine de ölümsüzlüğün cismani olacağını düşünmektedir. Allah kemikleri, tozları bir araya getirip bu bedeni tekrar yaratmaya kadirdir.⁴

Platon, Descartes, İbn Sina ve daha bir çok düşünür tarafından savunulan düalist görüşün karşısında, derli toplu olarak ilk ifadesini Aristo’da bulan ve İbn Rüşd ile Thomas Aquinas’ın da savunduğu monistik insan anlayışı vardır. Bu, insanı ruh ve bedeninin bileşiminden, ikisinin aynışmesinden ibaret gören anlayıştır. İnsanı, mahiyeti gereği tecessüm etmiş bir varlık olarak ele alan tekçi insan anlayışına göre insan, bir düşünen olmaktan çok bir bilendir. Dolayısıyla o sadece bir ruh değil aynı zamanda her ikisidir. Bir bilen olarak insanın yeterli ölçüde birisi olması için kısmen maddi olması gerekir. O halde insan ruhu kendi başına ayakta durabilen maddi olmayan bir şey olsa da yine de başlı başına insanın kendisi değildir. Eğer durum böyle olsaydı insana attığımız her şeyi ruha da isnat edebilirdik. Sözelimi, duyum ruhun değil insanın faaliyetidir. Öyleyse insan sadece ruh değil ruh ve bedenden oluşmuş bir bileşimdir.⁵

Düalizmde karşımıza çıkan problemlerden birisi, mahiyet olarak tamamen farklı olan ruh ve maddenin karşılıklı olarak nasıl ilişkiye geçtikleri, hangi noktada birbirleriyle bağlantı kurmaya başladıkları idi. Ayrıca diğer bazı sorular da mevcuttur. Mesela, bölünmez olan ruhun bölünebilen cisimle birleştiğinde kendisi de parçalara ayrılma özelliğine karışmayacak mı? Ölümsüz ve zaman üstü olan ruh, ölümlü olan

¹ Gazâlî, *el-Ecvibetü'l-Gazâlîyye fî Mesâilü'l-Uhreviyye*, s. 119-120.

² Gazâlî, *Kimya-yı Saadet* (Ter.: Mehmet A. Müftüoğlu), İstanbul 1981, s. 17.

³ Gazâlî, *Tehâfüt*, s. 298.

⁴ Gazâlî, *el-İktisâd fî'l İktisâd*, Mısır 1971, s. 103.

⁵ Ali Arslan Aydın, *a.g.e.*, s. 177.

dolayısıyla sürece bağlı olan bedenle nasıl ilişki kurabiliyor? Açıkçası bunlar ikici insan anlayışını savunanlar tarafından doyurucu nitelikte cevaplandırılmış değildir. Bunun yanında önemli bir güçlük de bedene ait özelliklerle ruha ait özellikleri birbirinden ayırmaya çalışılmasından ortaya çıkmaktadır. Yaşayan bir insanı olduğu gibi aldığımızda acı ve zevkleri yaşayanın büyük ölçüde duyular olduğunu görürüz. Duyular ise bedenın ayrılmaz parçasıdır. Bu bakımdan ruhun beden olmaksızın duyularla ilgili bir şeyi tamamen algılaması mümkün değildir. İnsanın insan olmasında ve kişiliğini tam olarak ifade etmesinde ruhun ve bedenın birlikte rolü vardır. Biri olmadan diğeri varlığı bir anlam ifade etmemektedir. O halde ruha ait özelliklerle bedene ait özellikler arasında kesin bir ayırım yapılmamalıdır.¹

Ruh ve beden ayırımı üzerine kurulan insan anlayışı yukarıda zikrettiğimiz birtakım problemler içermektedir. Buna karşın Kur'an'ın da kabul ettiği monistik insan anlayışı ruh beden ilişkisini açıklamada daha etkindir. Çağdaş psikolojik ve bilimsel insan anlayışlarının büyük ölçüde kabul ettiği şekilde, ruh-beden birliğinin gerçekleşmesi demek olan 'insanı bir bütün olarak görmek' anlamına gelen bu anlayış Kur'an'ın insan anlayışına uygun olan anlayıştır. Zira Kur'an'ın bu konuyla ilgili ayetleri incelendiğinde onun insan konusunda ikici olmadığı anlaşılacaktır. Kur'an'da, insanın birbirinden ayrı, ruh ve beden gibi iki ayrı cevherden meydana geldiğini işaret eden bir ibare bulmak çok zordur. Nefs kelimesinin Kur'an'da 'kişi, kendi vs.' anlamlarında kullanıldığını yukarıda izah etmiştik. Kur'an "nefs"iñ öleceğinden, "nefs" yaşayacağından, "nefs"iñ Cennete veya Cehenneme gireceğinden bahseder. Burada "nefs" filozofların düşündüğü gibi düşünen ruh değildir. Bütünüyle kişinin bizzat kendisidir. Esasında Kur'an'da hiçbir zaman nefis kelimesi salt ruh anlamında kullanılmamıştır. İnsanın ruhu anlamında kullanıldığı yerde de beden bir tarafa ruh bir tarafa bırakılmak istenmemiştir. Bilakis maddi ve manevi yönü olan insanın bizzat kendisine, zatına işaret edilmiştir. Bu yüzden insana birbirinden ayrılması imkansız olan ruh ve bedenden oluşmuş bir varlık olarak bakan Kur'an'ın düalist yaklaşımı onaylamadığını söylemeliyiz.² Belki de ruhu Fazlur

¹ Turan Koç, *a.g.e.*, s. 69.

² Kur'an'da nefis kelimesinin salt ruh anlamında kullanıldığını ve Kur'an'ın cevher ruh anlayışını temel alan ruh-beden ikiliğini benimsediğini kabul etmemiz filozofların ruhani Haşre olan inançlarını da kabul etmemizi gerektirebilir. Sözgelimi "*Ey huzura eren nefis! Razi edici ve razi edilmiş olarak Rabbine dön. (İyi) Kullarımın arasına gir. Cennetime gir*" (Fecr, 89/27-30) ayetlerinde olduğu gibi hitap nefsedir ama biz bunu insanın kendisi olarak anlıyoruz. Nefs kelimesini salt ruh olarak değerlendirirsek bu ayet ruhani Haşre delalet eder. Ama nefis kelimesinin Kur'an'da kullanıldığı diğer

Rahman'ın ifadesiyle "insanın iç benliğini veya şahsiyetini oluşturan belli bir hayat ve akıl merkezi" olarak düşünmek daha sağlıklı olabilir.¹

Şayet ruh beden ilişkisini değerlendirirken birini diğerinin içinde veya dışında olacak şekilde düşünürsek büyük bir yanılgıya düşeriz. Ruhun, bedenın dışında veya onun içinde olması söz konusu olamaz. Zira bu dahil veya hariç olma maddesel şeyler için mümkündür. Halbuki ruh maddi değildir. Esasen ruhun bedenle ilişkisi elektrikle ampul arasındaki ilişkiye benzer. Elektriğin ışığı ampulde tezahür eder. Ama ampul kırılacak olursa hiçbir parçasında elektrik bulunmaz.² O halde denebilir ki ; insan, ruh denen bu hayat ve akıl merkezi ile mücehhez bir bedendir. Bu yüzden ruhu bir cevher olarak düşünmek yerine, mevcut bilgilerimiz ışığında onu kişisel kimliğimizin merkezi olarak düşünmek, öyle görünüyor ki, daha doğru olacaktır.

Kur'an'ı genel bir bakış ile anlamaya çalışırsak onun anlattığı Ahiret hayatının sadece ruhun ölümsüzlüğünden ibaret olmadığını görürüz. Kur'an'a göre bizler öteki dünyada birbirimizi tanıyacak, birbirimizle konuşacağız. İnsanların elleri ve ayakları dahi orada konuşacaktır, kendileri hakkında şahitlik yapacaktır.³ Beden olmadan bütün bunların olması mümkün değildir.⁴

Ruhla bedeni birbirinden ayırmak mümkün olmadığı gibi, mutlak olarak birbirinden ayırdığımızda bir araya getirmek de mümkün değildir. Ayrıca bedene bağlı özelliklerimizle ruha bağlı özelliklerimizi birbirinden ayırmak hiç de kolay değildir. Kimliğimiz ve kişiliğimiz açısından duygularımıza ne kadar ihtiyacımız varsa bedene de o kadar ihtiyacımız vardır. Hiç kimse insanların bedenlerinin özellikleri ile özdeşleştğini inkar edemez. Kişisel kimlik açısından beden asla hiçe alınamaz. Bu yüzden cevher ruhu insanın aslı sayarak, ruhun ölümsüzlüğünü savunmak insanın bekasını savunmak anlamına gelmez. Kısacası kişisel kimliğimizin korunması açısından ruhla bedeni ayırmayan monistik insan anlayışı akla daha uygun görünmektedir.

yerlere baktığımızda bunun mümkün olmadığını görürüz. Dolayısıyla Kur'an'da insanın nefsi kullanıldığında 'ben' dediği zaman kendi zatı hakikati anlaşılmalıdır. Bkz.: Elmalı'lı, *Hak Dini*, c. VIII, s. 5815.

¹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 58.

² Ramazan Özcankaya, *Ruh*, s. 43.

³ "O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bize söyler, ayakları bize şahitlik eder." Yâsîn, 36/65.

⁴ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s. 262.

2.3. Cinin Tanımı

Nurânî ve ruhânî latif varlıklar olan meleklerden başka Allah'ın yaratmış olduğu gözle görülmeyen bir kısım gizli mahlukları vardır ki onlara “cin” denir. Alimlerin bunları, “ervâh-ı sûfliye” veya “ervâh-ı arziye” diye adlandırdıklarını görmekteyiz.¹

Arapça asıllı olan cin ismi “cenne” kelimesinden gelir. Cenne; örttü, gizledi, gölgeledi, sakladı ve korudu demektir. Kelimenin aslı bir şeyi duyulardan gizlemek anlamını ifade eder. Mesela, cenne; bahçenin ağaçları toprağı örttüğü ve gizlediği için ‘bahçe’ anlamına da gelir. Nitekim toprağı örtülmüş bağ, bostan ve bahçeye aynı kökten gelen ‘Cennet’ adı verilir. ‘Cenin’ ana rahminde saklı olan çocuğa, ‘cenan’ göğüs içinde bulunan kalp, ‘cenûn’ da nefis ile akıl arasında perde olan ve yaptıklarını hislerimizle kavrayamadığımız kimselere verilen addır. Hepsi ‘cenne’ kökünden gelen bu kelimelerde histen gizleme anlamı vardır. Buna göre cin, gizli yaratıklar cinsine delalet eden bir isimdir.² Cin kelimesinin ıstılahtaki anlamı ise “duyularla idrak edilemeyen ve insanlar gibi şuur ve irade sahibi olan, ilahi emirlere uymakla yükümlü tutulmuş, mümin ve kafir gruplarından oluşan varlıklardır. Eski Araplarda bu varlıklar “hin” ile; Farsça’da ise “peri” ve “dîv” ile ifade edilmiştir.

Gizli kuvvetler, yaratıklar manasına gelen cin, iki türlü kullanılmıştır. Birincisi, bu kelime melekleri de kapsayacak şekilde insan türünün karşıtı olan, insan gözünden ve diğer duyulardan gizli olan ruhani varlıkları ifade eder. Kur’an’da İblisin meleklerle birlikte ifade edilmesi bundan kaynaklanmaktadır. Görülmeyen varlık anlamında her melek cindir ancak her cin melek değildir.³ Bu manada meleklerle ve şeytana da cin denir. Zira melek de şeytan da gözle görülmeyen gizi varlıklardır. Ancak bu mana lafzi bakımdandır. Binaenaleyh cinlerle meleklerle arasında mahiyet ve görev bakımından hiçbir alaka yoktur. Cin kelimesi ikinci olarak, ruhani varlıkların belli bir kısmına ad olarak kullanılır.⁴

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 291; M. Süreyya Şahin, “Cin” mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 7-8;

² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. XIII, s. 92-95; Ebu'l Beka, *el-Külliyât*, s. 350; Tahânevî, *el-Keşşâfu'l-İstılâhât*, s. 585.

³ Ragıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 204.

⁴ Ruhani varlıklar genel olarak üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısım olanlar, Allah’a itaat ve ibadet eden meleklerdir ki bunlar asla yanlış iş yapmazlar. İkinci kısım ise, şer ve isyandan başka bir şey yapmayan şeytanlardır. Üçüncü kısım olanlar da aralarında Allah’a itaat eden hayırlısı olduğu gibi O’na isyan

Cinler hakkındaki bilgilerimiz Kur'an'da geçtiği kadarı ile sınırlıdır. Kur'an'da “cinne,” “cân” ve “cin” kelimeleri geçmektedir. Bunlardan sözlükte “delilik” anlamında olan “cinne” üç yerde “cin topluluğu,” “cân” iki yerde “yılan” beş yerde “cin” anlamında kullanılmıştır. Yirmi iki yerde geçen “cin” kelimesi ise ıstılahî anlamında kullanılmıştır.¹ Buralarda cinlerin mahiyeti ile ilgili ayrıntılı bilgilerin olmadığı bir gerçektir. Bununla birlikte her ne kadar filozoflar cinleri basit varlıklar olarak değerlendirip onları yemez-içmez kabul etseler de cin taifesinin de insanlar gibi yiyip içtiği, evlendiği,² doğduğu ve öldüğü, aralarında mümin, münafık ve kafirlerin olduğu, Kur'an ayetlerin yorumlanması neticesinde söylenmektedir.³ Zaten nasslardan varid olan haberlerin dışında yapılacak tartışmalar yersizdir. Zira cin konusu, deneysel yöntemle kanıtlanamayan, tecrübe edilemeyen, gaybî bir konudur. Gaybî konulara ise sadece Allah'ın izin verdiği kadarıyla vakıf olabiliriz. Bu yüzden burada fazla söz söylemeden Kur'an'a, onun cinlerle ilgili haberlerine bakalım.

2.4. Ayetler Işığında Cinlerin Özellikleri

Cinler insanlardan önce yaratılmış olan ruhani varlıklardır. Onların insanlardan önce yaratılmış olduğunu Hicr, 15/26-27'de “*And olsun biz insanı pişmemiş çamurdan, değişmiş cıvık balçıktan yarattık. Cine gelince onu da (insandan) daha önce (vücudun gözeneklerine) nüfuz eden kavurucu ateşten yarattık*” mealindeki ayetlerden anlamaktayız.⁴ Bunun yanında onlar kısmen insanlara benzer mahluklardır. Ancak insan topraktan, onlar ise yalın, tutuşan bir ateşten yaratılmışlardır. “*İnsanı kiremit gibi pişmiş çamurdan yarattı. Cini de halis ateşten yarattı.*”⁵ Nasıl bir ateşten yaratıldıkları ise ihtilaflıdır. Cinlerin yaratıldığı ateşi tavsif ederken Mukatil; o, dumansız saf bir ateştir, derken, Ebu Ubeyde ise karışık ateştir, der. Mücahid bu ateşin yükselen sarı,

eden şerlisi de olanlardır. İşte özel manasıyla cin, bunlardır. Cin deyince bu kısmı anlamak gerekir, meşhur olanı da budur. Bkz.: Ragıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 203-204.; Ebu'l Beka, *el-Külliyât*, s. 351; Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, İstanbul 1979, s. 409-410.

¹ Mahmut Çanga, *Kur'an-ı Kerim Lügati*, İstanbul 1994, s. 128-129.

² Rahman, 55/56.

³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. XIII, s. 92-95; Ebu'l Beka, *el-Külliyât*, s. 351. Ayrıca Bkz.: Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (I-XX) Kahire 1967, c. XIX, s. 5; Abdullah Siraceddin, *el-İmânu bi'l-Melâike*, Halep 1972, s. 62.

⁴ Ayrıca Bkz.: A'raf, 7/12.

⁵ Rahman, 55/14-15; ayrıca Bkz.: A'râf, 7/11-12; Hicr, 15/27; Sâd, 38/75-76.

kırmızı ve yeşil renkli alevlerden müteşekkil olduğunu söyler.¹ Onun yaratılışı ve mahiyeti insandan farklıdır ancak vahiy onlara da hitap etmektedir. *“Bir zamanlar cinlerden bir grubu, Kur’an’ı dinlemek için sana göndermiştik. Ona geldiklerinde birbirlerine ‘susun, dinleyin’ dediler. (Okuma) bitince de uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler. “Ey kavmimiz, dediler, biz Musa’dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, Hakka ve doğru yola götüren bir Kitap dinledik. Ey kavmimiz, Allah’ın davetçisine uyun, O’na inanın ki günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun.”*² Bu ayetler, yaratılış bakımından insanlardan farklı olan cinlerin, ilahi vahye muhatap olmaları itibarıyla insanlarla benzerlik içerisinde olduklarını göstermektedir.³

Cinlerin insan gibi sorumlu olmaları onların da akıl, irade ve şuur sahibi olduklarını gösterir. Bu da onların da aralarında tıpkı insanlarda olduğu gibi, mümin, münafık ve kafir olduğuna delalet eder.⁴ *“(Cinler) Bize gelince, bizden iyiler de var bizden başka türlü olanlar da var. Biz çeşitli yollara ayrıldık.”*⁵ Cinlerin arasında küfürde, azgınlıkta ve isyanda çok ileri gidenlerine şeytan denilmektedir.⁶ *“Meleklerle: ‘Adem’e secde edin!’ demiştik. Secde ettiler. Yalnız İblis etmedi. O cinlerdendi. Rabbinin buyruğu dışına çıktı...”*⁷ Esasen şeytan kötülüğün simgesi olmuştur. Bunu Kur’an da doğrulamakta ve insanlardan kötülükte, şerde ve azgınlıkta çok ileri gidenleri şeytan ismiyle adlandırmaktadır. *“İnanmış olanlara rastladıkları zaman ‘inandık’ derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman ‘biz sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz’ derler.”*⁸

Kur’an’ı Kerimde ifade edildiğine göre insanlar cinleri göremedikleri halde cinler insanları görebilmektedir. Bu hususta şöyle buyrulmuştur: *“Ey Adem oğulları! Şeytan, ana babanızı, çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak Cennetten çıkardığı gibi, sizi de (şaşırtıp) bir belaya düşürmesin. Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytanları, inanmayanların dostları yaptık.”*⁹

¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, c. XVII, s. 161; Abdurrahman Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, (I-IX), Beyrut 1967, c. VIII, s. 110.

² Ahkâf, 46/29-31; ayrıca Bkz.: En’âm, 6/130.

³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, (I-XVI), Beyrut 1993, c. XIV, s. 220.

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 291.

⁵ Cin, 72/11.

⁶ Ali Osman Ateş, *Kur’an ve Hadislere Göre Cinler - Büyü*, İstanbul 1995, s. 45.

⁷ Kehf, 18/50.

⁸ Bakara, 2/14; ayrıca bkz.: İsrâ, 17/27.

⁹ A’raf, 7/27.

Cinler gaybı bilemezler. Kur'an'da Hz.Süleyman'ın emrinde çalışan ve çoğu cinlerin kafirlerinden ibaret olan yapı ustalarından bahsedilirken *"...ki cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı"*¹ buyrulmaktadır. Ayrıca başka bir yerde *"gaybı bilen O'dur. Gizli bilgisini kimseye göstermez. Ancak razı olduğu elçiye gösterir. Çünkü O, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler (koruyucular) koymuştur."*² mealindeki ayet de Allah'ın dilediğinden başka hiç kimsenin gaybı bilemeyeceğini belirtmektedir. Cin Sûresinde, cinlerin sözlerinden bahseden ayette ise: *"Biz göğe dokunduk, onu kuvvetli bekçilerle ve ışınlarla doldurulmuş bulduk. Ve biz onun (göğün) dinlemeğe mahsus olan oturma yerlerinde oturur (gayb haberlerini) dinlemeğe çalışırdık. Artık şimdi kim dinlemek isterse, kendisini gözetleyen bir ışın bulur"*³ şeklinde buyrulmuştur. Elmalı'lı Hamdi Yazır'a göre burada zikredilen ışıdan maksat, Hz.Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvet nurudur. Onun mucizeleri ve getirmiş olduğu hakikatler cinlerin eski alışkanlıklarını bırakmasına neden olmuştur. Karanlıkları delen ateşin alevleri gibi, bâtılı silen Kur'an ayetleri kendisini dinleyeni mest etmiş, adeta eritmiştir. İşte şeytanlar ve diğer cinler de Kur'an ayetleri karşısında şaşırılmış ve kendilerini bir korku sarıvermiştir.⁴ Bunun sonucunda cinler artık gökten gaybî haberler çalmayalım, demişlerdir.⁵ Cahiliye Arapları büyücülerin, kahinlerin, şairlerin ve sihirbazların cinlerle irtibatta olduğuna ve cinlerin gökten kulak hırsızlığı yapmak suretiyle gaybî haberler çalarak bu tür insanlara verdiğine inanırlardı. Hatta bazı müşrikler Kur'an'ın da cinler tarafından gökten çalınarak Hz.Peygambere verildiğini iddia etmiştir. Ancak bu Yüce Allah tarafından açık bir şekilde reddetmiştir.⁶ Cinlerin dostu olan kahine yeryüzünde olup bitenleri, dünyanın çeşitli yerlerinde meydana gelen gizli şeyleri haber vermesi, bunları kahinlere aktarması konusu ise ihtimalden uzak değildir, diyor İmam Nevevî. Ancak bu yasaktır. İslam'dan önce cinlerin kulak hırsızlığı yaparak gökten haber çaldığını yukarda açıkladık. Cinlerin bu yolla elde ettikleri çeşitli bilgileri kahinlere veya kendileriyle dost olan başkalarına vermiş olması muhtemeldir. Hz. Âişe: *"Ya Rasulallah! Kahinler bize bir şey söylerlerdi de, biz onun*

¹ Sebe', 34/14.

² Cin, 72/26-27.

³ Cin, 72/8,9; ayrıca bkz.: Saffât, 37/6-10, Hicr, 15/16-18.

⁴ Elmalı'lı, a.g.e., c. VIII, s. 5404.

⁵ Bkz.: Cin, 72/11-12.

⁶ Bkz.: Şuarâ, 26/210-212. Konuyla ilgili açıklamalar için Bkz.: Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. XVII, s. 383-384; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, c. VI, s. 324.

gerçek çıktığını görürdük”¹ diyerek, bu durumun geçmişte, İslam’dan önce olduğunu bildirmiştir. İslam geldikten sonra böyle bir kehanetin kapısı kapanmıştır.

Cinlerin sahip oldukları bazı özelliklerden dolayı insanların bilemeyeceği şeyleri bilebilirler. Ateşten yaratıldıkları için insana kıyaslanmayacak kadar hızlıdır. Işık hızı ile hareket eden bu varlıklar elbette insanlara nispetle istedikleri bilgiyi elde etmede daha şanslıdır. Bu bilgiler gayb haberleri değildir. Göklerden kulak hırsızlığıyla kapılmış şeyler de değildir. Çünkü buna imkan yoktur. Bu tür haberler, yeryüzünde meydana gelen, fakat bazı insanların muttali olamadığı, ancak cinlerin görüp bilebildiği uzak veya yakın geçmişe ait bilgilerdir. Bu bilgilerin içerisinde doğrusu olduğu gibi yanlış da olabilir. Çünkü cinlerin bu haberlere yalan katması mümkündür. Ayrıca bu haberler şayet istikbale veya gaybın başka bir çeşidine aitse kesinlikle yalandır. Kehanet adına bu tür bilgileri verenler ya cinlerin aldatmacasına kanmışlardır ya da kendilerine haber veren cinlerin oyununa gelmişlerdir. Cinler kahinlere yalan söylemiştir.²

Cinlerin insanlara olumlu veya olumsuz manada tesir etmesi konusu da insanların ilgi alanlarındandır. Burada cinlerin insanlarla ilişki kurup kurmadığı, onlara zarar verip veremeyeceği belirlenmelidir. Ehli Sünnet cinlerin insanlara telkin ve vesvese yoluyla tesir edebileceğine inanmıştır.³ Zira buna delalet eden bazı ayet ve hadisler vardır. *“Doğrusu şeytanın inananlar ve Rablerine güvenenler üzerinde bir nüfuzu yoktur. Onun nüfuzu sadece, kendisini dost edinenler ve Allah’a ortak koşanlar üzerinedir.”⁴* Yine bu konuya açıklık getiren bir başka ayette de şöyle buyrulur: *“Ey Muhammed! De ki: İnsanlardan ve cinlerden ve insanın gömüllerine vesvese veren o sinsi vesvesecinin şerrinden, insanların Hükümrânı ve Rabbi olan Allah’a sığınırım.”⁵* Bu ayetler gösteriyor ki cin ya da şeytanlar insanlara tesir edebilir.⁶ Ayrıca faiz yiyenlerin kıyamet günü şeytan çarpmış gibi kalkacaklarını haber veren Bakara 2/275. ayet de buna delil gösterilmiştir. Cinlerin insanlara etki edebileceği tezinden hareketle bu ayeti yorumlayanlar, şeytanın insana tesir etmesi ile o faiz yiyenler kıyamet günü akli yerinden olmayan, sara hastalığına tutulmuş gibi biri gibi kalkacaktır, demişlerdir. Şeytanın çarpması rasgele, belli belirsiz, düzensiz, karanlık içinde yürürken anlamadığı

¹ Müslim, *Selâm*, 35/21.

² Ali Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 71.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.* s. 292.

⁴ Nahl, 16/99-100.

⁵ Nas, 114/1-6; Ayrıca Bkz.: Bakara, 2/268; İbrahim 14/22.

⁶ Ali Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 528.

bir yerden darbe alan kimsenin hali gibidir.¹ Ancak şunu da eklemeliyiz ki bu ayeti öyle yorumlamayıp mecaz anlamda değerlendirenler de vardır.² Bir hadiste de şeytanın insanın bedeninde kanın dolaştığı gibi dolaştığı bildirilmiştir.³ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) cinlerin tesirinden emin olmak için Ayete'l-Kürsî, Felak ve Nas Sûreleri ile Bakara Sûresi'nin bazı ayetlerinin okunmasını tavsiye buyurmuştur.⁴ Ehli Sünnet kelmacılarından Pezdevî (421-493/1027-1099) de cinlerin vesvese yoluyla insanlara tesir etme gücü olduğunu kabul etmiştir.⁵ Ancak şunu da eklemek gerekir ki; bazı yörelerde insanı etkilediği, insana zarar verdiği inancıyla cin şerrine maruz kalanlara Cin Sûresinin kırk bir defa okunması ve bu sûrede beş kez tekrarlanan “ahadâ” lafzının hastaya üflenmesi inancı vardır. Ancak İslam literatüründe bunu destekleyen güvenilir hiçbir kaydın olmadığını söylemeliyiz.⁶

Cinlerin insanlara etki etmesinin daha çok sihir ve büyü yoluyla ortaya çıktığını, cinlerin bu tür işlerde kullanılabileceğini birtakım insanlar kabul etmektedir. Manaları anlaşılamayan “havas” ve “azaim” türünden metinlerin okunmasıyla cinlerden faydalanma girişiminde bulunulmasına “huddamcılık” bu işlerde kullanılan cinlere de “huddam” denir. Cinlerden sığınma dualarına ise “ta’vizât” veya “efsûn” denir.⁷ Önde gelen alimlerin çoğunluğu, cinlerin tesirinden (tesir etme imkanları varsa) kurtulmak için Kur’an okumanın dışında herhangi bir yola başvurulmasını tasvip etmemişlerdir.⁸ Esasen cinlerle ilgili birçok inanç Mısır, İran, Türk ve Hint kültürlerinden etkilenmiştir. Bu toplumlardan eski dönemlerden kalma inançlar olduğu bilinmektedir.⁹ Bu nedenle cinler, sihir ve büyü gibi konuları, bir takım hurafelerden, asılsız uygulamalardan ve

¹ Beydâvî, *Envaru't-Tenzil*, c. I, s. 574; Ebu Muhammed el-Bağavî, *Meâlimu't-Tenzil*, c. I, s. 261.

² Elmalî'lı Hamdi Yazır bu ayetin mecaz ifade ettiğini söylemiştir. Zira O'na göre insanlık tarihi boyunca aslına vakıf olunamamış hastalık ve rahatsızlıkların esrarı bilinmeyen nedenlere bağlanmıştır. Örneğin sara hastalığına tutulmuş olana “cin tutmuş, şeytan çarpmış” denirdi. Halbuki bu tür hastalıkların gerçek kaynağı şeytan ve cin midir? O halde bu ayette belirtilen ve vurgulanmak istenen şey faiz yeme konusundaki dehşetin ve şiddetin boyutudur. Bkz.: Elmalî H. Yazır, *a.g.e.*, c. II, s. 957.

³ Buhari, *Ahkam*, 94/21; Müslim, *Selam*, 9/65.

⁴ Buhari, *Vekâle*, 40/10; Tirmîzi, *Fezâili'l-Kur'an*, 2-3.

⁵ Pezdevî, *Usulu'd-Din*, s. 325-326.

⁶ Emin Işık, “Cin” mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 11.

⁷ Elmalî'lı, *a.g.e.*, c. VIII, s. 5400.

⁸ Ahmet Saim Kılavuz, “Cin” mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 9-10.

⁹ M. Süreyya Şahin, “Cin” mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 7-8.

rivayetlerden değerlendirmek yerine Kur'an ve hadis eksenli çalışmalar yapmak gerekir. Aksi halde istismar edilmesi çok kolay olan bu mesele yanlış mecralara çekilebilir.¹

Kur'an'da yüce Allah buyuruyor ki: *"Allah insan ve cinlerin hepsini bir araya topladığı gün: "Ey cin (şeytan) topluluğu, (der), siz insanlardan bir çoğunu aldatarak kendinize bağladınız." Onların insan dostları derler ki: "Rabbimiz, birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık." (Allah da) Buyurur ki: "Durağınız ateştir. Allah'ın dile(yip affet)mesi hariç orada ebedi kalacaksınız." Şüphesiz Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir."*² Cinler verdikleri haberlerle insanları aldatacaklardır. Özellikle insanlardan çaresiz bir duruma düşenler cinlerden faydalanmaya çalışacaktır. Zira insanların cinlerden faydalanması ihtimal dahilindedir.³ Fakat çalınan bir şeyin yerinin gösterilmesi, hırsızlığın failinin gösterilmesi vs. gibi konularda yardımı istenen cinler yalan söylemeye yatkın oldukları için insanları kandırabilirler. Bu işlerle uğraşan ve toplumda cinci, medyum, kahin, falcı vs. isimlerle tanınan kişilerin toplum ahlakına ne derece zarar verdiği ortadadır. Esasında kehanet kişiyi küfre götüren bir sebeptir. Bu yüzden kesinlikle bundan sakınmak gerekir.⁴

Bazıları cinlerin insanlara telkin ettiği ve aşıladığı yalanlardan, aldatmalardan bir türü de günümüzde yaygın hale gelmekte olan reenkarnasyon hikayeleridir, demektedirler. Buna göre yalancı rüyalar, vehimler, fısıldamalar, hipnoz veya değişik yollarla cinler bu işe yatkın olan veya meyilli olanları aldatmaktadırlar. Cinler geçmişle ilgili bildiklerini bazı insanlara anlatmakta ve onlara bu hayatlarının ikinci hayatları olduğunu veya bundan önce sayısız hayat yaşadıklarını telkin etmektedirler. O insanlar da böylece tekrar doğmuş olduklarını iddia etmektedirler. Cinler de vesvese ve telkin yoluyla insanı yönlendirdiği, saptırdığı, böylelikle elinde oyuncak durumuna düşürdüğü kimselerle kibirlenmektedirler.⁵ Buna aldanmış insanlardan ötürü zevk duymakta, şımarılmaktadırlar. Zira Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: *"Doğrusu insanlardan bazı erkekler cinlerden bazı erkeklere sığınıyorlardı da onların şımarıklığını arttırırdı."*⁶ Esasen cinlerin özellikleri dikkate alındığında, reenkarnasyon ile ilgili anlatılan bazı hadislerin yorumlanması daha kolay olabilir.

¹ Konuyla ilgili geniş bilgi Bkz.: Ali Osman Ateş, *Cinler - Büyü*, s. 74.

² En'âm, 6/128.

³ Aliyyü'l Kâri, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, s. 403.

⁴ Ali Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 72.

⁵ Giovanni Scognamiglio, Arif Arslan, *Ruhçuluk ve Reenkarnasyon*, İstanbul 1999, s. 67.

⁶ Cin, 72/6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REENKARNASYONA GENEL BAKIŞ

3.1. Reenkarnasyonun Tanımı

İster bu dünyada ister başka bir gezende, ister derhal ister gecikmeli olsun “maddi bir dünyada yeniden doğuş” olarak anlaşılan reenkarnasyon inancı, insanlığın eski tarihlerine kadar uzanır. Genel anlamda ruhun bedenden bedene göç ederek varlığını sürdürmesi, sayısız yeniden doğuşlarla sırasıyla bir çok bedende dünyaya gelmesi, bir başka ifadeyle ruhun bedeni terk etmesinden sonra bir başka bedende yeniden doğması olarak bilinen reenkarnasyonu ifade eden yerli-yabancı bir çok kelime mevcuttur. Osmanlıca’da “tecessüm-ü mükerrer, tecessüd-ü mükerrer, tevellüd-ü cedîd veya tekevvün- cedîd”¹ denilen, günümüzde ise “tekrar doğuş,” “yeniden doğuş,” “ruh sıçraması” ve “ruh göçü” gibi kavramlar ile ifade edilen bu inancın adı Arapça’da “tenasüh”tür. Ruh göçünü ifade eden en genel kavram tenasühtür. Karma² doktrinine bağlı olarak gelişen bu öğretide, ruhun ontolojik olarak bedenden ayrı olduğu ve insanın kendisi demek olan bu ruhun, Nirvana’da yok olmayı saymazsak sonu gelmeyen bir tenasüh zinciri içinde gidip geldiği görüşü hakimdir. Ancak bu kavramın yerine artık bugün reenkarnasyon kelimesi popüler hale gelmiştir. Bununla birlikte reenkarnasyonla tenasüh arasında fark olduğu söylenmiştir. Bunun tahlilini bir sonraki başlık altında ele almaya çalışacağımızı ifade ederek, ruh göçü anlamına gelen yerli ve yabancı kelimelerin kısaca tahliline geçmek istiyoruz.

Yukarda ifade ettiğimiz gibi Türkçe’de daha önce tecessüm, tecessüd, yeniden tekevvün, yeniden tevellüd gibi kavramlarla anılan bu inanış şimdi tekrar doğuş, ruh göçü, yeniden doğuş ve ruh sıçraması gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Ruh göçü, aralarında en bilinenidir. Ruh göçü, insan ruhunun ölümsüz olduğunu, dolayısıyla beden ölünce ruhun başka bir varlığa geçtiğini; bireysel ruhun bir dizi bedene can verdiğini

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara 1988, s. 1292.

² Karma inancına göre, şu anki yaşam biçimimiz, bir taraftan geçmiş hayattaki fiillerimizin sonucu olup diğer taraftan da başka zamanlarda başka bedenlerde yaşayacağımız hayatlarımızın niteliğini belirlemektedir. Kısacası bu öğretiye göre “insan ne ekerse onu biçer.” Bkz.: A. T. Mann, *Reinkarnasyon Yeniden Doğuş*, (Ter.: Gökhan Sezgi), Ankara 1998, s. 31

savunan öğretidir.¹ Düalist insan anlayışını esas alan ve ruhu temel olarak kabul eden bu anlayışa göre ruh arınmak için bir çok bedende dünyaya gelir. Tekamül nedeniyle olan bu yeniden doğuşlar neticesinde ruh, bedene bulaşmadan kurtulur ve arzuladığı aleme gider. Burada ruhun arındıktan sonraki gideceği yer konusunda farklı inanışların var olduğunu söylemeliyiz. Ruh göçü iki türlü anlaşılmaktadır. Birincisi, ölen bir kimsenin ruhunun bir başka insanda, bitkide veya hayvanda dünyaya tekrar gelmesidir. İkinci anlam ise ruhun dünyaya sayısız defalar gelerek birçok bedeni canlandırması, bir başka ifadeyle, bir insan bedeninden başka bir insan bedenine geçmesidir. Bunlardan birincisi tenasüh, diğeri ise reenkarnasyon olarak bilinmektedir.² Esasen Türkçe’de ruh göçünü ifade eden tüm kelimeler aynı anlam etrafında toplanmaktadır. Bu da kısaca, ruhun bir bedenden başka bir bedene geçişidir. Araştırmamıza göre halk arasında yaygın olarak bilinen kelime tenasühtür. Ancak burada ruhun bir insan bedenine mi; başka bir bedene mi geçtiğini sorgulanmıyor. Tenasühe inanan birçok insan reenkarnasyon kelimesi hakkında pek bilgi sahibi değildir. Bundan, bir çok insanın reenkarnasyon ile tenasüh arasındaki teknik farkı da bilmediği sonucunu çıkarabiliriz. Biz, bu iki kelime arasında varlığı kabul edilen farklılıkları bir sonraki başlık altına ele almaya çalışacağız.

Tekrar doğuşu ifade eden yabancı kavramların arasında en çok bilineni Fransızca “réincarnation” kelimesinden dilimize geçen “reenkarnasyon” kelimesidir. Anlamı ise: “Tekrar ete girme, tekrar bedenlenme, tekrar doğma” dır.³ Batı’da reenkarnasyonun bir yasa olduğunu ilk iddia edenin Allan Kardec olduğu söylenmiştir.⁴ Ancak bunun yanında Albert de Rochas, Edgar Cayce, Joan Grant, Edward Ryall gibi araştırmacıların kaleme aldıkları eserler Batıda reenkarnasyon inancının oluşmasına kaynak olarak gösterilmiştir.⁵

Reenkarnasyon kelimesi dilimize Fransızca telaffuzuyla yerleşmiş olup, köken itibarıyla Latince “incarnatio, incarnatus” tan gelmektedir. Türkçe’de bu “enkarnasyon” diye tabir edilir ve “ruhun dünyaya gelmek üzere bedene bağlanması” anlamına gelir.⁶ Kelimenin tahlilini yapacak olursak ‘tekrar’ ve ‘yeniden’ anlamlarına gelen “re” ön eki

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2002., s. 257.

² Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul 2000, s. 437.

³ Noah Webster, *Webster’s Third New International Dictionary*, USA, 1969, s. 1914.

⁴ BİLYAY Vakfı, *Evrensel Yasa Tekrar Doğuş*, Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1997, s. 45.

⁵ Adnan Bülent Baloğlu, *Reenkarnasyon*, s. 188.

⁶ *A.g.e*, s. 13-14.

ile “somut bir formda şekillenmek, bedenlenmek” anlamına gelen “incarnation” kelimesinden mürekkep bir kelimedir. Böylece kelime “bedenin ölümünden sonra, ruhun yeni bir bedende görünmesi” anlamına gelmektedir. Şu halde “reincarnated” demek “bedensel bir formda yeniden doğdu” demektir.¹

Reenkarnasyon veya tekrar doğuşun Almanca’da “wiedergeburt” ve “seelenwanderung” kelimeleri ile karşılandığını görmekteyiz.² Ruh göçünü ifade eden Latin kökenli İngilizce terimler ise, “reincarnation, reembodiment (yeniden bedenlenme),” “rebirth (yeniden doğuş),” “metempsychosis (yeniden canlanma) ,” “palingenesis (yeniden oluş),” “metempsychosis (yeniden bedenlenme),” “metempsychosis (yeniden canlanma)” ve “transmigration (ruh göçü)”dür.³ Pre-existence terimi ise reenkarnasyon ile özdeş bir sözcük olmamasına rağmen ruh göçünü çağrıştırmaları açısından bazen reenkarnasyon ile benzer anlamda kullanılmaktadır. Halbuki pre-existence sözlükte transmigration ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Kelimenin anlamı ise ruhun, hangi canlıya ait olursa olsun bu canlının yeryüzüne gelmeden önce mevcut olduğudur.⁴ Bu kelimeler farklı derecelerde veya farklı şekillerde ruh göçünü ifade etmelerine rağmen hepsinin kendine has değişik anlamları da vardır.

Bu kelimelere biraz daha yakından baktığımızda bu farklılıkları görmek mümkündür. Ancak reenkarnasyon ile aynı anlamı paylaşmada en başta “regeneration” ve “rebirth” kelimeleri gelmektedir. Bu kelimeler fiziksel veya ruhsal yeniden doğuş anlamlarına gelir.⁵ Konuyla ilgili İngilizce’de bir diğer kelime de yeniden bedenlenme anlamında olan “reembodiment”tir. Bu kelimenin ifade ettiği anlama göre, hayat ve bilinç bulunan her merkez, monad veya öz; kendisini daima çeşitli vasıtalarla veya bedenlere dahil eder, onlarla birleşir.⁶

¹ Noah Webster, *Webster’s Third New International Dictionary*, USA 1969, s. 1914.

² Arif Cemil Denker-Bülent Davran, *Almanca-Türkçe Lügat*, İstanbul 1973., s. 512.

³ Geoffrey Parrinder, *A Concise Encyclopedia Of Christianity*, Oxford 1998, s. 115.

⁴ Noah Webster, *Webster’s Third New International Dictionary*, s. 1787.

⁵ R.J. Gross, “regeneration” mad., *Encyclopedia Britannica*, (I-XXI), USA 1996, c. XV, s. 251.

⁶ Noah Webster, *Webster’s Third New International Dictionary*, s. 1914.

“Metempsychosis” kavramı, bedenin ölümü üzerine ruhun, canın veya şahsiyetin/kişiliğin aynı ya da farklı cinsten olan bir başka bedene geçmesini ifade eder. Bu durumda ölen bir insanın ruhu bir hayvana veya bitkiye de geçebilir.¹

Yunanca bir kavram olan “palingenesis” veya “palingénésie” Almanca, İngilizce ve Fransızca’da kullanılmaktadır. Ölümden sonra yeniden doğuş, yeniden oluş anlamlarına gelir. Bu kavram İslam literatüründe “el ba’sû ba’de-l mevt” şeklinde ifade edilen yeniden dirilmeyi ifade etmektedir.²

“Transmigration” kelimesi de ruhun bir başka bedene geçişini ifade eden bir kelimedir. Kelime aslında kök itibarıyla “bir durumdan başka bir duruma geçmek”tir. Ancak bu kelime, ruh ile ilişki kurularak kullanıldığında; “ölümden sonra ruhların kendisinden daha aşağı seviyede olan hayvan bedenine veya insan bedenine geçmesi” anlamına gelir.³ Dikkat edilecek olursa burada ölümden sonra ruhların hayvan bedenine geçişi öne alınarak söylenmiştir. Halbuki ruh göçünü ifade eden diğer kelimeler, genel olarak ruhların başka bedenlere geçişini ifade eder. Bu durumda “transmigration” ve “metempsychosis” kelimelerinin bazen sadece ruhların insan bedeninden hayvan bedenine geçişi ifade ettiğini ve böylelikle reenkarnasyon kelimesinden bu yönüyle ayrıldıklarını söylemeliyiz.⁴

Hinduizm ve Budizm’de ruh göçünü ifade eden çeşitli kavramlar vardır. Sonsuz doğum, ölüm ve yeniden doğum döngüleri Sanskritçe’de “samsara” temsil edilir. Samsara tekrar doğuş ile dünyaya yeniden gelme döngüsü anlamına gelir. Bu döngüden kurtulmak, aydınlanma demektir.⁵ Bu bazen karma olarak da isimlendirilmiş ruhun bedenden ayrı olduğu inancına dayalı bir düşüncedir. Hinduların samsara olarak adlandırdıkları bu inanca göre insan, yaptıklarına göre hayvan, bitki, insan veya tanrı şeklinde doğar. Buna göre insan kendi kaderinin mimarıdır. Manevi ve ahlaki karşılık,

¹ Noah Webster, *Webster’s Third New International Dictionary*, s. 1914; Yalçın Kocabey, *Türkçe-Fransızca Büyük Sözlük*, Ankara trs. , s. 1067.

² Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lügati*, İstanbul 1955, s. 321.

³ Wilson D. Wallis, “transmigration” mad., *The World Book*, (I-XXII), USA 1999, c. XVIII, s. 250.

⁴ A.C. Bouquet, *Encyclopedia Americana*, USA 1979, c. XXVII, s. 15; Geoffery Parrinder, *African Traditional Religion*, London 1981, s. 139.

⁵ Houston C. Smith, “religion” mad., *The World Book Encyclopedia*, c. XVI, USA 1969, s. 46; A. T. Mann, *a.g.e.*, s. 31.

yani işlenen suçların veya yapılan hayırların sonucu ruhun tekrar bir bedene girerek bu dünyaya gelişi ile gerçekleşir.¹

Süryanice’de ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesini ifade etmek için “taspikha” veya “taspikha denafshatha” kelimeleri kullanılır. Yahudi Kabalist metinlerinde ise ruh göçünü ifade için “sodha-ibbur” veya “gilgul” terimleri kullanılmıştır.²

Reenkarnasyon ile aynı veya ona yakın anlam taşıyan tüm kavramları incelediğimizde reenkarnasyon dahil bütün bu kavramların “ruhun göçmesi” anlamı etrafında toplandığını görürüz. Ancak bu gün tekrar doğuş inancına sahip olanlar, bu kavramların en yaygını olan tenasüh ile reenkarnasyon arasında, temel bir farklılık olduğunu kabul ederler. Buna göre reenkarnasyon, “metempsychosis” ile özdeş olan ve Hint kökenli olup, ruhun insan bedeninden çıktıktan sonra hayvan ve bitki dahil başka varlıkların bedenine girmesi demek olan tenasühten farklıdır. Reenkarnasyon, en basit olarak insanın ruh ve bedenden oluştuğu ve ruhun esas olduğu tezine dayanır. Buna göre fiziksel bir ölümün ardından ruh yaşamaya devam eder. Başka bir ifadeyle reenkarnasyon, ruhsal ilkenin yeni bir tensel kabuğa geri dönüşüdür. İnsan için bu yeni beden yine insan bedenidir. Yani bir insan başka bir bedende dünyaya gelecekse bu ne hayvan ne bitki ne de başka bir şey olamaz. Sadece insan bedeni olabilir.³ Bu hadise, kainattaki tekamül kanunları muvacehesinde işlemektedir. Adaletin tesisi bu akide ile mümkündür. Reenkarnasyon savunucularına göre bu evrensel bir yasadır ve ilahidir. İnsanlığın en eski inancı ve bilgisidir. Buna göre tekrar doğmak bir kefarete veya ceza değildir. Varlık dünyaya her gelişinde geçmiş hayatlarının toplu ürünü olan bir durumla karşılaşır. Bu ürün kişinin önceki hayatında yaptıklarının bir sonucudur. İnsan kör bir kaderin mahkumu değildir. Varlık, kendi kaderini kendisi meydana getirir. Esasen bunun başka bir anlamı da insanın gelecek hayatını kendi fiil ve hareketleri ile oluşturduğudur. Sonraki hayatınızda daha yüksek seviyede yaşamak ve daha mutlu olmak istiyorsanız ahlakî açıdan daha iyi olmalısınız. Bu kadere doğuda “karma” denir. Varlık tekrar tekrar doğarak tekamül eder. Böylece varlık, dünya gibi maddesel

¹ Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s. 102.

² Ali İhsan Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, s. 69.

³ Papus, *Reenkarnasyon*, (Ter.: Haluk Özden), İstanbul 1999, s. 19.

ortamlarda doğmayacak liyakate ulaşınca kadar bedenlere girer ve çıkar. En sonunda okuldan mezun olurcasına zorunlu olarak dünyaya doğmaktan kurtulur.¹

3.2. Reenkarnasyon ve Tenasüh Arasındaki Farklar

Ruhun bir bedenden başka bir bedene geçişi anlamına gelen belli başlı kavramları yukarıda zikrettik. Burada ise ruh göçünü ifade eden en yaygın kavram olan tenasüh ile bu inanışın günümüzdeki yaygınlaşan adı olan reenkarnasyon arasında varlığı kabul edilen bazı farklılıklara dikkat çekmek istiyoruz. Zira yukarıda da zikrettiğimiz gibi bu iki kavram her ne kadar genelde aynı anlamda kullanılsa da, bunları birbirinden ayıran bazı noktaların mevcudiyeti -özellikle reenkarnasyon taraftarlarınca- kabul edilmiştir.

Tenasüh, ruhun bedenden bedene geçişini ifade eden kavramların başında gelmektedir. Arapça bir kelime olan tenasüh “neseha” kökünden türemiştir. Neseha sözlükte, “silme, feshetme, bir şeyi izale etmek, birbirini izale ile müteakip olmak, hükmünü ortadan kaldırmak, bir şeyi onun yerine ikame etmek, bir yerden başka bir yere nakletmek” anlamlarına gelir.² Bu kelimenin mastarı olan “nesh” kelimesi ise “herhangi bir şeyin onu takip eden başka bir şeyle örtülmesi ve böylelikle gözden kaybolması” anlamına gelir. Tenasüh ise “ruh göçü, ruh sıçraması,³ başkalaşması, ruhların ölüm sonrasında önceki bedenlerden başka bedenlere geçmesi, sonu olmayan devretmeler neticesinde sayısız bedende tekrar dünyaya gelmesidir.”⁴ Kelimenin terim anlamı ise, “ruhun bir bedenden başka bir bedene geçtiği ve birçok bedenleri sonsuza dek canlandırabileceği inancıdır.”⁵ Bir başka ifadeyle tenasüh, insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve duyularla algılanamayan manevî unsurun, ölümden sonra tekrar bu alemde yani duyular aleminde, yeniden kendine uygun canlı veya cansız başka bir bedene geçmesi olayını ifade eden bir kavramdır.⁶

¹ Ergün Arıkdal, *Metapsişik Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1984, s. 110.

² Ebu'l Beka, *el-Külliyât*, s. 470.

³ *Türkçe Sözlük*, T.D.K. Yay., Ankara 1974, s. 403.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul 1994, s. 639; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara 2001, s. 301; Ali Arslan Aydın, *el-Ba'su.*, s. 388.

⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, s. 437.

⁶ Ali İhsan Yitik, *a.g.e.*, s. 69.

Tenasühün çeşitlerini ifade eden bazı kavramlar da mevcuttur. Buna göre, ruhun bir insan bedeninden diğerine geçmesine “nesh,” hayvan bedenine geçmesine “mesh,” bitkiye geçmesine “resh,” cansız maddelere geçmesine ise “fesh” denir.¹ Esasen bu adlandırmalar göz önüne alındığında tenasühün sadece ruhun insan bedenlerinde dolaşmasıyla ilgili olmadığı görülür. Ruhun farklı farklı varlıklarda dünyaya tekrar gelmesi şu anlama gelir: Ruh, bedenden ayrıldıktan sonra bir sonraki hayatı bir önceki hayatındaki yaşayış biçimine göre şekillenecektir. İslam’da Cehennem azabı ile ifadesini bulan ceza, tenasühte insandan aşağı derecelerden birisinde tekrar dünyaya gelmekle ifade edilir. Tekamül içerisindeki ruh, ceza niteliğindeki tekrar bedenlenmelerle olgunlaşmaktadır.²

Tenasüh inancına göre, ruhun bir insan bedeninden başka bedenlere intikali iki şekilde olabilir. Şayet ruh, bir tenasühte bir yöneticinin, bir bahtiyarın veya olgun bir kimsenin bedenini tercih eder ve ona intikal ederse veya meleklerden birisine ya da bitkiden hayvana ve oradan da insana intikal ederse bu “tenasühü’s-suûdi” dir. Ama insan bedeninden başka bir bedene, bir bitkiye, hayvana veya cansız bir maddeye geçerse bu “tenasüh’ün-nuzûlî”dir.³

Reenkarnasyonu kabul edenler, tenasühün hiçbir ilmi veriye dayanmayan asılsız bir inanç olduğunu söyleyerek, reenkarnasyonla tenasüh arasında şu farkların olduğunu söylemişlerdir:

a- Reenkarnasyonda nedensellik ilkesine bağlı olarak belirlenen ruhun tekamülü söz konusudur. İnsanın dünyaya tekrar tekrar gelmesinin nedeni ruhun tekamül sürecini tamamlamamsıdır. Halbuki tenasühte tekamül fikri yoktur.⁴

b- Ruhun insan bedeninden ayrılıp yine sadece insan bedenine intikali şeklindeki özel anlam yalnızca reenkarnasyon kelimesi ile karşılanmaktadır. Halbuki tenasüh, insan ruhunun hem insan hem de bitki ve hayvan dahi başka varlıkların bedenine geçişini de öngörür.⁵ Aradaki fark ise şundan kaynaklanmaktadır: Reenkarnasyon, tekamülü esas alan bir doktrindir. Tenasühte ise, tekamül değil ceza ve mükafat için

¹ M. Şemseddin Günaltay, *Felsefe-i Ülä*, s. 161.

² Ali Arslan Aydın, *a.g.e.*, s. 389-390.

³ Adnan Bülent Baloglu, *a.g.e.*, s. 28.

⁴ Alpaslan Salt-Cem Çobanlı, *Dharma Ansiklopedi*, İstanbul 2001, s. 432.

⁵ Mustafa Akşar, “Reenkarnasyon Meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi”, *Tasavvuf Dergisi*, sayı:3, Ankara 2000, s. 121-128.

dünyaya yeniden gelme vardır. Bu yüzden tenasüh inancına göre bir insanın cezalandırılması için onun hayvan olarak gelmesi genel geçer bir kabuldür. Halbuki reenkarnasyonun kabul ettiği tekamül sürecinde gerileme olmaz.¹

c- (Reenkarnasyoncuların iddialarına göre) Reenkarnasyon yaşanmış olaylara, tecrübelerine dayanır. Ayrıca ilmî ve felsefi temeli vardır. Buna karşın tenasühün hiçbir felsefi ve ilmî bir altyapısı yoktur. tenasüh dogmatik bir inanç olmasına karşın reenkarnasyon bilimsel verilere dayanmaktadır. Aslında herhangi bir inanç sahibi olan herkesin sahip olduğu inanca halel getirilmesine izin vermeyeceği gibi, tenasühe inanan bir Hindu da inancına böyle bir yakıştırmayı kabul etmez. Zira Hint kökenli dinlere göre bu inanç ilmi ve felsefi yönden açıklanabilir. Hatta onlara göre tenasüh, yaşanmış olaylara dayanan ve tecrübî delillerle ispatlanabilir bir inançtır.²

d- Reenkarnasyon, ruhun tekamülü açısından zorunlu, evrensel nitelikli ilahi bir yasa olarak kabul edilmiştir. Halbuki tenasühte bir kefarete ve cezanın olduğu iddia edilmiştir. Tenasüh inancına göre, geçmiş yaşamdaki eylemlerin neticesi bu hayatta görülmektedir. Köle ömrünün sonuna kadar köledir, efendi efendidir. Fakat reenkarnasyonda ruh, hayvan ve bitki bedenlerine girmez. Sadece insan bedenlerine girer. Reenkarnasyon, insanın ceza veya mükafat için değil, tekamül için yeniden doğuşunu öngörür. Reenkarnasyonda ruh kendi kaderini kendisi çizer.³

Her ne kadar tenasüh ile reenkarnasyon arasında böyle bir farkın olduğu söylene de bu pek isabetli olmadığını düşünüyoruz. Çünkü reenkarnasyonda kişi bir sonraki hayatını şu anda yapmış olduğu eylemlerle belirlemektedir. Diğer taraftan yaşadığı bu hayat da önceki hayatın sonucudur. Böylece reenkarnasyonda da gizli bir mükafat veya cezanın olduğu görülmektedir.⁴ Ayrıca tekamül de yeni bir şey değildir. Örneğin Hatay'ın Harbiye semtinde Nusayrîlerle yaptığımız mülakatta kendileri tenasühe inandıklarını ifade ettiler. Reenkarnasyon ile ilgili fazla bir bilgileri olmadığını sadece bu kelimenin tenasühün yerine kullanıldığını bildiklerini ifade ettiler. Reenkarnasyon ile ilgili bilgileri olmadığı halde kendileri de tenasühün tekamül için şart olduğunu söylediler. Onlara göre ruhlar bedenden bedene girerek arınmakta ve sonunda meleklerin, ruhanilerin katına yükselmektedir. Bu yüzden tenasüh, adaletin tesisi için

¹ Alpaslan Salt-Cem Çobanlı, aynı yer.

² Adnan Bülent Baloglu, *Reenkarnasyon*, s. 33.

³ A T Mann, *a.g.e.*, s. 46.

⁴ Giovanni Scognamillo-Arif Arslan, *Ruhçuluk ve Reenkarnasyon*, s. 80.

gerekli olan evrensel bir yasadır. Kısacası, yaptığımız alan çalışmasında da tespit edebildiğimiz kadarı ile tekamül sadece reenkarnasyon öğretisine has bir ilke değildir.

Sonuç olarak tenasüh ile reenkarnasyon, ruh göçünü ifade etmeleri itibariyle aynıdır. Toplumda yaygın olarak kullanılan kelime ise tenasühtür. Ancak reenkarnasyon bugün Batının dünyaya sunduğu bir kelimedir ve bir bakıma tenasühün farklı bir yorumudur. Başka bir deyişle, tenasühün eksilerini ve olumsuz yanlarını örtterek, iyimserlik ve ümit aşlamaya çalışan bir görüntü veren reenkarnasyon, tenasühün gelişmiş bir görünümünden başka bir şey değildir.¹

3.3. Reenkarnasyonun Kaynakları

3.3.1. Reenkarnasyonun Tarihsel Tezahürleri

Tekrar doğuş düşüncesi tarihin eski devirlerine kadar uzanan bir inançtır. Kim ya da kimler tarafından ortaya çıkarıldığı tam olarak bilinemeyen tenasüh inancı, birtakım sebeplerden ötürü farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Akla gelen ilk sebepler; ruh, beden, ölüm ve ölüm sonrası kavramlarının kültürden kültüre farklı algılanması, bu inancın kimi yerlerde dini metinlere kimi yerlerde ise mitolojik hikayelere dayanması ve meselenin tecrübe edilemeyecek bir konu olmasından dolayı insanın idrak sahasına dahil olmaması, ayrıca bu düşüncenin sınanmasının imkansız olması tenasühün farklı şekillerde tezahür etmesine neden olmuştur. Örneğin Hinduizm’de ölümle yeniden doğma arasında ne kadar süre olduğu konusunda bir yorumda bulunulmaz. Lübnan Dürzileri, ölen bir kimsenin ruhunun aradan zaman geçmeden yeni bir bebeğe geçtiğine inanır. Caynistler ise ölen bir kimsenin ruhunun başka bir canlıya anne karnındayken intikal ettiğini kabul ederler.² Bir görüşe göre Eski Mısır’da tenasüh sadece Firavunlara özgüydü. İnanca göre zamanı geldiğinde Firavunlar tekrar dirilecekti. Piramitlerin yapılma nedeninin de budur. Hatta bu yüzden piramitlere gıda maddeleri dahi yerleştirilmişti.³ Ancak İbn Cevzî, tenasüh inancının Firavun ve Hz. Musa (a.s.)

¹ Adnan Bülent Baloğlu, *a.g.e.*, s. 34.

² *Evrensel Yasa Tekrar Doğuş*, Ruh ve Madde yay., s. 96

³ Ramazan Özçankaya, *Ruh*, s. 15.

zamanında ortaya çıktığını ifade etmiştir. Buna göre çocukların, akılsızların ve hayvanların çektiği sıkıntıların nedeni imtihan olamaz. Bilakis bunlar geçmiş hayatlarında yapmış oldukları günahların bedellerini ödemektedirler.¹ Eski Mısır'daki tenasüh inancı hakkında bir diğer görüşe göre mumyalama, kendi bedenlerine tekrar dönmek için eski bedeninin hazır bulundurma yöntemidir. İnanişâ göre kötü ruhlar çeşitli hayvan bedenlerine girip çıkarak sınanırlar. İyi ruhlar ise üç bin yıllık bir Cennet yaşamından sonra dünyaya dönerler.² Ama sonuçta Mısırlılar tenasühü salt beşeri bir şekilde tasvir etmişlerdir. Halbuki az sonra göreceğimiz gibi Hintlilerde tenasüh metafizik bir kıyafete bürünmüş ve ağaçları, hayvanları, insanları ve bütün doğayı kapsamıştır. Öyle ki kişinin çok kötü bir karmadan sonra yeniden dünyaya bir kurbağa veya böcek vs. olarak gelmesi ihtimal dairesindeydi. Diğer taraftan İranlılar da tenasühü beşer dairesiyle sınırlandırmış ve söz konusu inancı ahlakî bir sistem haline çevirmeye çalışmışlardır.³

Tenasüh inancının temel problemlerinden birisi, dünyanın farklı bölgelerinde birbirinden çok uzaklarda yaşayan çok sayıda insanın bu inanca sahip olduğu bu inancın, ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığıdır. Bu soru bir çok araştırmaya konu olmuştur. Yapılan bu araştırmalardan anlaşıldığı üzere, ruhun bedenden ayrıldıktan sonra başka bedenlerde tekrar dünyaya gelmesi inancı tarihin çok eski dönemlerine kadar uzanan ve öyle veya böyle varlığını bugüne kadar sürdürebilen bir inançtır. Nerede ortaya çıktığı konusu ihtilaflı da olsa dünyanın ilk yerleşim bölgeleri olan Eski Mısır, Mezopotamya, Yunan, Roma ve Hindistan gibi yerlerde kabul edilmiştir.⁴ Nitekim geçmişte birtakım insanların ölüleriyle birlikte onlara lazım olabilecek eşyayı da mezara koymaları, bazılarının, ölüleri mumyalayıp onlar adına piramit dikmeleri diğer bazılarının ise ölüleri gömmeyip açık havada yırtıcı hayvanlara yem olarak bırakmaları hep bu inancın kalıntılarına ve izlerine işaret etmektedir. Bütün bu uygulamaların ana teması, ruhun bedenden ayrıldıktan sonra da yaşamına devam ettiği ve bir gün dünyaya tekrar geleceğine olan inançtır.⁵ Tenasüh, bir düşünce olarak Yunanlılarda, Pisagorcularda, Yeni Platoncularda, Eski Mısır'da, Manihaizm'de,

¹ İbn Cevzî, *Telbisü İblis*, Beyrut 1983, s. 93.

² Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, s. 297.

³ M. Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 165.

⁴ Ali İhsan Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, s. 75.

⁵ Adnan Bülent Baloğlu, *Reenkarnasyon*, s. 40.

Orfizm'de¹ ve Gnostisizm'de² mevcuttur. Ayrıca bu inanca İhvan-ı Safâ'da ve bazı Hristiyan mezheplerinde de rastlanmıştır.³

Ruhun ölmediği, ölümden sonra da yaşamına devam ettiği inancı şu veya bu şekilde çok eskilere dayanan bir inançtır. Ruhun ölümsüzlüğünün tenasüh yoluyla devam ettiği inancı aslında Hint dinlerinin başlıca özelliğidir. Hatta tenasüh denince akla önce Hinduizm⁴ ve Budizm gelmektedir.⁵ Birûnî bunu vurgulamak için *"ihlas kelimesi çerçevesinde şehadet Müslümanın imanının, teslis Hristiyanlığın, Cumartesi gününe tazim Yahudiliğin alameti olduğu gibi tenasüh de Hint dininin alametidir. Eğer bir kimse tenasühe inanmazsa onlardan değildir, kendilerinden saymazlar"* demiştir.⁶ Hinduizmde ruhun ölümden sonra başka bedenlerde cisimlenerek varlığını devam ettirdiği düşüncesi "samsara" terimiyle ifade edilir.⁷ Samsara, Nirvana ya da Mokşa'ya ulaşmaya kadar ferdi istidatlar demetinin kullanılması demektir. Hint kutsal kitapları arasında Veda ilahilerinde samsara inancının mevcut olmadığı tespit edilmiştir.

¹ Orfizm, mitolojik ozan Orpheus'a bağlanan arkaik çağın gizemsel dinidir. Antik çağ Yunan felsefesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ruh göçü inancı bu dinin karakterinde mevcuttur. Bkz.: Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, (I-VIII), İstanbul 1978, c. IV, s. 347.

² Başlıca temsilcileri Valentin, Batlamyos, Simon ve Mercion olan Gnostisizm, yarı felsefi bir akımdır. Miladî I. ve II. asırda Yunan felsefesinin -bilhassa Eflatun ve Yeni Eflatuncu felsefenin- Hristiyanlığa uygun ve yardımcı bir anlayış haline getirilmesinden meydana gelmiştir. Asıl Hristiyanlarca sapık olarak kabul edilmektedirler. Gökten düşmüş olan ruhun bedende hapis kaldığına, ölümün onun kurtuluşu olduğuna inanır, Haşri reddederler. Bkz.: Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 179.

³ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 103.

⁴ Hinduizm, aslında Vedizm, Brahmanizm, Vaişnavizm, Şivaizm, ve Şaktizm gibi bazı din anlayışlarının genel adıdır. Her ne kadar Brahmanizm, Hinduizm ile aynı gibi kullanılıyorsa da aslında Brahmanizm, M.Ö. 800 ile M.S. X. yüzyıla kadar devam eden ve Brahminlerin, dinin ağırlık merkezini oluşturduğu dönemdeki Hindu inanışlara verilen addır. Ama, incelediğimiz kaynaklarda, tespit edebildiğimiz kadarıyla Brahmanizm de bir Hint dinidir ve bu din Hinduizm'den ayrı bir başlık altında zikredilmemekte, bir alt başlık olarak anılmaktadır. Vedizm ise, M.Ö., VII. Yüzyıla kadar olan dönem için kullanılır. Yukarıda zikredilen diğer üç terim ise şu anda Hindistan'da yaşayan ve genel olarak Hinduizm şemsiyesi altında ifade edilen, yöresel inanç ve uygulamalar için kullanılır. Birbirinden nispeten farklı olan bu dinlerin, teorideki farklılıkları uygulamaya yansımamıştır. Kısacası ibadet ettikleri Tanrı da aynıdır, ona atfettikleri özellikler de aynıdır. Bkz.: Mircea Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (Ter.: Ali Erbaş), İstanbul 1997, s. 153-167; Adnan Bülent Baloğlu, *a.g.e.*, s. 48.

⁵ Ali Arslan Aydın, *El-Ba'su ve'l Hulûd*, s. 389.

⁶ Günay Tümer, *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yay., Ankara 1975, s. 85.

⁷ Klaus K. Klostermaier, *A Concise Encyclopedia Of Hinduism*, Oxford 1998, s. 163.

Vedalaradaki Ahiret inancına göre ruhlar ölümsüzdür. Esasen tenasüh düşüncesi ruhların ölümsüzlüğü üzerine bina edilmiştir. Bu yüzden vedalarda tenasühle ilgili vesikalar vardır diyenler Ancak bu, ölümden belli bir süre sonra dünyaya tekrar gelmek suretiyle olmaz. Buna göre ölümden sonra ebedi bir hayata katılırlar, burada onları iki diyar beklemektedir. İyilikler diyarı “svarga” ve işkence yeri “naraka-loka.” Ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili bu inancın Hint dini düşüncesinin ikinci devresine ait Upanişadlar ve Brahmanlar devresinde samsara anlayışına dönüştüğü söylenebilir. Söz konusu dönemde önceki eskatolojik anlayış tamamen terk edilmemiş, svarga ve narakanın varlığı yine kabul edilmiştir. Ancak buna ek olarak ruhların tekamüllerini tamamlayabilmeleri için yeniden yeryüzüne dönmeleri anlamına gelen samsarayı kabul etmişlerdir. Esasen bu anlayış bütün Doğu dinlerinde mevcut ise de bu inanca sahip olan en eski din olarak karşımıza Hinduizm çıkmaktadır.¹

Hint düşüncesine göre nefis veya başka bir ifadeyle ruh bizzat akıllı olmadığından bilinmesi gereken gerçekleri zaman geçmeksizin külli bir kavrayışla ihata edemez. Bilgilenmesi için insanlarda ve diğer varlıklarda meydana gelen şeyleri görmesi, tecrübe etmesi gerekmektedir. Mutlak iyiye veya başka bir ifadeyle mutlak akla ulaşarak nihai kurtuluşa ermek için ruhun tekrar doğuşlarla dünyaya yeniden gelmesi gerekir. Zira bilinen tüm varlıkların keşfi için uzun bir zaman gereklidir, yalnız bir hayat süresi ise buna yetmez. Bunun için ruhun, belirli bir gayeye doğru gitmekte olan kainatta, iyiye ulaşmak ve kötülükten uzaklaşmak için çürüyüp giden bedenlerde dolaşması zaruridir. Ancak ruhların tekamül etmek için ne kadar dolaşması gerektiği, bu tekrar doğuş silsilelerinin sınırının ne olduğu belli değildir. Ama kesin olan bir şey vardır o da; bu geliş gidişlerin ruhun hikmet ve mükemmelliğin en yüksek derecesine ulaşmasına kadar sürmesidir. Bu dolaşma değersizden değerliye doğru bir çizgi takip eder. Nefs böylelikle maddenin içyüzünü öğrenmiş olur. Hint düşüncesinde, bütün canlıların ruhları aslında eşittir. Aralarında mahiyet farkı yoktur sadece derece farkı vardır. Derece farkı da karmalarda, yani önceki hayatlarında işlemiş oldukları amellerden kaynaklanmaktadır. Karma inancına göre insan kendi geleceğini yine kendisi tayin etmiş oluyor. Çünkü kişi, bir önceki hayatında işlemiş olduğu amellerinin neticesine göre bir sonraki hayatında insan, hayvan, bitki çeşitlerinin farklı türlerinde doğabilmektedir.²

¹ Ali İhsan Yitik, *a.g.e.*, s. 78.

² Günay Tümer, *a.g.e.*, s. 86.

Hint metafiziğinin en önemli bölümü metafiziği hürriyet doktrindir. Yani insanın kurtuluşa ererek ruhunun Mokşa, Jivanmukti ve Nirvana¹ gibi isimlerle adlandırılan en yüksek amaçla birleşmesi. Kurtuluş, fenalıklardan kaçınma ve iyilikleri çokça yapma neticesinde kademe kademe tenasüh yoluyla bir üst seviyede doğma ve neticede maddenin iç yüzünü anlayınca, ondan uzaklaşıp ilim saadetine kavuşma, kendi cevherine dönme ve artık düşünme, düşünen ve düşünülenin aynı şey olduğunu bizzat idrak etmedir.² Ruhların ulaşmış olduğu bu noktayı yokluk olarak düşünmek doğru değildir. Bir başka ifadeyle kurtuluş ancak kişinin egosunu tamamen yok etmesiyle mümkündür. En yüksek iyiye kavuşmuş olan ruhlar için artık göçe gerek kalmaz. Bu noktadaki ruhlar ise hususiliğini yitirir. Buna göre Hinduizmde ruhların ezeli olduğu kabul edilmekle birlikte onların ebedi olduğu kabul edilmemektedir. Zira ruhlar sonunda külli ruhta kaybolup gitmektedir. Hint düşüncesinde ölüm bir kurtuluş değildir. Sadece farklı bedenlere geçiş sürecidir. Bu manada Hint düşüncesinde ölüm yok, değişim var, doğru çizgi değil daire söz konusudur, diyebiliriz.³

Hinduizmde tekrar doğuş inancını mihenk taşı karma öğretisi oluşturmaktadır. Karma, bir sebep sonuç ilişkisidir. Her şeyde geçerli olan ve kendisinden kaçışın mümkün olmadığı bir kanundur. Buna göre, karma kanunu, kişinin düşüncelerinin, sözlerinin ve yapıp etmelerinin onun gelecekteki kaderini veya durumunu belirlemede ahlaki bir sonuca sahip olmasını ifade eder.⁴ Karma, kişinin kendi ameliyle bir sonraki hayatını belirlemenin adıdır. İyi bir canlının durumu kötüye gidiyorsa, daha önceki işlediği kötü amellerin; eğer iyiye gidiyorsa, daha önce işlediği iyi amellerin karşılığıdır. Kısacası insan ne ekerse onu biçer.⁵ Her doğrunun veya yanlışın bir karşılığının bulunduğu inanan bu doktrine göre mükafat sahnesi öte dünya değil bu dünyadır. Her şey bu dünyada olup bitecektir.

Hint düşüncesinde karma kişiyi ölümsüzlüğe ulaştırır. Bunun için Hintli bir sonraki hayatını garanti altına almak için gayret sarf eder. Bu anlamda kişinin yaptığı her şey,

¹ Nirvana ile ilgili tahlilde bulunan Schimmel, bunu yokluk olarak tercüme etmek yanlıştır, diyor. Zira Nirvana psikolojik bakımdan “sevinçsiz ve elemsiz huzur,” kozmik açıdan “insanın doğum silsilesinden kurtulmuş olması,” metafizik bakımdan ise “en yüksek kıymet, en müspet mahiyet”tir. Bkz.: Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 1999, s. 242.

² A.g.e., s. 85,116.

³ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 138.

⁴ Adnan Bülent Baloğlu, a.g.e., s. 49.

⁵ Kürşat Demirci, “Hinduizm” mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. XVIII, s. 115.

yemesi, içmesi, konuşması, yürümesi vb. karmanın içindedir. Karmanın sonucuna göre insan bir üst kasta¹ doğabilir. Ya da çok kötü bir karmadan dolayı hayvan olarak dünyaya gelir. Hintli içinde yaşadığı kasta karmanın neticesi olarak inanır. Alt sınıflarda yaşayan bir kişinin bir üst sınıflara olan özlemi ancak bir sonraki hayatında son bulabilir. Bu da ancak iyi bir karmaya sahip olmakla ve yeniden dünyaya gelme inancını taşımakla mümkün olur. Tenasüh inancı karma ile çok yakın ilişki içerisindedir. Hatta bu ikisinin bir arada olması ahlaki bir zorunluluk arz eder. Hint düşüncesi kötülük probleminde bu iki kavram ile çözüm getirmeye çalışmıştır.² Bu inancın neticesi olarak da; başta insanları olmak üzere tüm varlıkları içine alan evrensel bir yasa olduğu kabul edilen tenasüh, adaletin de temeli olarak kabul edilir. Ancak bu yasaya göre kişi geçmişini bugüne taşımaktadır. Yani bugünü değil dünü yaşamaktadır. Bir başka açıdan baktığımızdan insanın zihnî, bedenî ve ahlakî temayülleri bir sonraki hayatın rengini belirlemektedir. Görülen o ki, tenasüh, Hint düşüncesinde sistemin oldukça önemli bir parçasıdır. Zira bu inanç Hindunun hayatı ile yakından ilgilidir. Zira tenasüh inancı, yaşamış olduğu kastını, sınıf ve tabakasını değiştiremeyen kişiye, tekrar tekrar dünyaya gelmek suretiyle üst sınıfa geçiş için bir imkan vermektedir.³

Yeniden doğuş inancının merkezi bir kavram olduğu diğer bir inanç da Budizm'dir. Hatta Japon kahramanlığının sırrını da bu şekilde açıklayanlar vardır. Buna göre, kendini feda eden kimse derhal daha yüksek bir sosyal düzeyde reenkarne olur.⁴

¹ Hindistan'da kast, "aynı işle meşgul olan, birbiriyle evlenebilen, yemek yiyebilen, bu iki özel ilişki alanına başkalarını sokmayan kişiler grubudur." Kast seçilmez, onun içinde dünyaya gelinir. Herhangi bir kasttan olan insanlar o kastı gösteren işaretler taşırlardı. Kastlar arası ilişki belli idi. Kastların faaliyetleri açısından birbirine tecavüzü mümkün değildir. Bu sistemin ne zaman ortaya çıktığı kesin bir biçimde belli olmamakla birlikte M.Ö. 500 yıllarında ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Sistemi ayakta tutan etmenler arasında en önemlisi reenkarnasyon ve "varna" öğretisiydi. Varna, kast demektir. İnsanların arasındaki sınıf farklılığı olduğu anlayışıdır. Buna göre insanlar dört sınıftan meydana gelmişlerdir. 1- Dua eden Brahmanlar (rahipler, din adamları), 2- Savan Kşatriyalar (Hükümdar sülalesi ve savaşçılar), 3- Vaisya (tüccar, esnaf, çiftçi), 4- Sudra (işçiler, hizmetçiler). Hindistan'da tenasüh öğretisiyle varna sistemi birleştirilmişti. Böylece kast sistemi babadan oğula geçti. Ama önceki yaşama göre ödüllendirilen veya cezalandırılan ruhlar kastta kendilerine göre yer buluyordu. Bu, görünüşte adaletti. Bkz.: William H. Mc. Neill, *Dünya Tarihi*, (Ter.: Alaaddin Şenel), Ankara 2001, s. 123-127.

² Ali İhsan Yitik, *a.g.e.*, s. 88.

³ Şerafeddin Gölcük, "Kur'an ve Reenkarnasyon", *Diyanet Avrupa Dergisi*, Aralık-Ocak 2002, sayı:45, s. 20-23.

⁴ Papus, *Reenkarnasyon*, s. 137.

Tenasühle birlikte karma inancı da bu dinde mevcuttur. Buda'dan önce, "karma, bu ve gelecek hayattaki sosyal farklılıkların, iyi ya da kötü kaderin önceki hayatta yapılan iyi veya kötü amellerin sonucu," şeklinde bilinmekteydi. Ancak Buda, iradî davranışa işaret etmiştir. Karma, Budizm'de anlaşılması zor bedeni bir güç olarak görülmektedir. Karma bir nevi hayat gücüdür. Karma, insanın hislerini, ümitlerini, sevdiklerini ve sevmediklerini ve hayatı boyunca yaptıklarını potansiyel olarak taşıyarak yeni bir varlığa aktarma imkanına sahip olmasıdır. Dolayısıyla karma, kişinin iradesiyle yaptığı şeyi ve bunun sonucunu kapsar. Yapılanlar kişi için sonu kaçınılmaz şeyleri beraberinde getirir. Herkes böyle bir karmayı miras olarak alır. Hinduizmde determinist bir görünüm arz eden karma inancı ve kast sistemi Budizm'de iradi bir şekle bürünmüştür. Zira kişinin karması onu mecbur etmemektedir. Önemli olan karma değil iradedir. İnsan, yaptıklarının semeresini yeni bir doğumda görecektir.¹

Budizm'de iki var oluş arasındaki ilişkinin farklı şekillerde izah edilmesine karşın, geçmiş karmaların yeni hayata etkisi açık bir şekilde vurgulanmıştır. Yani Budizm'e göre A, B, C şeklinde birbirini izleyen var oluş halkalarındaki her yeni varlığın mahiyetiyle her şey, bir önceki veya daha önceki var oluş halkalarındaki işlenen fillere; daha doğrusu onların ortaya çıkardığı karmik birikimlerle belirlenir. Burada Tanrının veya başka bir isim altındaki mutlak gücün tesiri söz konusu değildir. Dolayısıyla Budizm'e göre kişi sadece kendi karmalarının mirasçısıdır. Karşılaştığı iyi veya kötü her yeni şeyin sorumlusu bizzat kendisidir.²

Budizm'de de Hinduizm'de olduğu gibi en yüksek iyi ve en yüksek gaye gibi anlamlara gelen Nirvana'ya ulaşma gayesi vardır. Bunun için uzun bir yolculuğa gerek vardır. Bunun gerçekleşebilmesi için kişi, halis iman, halis irade, doğru konuşma, doğru hareket, doğru çalışma ve doğru düşünme basamaklarında geçmek zorundadır. Bütün bunlardan geçtikten sonra çile artık bitmiştir. Bu ise tenasühle mümkündür. Tekrar doğuşlarla bu süreci atlatan insan böylece kurtuluşa, en yüksek mutluluğa ulaşmıştır.³

Budizm'de tekrar doğuş silsilesi lambayı tutuşturan ateşe benzetilmektedir. Bu silsile ateş sönünceye kadar devam etmektedir. Nihayet ateş sönünce acı, ızdırap ve keder çarkı son bulacaktır. Böylece sükunete erişilecektir. Ancak ölüm anında bile yapılacak yanlış bir hareket bu ateşin sönmemesine başka bir lambayı tutuşturmasına

¹ Günay Tümer, *a.g.e.*, s. 193.

² Ali İhsan Yitik, *a.g.e.*, s. 147.

³ Adnan Bülent Baloglu, *Reenkarnasyon*, s. 54.

neden olabilir. Bu ise yeni bir hayat ve dolayısıyla acıların devam etmesi demektir. Diğer taraftan Nirvana'ya ulaşan bir Budistin yaşayıp yaşamadığı sorusu, alevin söndükten sonra doğuya mı, batıya mı güneye mi yoksa kuzeye mi gittiğinin sorulması kadar saçma telakki edilmiştir.¹

Budist yeniden doğuşu ile Hindu yeniden doğuşu arasındaki en önemli fark insanın neliğinden kaynaklanmaktadır. Hinduizm'de karmasını bitirmek için ardı sıra bedenlere giren şey “atman”dı. Budizm'de ise insan bedenle zihni özelliklerin bir bütünüdür. Ruh, gelip geçici bir yanılsamadır. Buda ruhun varlığını inkar etmemiştir. Aslında Budizmde bir ruh beden ilişkisinden çok, varlığın fiziksel ve zihinsel güçlerin bileşimi olduğunun kabulü vardır. Ölüm olayı da bu bağlamda fiziksel güçlerin fonksiyonunun sona ermesi olarak tanımlanmıştır. Ama fiziksel güçlerden bağımsız olan zihinsel güçler -ki bunlar istek, irade, arzu, varolma tutkusu vs. duygulardır- ölümle bitmemekte, kendisini başka bir bedende tezahür ettirmektedir. Buda'nın takipçileri ruh yerine “öz olmayan” terimini geliştirmişlerdir. Bunun sonucunda, tenasüh sürecine ruhun varlığını kabul eden ve bir bedenden başka bir bedene geçmesi demek olan reenkarnasyon adını vermek yerine zihni güçlerin başka bir formda yeniden canlanması anlamında “rebirth” demişlerdir.² Görüldüğü gibi Budizm kelimenin tam anlamıyla ruh göçünü kabul etmemektedir. Başka bir ifadeyle Budizmde bir bedenden başka bir bedene geçen şey ruh değildir. Bir hayattan başka bir hayata geçen karmadan oluşmuş karakter yapısıdır. Bu bir mumun üzerine vurulan mührü benzer. Burada mührün üzerine yansıyan veya muma geçen şey mührün kendisi değil, mührdeki özelliklerdir. Gerçekte göç eden veya geçen şey, varlığı söz konusu olan bir zatiyet değildir. Dolayısıyla tekrar doğuş olayında, bir hayatın sonunda bir tür kaskatı kesilmiş kesin özelliklere bürünecek; fakat ölüm esnasında bir diğer rahimdeki yeni bir varlığın yumuşak dokusunun üzerine geçecektir.³ Görünen o ki Budizmde bir ruhun ebediliğinden çok zihnin ezeli ve ebedi olması söz konusudur. Bu zihin şekil ve düzey değiştirir ama sonsuza dek varlık alanında kalır.⁴

Hinduizm ve Budizm'in dışında diğer doğu dinlerinden Caynizm, Sihizim ve Taoizm genel karakterinde tekrar doğuş inancı vardır.⁵ Bunun dışında bazı Afrika ve

¹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, s. 56.

² A.T. Mann, *Reinkarnasyon Yeniden Doğuş*, s. 27-28.

³ Adnan Bülent Baloğlu, *a.g.e.*, s. 55.

⁴ Günay Tümer, *a.g.e.*, s. 194.

⁵ Bkz.: Günay Tümer, *a.g.e.*, s. 69,107,113.

Avustralya yerlilerinde de Hint dinlerindeki kadar güçlü olmasa da tenasüh inancı görülür.¹ Buradaki inanç genel olarak ruhun ölmediği ve ölümden sonra da yaşamaya devam ettiği inancından kaynaklanmaktadır. Ancak genel olarak Doğu'da tenasüh inancı, halkın çektikleri sıkıntı ve elemelere göğüs germesi, iyiliklere özendirilerek karşılığını sonraki hayatlarda alması noktasında kişiyi ümitlendirmesi ve içinde bulunduğu sınıfa razı olup bir üst sınıfa geçmek için gayret etmesini sağlamak için geliştirilmiştir. Ne var ki özellikle Hint toplumunda gördüğümüz gibi, tenasüh inancı, toplumun dengesizliklerini düzeltme, toplumu ileriye götürme ve içinde bulunduğu uyuşukluk havasından kurtarma yolunda hiç de olumlu bir işlev görmemektedir. Hatta tekrar doğuş inancıyla Hint toplumu, kast sisteminin de etkisiyle içinde yaşadığı olumsuz duruma rağmen bu duruma dur diyemeyecek halde olan insanlarla doludur. Kaderci insanların çokluğu o kadar meşhur olmuş ki dillerde Hindunun pejmürdeliği ve vurdumduymazlığı "Hint fakiri" şeklinde deyim haline gelmiştir. Binaenaleyh tenasüh inancı ve kast sistemi halk için adalet adına ortaya çıkarılmış olmasına rağmen halkın kaderci, ümitsiz veya ümidini sonraki hayatlara bağlayan insanlar topluluğu haline gelmesine neden olmuştur.

3.3.2. Kutsal Kitaplar

Batı dünyasında giderek revaç görmeye başlayan reenkarnasyon acaba kaynağını Yahudilik, Hristiyanlık veya İslam'dan mı almaktadır? Bu sorunun cevabını bulabilmek için bu dinlerin ölümden sonraki hayat için getirdikleri prensiplere bakmak gerekmektedir.

Yahudilikte Ahiret inancı tarihi bir gelişim takip eder. Yahudi Kutsal Kitabı'nda Daniel Kitabı'na kadar Ahiret inancıyla ilgili pek açık ifadelere rastlanmaz. İşaya, 26/19'da "Senin ölülerin dirilecekler; benimkilerin cesetleri kalkacaktır. Ey sizler, toprak içinde yatanlar, uyanın ve terennüm edin... ve her yer ölülerini dışarı atacak." şeklinde yeniden dirilme inancına işaret eden ifadeler vardır. Daniel Kitabı 12:2-3'te yer alan şu ifadeler de yeniden dirilmeyle ilgilidir: "Ve yerin toprağında uyuyanların bir çoğu, bunlar ebedi hayata ve şunlar utanca ve ebedi nefrete uyanacaklar. Ve anlayışlı

¹ Bkz.: Adnan Bülent Baloğlu, *a.g.e.*, s. 44,47.

olanlar gök kubbesinin parıltısı gibi bir çoğunu salaha döndürenler de yıldızlar gibi ebediyen ve daima parlayacaklardır.”¹

Eski Yahudilik Dininden Ahiretle ilgili delil kabul edilebilecek metinler mevcut olmadığı için, Yahudilikte Ahiret inancının sonradan ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Ancak Yahudi kutsal metinleri incelendiğinde bu dinin Ahiret inancını şu veya bu şekilde bir akide olarak kabul ettiğini görürüz.² Reenkarnasyon taraftarları ise Yahudiliğin ilk dönemlerinde tekrar doğuş inancının var olduğunu ancak sonradan bununla ilgili metinlerin siyasi nedenlerden dolayı yok edildiklerini iddia ederler.³ Bugün Eski Ahit’te bulunan bazı ayetleri de kendi iddiaları doğrultusunda değerlendirmektedirler. Örneğin Eyub 1:20-21’de şöyle denir: “Ve Eyub kalktı, ve kaftanını yırttı, ve saçlarını kesti ve yere düşüp secde kıldı; ve dedi: Anam bağrından çıplak çıktım, ve oraya çıplak döneceğim; RAB verdi ve RAB aldı. RAB’bin adına övgüler olsun” Bir başka yerde ise Mezmurlar 90:3-6 şöyle der: “İnsanı toprağa döndürürsün, ‘Ey insanoğulları, toprağa dönün! diyerek. Çünkü senin gözünde bin yıl Geçmiş bir gün, dün gibi ve bir gece nöbeti gibidir. İnsanları bir düş gibi siler süpürürsün; Sabah biten ot misali: Sabah filizlenir, büyür; akşam solar, kurur.” Yeremya1:4-5’te de şöyle denir: “RAB bana şöyle seslendi: Ana rahminde sana şekil vermeden önce tanıdım seni. Doğmadan önce seni ayırdım, milletlere peygamber ettim. Bunun üzerine, “Ah ya RAB, konuşmayı bilmiyorum, çünkü gencim” diye karşı çıktım”⁴ Reenkarnasyon taraftarları bu ayetlerin yanında bir de Yahudilikte her çocuğun atalarından birinin ruhuna sahip olduğu şeklindeki inançta tekrar doğuşun izleri olduğunu savunurlar. Ayrıca Talmud’da Hz.Âdem’in sonradan Hz.Davut olarak yeniden doğduğu kabul edilmektedir. Tekrar doğuş taraftarları, Yahudilikte kendi görüşleri doğrultusunda olan delillerin siyasi nedenlerle yok olduğunu iddia ederler. Ancak gerçekçi bir bakışla hadiseye baktığımızda Yahudiliğin tenasüh veya reenkarnasyon inancına geçit vermediği sonucuna ulaşırız.⁵

Hristiyanlığa gelince, bu dinde de İslam’da olduğu gibi insanın iyiliklerini ödüllendirecek, kötülüklerini cezalandıracak adil bir Tanrı inancı mevcuttur. Amellerin

¹ Bkz.: *Kitab-ı Mukaddes*.

² Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 249.

³ A T Mann, *a.g.e.*, s. 44.

⁴ Bkz.: *Kitab-ı Mukaddes*.

⁵ A T Mann, *a.g.e.*, aynı yer; Adnan Bülent Baloglu, *Reenkarnasyon*, s. 87.

karşılığı kısmen bu dünyada görülse de Allah, birçok durumda faziletli insanları sıkıntı ve mahrumiyet içinde, azgınları da nimet ve refah içinde yaşatır. Zira O'nun hesabı nihai bir hesap olup her şeyin karşılığı Ahirette görülecektir. Hristiyanlıkta mevcut olan Ahiret inancı dikkatle incelenecek olursa bu dinin sahip olduğu Ahiret inancıyla İslam'ın öngördüğü Ahiret inancı arasında benzerlik gözlerden kaçmaz. Kıyametin kopması, ölümlerin bir sur ile kalkması, bedenlerin dirilip ceza veya mükafat görmesi, hesap, Cennet, Cehennem mefhumları her iki dinde de mevcuttur.¹

Reenkarnasyon taraftarları, Hristiyanlığın ilk zamanlarında tekrar doğuş inancının varlığını ve bu inancın bazı temsilcileri olduğunu kabul ederler. Ama sonraları ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili inançtan “bedenin yeniden” dirilmesi inancına kayıldı. Ancak bugün yine tekrar doğuşa işaret eden ayetlerin mevcut olduğunu kabul etmişlerdir. Yuhanna 9/2’de ki: “Öğrencileri İsa’ya rabbî kim günah işledi de bu adam kör doğdu? Kendisi mi yoksa annesi babası mı? diye soruldu. İsa şu yanıtı verdi: ‘Ne kendisi ne de annesi babası günah işledi. Tanrı’nın işleri onun yaşamında görülsün diye kör doğdu.’” Bazı yazarlar bu ayeti delil getirerek Hristiyanlıkta reenkarnasyona dair izler olduğunu söylerler.² Onlara göre İskenderiyeli Clement (M.S.150-220), Justin Martyr (M.S. 100-165), Origen (M.S. 185-254), Nyssalı St.Gregory (M.S. 257-332), Arnobius (M.S. 290) ve St. Jerome (M.S. 340-420) gibi bir çok kilise babası, reenkarnasyon taraftarı idi. İddiaya göre Kilise Papazı Origen (MS.185-254), yeniden bedenlenmeyi ve ruhların göçünü öğretti. Bunların yanında ruhların geçmiş yaşamlarındaki zaferlerin veya yenilgilerin etkisini taşıyarak dünyaya tekrar geldiği inancını anlattı. Yeniden doğuş taraftarlarına göre bu, Hristiyanlık inancının temelini oluşturan Agnostik, Platonik ve Orfik inançlarının ana özelliğidir. Ama Origen bu inancı neticesinde putperest ilan edildi ve ölümünden üç yüz yıl sonra 553’te Beşinci Ekümenik Konsülünde (Constantinople, M.S. 533) zındıklar arasına kondu ve lanetlendi.³ O dönemlerde Hristiyan İmparator Justinianus yeniden doğuşu resmen reddediyordu. Bu inancını, İstanbul Konseyinde yeniden doğuşu kabul edenin aforoz edileceğini bildirerek herkese duyurdu.⁴ Bir başka yoruma göre o kutsal kitaptaki bazı rivayetlerin ancak tenasühle

¹ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, DİB Yay., Ankara 1988, s. 139.

² Geoffery Parrinder, *A Concise Encyclopedia Of Christianity*, Oxford 1998, s. 204.

³ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 242.

⁴ A T Mann, *a.g.e.*, s. 45.

açıklanabileceğini kabul etmiştir. Ama aynı zamanda da bu inancın Yahudilik ve Hristiyanlığa dışardan sokulmuş olduğuna inanmaktaydı.¹

Ancak Origen'in ruhla ilgili görüşleri tetkik edildiğinde durumun iddia edildiği gibi olmadığı anlaşılabilecektir. Onun "ruh, Tanrı'nın verdiği bir hediyedir ve yaratılmış olan tüm ruhlar hangi canlıya ait olursa olsun eşittir. Bunu yanında ölüm ruhlar için bir son değildir", dediği rivayet edilmiştir.² Origen'in ruhlar varlıklardan önce yaratılmış olarak varlık aleminde mevcudiyetlerini savunmasına karşın St. Augustine ona karşı çıkmış ve ruhlar, bedenlerle beraber yaratılmış varlıklardır, demiştir. Onun Origen'e bundan başka itirazının bulunduğu rastlamadık. Eğer Origen, reenkarnasyon inancını taşımış olsaydı St. Augustine bu konuda da ona itiraz etmiş olacaktı. Zira ruhların bedenlerle aynı zamanda yaratılmış olduğuna inanan birisinin tenasühü kabul etmesi mümkün değildir.³ Araştırmacılar, Origen'in Hristiyan olmadan önce, düşüncelerinde Eflatunculuğun etkisi olduğunu kabul etmekle birlikte onun eserlerinde reenkarnasyona inandığına ait bir görüntünün olduğunu reddederler. Onun öğretilerinde İlyas (Elijah) Peygamber'in yeniden bedenlendiğini iddia eden bir düşünceyi reddettiği ifade edilmiştir. Ayrıca Origen'in kendisine ait risalelerinde tekrar doğuş düşüncesinin Hristiyanlığa yabancı olduğunu, İncil ayetlerinde böyle bir inançtan bahsedilmediğini ifade ettiği kaydedilmiştir. Origen'e göre; ruh göçü inancı, "şeyler geçicidir," "bu devrin bir ikmalî olacaktır," "gökyüzü ve yeryüzü sona erecektir," "bu dünyanın modası geçmiştir," "gökler yok olacaktır" vs. ifadelere ters düşmektedir. Bu açıklamalardan sonra Origen'in reenkarnasyonu savunan bir düşünce yapısına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca buna paralel olarak, ilk Kilise babalarının reenkarnasyonu kabul ettiği, Beşinci Ekümenik Konsül (Constantinople, M.S. 533) tarafından lanetlendikleri ve Kilise'nin bu din adamlarını aforoz ettikleri doğru değildir. Çünkü söz konusu konsül daha sonraları "Origenizm" olarak kavramlaştırılan ve ruhların ezeliğini savunan Eflatun'cu görüşü, evrenselciliği ve İsa Mesih ile onun öğretileri üzerine dayanan herhangi bir doktrin veya nazariye (Kristoloji), şeklindeki yanlış formunu lanetlemekteydi. Bunun yanında yukarıda ifade edilen ve reenkarnasyoncuların kendileri gibi düşündüğünü iddia ettikleri, ruh göçünü savunan kilise babası diye anılanların hiç birisinin eserlerinde buna

¹ M. Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 171.

² Münir Yıldırım, *Günümüz Yunan Ortodoks Kilisesi Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Doktora Tezi)*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

³ Geoffery Parrinder, *a.g.e.*, aynı yer.

işaret eden bir söylemin olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca bu kimselerin, reenkarnasyonu savunmak şöyle dursun, onu reddettikleri ve bu düşünceyi saçma buldukları ifade edilmiştir.¹

Esasen iddia edildiği gibi Hristiyanlığın ilk dönemlerinde reenkarnasyon ile ilgili deliller var mıdır bilinmez ama reenkarnasyon düşüncesinin Batı’da yeni bir hadise olduğu kesindir. Batı’da yeni inançlara duyulan ilgiden reenkarnasyon da payını almıştır. Bunun sebeplerinden birisi, geleneksel Hristiyanlığın halkın zihninde olan etkisinin giderek zayıflaması, diğeri ise, Batı’da aktif bir propaganda içerisinde olan Budistlerin ve Hinduların sayısının giderek artmasıdır. Bir diğer sebep de insanların ruh dünyalarıyla ilgili bir durumdur. Batı insanının “öldükten sonra ne olacağım” sorusuna ikna edici bir yanıt bulamaması onu reenkarnasyon inancının makbul bir inanış olduğu sonucuna götürüyor.² Esasen reenkarnasyon taraftarı olan düşünürlerin, “bu inancın temeli ilahi dinlerde de mevcuttur,” demelerinin ana sebeplerinden birisi budur. Herhangi bir dine mensup olan kimsenin, kendi inancı ne olursa olsun, o dine aykırı olan bir düşünceyi kabul etmesi düşünülemez. Ama “reenkarnasyon zaten sizin dininizde var” denilirse, bireyin bu fikri benimsemesi için artık kapı açılmış demektir.

Yirminci yüzyılın başlarında bazı kilise babaları Hristiyanlığın reenkarnasyonu kabul etmesiyle yeni bir görünüm kazanacağına inanmaktaydı. Bu iddiayı savunanların başında Alman Frederich Rittelmeyer (1872-1938) gelmekteydi. Rittelmeyer, “Hristiyanlık, bu inancı benimseyerek herkese hitap eden bir din olacaktır,” diyordu. Ancak bu düşünce diğer Hristiyan din adamlarınca reddedilmiştir. Özellikle Protestan literatüründe reenkarnasyona karşı ileri sürülen itiraz şöyledir:

“Beden ve ruh arasındaki ilişkiyi kavrayışımız ve bireyler arasında ölçülmesi imkansız olan farklılıklara olan vukufumuz o kadar canlı ve güçlü hale gelmiştir ki bu noktada şunu söylemek durumunda kalıyoruz: “Benim ruhum, benim bedenimden başka hiçbir bedene uymamaktadır; diğer her bir bedende ‘başka’ bir şey olmak, bir zorunluluk olsa gerektir.” Aristo, halihazırda Pythagoras’a muhalefet sadedinde bir ruhun bir çok farklı bedenlerden geçebileceğini iddia etmenin, bir marangozun işini keserle olduğu kadar bir flütle de yapabileceğini iddia etmekle eşanlamlı olduğunu söyler. Ve şayet birisi bedenden bedene geçen ruh değil, karma veya buna benzer bir

¹ Adnan Bülent Baloğlu, *a.g.e.*, s. 78.

² *A.g.e.*, aynı yer.

şey olduğunu söylerse –ki bu ruh bir başka bedende artık eski bulunduğu durumdan daha farklı bir şekilde yaşar- böyle bir şey gerçekte evrimin (evolution) gerektirdiği bir şey, yani benim tam kişisel egom olamaz. Bedenimiz, öyle reenkarnasyonun varsaydığı gibi, bir tesadüf eseri değildir; değişebilir de değildir. Böyle bir durumda kişi, ruhumun kendi bedenini önceki davranışlarına göre dilediği gibi yarattığını söylemek zorunda kalır –ki bu iddia, insanların ve hayvanların yaratılışı ile ilgili gerçekler söz konusu olduğunda bir kimsenin kolay kolay kabul edemeyeceği bir iddiadır.”¹

Hristiyanlığın, dünya hayatının bir kez yaşanacak olan süreçten ibaret olduğunu, ölümün bir kez olduğunu Kitabı Mukaddes'teki şu ayet açıkça vurgular: *“Ve insanlara bir defa ölmek, ve ondan sonra hükmolunmak mukadder olduğu gibi, böylece de Mesih çoğunun suçlarını taşımak için, bir defa takdim edilmiş olup ikinci defa, günahsız olarak, kurtuluş için kendisini bekleyenlere görünecektir.”²*

Bütün bunların yanında reenkarnasyon düşüncesinin Hristiyanlığın bazı ilkeleri ile çeliştiği ileri sürülmüştür. Bunları kısaca ifade edecek olursak: Reenkarnasyon düşüncesi Hristiyanlıktaki kurtuluş inancının önemini azaltmaktadır. Yine bu düşünceyle birlikte ruh ile beden arasında tabii olmayan bir ayırım söz konusu olmaktadır. Buna ilave olarak, her ne kadar İncil ve Tevrat'taki bazı ayetleri reenkarnasyona yorumlayanlar olsa da ne İncil'de ne de Tevrat'ta reenkarnasyona işaret eden açık ve net bir ifadenin kesinlikle olmadığı, bu nedenle ruh göçünü bu kaynaklara atfedendenlerin çeşitli spekülasyonlara dayandığı ifade edilmiştir. Ayrıca reenkarnasyonun imkansız olduğunu kabul edenler, insanların geçmiş hayatlarını hatırlamadıklarını bu yüzden böyle bir hadisenin veya inancın gerçekte örtüşmediğini belirtilmişlerdir.³

Sonuç olarak, Hristiyanlık, reenkarnasyon inancına itibar etmeyen ve bazı iddialara karşın bu inancı kesin bir dille reddeden bir görünüm arz etmektedir. Belki bazı aşırı Hristiyan mezhepleri reenkarnasyonu kabul ediyor olabilir. Ama bu hiçbir zaman Hristiyanlığın bu akideyi kabul ettiği anlamına gelmez.⁴

İslam dinine baktığımızda ise tenasüh inancının izlerine rastlamanın mümkün olmadığını görürüz. Tarihin bazı eski kavim ve milletlerinde mevcut olan ruhun tekrar

¹ A.g.e., s. 82.

² Kitab-ı Mukaddes, İbranilere, 9/27-28. Ayrıca Bkz.: Flipeliler, 3/21.

³ Adnan Bülent Baloglu, a.g.e., s. 83.

⁴ Giovanni Scognamillo-Arif Arslan, *Ruhçuluk ve Reenkarnasyon*, s. 123.

tekrar bedenlenmesi inancının, nerede ve nasıl ortaya çıktığı kesin bir şekilde bilinemezse de bu inancın İslam kaynaklı olmadığı kesin olarak söylenebilir. Zira hangi isim altında olursa olsun ruhun bir bedenden başka bir bedene göçmesi, dünyaya birkaç kez gelmesi -ki ilerde daha ayrıntısıyla ele alacağız- İslam akaidine aykırıdır. İnsanı ruh ve beden bütünlüğüyle ele alan İslam, insanın eceli gelene kadar yaşayacağını, eceli gelince öleceğini, haşrolacağını, sorguya çekileceğini, mükafat ve cezasına göre cennet veya cehenneme gideceğinin haber verir.¹ Ancak buna rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla İslam'a nispet edilen mezhepler olarak gösterilen ve İslam kaynaklarında "eshabü't-tenasüh" adıyla anılan Sümeniyye, Maneviye, Harbiyye, Cenahiyye, Habitiyye, Beyaniyye, Hattabiyye, Râvendiyye, Hulûliyye, Nusayriyye ve Dürziyye gibi firkalarda tenasüh inancı vardır.²

Ancak bugünkü firkaların hangisinde bu inanç yaygındır; hangi fırka tenasüh inancını benimsemesi ile öne çıkmıştır diye sorulacak olursa cevap olarak Nusayriyye³ ve Dürziyye,⁴ deriz. İzmirli İsmail Hakkı'nın "*Yeni İlm-i Kelam*" adlı eserinde itikadi

¹ Mustafa Aşkar, *a.g.e.*, aynı yer.

² Abdulkahir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak* (Ter.: Ethem Ruhi Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*), TDV, 2. Baskı, Ankara 2001, s. 213; M. Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 162; Neşet Çağatay-İ. Agah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi I*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi, 1965, s. 112.

³ Bu mezhebin liderinin kim olduğu üzerinde farklı yorumlar olmakla birlikte, Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî (ö.270/883) tarafından kurulmuş olduğu kabul edilir. Bir görüşe göre ise Hz. Ali'nin hizmetçisi olan Nusayr'ın taraftarları anlamında bu mezhebe söz konusu ismin verildiği söylenir. Nusayrilik, aşırı bir Şii fırkasıdır. Batini karakterlidir. Alemin kadim olduğunu kabul eder. Ahirette yeniden dirilmeyi, Cennet ve Cehennem gibi unsurları, kısacası Ehli Sünnet'in kabul ettiği manada Ahiret hayatını kabul etmemektedir. Büyük çoğunlukla Suriye'ye yerleşmiş olan Nusayriler, Hatay, Adana, Tarsus, Fırat Boyları ve Lübnan'da da mevcuttur. Dört kola ayrılmışlardır: 1-Haydariyye 2- Şimaliyye veya Şemsiyye 3-Kilaziyye veya Kameriyye 4-Gaybiyye. Görüşlerinin temelini Hz. Ali'nin ilahlaştırılması oluşturmaktadır. Bulunduğu bölgedeki eski inançlardan fazlasıyla etkilendiği gözlenen Nusayriyye tenasühü kabul etmektedir. Bkz.: İbrahim Agah Çubukçu, "Nusayriler" *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1969, c. XVII, s. 51-53; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İ'tikâdi İslam Mezhepleri*, Ankara 1998, s. 180-193.

⁴ Şianın aşırı firkalarında Dürziyye, Hamza b. Ali tarafından kurulmuştur. Ancak Neştekîn ed-Dürzi tarafından propagandası yapıldığı için olacak mezhep onun adıyla meşhur olmuştur. Özellikle Ürdün, Lübnan, Suriye ve Filistin'de yerleşmişlerdir. Mezhep dini bakımdan ikiye ayrılır: el-Ukkâl ve el-Cuhhâl. İnanç esasları bakımından İslam'la alakası olmayan Dürziyye batini bir mezhep özelliğindedir. Mezhebin bilinen inançlarından birisi de tenasühtür. Bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İ'tikâdi İslam Mezhepleri*, s. 193-201.

mezhepleri ele alırken Nusayrilik ve Dürziliği “*Liyevm Mevcut Olan Fırkalar*” başlığı altında zikretmesi de bunu göstermektedir.¹ Bunların yanında Yezidilikte ve Bektaşilikte de tenasüh inancının olduğu iddia edilmektedir.²

Eski örfün, adetin, geleneğin, inancın, kısacası bütün öğeleriyle eski kültürün, yeni inançları etkilediği gerçeği artık herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu konularda müstakil makaleler ve eserler telif edilmektedir.³ Bilindiği gibi, İslam dini çok kısa sürede yayılmış ve fetih hareketleri neticesinde farklı kültür yapısına sahip insanları ya hakimiyeti altına almış ya da onlara komşu olmuştur. Ama İslam’a henüz giren yeni müslümanların eski kültürlerinden ve inançlarından sıyrılıp tam anlamıyla İslam’a intibak etmeleri öyle kolay olmadı. İslam’ın yayıldığı memleketlerde mevcut bulunan çok çeşitli inançların izlerini ortadan kaldırması hemen bir anda olmadı. Aynı zamanda yeni müslüman olanlardan bir kısmının bilerek veya bilmeyerek eski inançlarını İslam’a taşımaktan geri kalmadıklarını görüyoruz. Örneğin memleketimizde kendilerine “Alevî” denilen ve tamamına yakın bir kısmı Müslüman olan halk, eski Türk dinlerinden getirdikleri ananelerinden vazgeçmeyince, bu defa bunları İslam kültürünün muhtelif unsurları ile boyamış ve kendi anlayışlarına, hayat tarzlarına ve karakter yapılarına göre yeni bir kalıp içinde yaşatmaya devam etmişlerdir.⁴ İşte tenasüh meselesinde de durumun böyle olduğuna inanıyoruz. İslam’ın kabul etmediği bu inancı eski birikimlerinden ve alışkanlıklarından kaynaklanan nedenlerle İslam’a taşımak isteyenler olmuştur. Ancak bunda muvaffak olamamışlardır. Binaenaleyh, tenasühe inananların,

¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 111-112.

² Yezidilikte ve Bektaşilikte tenasüh inancının izlerine rastlanmaktadır. Örneğin birçok Bektaşî menkıbesinde tenasüh motifleri gözlenmektedir. Aynı şeyi Bektaşî şiirleri için de söyleyebiliriz. Sözgelimi, XV. yüzyıldan itibaren bu inancın Kaygusuz Abdal’la başlayarak şiirlerde sık sık işlendiğini görmekteyiz. Sözgelimi Kaygusuz Abdal’ın şu dizeleri dikkat çekicidir:

Geh olur Âlemü’l esrar olursun

Gehi Ahmed gehi Haydar olursun

Gehi Adem gehi Şit’ü gehi Eyyüb

Gehi Musa olursun geh Şuayyüb.

Bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, s. 133-145; Tarık Mümtaz Sözen, *Tarih Boyunca Alevilik*, İstanbul 1991, s. 98.

³ Bkz.: Hilmi Ziya Ülken, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri,” *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1969, c. XVII, s. 1-29; Ali Çelik, *İslam’ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, İstanbul 1995; Ali Osman Ateş, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, İstanbul 1996.

⁴ Ethem Ruhi Fırlı, *a.g.e.*, s. 27.

çok küçük bir azınlık olarak kaldıklarını görmekteyiz. Buna ek olarak bu inancın temsilcileri Ehli Sünnet alimleri tarafından sapık fikirleri ile bidatçi olarak nitelendirilmişlerdir. Bu sebeple bu tür iddialarla ortaya çıkanlar arkalarında kitleleri sürükleyememişler, münferit kalmışlardır. Örneğin Ahmet b. Habîb (ö.231/849) bu insanlardan birisidir. Ahmed b. Habîb, en-Nazzam'ın etkisinde kalmış olan bir mutezili olup tenasühe inanan bir kişiydi. Nazzam, bir mutezili lider olmasına rağmen tenasühe inanmamaktaydı. Habîb gibi Müslüman olup da tenasühe inanan diğer bazı kimseler; Ahmed b. Eyyûb b. Bânûş (ö.?), Ahmed b. Muhammed el-Kahtî (ö.?), Abdülkerim b. Ebi'l-Avcâ (ö.160/776-7)'dır.¹ Görülen o ki İslam düşüncesinde, aşırı fırkalar ve bazı mutezile erbabı dışında tenasüh reddedilmiştir.²

Tenasüh akidesinin özellikle Karâmita, Hürremiye, Cenahiyye, Cârudiyye, Muhtâriyye ve Sem'âniyye gibi şianın bazı aşırı fırkalarında (ğulat-ı şia) kabul gördüğünü söylemeliyiz.³ Örneğin Karâmita ve Hürremiye fırkalarının kıyamet, yeniden dirilme, hesap, mizan, Cennet ve Cehennem gibi hususları reddedip hayatı yalnız bu dünyaya hasrettiklerini görmekteyiz. Bu dünyada karşılaştığımız hastalıklar, sakatlıklar, üzüntüler azaptır. İnsan ruhtan oluşur, beden ise elbisedir. Onlar gibi inananlar mümin, onlardan farklı inananlar ise kafirdir.⁴ Tenasüh inancını kabul eden diğer fırkalar da genel olarak, dünyanın ebedi olduğuna, Cennet ve Cehennem diye bir şey olmadığına, lezzetin Cennet; elemi ise Cehennem olduğuna inanmaktadırlar. Bu şekilde Cennet, Cehennem ve Ahiretle ilgili diğer nasları tevil eden aşırı fırkalar Ehli Sünnet'in kabul ettiği manada bir Ahiret inancını reddetmektedirler.⁵

Esasen söz konusu aşırı Şii fırkaların tenasüh anlayışının az çok birbirine benzediği ifade etmeliyiz. Bunun en önemli sebepleri arasında, onların benzer kültür ve inançlardan beslenmiş olmaları ve İslam dinini tam olarak benimsememiş olmaları söylenebilir. Her biri kurtuluşu yalnız kendisinde gören bu fırkalara göre, dünyaya tekrar insan olarak gelmenin temel şartı kendi inançlarını kabul etmedir. Örneğin bir Dürzi dünyaya yeniden insan suretinde gelebilmenin temel şartının Dürziliği kabul

¹ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 209-210.

² İrfan Abdulhamid, *İslam'da İ'tikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, (Ter.: Saim Yeprem), İstanbul 1994, s. 64.

³ Bkz.: Tarık Mümtaz Sözenil, *a.g.e.*, s. 64-71.

⁴ Adnan Bülent Baloglu, *a.g.e.*, s. 63.

⁵ Tarık Mümtaz Sözenil, *a.g.e.*, aynı yer.

etmek olduğunu iddia ederken, bir Nusayri de Nusayri gibi düşünmeyen, inanmayanların dünyaya tekrar geldiklerine havyan bedeninde olacağına inanır.¹

Bütün bunlardan sonra ifade etmemiz gerekir ki ilahi dinler olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te reenkarnasyon akidesi yoktur. Bu inanç, başta Doğu'da olmak üzere dünyanın değişik bölgelerinde farklı şekillerde de olsa yaşatılmaktadır. İnsanların bir kısmı tenasühe inanmaktadır. Ancak, bazıları kabul ediyor diye hiçbir inanç hak olamaz. Hakikat sadece Allah'ın kitabı Kur'an'da saklıdır. Sahip oldukları akidelerini ispatlamaya çalışanlar her zaman kendilerine halkın itibar ettiği şeylerden destek aramışlardır. Bir inancın müslümanların nezdinde kabul görmesi için, Kur'an'a uygun olması gerekir. İşte bu sebeple reenkarnasyoncular da Kur'an'da bazı ayetlerin ruh göçüne işaret ettiğini söylemektedirler. Hatta onlar, eski adı tenasüh yeni adı ise reenkarnasyon olan bu inancın bütün ilahi dinlerde mevcut olduğunu kabul etmektedirler. İlahi dinler, asılları itibariyle bu inancı kabul etmektedir, diyorlar. Onlara göre, İslamiyet, reenkarnasyona karşı değildir. Zira Kur'an'da bunu destekleyen ayetler vardır. Şimdi bu noktada, söz konusu iddialara göre reenkarnasyon ile açıklanabilecek olan ayetlere bakacağız. Ancak ayetleri açıklama ve yorumlama noktasında tefsirlerden de faydalanmaya çalışacağız.

3.3.3. Reenkarnasyonun Lehine Yorumlanan Ayetler ve Değerlendirilmesi

Kur'an'ın üstünlüğü ve yüceliği hiç şüphesiz, İslamî bir gaye ile ortaya çıkan bütün grupların tartışmasız kabul ettikleri şeydir. Bundan hareketle hemen hemen bütün itikadi, siyasi ve hatta fikhî mezhep mensupları, savundukları fikirlerini Kur'an'la temellendirmek istemişler; dolayısıyla onda birtakım dayanak noktaları bulmaya çalışmışlardır. Bu insanların görüşlerinde nasslardan destek aramalarının en önemli sebeplerinden bazıları, fikirlerini benimsetme çabaları ve içinde yaşadıkları müslüman toplumun tepkisini önlemedir.

Kur'an'ın tefsîri veya bazı ayetlerinin yorumlanmasında insanların hataya düşme sebeplerini iki grupta toplayabiliriz. Birincisi hissi (subjektif), diğeri ise metodiktir. Yani biri, insanın iç dünyasıyla ilgilidir ki bu, belirli mezheplere, ekollere veya fırkalara

¹ A.g.e., s. 66-71.

bağlılığın tezahürüdür. Diğeri ise daha çok akıl ve muhakeme ile ilgilidir ki o da Kur'an'ı anlamaya çalışırken tutulan yanlış yoldur.

İlimde sıhhatli sonuçlara ulaşmanın en temel taşlarından birisinin objektiflik olduğu tartışmasız herkes tarafından kabul edilmektedir. Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılmasının vazgeçilmez esaslarından biri de Kur'an'a önyargısız yaklaşımdır. Aksi halde subjektif yaklaşımlar kişileri önceden kabul ettikleri sonuçlara götürecektir. O zaman gerçekler herkese göre değişecektir. Kur'an'ı yorumlamada önyargılardan korunmak gerekir. bir başka ifadeyle, Kur'an'ı anlamaya çalışırken, Kur'an mezhebe, görüşe, doktrine değil, bu saydıklarımız Kur'an'a uymalıdır.¹ Esasen Kur'an'ın müteşabih diye adlandırılan bazı ayetleri, insanların tevil edebileceği niteliktedir. Bu yüzden isteyen herkes kendi yanlışlarına bu ayetleri alet etmek istemektedir. Ancak bu tür hareketlere karşı İslam düşünürleri sessiz kalmamış, delil olarak öne sürülen ayetlerin Şâri'nin amacına uygun olarak anlaşılması için çaba sarf etmişlerdir. Ayrıca İslam'ın bidat ve hurafelerden arındırılması için, sonradan uydurulan veya eskiden beri olan ve İslam'a yamanmaya çalışılan fikirlere karşı teyakkuzda olmuşlardır.

Kur'an'ı yorumlarken ayetlerin siyak-sibakına dikkat etmeme, aynı ayetin bir kısmını, başını veya sonunu görmezden gelme, Kur'an dışı konuları Kur'an'la çözmeye çalışma gibi hatalar da metodik hatalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'a bütüncül yaklaşma, Kur'an'ı tefsîr etme ve yorumlama noktasında son derece önemlidir. Kur'an'a bütüncül yaklaşmama adına yapılan hatalar da; ayetlerin tek tek ele alınması (zira ayetler birbirlerini bütünler bir yapıdadır, bir ayeti açıklarken bir çok ayetten istifade etmek gerekir. Yalnız bir ayetin üzerinden sonuca gitmeye çalışmak yanlış neticelere götürebilir), Kur'an'ın yalnız bir bölümüne odaklanmak (örneğin gramerine önem verip indiriliş sebebini göz ardı etmek gibi), Nasih-Mensuh, Esbab-ı Nüzul, Mübhemâtu'l-Kur'an, Vücûh ve Nezair, Aksamu'l-Kur'an, Garîbu'l-Kur'an vs. gibi Kur'an ilimleri olarak anılan ilimleri kullanamama. Bu gibi ilimlerden gereği gibi yararlanamama, Kur'an araştırmacılarını Kur'an'ın indiriliş gayesinden uzaklaştırarak, Kur'an'ın bir bütün olarak anlaşılmasına en ufak bir katkısı olmayacak konularla uğraştırmıştır. Bütün bu ifade ettiklerimizden anlaşılacağı üzere Kur'an'ı yorumlama

¹ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, Konya 1995, s. 147.

çok ciddi bir iştir. Her insan Kur'an'ı açıp bir ayeti göstererek kendi inandığı ideolojiye, mezhebe, akideye vs. mesnet aramamalıdır.¹

Tenasüh inancına sahip olanlar eskiden beri Kur'an'ın kendi inançlarını desteklediğini, en azından kendilerine karşı çıkmadığını iddia etmişlerdir. Ancak İslam düşünürleri özellikle İslamiyetin Ahiret akidesine uygun olmayan reenkarnasyon inancına karşı akli ve nakli deliller getirmeyi ihmal etmemişlerdir.

Reenkarnasyonun Kur'an tarafından desteklendiğini iddia edenlerin ortaya attıkları delillere bakmadan önce cevaplanması gereken bazı soruların olduğuna inanıyoruz. Acaba Kur'an'da ruhun bir bedenden başka bir bedene geçebileceğini bildiren, onun birden fazla bedeni canlandırabileceği anlamına gelen açık bir ayet var mıdır? Reenkarnasyonu çağrıştırdığı iddia edilen ayetler, yukarıda bahsettiğimiz hassasiyetlerle, yani objektif bir biçimde, Kur'an'ı bütüncül bir yaklaşımla ele alan bir tarzda değerlendirildiğinde, acaba gerçekten de reenkarnasyonu destekliyor mu? Bu soruların cevabını almadan reenkarnasyonun Kur'an tarafından desteklendiğini söylemek doğru olmaz. Şimdi bu noktada ruh göçünü savunanların öteden beri kullandıkları ayetlere, bu ayetleri nasıl anladıklarına ve müfessirlerin bu ayetleri nasıl anladıkları meselesine geçelim.

“Allah’a nasıl nankörlük edersiniz ki, ölümler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O’na döndürüleceksiniz”² ve “Onlar, ‘Rabbimiz bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. İşte günahlarımızı da itiraf ettik. Şu ateşten kurtulmanın bir çaresi yok mu’ derler”³ anlamındaki ayetler tenasühü savunanlar tarafından en çok kullanılan ayetlerdir. Ruhun tekamül için tekrar tekrar dünyaya gelmesi gerçeği bu ayetlerle de sabit olmuştur, derler. Esasen alimler “ölü” isminin cansızlara hakiki manası ile verilmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Çoğu alimler bunun mecazi olduğunu çünkü bütün cansızların ölüye benzetildiğini halbuki, hakiki anlamda ölü isminin, etten bedeni olan ve hayat taşıyan varlıklar için kullanıldığını söylerler. Râzî de bu ayette Allah'ın muradının İnsan, 76/1. ayetindeki anlama paralel olduğunu söyler. Söz konusu ayetin meali şöyledir: *“İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?”* Yani insanın üzerinden öyle uzun bir süre geçti ki henüz kendisi anılmaya değer bir varlık değildi. Topraktan süzüle süzüle, çeşitli

¹ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1993, s. 58-84.

² Bakara, 2/28.

³ Mû'min, 40/11.

aşamalardan geçerek, uzun bir zamanı aşarak nihayet nutfeye haline geldi. İşte, Allah'ın yokluk alemindeki insanı ihya etmesi ve onu canlandırması, gören, işiten, hisseden vs. duygulara sahip bir insan haline getirmesi süreci hatırlatılarak, insana "bu süreci gerçekleştirmeye kudreti olan, elbette ölümden sonra insanı Ahiret hayatı için tekrar yaratmaya da kadirdir" mesajı verilmektedir. Râzî, bu ayetin Haşre ve neşre, teşvik ve korkutmaya işaret ettiğini söylemektedir.¹

Diğer taraftan İbn Abbas, İbn Mesud, Katade ve Mücahid, bu ayette geçen ilk ölümden maksadın, kişinin babasının sulbünde ölü olduğu, henüz varlık alemine geçmediği yani yok olduğu zamandır, derler. Bu durumda yokluk ölümdür, daha sonra can verilmesiyle yaratılmış, varlık alemine gelmiş ardından dünya hayatı da sona ermiş ve tekrar Ahiret hayatı için yeniden diriltilecek vuku bulmuş olacaktır.² Allah, Kur'an'da başka bir yerde de "Ölü toprak, onlar için bir ayalettir. Biz onu dirilttik, ondan tane çıkardık da ondan yiyorlar"³ buyurarak, hayat olmayan şeye ölü ismini vermiştir.⁴

Bu ayetlerde İbn Mesud ve İbn Abbas'ın görüşünün isabetli olduğunu son dönem Kur'an yorumcularından Elmalılı da kabul etmiştir.⁵ Görüldüğü gibi söz konusu ayetlerde bahsedilen birinci ölüm kişinin henüz dünyaya gelmeden evvelki halidir. Bu noktada insan kendisinden habersizdir. Kendisine ruh ve can verilir. İnsan böylece yokluk aleminden varlık alemine geçer. Ömrünü uzun veya kısa bir sürede tamamladıktan sonra ruhu kabzedilir ve ölür. Berzah alemindeki ruhani hayatından sonra Ahiret hayatı için bedeni ile birlikte tekrar diriltilip ebedi hayata adım atar. İşte iki ölüm ve iki hayattan kastedilen budur. Ayete dikkatle bakılacak olursa Allah'ın bir süreçten bahsettiği görülmektedir. O, bu süreci başından sonuna kadar insana hatırlatarak "nasıl Allah'ı inkar ediyorsunuz!" diye ikaz ediyor. Ayette insana hatırlatılan süreç ölümden itibaren başlamaktadır. Şayet daha önce yaşamış olanın ölümünden bahsedilecek olsaydı muhakkak Allah bunu haber verirdi. Ancak her şeyin yaratıcısı Allah, bu ayette de insanın yokluk aleminden varlık alemine geçişini ve

¹ Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. II, s. 215; daha geniş bilgi için bkz. Muhammet Yılmaz, Fahreddin Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr-i Üzerine Bir İnceleme, (*Basılmamış Doktora Tezi*), D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2000.

² Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, (I-XVI), (Tah.: Mahmud Hüseyin el-Arab), Beyrut 1994, c. I, s. 213; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. I, s. 68.

³ Yâsîn, 36/33.

⁴ Zemahşerî, *Tefsîrû'l-Keşşâf*, (I-III), (Tah.: Muhammed Mersî Amir), Kahire 1977, c. I, s. 60-61.

⁵ Bkz.: Elmalılı, *a.g.e.*, c. I, s. 286-287 ve c. VI, s. 4148.

sonunda kendisine döndürüleceğini hatırlatarak insanı uyarmaktadır. Sünni, Şii, Mutezili, ve Zeydî müfessirlerin hepsi ayeti bu bağlamda yorumlamış, hiç kimse bu ayetin ruh göçünden bahsettiğini kabul etmemiştir.¹

Reenkarnasyon adına en çok kullanılan ayetlerden birisi de Bakara, 2/243'tür. Ayetin anlamı şöyledir: *"Şu, binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara "ölün!" demişti de sonra kendilerini diriltmişti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler."* Müfessirlere göre bu ayet kendilerine kitap gönderilen İsrailoğullarının başından geçmiş bir hadisedir. Buna göre Vâsıt yakınlarında Dâverdan Köyü'nde veba hastalığı ortaya çıkar. Binlerce kişi bu hastalıktan korkup kaçmıştır. Bunun üzerine Allah onları öldürür sonra da, Allah'ın hükmünden ve kazasından kaçmanın mümkün olmadığını idrak etmeleri ve bu hadiseden ibret almaları için yeniden diriltir.² Ayrıca, Ferid Vecdî'ye göre ayetin şöyle bir anlamı da olması ihtimaldir: Onlar öyle bir korkuya kapıldılar ki, ölmek için çalışmayı da bıraktılar, kasabalarını verimsizleştirdiler. Böylece gerilediler öyle ki ölmüş gibi uyusuk insanlar haline geldiler. Daha sonra da Allah onlara çalışma şevki verdi. Böylece sosyal bir canlılığa yeniden kavuştular. Ölümünden kaçmanın aslında ölümün ta kendisi olduğunu gösterdi, yok olmaktan kurtulmak için silkinip çalışmayı ve savaşmayı emretti.³

Reenkarnasyonu desteklediği öne sürülen diğer bir ayet de şöyledir: *"Hepinizin dönüşü O'nadır. Bu Allah'ın gerçek olarak verdiği sözdür. O, yaratmağa başlar, sonra inanıp iyi işler yapanlara adaletle karşılık vermek için yeniden yaratır. İnkâr edenlere gelince, küfürlerinden dolayı onlara kaynar sudan bir içki ve acı bir azap vardır."*⁴ Bu ayet, yoktan yaratan Allah'ın ikinci bir yaratmayla Ahirette insanları tekrar diriltileceğini ve iyi amel sahiplerinin mükafatını, kafirlerin ise cezasını vereceğini bildirmektedir. Ayrıca söz konusu ayet, ba'sın, yani ölümünden sonra Ahiret hayatı için

¹ Mustafa Çetin, "Kur'an Işığında Reenkarnasyon", *Diyanet İlmî Dergi*, 1995, c. XXXI, sayı: 4, s. 121-128.

² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. I, s. 300.

³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, c. I, s. 431-432.

⁴ Yunus, 10/4.

yeniden dirilmenin hak olduğunun delilidir. Ayeti reenkarnasyon için delil olarak almak son derece yanlıştır.¹

Bir başka ayet ise, “*siz mutlaka tabakadan tabakaya geçeceksiniz*”² müfessirlere göre tabakadan tabakaya geçiş, çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Özetle, ölümden hayata geçiştir, dünya hayatından Ahiret hayatına geçiş, insanların fert fert veya toplumsal olarak ilmi ve teknik yönden terakki etmeleri, asırdan asıra yıllar boyu müminlerin Hakka yükselmesi gibi yorumlar yapılmıştır. Bunu yanında Süleyman Ateş ayete farklı bir yorum getirerek “*yıldızlara ait olan ışık ve karanlık olaylarına, özellikle Ay’a yemin edildikten sonra “siz mutlaka tabakadan tabakaya bineceksiniz denmesi, son uzay çalışmalarına işaret olmalıdır. Bu ayet insanın nesilden nesle geçerek tekamül etmesine işaret olduğu gibi, uzay gemileri aracılığıyla Ay’a, göğün derinliklerine gitme çabalarına da işaret olabilir.*”³

Konumuzla ilgili bir başka ayet de şudur: “*(Birden omu -azabı- karşılarında görünce) “Acaba bize süre verilir mi?” derler. Hala bizim azabımızı mı acele istiyorlar? Baksana, biz onları yıllarca yaşatsak, sonra tehdit edildikleri azap kendilerine gelse, o yaşatıldıkları şeyler, kendilerine ne yarar sağlardı?”*”⁴ Bu ayet de açıkça ölümden sonra insanların tekrar dönüşü olmayan zaman dilimi içindir. Kendilerine tanınmış olan dünya hayatını iyi değerlendiremeyen ve bu yüzden Ahirette azap ile karşılaşanların gösterecekleri tepki bu ayette tasvir edilmiş, bildirilmiştir.⁵

Bir başka delil olarak ele alına ayet de Fatır, 35/37’dir. Ayetin meali şöyledir: “*Onlar orada “Rabbimiz bizi çıkar, (önce) yaptığımızdan başkasını yapalım” diye feryat ederler. “Sizi, öğüt alacak olanın, öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı? size uyarıcı da geldi. Öyleyse tadın artık. Zalimlerin yardımcısı yoktur.”* Söz konusu ayetler adalet ve fırsat eşitliği açısından insanın birkaç kez dünyaya gelmesi gerektiği, bir ömrün iyi şeyleri yapmaya kafi gelmeyeceği anlamında yorumlanmıştır. Ama müfessirlerin bu ayetten ruhun birden çok bedeni canlandıracağı yorumunu yapmadıklarını görmekteyiz. Hatta İbn Kesir, ayeti yorumlarken der ki: kıyamet günü

¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 3; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, c. I, s. 250; Muhammed Ali b. Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, c. II, s. 433; Elmalî’lı, *a.g.e.*, c. IV, s. 2672.

² İnşikâk, 84/19.

³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, c. XI, s. 321.

⁴ Suarâ, 26/203-207.

⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XIII, s. 140-141.

karşlarına azap getirilecek olanlar, Cehennem ateşini tadanlar Allah'a kendilerini tekrar dünyaya döndürmesi için yalvaracaklar. Ancak Allah onların yeniden dünyaya gelmeleri halinde aynı hatalara düşeceklerini bildiği için onların isteklerini yerine getirmez.¹

Tenasüh akidesine inananların Kur'an'dan getirmek istedikleri bir delil de şu ayettir: *"Aranızda ölümü takdir eden biziz ve bizim önümüze geçilmiş değildir. Ki sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi, bilmediğiniz bir biçimde yeniden yaratalım."*² Elmalılı bu ayetin siyak ve sibakına baktığımız zaman Ahiret için yeniden dirilişten bahsedildiği anlaşılmaktadır, diyor.³ İbn Kesir de Rum, 30/27 ve Yasin, 36/77-79 ayetlerini delil getirerek ayette geçen "yeniden yaratalım" ibaresinin ceza ve mükafat yeri olan Ahiret için vuku bulacağı yorumunda bulunur. Ayetin bir diğer anlamı ise "neslinizi devam ettirelim, sizin sulbünüzden size benzeye ama sizden farklı kişiler yaratalım" olarak anlaşılmıştır. Zemahşerî'nin yorumuna göre ise, bu ayette Allah, "biz sizin ömrünüzü ve rızkınızı takdir ettik. Kimine kısa kimine uzun ömür verdik. Biz sizi şu anki yerinizden başka bir yerde başka bir surette tekrar yaratmaya kadiriz. O halde nasıl olur da Ahiret için sizi tekrar yaratmak bizim için imkansız olsun?" diyerek insanları ikaz etmektedir. Kısacası bu ayet açıkça Ahiret hayatı adına insanı uyarmaktadır.⁴ Burada ifade etmeliyiz ki, hiçbir müfessir bu ayette tenasühten bahsedildiği yorumunu yapmamıştır. Zira ayetin siyak ve sibakı yani öncesi ve sonrası da gösteriyor ki burada Allah'ın amacı Ahiret hayatı için insanları uyarma ve ilk yaratmayla bu uyarmayı kuvvetlendirmedir.⁵

Reenkarnasyonun Kur'an'da desteklendiğini iddia edenlerin öne sürdüğü diğer ayetler ve değerlendirmeler de şöyledir:

*"Bir zamanlar, "Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız," demiştiniz de bakıp durur olduğumuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra sizi ölümümüzün ardından dirilttik ki şükredesiniz."*⁶

¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 73; ayrıca Bkz.: Kurtubî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 352; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, (I-XV), Beyrut 1995, c. XII, s. 141.

² Vâkıa, 56/60-61.

³ Elmalılı, *a.g.e.*, c. VII, s. 4716.

⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 76-77.

⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 296; ayrıca Bkz.: Suyûtî, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm*, s. 716.

⁶ Bakara, 2/55-56.

Elmalılı bu ayetle ilgili şöyle der: “Ve hani hatırlarsınız ya, siz ‘Ya Musa, biz Allah’ı âşikare, açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayacağız’ demiştiniz de bunun üzerine sizi yıldırım çarpmış, tabir-i âharla, dehşetli bir darbeye tutulmuş, yıkılmıştınız ve kımıldanmaya dermanınız kalmamış sade bakıp duruyordunuz. Demek ki ölmemişlerdi, fakat ölüm haline gelmişlerdi. Bir çokları bunu, bakıp dururken yıldırım çarpmıştı, ölmüş idiniz, manasına anlamışlardır. Halbuki “ve entum tenzurûn (bakıp duruyordunuz)” atfı veya hali bilhassa böyle bir zehaba meydan vermemek içindir... Muhakkikinin dirayeten tahkikleri böyle olduğu gibi, Vehb Hazretlerinden rivayeten dahi bunlar ölmemişler, belki o korkunç hali gördükleri zaman kendilerini öyle bir titreme, bir zangırtı almış ki, hemen mafsalları kopuyor, belleri kırılıyormuş gibi, mahvolmak raddesine gelmişler o zaman Hz. Musa ağlamış, Rabbine dua etmiş, Cenabı Allah da bir açıklık ihsan eylemiş, ondan sonra akılları başlarına gelmiştir.”¹

Bu ayet zahiri anlamı ile değerlendirilecek olsa bile reenkarnasyona işaret etmez. Çünkü ayet, bu bağlamda, bir mucizeyi gösterir. Kuşkusuz insan toplumlarının değişik dönem ve şartlardaki anlama yetenek ve düzeyleri birbirinden farklıdır. Söz konusu ayet, köle olan bir topluma indi. Bu toplumun bağımsız yaşama deneyimi yoktu. Emirle yaşamaya alışmışlardı. Elbette ki böyle bir toplumu olgunlaştırıp, kendi başına yaşayabilme düzeyine getirme kolay olmaz. Allah, bu insanların anlayışına uygun olarak mucizeler ihsan etmişti. Tıpkı Kızıldeniz’in yarıldığı, gökten kudret helvası ve bildircin indirilmesi gibi. Şimdi bu ayet de bir mucizeye işaret etmektedir. Bu insanların Allah’a ve Ahiret gününe, Ahiret günü için yeniden dirilmeye inanmalarını kolaylaştırmak için böyle mucizeler vuku bulmuştur. Şimdi bu tür mucizeleri genele yaymak ve bunlardan kanunlar çıkarmak insanları yanıltır. Kur’an’da bu ayetin dışında, hayatta iken öldürülmüş ve bu dünyada tekrar diriltilmiş olan beş olaydan bahsedilmektedir. Reenkarnasyona inananlar bu ayetleri de delil olarak almaktadırlar. Halbuki bu ayetler Ahirete inanmayanları imana davet etmek için, onların algılama düzeyine uygun bir tarzda gerçekleşen mucizelerden bahsetmektedirler.² Bu ayetler tek tek incelendiğinde kesinlikle tenasüh veya reenkarnasyona dair bir yorum bulmak mümkün olmayacaktır. Bunlardan genel geçer kural çıkarmak son derece yanlış olur.³

¹ Elmalı’lı, *a.g.e.*, c. I, s. 356-357.

² Celal Kırca, “İslam Dinine Göre Reenkarnasyon,” *E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı:3, Kayseri, s. 227-229.

³ Bkz.: Ali ihsan Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, s. 191.

“Bilin ki, O, ilk olarak yaratan, geri getirendir.”¹

Bu ayetten ve yukarıdaki Bakara, 2/55-56. ayetlerinden, hiç kimse ölen bir kimsenin yeniden bu dünya için yaratıldığı yorumunu yapmamıştır. Ayetlerin siyak ve sibakı, Kur'an'ın bütünlüğü ve İbn Zeyd, Dahhak ve İbn Abbas gibi ilk dönem müfessirlerin ifadelerinden de ancak bu sonuç çıkar. Yani Allah'ın insanları Ahiret için tekrar yaratacağı gerçeği.²

“Ey insan, seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldatıp isyana sürükledi? O ki seni yarattı, seni düzenledi, sana ölçülü bir biçim verdi. Seni(n organlarını) dilediği şekilde birbirine ekledi”³

Bu ayet reenkarnasyon inancını taşıyanlarca kendi akideleri doğrultusunda yorumlanmaktadır. “Birbirine ekledi” ibaresinden birkaç hayatı insana verdi, anlamını çıkartıyorlar. Halbuki ayeti sûre bütünlüğünü dikkate alarak düşünecek olursak Allah, insanı yaratıp ona verdiği şekil ve düzenden bahsetmektedir. Böyle düzgün bir biçimde, en güzel bir görünüşte ve tam istikamet içerisinde yaratılmış olan insana “niçin rabbine isyan ediyorsun?” şeklinde ikazda bulunmaktadır. Binaenaleyh, ayetin tenasühle yorumlanması doğru değildir.⁴

İslam kelamcılarında İbn Hazm, bu ayette anlatılmak istenen, insanın uzunluk, kısalık, güzellik, çirkinlik, siyahlık, beyazlık vb. şekillerde yaratılmasıdır, der. Ardından bu ayetten hiçbir müslümanın tenasüh ile ilgili bir anlam çıkarmadığını vurgulayarak, tenasühçülerin bu ayeti kendilerine delil olarak göstermesini eleştirir.⁵

“Biz onları yarattık, yapılarını sıkıca bağladık (yaratılışlarını sapasağlam yaptık). Dilediğimiz zaman onları benzerleriyle değiştiririz”⁶

Bu ayet, insanın sağlam bir şekilde yaratılmış olduğunu, vücut azalarının, eklemlerinin ve mafsallarının birbirine tam olarak bağlandığını vurguladıktan sonra,¹ şu uyarıda bulunmaktadır: Bütün bu nimetlerle mükafatlandırdığımız insanlar, kavimler

¹ Bûrûc, 85/13.

² İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. IV, s. 474; Bağavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, c. IV, s. 471; Elmalî'lı, *a.g.e.*, c. VIII, s. 5694.

³ İnfitâr, 82/6-8.

⁴ Bkz.: Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 215; İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 482.

⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. I, s. 165.

⁶ İnsan, 76/28.

hala iman etmiyorlarsa biz onların yerine iman eden ve iyi amel işleyen başka kavimler yaratmaya da kadiriz. Esasen Cenabı Allah bu anlamda başka ayetlerde de insanları uyarmaktadır. Örneğin, Nisa, 4/133, En'âm, 6/133, İbrahim, 14/19 ayetleri göstermektedir ki Allah, niçin yaratılmış olduğunu unutan ve bu dünyayı ebediymiş gibi zannedip, kendilerini bu dünyanın sahipleri zanneden insanları her zaman uyarmış ve "sizden başkalarını da sizin yerinize yaratmaya kadiriz" anlamında ikazlar yapmıştır.²

*"Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) sizin gibi bir ümmet olmasınlar. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır. Sonra (onlar) Rableri(nin huzurunda) toplanacaklar."*³

Bu ayet, kainatta mevcut olan veya olmayan her şeyin Allah tarafından takdir edildiğine işaret etmektedir. Sadece konuşabilen, akıl sahibi olan insanlar değil, karada, havada ve başka yerlerde olan hayvanların da, kısacası bütün canlıların rızkı, eceli ve ameli Allah katında levh-i mahfuzda kayıtlıdır. Zaten ayetin devamında konu apaçık anlaşılmaktadır. "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır" ifadesi bu yorumu doğrulamaktadır. Yeryüzünde yaşayan tüm varlıkların bilgisinin Allah'a ait olduğu, onların rızkının, ecelinin ve amelinin Allah'ın kudretinde olduğu Hûd, 11/6, Ankebût, 29/60'da da belirtilmiştir. Ayrıca Allah Teala Kur'an'ın bazı yerlerinde hayvanları da bir yönüyle insanlara benzetmekle kudretini hatırlatıyor.⁴ Çeşitli renklerde insanlar, bitkiler olduğu gibi türlü türlü renklerde hayvanlar da vardır. İşte bunlar Allah'ın kudretinin delilleridir.⁵ Ayrıca bu ayette, hayvanlar arasındaki yardımlaşma ve müşterek yaşama ilkeleri, kendi aralarında var olan anne-yavru şefkati vs. gibi özellikler insanlara benzetilmektedir.⁶

*"İlk yaratmadan aciz mi kaldık ki (yeniden yaratmayalım?) Doğrusu onlar yeni bir yaratmadan kuşku içindedirler"*⁷

Reenkarnasyona inananlar bu ayetin tekrar doğuşa delil olduğunu iddia etseler de ayetin siyak sibakı, sürenin bütünlüğü ve Kur'an'ın bütünlüğü göz önüne alınarak

¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, c. V, s. 431.

² İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 459.

³ En'âm, 6/38.

⁴ Bkz.: Hac, 22/18, Fâtır, 35/28.

⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 132; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. II, s. 25.

⁶ M. Abdullah Draz, *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*, (Ter.: Nureddin Demir), İstanbul 1993, s. 40.

⁷ Kaf, 50/15.

incelendiğinde durumun iddia ettikleri gibi olmadığı ortaya çıkar. Zira bu ayet, iki manaya işaret etmektedir. Birincisi, Ahiret hayatına inanmayanları ikaz etme. Allah Teala bu anlamda, “Yoktan yaratan, ikinci kez yaratamaz mı?” diye sormaktadır. Elbette. Zira aynı sürenin diğer ayetlerine baktığımızda Allah, kudretinin tecellilerini saymakta, ardından kendisini inkar eden kavimlerden bazılarını haber vermekte ve en sonunda hem o kavimleri hem de Kur’an’ın muhatabı olan tüm insanlara “bütün her şeyi yoktan yaratan Allah, Ahiret için ikinci kez yaratamaz mı?” uyarısını yapmaktadır. Kısacası ayetin işaret ettiği ilk anlamı tenasühle yorumlamak mümkün değildir. Bilakis ayet, apaçık haşri işaret etmektedir.¹

Bu ayetin bir diğer anlamı ise insanın ve diğer canlıların bedenlerindeki bir gerçeğe işaret etmektedir. Canlıların hücrelerinin sürekli ölmesi ve yerine başkalarının gelmesi suretiyle adeta insanı baştan başa yenilemektedir. Fransız filozof Descartes de halk-ı cedid (yeniden yaratma) nazariyesini kabul etmiştir. İnsan vücudu arazların sürekli değişmesi, sürekli bir halk-ı cedide maruz kalmaktadır. Öyle ki kişi belli bir zaman sonra bambaşka bir bedene sahip olmaktadır. Esasen alemde her şey halk-ı cedid ile, değişim ile cereyan etmekte ve Ahirete doğru gitmektedir. Görüldüğü gibi ayetin ikinci anlamında da tenasühe bir işaret yoktur. Bu ayetin sûre içindekini konumuna, öncesine ve sonrasına bakıldığında da bu anlaşılmaktadır.²

Nahl, 16/70 de reenkarnasyona inananlar tarafından kendi görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Ayet mealen şöyledir: “Allah sizi yarattı, sonra öldürür; içinizden kimi de ömrün en reziline itilir ki, biraz bilgiden sonra hiçbir şey bilmez olsun.” Bu ayetin müfessirler tarafından genel yorumuna baktığımızda şu sonuç çıkar: Allah, insanı hiçbir şey değilken yarattı. Sonra eceli gelince ruhunu teslim aldı ve öldürdü. Ancak bazılarının ömrünü uzatacak. İhtiyarlık devresi olan bu yıllar, insanın çocukluğuna denktir. Bu devrede insanın gücü azalır, hafızası zayıflar, kabiliyetleri körelir. Kısacası, ihtiyarlık, kişinin bebekliğinde olduğu gibi kendine yetemeyen başkasına muhtaç olduğu bir dönemdir ki bu yaşlara gelenlerin büyük çoğunluğu bakıma muhtaç haldedir. İşte bu anlamda Allah insanın bu yıllarını “erzel-i umr” diye adlandırmaktadır.³

Burada, Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk’ün yorumuna dikkat çekmeden geçemeyeceğiz. O, reenkarnasyon hakkında İslam düşünürlerinin üç kısma ayrıldığını

¹ İbn Kesir, *Tefsîrû'l Kur'ani'l-Azîm*, c. IV, s. 224.

² Elmalılı, *a.g.e.*, c. VI, s. 4502-4503.

³ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. II, s. 133.

söylemektedir. Birincisi, reenkarnasyonu İslam'ın haşir akidesine aykırı bulup tamamen reddedenler. İkincisi İhvan-ı Safâ gibi reenkarnasyonu kabul edenler. Üçüncüsü ise haşir inancına zarar vermiyorsa reenkarnasyonun kabulünde herhangi bir mahzur görmeyenler. Başka bir deyişle reenkarnasyon, İslam'la bağdaşı diyenler. Y. Nuri Öztürk, kendisinin üçüncü grupta olduğunu söylemekte ve tabuları yıkma cesareti gösterenlerin bu akideyi kabul edebileceğini söyler.¹

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk, Kur'an'da yirmi kadar ayetin reenkarnasyona delalet ettiğini ifade etmektedir. Ona göre reenkarnasyon, herkesi kapsamayan, tekamülünü tamamlamamış olanlar için geçerli olan bir akidedir. Bu inanç, İslam'ın mahşer inancına ters düşmez. Zaten böyle bir durum olursa kaldırır atarız, diyor. Bu çerçevede Nahl, 16/70'i yorumlarken şu ifadeleri kullanıyor: *"Geleneksel müfessir ve mealciler bu ve Hac sûresi 5. ayetteki "erzeli'l umr (ömrün en basit ve düşük noktası deyimin)" deyimini ihtiyarlık ve bunaklık şeklinde manalandırarak ayetin bütün esprisini yok etmişlerdir. Bir kere, "erzel" ömre atılmaktan veya itilmekten değil, geri götürülmekten bahsediliyor. "yureddu" fiili itilmek, atılmak gibi pejoratif bir mana ifade etmez. Bir geri çevirme ve başa döndürme ifade eder. Buna göre "erzeli'l umr" ömrün başlangıç yani tekamül sürecinin en düşük noktası demek olur. İkincisi, insanın ileri yaşlara kadar yaşatılması, elinin ayağının tutmaz, hafızasının gereğince işlemez hale gelmesi insan için, bir rezillik ve düşüklük neden olsun? İnsan, ömrünün o noktasında fitrat kanunları açısından en saygın ve olgun dönemindedir. Allah, kulunu kendisine en yakın olduğu böyle bir döneminde böyle kötü bir sıfatla anmaz. En iyisini Allah bilir; ama, bize göre, bu ayette, mucize bir üslupla yeniden bedenlenme, yani reenkarnasyon gündeme getirilmektedir. Allah insanları yaratır ve öldürür. Ölenlerden bazıları (hepsi için kural değil) yeniden ömrünün başlangıç noktasına çevrilir ve ilk hayatında edindiği bilgileri hatırlamayacak bir biçimde yeniden bedenlenir."*² Y. Nuri Öztürk ayrıca şunları söylemektedir: *"Süleyman Ateş'le bizim de katıldığımız bir grup ise şu görüşün Kur'an'a uygunluğu kanısındadır: Reenkarnasyonun kabul, eğer mahşer inancını başka gerekçelerle reddetmiyorsanız, Ahiret inancıyla çelişmez. Ahiretteki dirilme (ba's), hesap günü için bir dirilmedir. Kur'an, mahşerle dünya arası bir devreden söz ediyor; bu devre Berzaktır. (Bkz. Mû'minûn, 23/100). Reenkarnasyon, şöyle veya böyle, bu süreçte söz konusu olur. Ruh, bir yerine birkaç kez bedenlenmekle Berzahın dışına*

¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Çıplak Uyarıcı*, İstanbul 1999, s. 199-201.

² Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'daki İslam*, İstanbul 2001, s. 307.

*çıkamaz. Mahşer ve hesap, bütün ihtişamıyla bakidir. Ve herkes haşır olacaktır. Dünyaya ister bir kez gelin, ister beş kez, sonunda bedenlenip hesaba çekileceksiniz. Beden birkaç kez değişebilir ama, ruh ve şuur birdir ve son hesap ruhun mahşerdeki son bedenlenmesi üzerine olacaktır... (Kur'an'da reenkarnasyona delalet eden ayetlerin geleneksel yorumun dışına çıkılarak yorumlanması halinde şu sonuca varılacağını söyleyen Öztürk sözlerine şöyle devam eder). "Herkes tekrar tekrar bedenlenmez. Ruh, tekamülüne genellikle dünya ötesi alemlerde devam eder. Ancak bazı ruhlar, dünya boyutuna tekrar indirilir ve tekrar bedenlenirler. Bu bedenlenme, Allah'ın lanetini gerektiren büyük kötülüklere bulaşmış olanlar için domuz, maymun veya zalimlerin uşağı haline getirilme şeklinde olabilir."*¹

Prof. Dr. Öztürk, Şura, 42/30'u değerlendirirken bu ayette de reenkarnasyona işaret edildiğini iddia etmektedir. Öztürk, Hint dinlerinde mevcut olan tenasüh ile kendisinin savunduğu reenkarnasyon arasında fark olduğunu, reenkarnasyonun kabul edilmesinin İslam'a aykırı olmadığını söylemektedir. O, reenkarnasyonun evrensel olduğunu söylüyor ama bu konuda mevcut eserlere baktığımızda, söz konusu eserlerin reenkarnasyon öğretisinin herkesi kapsadığı ve kimsenin bu gerçeğin dışına çıkamayacağını söylediklerini görmekteyiz.² Ayrıca, Y. Nuri Öztürk, Prof. Dr. Süleyman Ateş'in de kendisi gibi düşündüğünü söylemektedir. Ama Ateş'in Tefsîrine baktığımızda, Şûrâ, 42/30'un yorumunu yaparken, bu ve benzeri ayetlerin, tenasühün lehinde yorumlandığını söyledikten sonra, tenasühün tanımını ve kısa bir tarihçesini verdiğini, ardından bu inancın İslam düşünürlerince batıl olduğunu ifade ettiğini görürüz. Ancak dikkat çekici olan şey, Ateş'in Şura, 42/30'u müfessirlerin klasik yorumuyla açıklaması, bu ayeti reenkarnasyona delil görmemesi ve "tenasühün İslam düşünürlerince batıl olduğunu" söylemesine rağmen, buna karşı bir itiraz öne sürmemesidir.³

Tenasüh inancını savunanların kendi düşünceleri doğrultusunda değerlendirdikleri ayetler bunlarla sınırlı değildir. Yukarda zikrettiklerimizin dışında şu ayetleri de reenkarnasyonu ispat için kullanmaktadırlar:

¹ Y. Nuri Öztürk, *Çıplak Uyarıcı*, s. 200.

² Bkz.: Ergün Arıkdal, *Metapsişik Terimler Sözlüğü*, s. 110; A.T. Mann, *Reenkarnasyon*, s. 46.

³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, c. VIII, s. 199-203.

“Onun için ‘(ineğin) bir parçasıyla o (öldürülene) vurun’ demiştik. İşte Allah böylece ölüleri diriltir, size ayetlerini gösterir ki düşünesiniz.”¹

“Onu İsrailoğullarına (şöyle diyen) bir elçi yapacak: ‘ben size Rabbinizden bir mucize getirdim: Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerim, Allah’ın izniyle hemen kuş oluverir; körü ve alacalıyı iyileştiririm; Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim; evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz, bunda sizin için bir ibret vardır.”²

“O ayetlerimizi inkar edenleri yakında bir ateşe sokacağız. Derileri piştikçe azabı tatsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz...”³

“De ki: İster taş olun, ister demir, ister gönlünüzde büyüyen (aklınıza tuhaf gelen) herhangi bir yaratık, (ne olursanız olun, Allah sizi mutlaka diriltecektir). ‘Bizi kim tekrar (hayata) döndürebilir?’ diyecekler. ‘Sizi ilk defa yaratan’ de. Sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar ve: ‘Ne zaman o?’ diyecekler. ‘Pek yakın olabilir’ de.”⁴

“Onu hangi şeyden yarattı? Nutfe (sperm)den. Onu yarattı, ona biçim verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı (ana karnından çıkmanın, dünyada yaşamının, doğrumun ve eğrinin yolunu gösterdi). Sonra onu öldürdü, kabre koydurdu. Sonra dilediği zaman onu diriltilip kaldırdı.”⁵

Bu ayetlerin dışında Kehf, 18/9-26’da anlatılan Ashâb-ı Kehf kıssası da reenkarnasyona delil olarak kullanılmaktadır.

Reenkarnasyon inancının Kur’an’da mevcudiyetini iddia edenlerin öne sürdükleri ayetler bunlardır. Görüldüğü gibi bu ayetlerin hiçbirisinde tenasüh ile ilgili açık bir ifade yer almamaktadır. Dahası bu ayetler, Ahireti ispat eden ayetlerdir. Ama bunun göz ardı edilerek, ölümü ve ölüm sonrası dirilmeyi ifade eden ayetlerin reenkarnasyon adına kullanılması hiç de kabul edilir bir durum değildir. Kur’an’da reenkarnasyon olmadığının farkında olanlar, haşır akidesi ile tenasühün çelişmediğini iddia etme yoluna gitmişlerdir. Yani bir insan hem reenkarnasyona hem de Ahirete inanabilir.

¹ Bakara, 2/73.

² Âl-i İmrân, 3/49.

³ Nisâ, 4/56.

⁴ İsrâ, 17/50-51.

⁵ Abese, 80/18-22; Reenkarnasyon taraftarlarının kendi görüşlerini desteklediğini iddia ettikleri ayetler hakkında geniş bilgi Bkz.: Sadi Çaycı, *Ruhçuluğa Göre Kur’an Öğretisi*, İstanbul 1986, s. 86-87.

Böyle bir inanç İslam'a aykırı değildir, demişlerdir. Onlara göre, Ahiretteki dirilme, son hesap günü için dirilmedir. Berzah alemi ise reenkarnasyon sürecidir. Dolayısıyla mahşerden ve hesaptan kaçmak imkansızdır. Zira ruhu asıl kabul eden ve beden değişse bile ruhun ve şuurun değişmediğini kabul eden reenkarnasyon inancına göre ruh en son bedende hesaba çekilecektir.¹

Reenkarnasyonun Kur'an'da varlığını kabul etmek ancak, Kur'an'ın bütünlüğünü bir kenara bırakarak, ayetleri tek tek ele alıp yanlış tevillerle yorumlayarak Kur'an'ın inanç sisteminin dışına çıkmakla olur. Eğer Ahiret, Kıyamet, Ba's ve Meâd, Cennet ve Cehennem gibi İslam'ın temellerinden olan unsurlar reddedilecek veya bu unsurların içi boşaltılacak olursa İslam'la reenkarnasyon uzlaşabilir. Bu ise imkansızdır.

Ayrıca adı ister reenkarnasyon ister tenasüh ne olursa olsun, ruhun beden değiştirmek suretiyle dünyaya tekrar tekrar geldiğini savunan ve evrensel bir yasa olduğu iddia edilen tekrar doğuş inancının Kur'an'da ve Hz.Peygamberin sünnetinde mutlaka yer alması gerekirdi. Her konuda insanları aydınlatan İslam Peygamberi neden tenasüh hakkında bir şeyler söylememiştir? Reenkarnasyonun Kur'an ayetlerinde varlığını savunan ve dolayısıyla bu inancın İslamî olduğunu söyleyenlerin bu soruya cevap vermesi gerekmektedir.

Kur'an'da reenkarnasyonun varlığı konusunda son noktayı Mustafa Varlı'nın şu sözleri ile koyuyoruz: *"Tenâsüh (reenkarnasyon- ruh göçü) akidesini Kur'an-ı Kerimde aramak; vakti boşa harcamaktır. Çünkü Kur'an'da bu tür batıl akidelere yer yoktur. Yazarın (Yaşar Nuri Öztürk) yakışıksız ifadelerle andığı İslam bilginleri, hiçbir zaman karşılıklarına çıkan konuları zorlama tevillerle yorumlamamışlar, aksine bütün konulara, Kur'an ve sünnet ışığında yaklaşmışlardır. Tenâsüh veya reenkarnasyon akidesinde de aynı yolla ve samimiyetle yaklaşmışlar, fakat hem Kur'an'da hem de Sünnette buna geçit verecek bir ifade bulamadıkları için onu reddetmişlerdir. Bunun için Şia mezhebinin İmamiye kolu tarafından gündeme getirilen ve bir nevi tenasühü (reenkarnasyonu) ifade eden "Ric'at (geri dönüş)" inancı, Ehli Sünnet bilginlerince kabul görmemiştir."*²

¹ Adnan Bülent Baloğlu, "Reenkarnasyoncunun İnanç Dünyası ve bir Değerlendirme," *Türkiye Günlüğü*, 1996, sayı:42, s. 76-94.

² Mustafa Varlı, *Hangi İslam*, Ankara 1999, s. 146-147.

3.4. Psikik Olaylar

3.4.1. Hipnoz ve Reenkarnasyon

Bilinç altına ulaşma noktasında kullanılan yöntemlerden birisi olan hipnoz, bir kişide veya grupta, telkinler veya suni hareketler yoluyla meydana getirilen bir ruh halidir. M.Ö. 5000 yılına, Eski Mısır'a kadar uzanan bir tarihi olduğu söylenir. Tarih boyunca mistik dini törenlerde, hastalıkların iyileştirilmesinde kullanılmıştır. Ancak bir tedavi amacıyla bilimsel alana ilk kez 1748'li yıllarda F. Anton Mesmer dahil edilmiştir. Ülkemizde ise ilk kez 1950'li yıllarda Watson'un yaptığı seanslar ilgiyi çekmiştir. 1960 yıllarında Dr. Recep Doksat, "Hipnotizma" adlı tezi ile hipnozu Türk bilim dünyasına sokmuştur.¹

Hipnoz reenkarnasyon için neden önemlidir? Reenkarnasyon savunucuları, insanın şu an dünyada ilk kez bulunmuş olmadığını iddia etmektedir. O halde insanın da geçmiş hayatlarını merak etmesi son derece doğaldır. Geçmiş hayatların ise dört teknikle öğrenilebildiği varsayılmaktadır ki bunlar: Hipnoz, rüya incelemesi, bellek açıcı ilaçlar ve soruşturma yöntemidir.²

Hipnoz, bir nevi uyku halidir. Uzman bir kimse tarafından yapılan bir hipnozun ardından insan bir el çırpmasıyla uyanabileceği gibi "uyuyorsun" demekle normal uykuya da geçebilir. Hipnoz, telkin yoluyla oluşturulur ve bu yolla hipnotize edilmiş insanın, hayatının ilk yıllarına hatta önceki hayatlarına götürülmesi, o yıllarla ilgili hadiseleri, şimdi yaşıyormuş gibi hatırlaması sağlanır. Hipnozda, kişiyi etrafıyla ilişkisi kesilmediği gibi, operatörün idaresiyle çevresindekilerden istediğine tepki verebilir. Kime tepki verip vermeyeceğini hipnozu yapan kimse başka bir deyişle operatör empoze eder. Hipnozda kişinin bir yumuşama haline girmesi, üzerindeki şuur baskısının kalkmasına bağlanır. Hipnozun gerçekleştirilebilmesi için, monoton bir ses, ışık ve görüntünün yanı sıra uyarılanların ritmik tekrarı gerekir. Operatör böylelikle hipnotize ettiği kimseyi istediği şekilde yönlendirir, istediği bilgileri vermesini temin eder. Mesela operatör, "karşında annen var, onunla konuşuyorsun" derse, uyutulan kimse o anda annesini hayal eder.³

¹ Adil Maviş, *Telkin ve Hipnozla Öğrenme Teknikleri*, İstanbul 2002, s. 30.

² Can Polat, *Yeniden Doğuş*, İstanbul 1992, s. 42.

³ Giovanni Scognamillo-Arif Arslan, *Reenkarnasyon*, s. 164.

Reenkarnasyon savunucuları, bir insanın hipnozla geçmiş hayatlarını hatırlayabilecek duruma gelebileceğini iddia etmektedirler. İnsanın, içinde bulunduğu durumdan kurtulup, monoton bir ortamda kendisine yapılan telkinler doğrultusunda geçmiş hayatlarında ne olup ne bittiğini hipnozla anlamak mümkündür. Bu yöntem, reenkarnasyonun varlığını ispatlamanın bir yoludur.¹

Eski Türkçe’de “nevm-i sinâ’î” olarak adlandırılan hipnoz, çeşitli şekillerde etki ederek, telkin vasıtasıyla yapılan bir suni uykudur. Her ne kadar dış hekimliği, doğum, cinsel problemlerin tedavisi gibi alanlarda kullanılabileceği kabul edilse de reenkarnasyonun ispatı için kullanılabileceğini kabul etmiyoruz. Hipnoz, insanın, bu işi yapan operatörün telkini ve yönlendirmesi ile, daha önce bilinç altına sokulmuş şeyleri savunmasızca sayıkladığı bir yarı uyku halidir. O halde, hipnotizmayı yapanın telkinleri çok önemlidir. Önemli olan bir nokta da, insanın hipnozdan önce tamamen reddettiği bir fikri hipnoz anında da kabul etmediğidir. Öyleyse, reenkarnasyonun ispatı için bir deney yapılacaksa öncelikle deneğin reenkarnasyona inanması veya inandırılması gerekir. Örneğin ateist bir insan hipnoz yoluyla dindar yapılamayacağı gibi, dindar bir insan da ateist yapılamaz.

İnsanlar, hipnotize edilmeden önce, bilişsel yapılarında bazı izah ve açıklamalarla değişiklikler yapılmaktadır. Böylece kendilerinde bir inanç ve temayül oluşturulduktan sonra beyin sakin bir dinlenme dönemine geçirilir. Böylelikle, bilinç altına bazı inanç ve düşünceler yerleştirilmiş, hipnoza hazır hale getirilmiş olur. Ancak denek, hipnozdan önce reddettiği hiçbir fikri hipnoz sırasında kabul etmez. Zira bilinç altında o görüş, düşünce veya kabul için negatif bir alt yapı vardır. Dolayısıyla, bir kimsenin hipnoz esnasında önceki hayatlarından bazı haberler aktarması için reenkarnasyona inanması gerekir. Veya en azından hipnotizörün ön telkinleriyle bilinç altına bu inancın yerleştirmesi gerekir.²

Bu konuda Psikiyatri Uzmanı Dr. İlhan Yargıç’ın sözlerini aktarmak sanırım faydalı olacaktır. *“Hipnoz, düşünce ve hayallerin gerçek gibi algılanması işlemidir. Üç faktör hipnoz olabilirliği etkiler. Bunlar; doğuştan gelen ve biyolojik olduğu sanılan bir yatkınlık, kişilik özellikleri ve motivasyondur. İnsanların büyük çoğunluğu bu faktörlere bağlı olarak en hafiften en derine kadar değişen derecelerde hipnoz olabilirler. En derin hipnoz hali “samnanbulizm (hipnoz altında uyur gezerlik)”tir. Hipnoz sırasında*

¹ BİLİYAY Vakfı, *Evrensel Yasa Tekrar Doğuş II*, Ruh ve Madde yay., s. 272.

² Adnan Bülent Baloğlu, *Reenkarnasyon*, s. 190-191.

dikkatin belli bir şeye yoğunlaşması sayesinde hipnoz olan kişi (suje) farklı bir bilinç durumuna girer ve verilen telkinleri aynıyla alabilir hale gelir. Hipnoz altındaki kişi, istediği ya da en azından reddetmediği, temel inançlar ile çelişmeyen telkinler alabilir. Telkin doğrudan ya da dolaylı olarak verilebilir. Hipnozitörün cümleleri içindeki imalar dahi telkin etkisi taşır. Verilen telkin sujenin bilinç dışı, daha önce yaşadığı, okuduğu ya da seyrettiği şeylerden oluşan birikimine göre şekillenir. Dolayısıyla hipnoz altındaki sujeye “geçmiş hayatına döndüğü” ya da “doğumdan öncesine” gittiğinin söylenmesi de reenkarnasyon telkinidir. Ve zaten bu beklenti ile hipnoz olan ya da en azından buna karşı gelmeyen suje bilinç dışına, fantezilerine ya da hayal dünyasının ürünü olarak bu doğrultuda bazı şeyler yaşamakta olduğunu hisseder. Ve bu yaşantıyı beş duyu organı ile gerçekmişçesine algılayabilir.

Hipnoz altında hiçbir yönlendirme olmaksızın ya da uyanırken, kendiliğinden ortaya çıkan kimlik değişiklikleri yani kişinin kendisini farklı birisi olarak tanıtmaması, “dissosyetif bozukluk” adı verilen psikiyatrik rahatsızlığın belirtisidir.¹ Bu hastalığın en şiddetli biçimini çoğul kişilik (dissosyetif kimlik bozukluğu) denilir. Ve hasta farklı zamanlarda farklı kimliklere bürünür, bu kimlikler birbirinde habersizdir. Dolayısıyla hipnozu reenkarnasyona delil olarak göstermek, hiçbir bilimsel temeli olamayan bir aldatmacadan ibarettir. Üstelik bazı psikolojik problemlere bağlı belirtilerin farklı yorumlanarak tedavisiz kalmasına sebep olmaktadır.”²

Bu konuda dikkatimizi çeken bir başka makale de hipnoz seansları ile tanınmış birisi olan Kerem Doksat’ın *Naturel Dergisi*’nde yayımlanan “Yalancı Hatıralar” adlı makalesidir. Doksat şöyle söylemektedir: “sözüm ona bir kısım çağdaş tarikatlar, bazen toplu intiharlar (geçtiğimiz yıllarda Amerika’da olduğu gibi), katiller vs. gibi, birer toplumsal çılgınlık örneği sergileyebiliyor. Bu gibi kişiler, ekiminezi (zamanda geri

¹ Bu hastalık çok yönlü bir kişilik bozukluğudur. Doğal olarak her kişilik, kendi adına, kendi yaşına, kendine özgü anılara ve davranışlara sahiptir. Ancak bu tür hastalıklarda bir kişinin birden fazla kimliği sergilemesi, anlık değişiklikler ile konuşmasının, yürüyüşünün, tepkilerinin vs. farklı bir insandanmışçasına başkalaşması görülür. Pek çok vakada, kişinin kendi adını taşıyan pasif, bağımlı ve bastırılmış bir birinci kimliğe sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında bu kişilerde birinci kimliğe zıt bir ikinci, üçüncü... bir kimlik daha vardır. Genelde birinci kimliğin dışındakiler düşman, bastırılmış, benlik yıkıcı olur. Bu vakaların çoğunlukla çocukluğunda fiziksel ve cinsel saldırıya uğramış kimselerde görüldüğü kaydedilmiştir. Dissosyetif kimlik bozukluğu olan kimselerin hipnoz edilmeye daha yatkın ve istekli oldukları da saptanmıştır. Daha geniş bilgi için Bkz.: Rita L. Atkinson, *Hilgard’s Introduction to Psycgology*, (Ter.:Yavuz Alogen, *Psikolojiye Giriş*), Ankara 1999, s. 194.

² İlhan Yargıç, “Hipnoz ve Reenkarnasyon,” *Aksiyon Dergisi*, Şubat 1997, sayı:115, s. 20-22.

gitme) tecrübeleri sırasında, sujeye doğumundan önceki tarihlere götürerek, hatırladıklarını anlatmalarını istemektedirler. Sujeler de, hemen bu isteğe karşılık verirler ve bir şeyler anlatırlar. İşte bu noktada vurgulamak istediğim çok önemli bir nokta var! Hipnotizörüne güvenerek transa giren ve hipnotizabilitesi de yeterince güçlü olan sujeler, ahlak dışı olmadıkça, onun emirlerine ve telkinlerine tamamen itaat ederler. İşte böyle bir şahsa, söz gelişi, 1812 yılının 12 Haziran günü öğleyin saat 12:00'de ne yaptığını anlatmasını ısrarla söylerseniz, sizi mutlaka kırmayacak ve hayali bir hikaye uydurarak cevap verecektir. Buna “pseudologia phantasdica (kişinin doğruluğuna kendisinin de inandığı yalancı hatıralar)” denir; bu yalancı hatıra, o kişinin beynindeki hafıza devrelerine yerleşeceği için, tekrarlanan seanslarda da aynı bilgi alınacaktır. Tamamen kişinin şuur dışı fantazyaları, dürtüleri ve kompleksleri doğrultusunda üretilen bu hikayelerin doğruluklarının tespiti çoğu zaman imkansız olmakla birlikte, seansı seyreden ve arayış içinde olan, inanmaya hazır şahıslar üzerinde büyük tesirler yapmaktadır...”¹

Görüldüğü gibi, hipnozda istekli ve işbirliği yapmaya hazır bir denek vardır. Denek, kontrolü hipnotizatöre terk eder ve gerçeğin biraz çarpıtılmasını kabul eder. Yani hipnoz öncesinde denek iradesini hipnotizatöre devreder. Telkin suretiyle denek fantezilerini kolayca canlandırır. Deneğin gerçeklik algısı zayıflar, çarpıtmalara inanır, hallüsinasyon türü duyumları sorgulamaksızın kabul eder. Böylece telkin yoluyla adeta hayal aleminde bir gezinti yapar.² Bütün bunlardan reenkarnasyonun ispatı için kullanılmak istenen hipnoz yönteminin iddia edildiği gibi olmadığı ve hiçbir şekilde bir evrensel olduğunu öne süren bir inanç akidesini ispat metodu olmadığı anlaşılmaktadır. Zira burada hipnozu yapan kimse çok önemlidir. Deneğe reenkarnasyon inancı empoze edilerek yapılacak bir hipnozdan sonra elbette suje, “bir önceki hayatına gidiyorsun...” şeklindeki sözlere aldanacak ve fantezilerini sıralamaya başlayacaktır. Kısacası hipnoz, reenkarnasyon adına hiçbir şekilde bilimsel bir ispat metodu olamaz.

3.4.2. Rüya ve Reenkarnasyon

İnsanlar doğal olarak uykularında rüya görürler. Bu her insanda mutlaka olan bir hadisedir. Yani bir insanın rüya görmemesi psikolojik veya fizyolojik bazı

¹ Kerem Doksat, “Yalancı Hatıralar,” *Naturel Dergisi*, Şubat 1997, s. 31-33.

² Rita L. Atkinson, *a.g.e.*, s. 217.

rahatsızlıkların belirtisidir. Aslında hiç rüya görmediğini söyleyenler üzerinde yapılan bir araştırmada, aslında onların da rüya gördüğü ama gördükleri rüyaları hatırlayamadıkları tespit edilmiştir. İnsanın bir gecede bir çok rüya gördüğü ancak bunlardan pek azını hatırladığı vakidir.¹

Bazen gördüğümüz rüyalara bir anlam veremeyiz. Reenkarnasyonu savunanlara göre işte bu tür rüyalar insanın geçmiş hayatından kalan izlerin yansımasıdır. Ruhun tekamül ettiği ve her gelişmeyi kaydettiği dikkate alınırsa geçmiş hayatlarımıza dair ruhlarımızda bir çok tecrübenin yüklü olduğu sonucuna ulaşırız. Bazen anlamsız sandığımız rüyalarımız aslında geçmiş hayatımızla ilişkili izler taşımaktadır. Ama biz bunu anlayamayız. İddiaya göre, bazıları rüyalarda gördüklerinden yola çıkarak reenkarnasyon inancını doğrulayacak nitelikte işler başarmışlardır. O halde rüyalar da reenkarnasyonun ispatı için bir metottur, deniyor.²

Her şeyden önce rüya konusu psikolojinin de tam olarak çözemediği bir konudur. Bu konuda araştırma yapan insanlar bir çok soruya cevap verilemediğini itiraf ediyorlar. Bu nedenle rüyanın ne olduğu, nasıl gerçekleştiği bile muğlak iken nasıl olur da birileri kalkıp rüya ile elde edilen bilgileri kendilerine delil olarak kabul ediyorlar. Zira rüya ile elde edilen bilgi hiçbir biçimde bağlayıcı değildir. Genel geçer bilgi türlerinin içinde ye almayan, ilmi tecrübe ve akıl alanlarını aşan, tekrarı mümkün olmayan, özel bir tecrübe, bir iç görme, kalbî keşif ile elde edilen bu tür bilgiyi sadece mutasavvıflar ve Batini mezhepler kabul etmişlerdir.³ Binaenaleyh, tecrübe edilemeyen, doğrulanamayan veya yanlışlanamayan bu alan bilgi kaynağı sayılmamıştır.

Rüyaların taşıdıkları anlam itibarıyla üç kısma ayrıldıklarını görüyoruz. Birincisi, sadık rüya, ikincisi, kazip rüya diğeri ise karışık rüyalar.⁴ Hadis-i şeriflerde birinci tür rüyalar Allah'tan, diğerleri ise şeytandan olduğu belirtilmiştir. Yani birinci tür rüyalar, herhangi bir anlamı olan ve insana mesaj veren rüyalar. Diğeri ise karmakarışık, belli belirsiz, anlam taşımayan bazen de insana korku veren, "hulm" adı verilen rüyalar.⁵ Bunlardan sadık rüya, Allah'tan doğrudan doğruya veya bir melek vasıtasıyla telkin edilen rüyadır. Bir diğeri adı da "rahmani rüya"dır. Allah, böyle bir rüya ile kulunu ikaz eder, ihtar eder veya ona bir müjde verir. Bu tür rüyalar haktır, açık ve seçiktir.

¹ A.g.e., s. 220-222.

² BİLYAY Vakfı, *Evrensel Yasa Tekrar Doğuş I*, s. 225.

³ Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara 1972, s. 49.

⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. V, s. 123-124.

⁵ Müslim, *Rüya*, 2/1.

İkinci ise insanın kendisinden kaynaklanan rüyalarıdır. Korkudan, sevinçten, üzüntüden vs. duygu yoğunlaşmasının ardından görülen rüyalarıdır. Bu tarz rüyada şeytanın insanın duygularını kullanarak onu korkutması aldatması söz konusu olduğu için bu tür rüyalara da “şeytani rüya” denmiştir.

Rüyanın bir diğer çeşidi de “edgâs” veya “ahlâm” dediğimiz karışık rüyalarıdır. Bunlar geçmiş hatıralarımızla ilgili hayaller, günlük yaşantımızdan aklımıza takılan, bizi sürekli meşgul eden hadiselerin rüyalarımıza girmesidir. İkinci ile birlikte bu tür rüyalar bir anlam taşımaz, hayal ve aldatmacadan başka bir şey değildir.¹ Hatta Hz.Peygamber, insanların gördüğü bazı anlamsız ve rahatsız edici rüyaları başkalarına anlatmaları üzerine “*Şeytanın sizinle oynamasını insanlara anlatmayın*” buyurarak, insanları ikaz etmiştir.²

Sigmund Freud da rüya üzerinde yorum yaparken, insanın görmüş olduğu rüyalarda çocukluk döneminde veya daha sonraki dönemlerde edinilen tecrübelerin, gerçekleştirilemeyen fantezilerin ve bastırılmış duyguların etkisi olduğunu kabul eder. Ancak Freud burada, geçmiş hayatların silinememiş izlerinden bahsetmemektedir.³

Görmüş olduğu rüyalar neticesinde, bir takım olayları gerçekleştirenlerden yola çıkarak reenkarnasyona delil getirmek hiç de makul değildir. Zira hiç kimsenin rüyasında ne görüp ne görmediğini bilemeyiz. Sadece ferdi alanla sınırlı olan bir hadiseden, evrensel nitelikte genel geçer bir doktrin olduğu iddia edilen bir akideye -reenkarnasyona- ulaşmak, gerçekçi değildir. Ayrıca tasavvufî İslam kelimacıları, bilgi edinmenin yolları arasında akıl, duyu organları ve sadık haberi kabul etmişler, bunun dışında kalan rüya, sezgi ve ilhamı genel geçer bir bilgi kaynağı olarak kabul etmemişlerdir.⁴

3.5. Reenkarnasyonu İddia Edenlerin Diğer Delilleri

3.5.1. Teorik Deliller

Günümüzde reenkarnasyonu savunanların bu inançlarını ispat etmek için akli, felsefi ve tecrübi delillere başvurduklarını görmekteyiz. Akli ve felsefi delillere baktığımızda başta adalet ve ahlak olmak üzere akıl, antipati, aile hayatı, insiyaklar,

¹ Elmalılı, *Hak Dini.*, c. IV, s. 2866-2867.

² Müslim, *Rüya*, 2/14.

³ Rita L. Atkinson, *a.g.e.*, s. 223.

⁴ Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, s. 96.

veraset, tekamül, rüya, ruhları dünyaya çeken sebepler ve ilahi kudret olarak belirtilmiştir. Bunların yanında bir de dini deliller vardır. Dini deliller ise:

a-Bütün insanlardaki ve ilahi dinlerdeki Ahiret duygusu ve inancı.

b-Kıyamet günü, bu günde ruhların yeniden bedenlenmesi.

c-Öldükten sonra dirilme akidesi.

d-Ölülerin ardından gerçekleştirilen mevlit, dua, mezar telkini vs. uygulamalar.¹

Dini delillere dikkat ettiğimizde İslam'ın Ahiret inancı bağlamında vaat edilen yeniden dirilmenin, tekrar doğuş biçiminde kullanıldığını görüyoruz. Halbuki Ahiret için yeniden diriltileme ile dünyaya tekrar doğmak suretiyle yeniden gelme arasında çok fark vardır. Biz, bu farkları ilerde ele alacağımızdan şimdilik kısaca geçiyoruz. Ancak bu ikisi arasında ayrılık olmadığını iddia eden reenkarnasyon taraftarlarına göre, öteki hayat için yeniden dirilme söz konusu ise bu dünya için neden olmasın?

Reenkarnasyoncuların, kendilerine delil kabul ettikleri ayetleri yukarıdaki bölümde ele almıştık. Şimdi de, onların kullandıkları aklî ve felsefî delilleri incelemeye çalışacağız.

Reenkarnasyon inancı ruh-beden düalizmine dayanmaktadır. Buna göre ruh, cevherdir. Bedenden ayrıdır. Tıpkı ölünce ruhun bedenden ayrılmasının kesin oluşu gibi ruh ile bedenin birbirinden farklı iki şey olduğu ve ruhun cevher yani asıl olduğu sabittir. Ruhun bir özelliği de ezeli oluşudur. Ruhlar bedenlerden önce yaratılmıştır. Eğer ruh, bedenle birlikte yaratılmıştır, dense o halde ruhun da beden gibi hadis ve sonlu olması gerekirdi. Halbuki ruh bedenden farklıdır ve beden gibi hadis ve sonlu değildir. Ruhun bedenden önce varlığı sabit olunca bedenden sonra da varlığını devam ettireceği sonucuna ulaşırız.² Felsefi olarak ruh-beden ikiliğine dayanan bu insan anlayışını ilk kez Pisagor'da rastlarız.³

Ruhun hem insan bedeninde hem de hayvan bedeninde sükun etmesi de akla aykırı değildir. Zira ruh herhangi bir bedende yaşayabilme yeteneğiyle yaratılmıştır. Her gördüğümüz canlının bir ruhu olması buna delildir. Bu ilahi bir takdir ve tedbirdir. O halde insan veya hayvan bedeni, insanın kendisi değil, Allah'ın takdiri ve tedbiridir. İnsanın aslı ruhtur. Ruh neye girerse o insan hüviyetine bürünür. Bu durumda ruhun insan veya hayvan bedeninde dünyaya gelmesi farklılık arz etmez. İnsanın

¹ A.Bülent Baloğlu, *a.g.e.*, s. 91.

² Ali Arslan Aydın, *El-Ba's ve'l-Hulûd*, s. 392.

³ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, s. 25.

faziletlerinden payını almayanlar, sahip oldukları özelliklere benzeyen hayvan türlerinden birinin bedeninde doğarlar. Örneğin sinirli bir kimse kurt olarak, şehvetine düşkün bir kimseyse domuz vb. pis hayvanlardan birisi olarak doğarlar.¹

Reenkarnasyoncuların iddiasına göre tekrar bedenlenme inancı, ruh ve beden bütünlüğüne dayanan kıyametten sonra yeniden dirilme inancından daha makuldür. Çünkü; Tanrının ilahi müdahalesiyle, bireyin tamamı yeniden hayata döner; ölümsüz olan ruh yeni bir bedende doğmaz. Tanrı insanı ölümlü yaratmıştır. Bu nedenle insan şimdiki hayatından sonra da hayat versin diye Tanrıya yalvarmaktır.² Halbuki tekrar doğuşta kişi yapıp etmelerinin bir sonucu olarak dünyaya istediği şekilde gelecektir. Başka birinin müdahalesine gerek kalmaksızın, kendi dairesini³ çizecektir.

Reenkarnasyonu kabul edenlerin dayanak olarak aldıkları bazı noktalar vardır. Bunlar da maddeler halinde şöyledir:

a- Reenkarnasyon, adaleti tesis eden doktrindir. “Ne ekersen onu biçersin” anlayışı, reenkarnasyon ile gerçekleşebilir. Bu inanç olmasaydı, kötülük yapanın cezası, iyilik yapanın mükafatı muallakta kalacaktı. Amellerin karşılığının yine bu dünyada görüleceği inancı gerçek adalet anlamına gelmektedir.

b- İnsanlar tekrar dünyaya geldiklerinde iyi bir durumda olmak istiyorlarsa, hal ve hareketlerine dikkat etmelidirler. Hayır yapmak için gayret etmelidirler. İşte bu doktrin, insanları iyiliklere sevk eden, onları kötülüklerden alıkoyan bir inançtır. Reenkarnasyon bir anlamda insanın kendisini ciddi olarak disipline etmesine vesile olur.

c- Reenkarnasyon sayesinde insanlar ulaşılabilecek tüm bilgilere sahip olabilirler. Zira dünyaya sayısız defalar gelen bir ruh artık tekamül etmiş, insan bilgisinin en ince ayrıntılarına vakıf olmuş olur.

d- Dünyaya defalarca geliş, insan kabiliyetlerinin en üs düzeye ulaşmasına neden olmaktadır.

e- Reenkarnasyon, basit ve değersiz olarak yaratılmış olan ruhun tekamül ederek mükemmelliğe ulaşmasını sağlar.

¹ Ali Arslan Aydın, *aynı yer*.

² A.T. Mann, *a.g.e.* s. 45.

³ Burada “daire” ifadesini bilinçli olarak kullandık. Zira bilindiği gibi reenkarnasyon öğretisinde hayat dairesel olarak, dünyanın etrafında süregeldiğinde kişinin kaderi de daireseldir. Bir çizgi halinde ileri doğru giden değil, kişinin yaptıklarının sonucunu gördüğü yeni bir hayatı simgeleyen dairesel bir hayat çizgisi vardır.

f- İnsanlar bu inançları sayesinde bencil duygularından, yobaz ve bağınaz düşüncelerinden kurtularak, insanlığın ortak değerlerini kabul eder ve evrensel kardeşliği daha iyi kavrar.

g- İnsanlar arasındaki haksızlıklar bu doktrinle giderilir. Örneğin, ana rahmindeyken veya dünyaya geldikten birkaç gün sonra ölen bebeğin dünyaya gelişinde ne gibi bir hikmet vardır? Bu bebek öte dünyada hangi ameline göre hesaba çekilecek? Böyle bir bebekle seksen yıl yaşayan birisi aynı mı sayılacak? O halde bu bebeğin dünyaya tekrar gelmesi gerekir. Bu ise ancak reenkarnasyon inancıyla mümkün olur. Ayrıca niçin bazıları sakat, bazıları hastalıklı bazıları da kötürüm doğmaktadır? Bütün bunların cevabını sadece reenkarnasyon doktrini verebilmektedir.

h- Tekrar dünyaya geleceğine inanan kişilerde ölüm korkusu olmaz. Buna göre reenkarnasyon, insanların ölüm korkusundan kurtulmalarını sağlar, onlara ölümsüzlük düşüncesini aşar.

ı- Reenkarnasyona inananlar, kendilerinin özel bir misyona sahip olduklarını anlarlar.

i- Reenkarnasyon, sıkıntılı anlarda bir tesellidir. Kişi, içinde bulunduğu zor şartları “bu sıkıntılara katlanırsam bundan sonraki hayatımda beni güzel bir yaşam bekliyor” düşüncesiyle aşar.

j- İnsanlar, olumsuzluklarda sürekli başkalarını eleştirmeyi, suçu başkalarına atmayı tercih ederler. Bu da onların hatalarından ders almadıkları için, bu tür sıkıntılardan kurtulamamalarına neden olur. Halbuki reenkarnasyona inanan kimse, içinde bulunduğu durumun müsebbibinin kendisi olduğunu, bunun önceki hayatının zorunlu sonucu olduğunun farkındadır. Tekrar kötü duruma düşmemek için hatalardan kurtulması gerektiğini, gelecekte güzel yaşayabilmesi için şimdiden hazırlık yapması gerektiğini bilir.¹

Reenkarnasyon inancını desteklemek için bazı kanıtlar öne sürmüşlerdir. Bu kanıtların reenkarnasyonu ispat ettiği savunulmuştur. Söz konusu deliller de şöyledir:

a- İnsanlar bazen karşılaştıkları durumlara nedenini bilemedikleri tepkiler vermektedirler. Herhangi birisini ilk kez gördüğümüzde ona duyduğumuz sempati veya antipati de bu tür şeylerdendir. Hiç tanımadığımız bir insana neden sempatiyle veya antipatiyle yaklaşıyoruz? Bu ancak reenkarnasyonla açıklanabilir. Zira, hadiseler ruhta kalıcı izler bırakır. Öyle ki bu izler bir sonraki yaşama da aktarılır. İşte bu yüzden

¹ A. T. Mann, *a.g.e.*, s. 41-45; A.Bülent Baloğlu, *a.g.e.*, s. 189.

insanlarla karşılaştığımızda onlarla hiçbir diyaloga girmeden hissettiğimiz duygular geçmiş hayattan kalmış tecrübelerin bir sonucudur.

b- İnsanın dünyaya geliş süreci –ana rahminde geçirdiği hamilelik de dahil olmak üzere- belli aşamalarda cereyan etmektedir. Örneğin bir insanın çocukluk döneminde kaydeteceği aşamalar az çok bellidir. Çocuğun zeka gelişimi de bir süreci takip eder. Ancak bizler bazı çocukların henüz erken yaştan itibaren kendilerinden beklenmeyen davranışlar sergilediklerini görürüz. Üç yaşında bir çocuğun üstün bir matematik zekasına sahip olması, birkaç haftalık çocuğun konuşmaya başlaması, dört yaşında olan bir çocuğun keman çalması vs. bu türden olaylardır. Olağan dışı olan bu harika çocukların nasıl bu davranışları sergiledikleri ancak reenkarnasyonla açıklanabilir. Zira ruhlar, tekamül süreci dahilinde önceki hayatlarında sahip oldukları bazı özellikleri bir sonraki hayatlarında normalden önce gösterebilmektedir.

c- İnsanın iç güdüleri de geçmiş hayatında edindiği tecrübelerden kaynaklanmaktadır. Mesela bir kez otomobil kullanan kimse artık ondan sonraki şoförlüğünü bir takım reflekslerle yapar. El ve ayak hareketleri kendiliğinden olur. İşte iç güdülerimiz de öyledir. Bizler onları önceki hayatlarımızda öğrenmişizdir. Tekrar dünyaya gelen ruh, sahip olduğu birikimleri bu hayata yansıtmaktadır.

d- Hepimizin fobileri vardır. Sebepsiz olarak bir şeylerden korkarız. İşte sebebini açıklayamadığımız bu şeylersen biz geçmiş hayatta negatif etkilenmişizdir. Bu yüzden de bu hayatımızda onlardan korkmaya devam ederiz.

f- Hipnoz esnasında insanlar daha önce ifade edemediklerini kolayca söylemektedir. Bilinç altına yerleşmiş olan geçmiş tecrübelerin, uzman bir kimsenin hipnozunda ortaya çıkması vakidir.

g- Bazen uykumuzda anlamını bilemediğimiz, yorumlayamadığımız rüyalar görürüz. İşte bu anlamsız sanılan rüyalar, aslında geçmiş hayatımıza ait birikimlerin kendine uygun ortam bulunca ortaya çıkmasıdır.¹

Tekrar doğuşa inananlar yukarıda saydığımız bu nedenlerden ötürü reenkarnasyonu makul ve mantıklı bir akide olarak kabul edilmiştir. Adalet üzerine bina edilmek istenen reenkarnasyonun, hayatımızda karşılaştığımız bazı hadiseler ve bazı sorulara da cevap teşkil ettiği iddia edilmektedir. Örneğin insanlar, dünyanın çeşitli yerlerinde çok farklı şartlarda dünyaya geliyorlar. Birisi Avrupa’da en medeni bölgede, teknolojinin bütün imkanlarında faydalanabilecek bir ortamda doğarken başka birisi, Avustralya’da ya da

¹ BİLYAY Vakfı, *Evrensel Yasa Tekrar Doğuş I*, s. 206-225.

Afrika’da medeni hayatla tanışmamış, dünya ile irtibatı olmayan bir kabilede ilkel şartlarda dünyaya geliyor. Şimdi bu tür insanların, “niçin biz de üniversite olan bir yerde doğmadık, niçin en gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların nimetlerinden mahrumuz? Bizim de medeni insanlar gibi bir hayat yaşamaya hakkımız yok mu? Bu ve benzeri sorular sorabilir. İşte bu sorular da reenkarnasyonla cevabını bulabilir. Bir başka hayatta, insanın bulunduğu ortamdan daha yüksek bir seviyede tekrar dünyaya gelebileceği ve bunun kendi elinde olduğu inancı insanı rahatlatmaktadır. Öyle ya insanlar arasındaki evrensel adalet gereği herkes eşit haklara sahiptir. İnsanın bir kez bu dünyaya gelme şansı varsa niçin birisi en gelişmiş imkanlarda yaşasın da diğeri bu hakkını yamyam olarak kullansın. O halde insanların birkaç kez dünyaya gelecek olması, birisinde kötü şartlarda yaşamış olsa bile diğerlerinde daha iyi, daha müreffeh bir hayat yaşayacak olması reenkarnasyon inancının savunduğu ilkedir.¹

3.5.2. Tecrübî Olaylar ve Bulguların Yorumlanması

Ruhun birden fazla bedenlerde dünyaya tekrar tekrar geldiğine dair inancın çok eskilere dayandığını ve dünyanın değişik bölgelerinde bu inanca sahip insanlar olduğunu ifade etmiştik. Biz, bu çalışmamızda reenkarnasyona inanan bazı insanlarla görüşüp, onların nasıl bir ruh göçü anlayışına sahip olduklarını ve Ahiret inançlarının içeriğini öğrenmeye çalıştık. Bunun için Adana’nın Karataş ve Saimbeyli İlçeleri ile, Karşıyaka, Hadırlı, Mıdık, Akkapı ve Yamaçlı semtlerinde, Hatay’ın Harbiye/Tosunpınar Beldesi, Samandağ İlçesi ve Serinyol Beldelerinde Alevi vatandaşlarımızla görüşmeler yaptık.

Yaptığımız bu görüşmelerin amacı, genel olarak, bu insanların tenasüh hakkında neler bildiklerinin, Ehli Sünnet’in kabul ettiği Ahiret inancı ile kendi inançlarının Ahiretin benzer veya aynı olup olmadığının tespitidir. Yaptığımız görüşmeler sadece Alevilerin ileri gelenleri ile sınırlı kalmadı. Bunların yanında, reenkarne olduğuna inananlarla başka bir deyişle ikinci, üçüncü hayatını yaşadığını öne sürenlerle, bu inanca sahip olup da ne teorik bilgisi ne tecrübesi olmayan insanlar da vardı. Burada yaptığımız görüşmelerin betimsel analiz yöntemiyle sonucuna bir göz atacağız.

Saimbeyli’de yaşayan Anadolu Türk Alevileri ve bunların önde gelenleri ile yaptığımız görüşmelerde sorduğumuz sorular şunlardır:

- Yeniden dirilişe inanıyor musunuz?

¹ BİLYAY Vakfı, *Evrensel Yasa Tekrar Doğuş I*, s. 316.

- Reenkarnasyon hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Ahirete inanıyor musunuz?
- Sizce insanların yeniden dirilmesi ruhani midir, cismani midir?
- Size göre Cennet, Cehennem, sırat, mizan, amel defterleri neyi ifade ediyor?
- Ahiret görüşünüzü oluşturan dayanak nedir?
- Ölüp tekrar dirildiklerini söyleyenler var, bu tür vakalar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Yaptığımız mülakatlarda onların nasıl bir inanç yapısına sahip olduklarını ve ibadetlerle ilgili görüşlerinin bir kısmını da öğrenme fırsatımız oldu. Ancak bizim amacımız onların Ahiret inancı ve tenasüh konusunu incelemek olduğu için burada sadece bu çerçevedeki soruları verdik.

- Bu görüşmelerde, Saimbeyli’de yaşayan alevi vatandaşlarımızın tenasühe veya adı ne olursa olsun ruh göçüne inanmadığını tespit ettik. Kendilerine akli esas aldıklarını söyleyen bu vatandaşlar, akla aykırı olduğu için tenasühe inanmadıklarını söylüyorlar. Görüşmemizde bize, aynı Allah’a ve aynı Peygambere inandıklarını ifade ettikten sonra kendi Alevilik anlayışlarını da anlattılar: Doğruluk, dürüstlük, hoşgörü, ve insanlık adına hayat prensiplerini kabul eden herkes Alevi olabilir, diyorlar. Onların anlayışına göre, ibadetler şekilden çok gönüldedir. Ayrıca her bir ibadet çeşidinin bir anlamı vardır. Örneğin hac, gönül kazanmaktır. Namaz, verilen öğütlerin sırrını tutmaktır. Boşanmayı kabul etmiyorlar. Sadece zina vaki olursa boşanma olabilir. Ayrıca çocuk olmuyorsa ikinci kadını alma yoluna gider, hanımını boşamaz. Kendilerine has bir ibadethane sistemleri var. Cem evlerinde ibadet ediyorlar. Cem evleri ise üç kısımdır: İbadet yeri, aşhane yani ikram yeri ve saz yeri. Cem evindeki hiyerarşi ise şöyledir: En üst noktada mürşid vardır. Sonra pîr, ardından dede. Aralarındaki problemler mürşide götürülür, o yoksa pîre, o da yoksa dedeye.

Kısacası kendilerini bu şekilde ifade eden Saimbeyli’deki bu Alevi vatandaşlarımız, kendilerinin Elazığ yöresinden uzun zaman önce geldiklerini ve bu bölgeye yerleştiklerini ifade ettiler.

Ahiret inancı, kabir hayatı ve tenasüh hakkındaki sorularımıza özetle şöyle cevap verdiler:

“Ahirete dair İslam nasıl bir inanç sunuyorsa biz de öyle inanıyoruz. Ancak dirilişin ruhani olacağına inanıyoruz.

Berzah, kabir hayatı, sırat köprüsü, mizan vs. gibi Ahiretle ilgili terimler cahilleri ikna için konmuştur. Zira dinin bir ilmî yönü bir de cahilleri ikna yönü vardır. Şeytan,

Cennet, Cehennem ve bu ifade ettiğimiz terimler de cahilleri ikna içindir. Cennet gönül rahatlığıdır, Cehennem iç sıkıntısıdır.¹ Cennet de Cehennem de bu dünyadadır. Ahiret bu dünyada kurulacaktır. Ahiretle ilgili bu kabullere aklımızla ulaşıyoruz. Pirlar, veliler de hep bunu telkin etmişlerdir.

Tenasüh, reenkarnasyon veya başka isim altındaki ruh göçünü akla aykırı olduğu için reddediyoruz. Sakat doğanların önceki hayatlarından kalma günahlarının cezasını çektiği iddiası akla sığmaz. Zira insan topraktır ve toprağa benzer. Nasıl ki toprağın verimli ve verimsiz varsa insanın da güzeli, çirkini ve sakatı vardır. Sakatlıkların nedenini tıbbi sebeplerde aramak gerekir.”²

Görüldüğü gibi Saimbeyli’de yaşayan aleviler, tenasüh akidesini kabul etmemekle birlikte, Ahiret ve diğer ibadetlerle ilgili terimlere bizim anladığımızdan farklı anlamlar yüklemişlerdir.

Adana’nın Akkapı semtinde ise, daha önce planladığımız şekilde görüşmeler yaptık. Bu bölgede yaşayan halkımızın çok büyük bir kısmı Arap asıllı Alevilerden oluşmaktadır. Yaptığımız sohbet tarzındaki görüşmede inançlarını kısaca şu şekilde ifade ettiler.

“Bizler Alevileriz. Biz de Müslümanız ancak, şariat (Sünni kesim için “şariat” tabirini kullanıyorlar), İslam’ı yanlış algılıyor. Bizce İslam şekilden, görüntüden ibaret değildir. Kadının erkekle tokalaşmaması değildir. İslam, kişinin kalbindedir. İbadet edip de başkalarını kandırdıktan sonra o ibadetin ne anlamı var? O halde önemli olan ibadetin görüntüsü veya şekli değil ne anlama geldiğidir.

Bizde, tenasüh inancı vardır. Aramızda bazıları önceki hayatına dair bazı şeyler hatırladığında onu işaret ettiği yere götürür ve imtihan ederiz. Doğru bilgiler verirse artık kabul ederiz. Bazılarımızın iki annesi ve çok geniş bir akrabası var. Zira hem

¹ Aslında İslam düşüncesinde sözelimi Muhammed İkbal gibi düşünürler, Kur’an’da geçen cennet, cehennem vb. tasavvurların sembolik olduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca, İslam kelimelerinin aksine, Farabî, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi bazı İslam filozoflarının Ahirette vücutların tekrar yaratılacaklarına karşı çıktıklarını ve Kur’an’ın bu tür tasvirlerinin teşbih olduğunu, dolayısıyla basit halk tabakasını teşvik gayesiyle bu tür açıklamalar yapıldığını savunduklarını belirtmeliyiz. Bkz. Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, s. 191 (Mütercimim dipnotu); ayrıca geniş bilgi için bkz. Abdullah Alperen, *Çağımız İslam Dünyasında Modernleşme Hareketleri ve Türkiye’deki etkileri*, (Basılmamış Doktora Tezi), E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998, s.133-152.

² Görüşme, Niyazi Koçak ve altı kişilik grup, 04-07-2002, Adana/Saimbeyli.

önceki hayatında kendisinin annesi olan kadını hatırlıyor, kadın da onu bağrına basıyor, hem şimdiki annesi bu duruma tepki vermiyor. Hadiseyi kabulleniyor.

Sakat doğanlar işledikleri suç yüzünden o şekilde doğmaktadırlar. Ama onlar hayvan olarak doğacak kadar ağır suç işlemedikleri için sadece sakat veya özürlü olarak doğarlar. Bu da hafif cezadır. Sakat doğanlar, önceki hayatlarında işlemiş oldukları suçları alimlerimizden dinleyerek hatırlayabilirler.

Hırsızlık, zina gibi daha ağır suçlar işleyenler ise hayvan olarak dünyaya gelir. Hayvanlar da kendi aralarında derece derecedirler. Yani bazı insanlar zina yaptıkları için “sürüngen hayvan” olarak doğarak cezalandırılırlar. Onların bu gibi suçları, en ağır fiiller olduğundan dünyaya yeniden geldiklerinde hayvan olurlar.¹ (Bu görüşlerine de Fussilet, 41/20-21’i delil olarak gösteriyorlar.)

Cennet ve Cehennem bu dünyadadır. Bundan başka bir dünya yoktur. İnsanlar işledikleri amelin karşılığını mutlaka göreceklerdir. Ancak ceza veya mükafat, bu dünyada başka bir bedende doğarak gerçekleşecektir.

Bu bölgede yaşayan halk tarafından tanınan ve kendisine saygı duyulan Süleyman Peynirci ile bir mülakat yaptık. Süleyman Bey Adanalı 62 yaşında bir çiftçi. Ancak dini konulara olan ilgisi çevresi tarafından çok yakından biliniyor. Sık sık Adana İl Müftülüğüne gelerek İl Müftüsü ve diğer personelle sohbet ediyor. Süleyman Beyle biz de bir görüşme yapmayı çalışmamız adına faydalı gördük. Kendisi bu tür sohbetlerden hoşlanan biri olarak, görüşme isteğimize olumlu karşılık verdi.

- Süleyman Peynirci ile, kendisinin ve çevresinde yaşayan Alevi vatandaşlarımızın Ahiret inançları ve tenasüh hakkındaki görüşleri üzerinde sohbet niteliğinde bir mülakat yaptık. Bu mülakatın giriş kısmında kendisini, örf ve adetlerini, ibadetlerini ve inanışlarını anlatmaya çalıştı. Ancak konumuzla ilgili olmadığı için burada konuşmanın o bölümünden bahsetmeyi gereksiz görüyoruz. Çünkü Hz.Ali, Ehl-i Beyt ve sonraki on iki imam ile ilgili tarihi konular amacımız olan tenasüh ile ilgili olmadığından, onlara burada yer vermeyi uygun bulmuyoruz. Kendisine yöneltilen sorular ve cevapları şöyledir:

1- Süleyman Bey, kendinizi tanıtır mısınız?

¹ Ali İhsan Yitik, bazı Hinduların kabul ettiği suç-ceza ilişkisini tablo halinde tablo şeklinde belirtmiştir. Burada hangi suça hangi cezanın tekabül ettiğini görmek mümkündür. Örneğin, tahıl hırsızlığı fare, meyve hırsızlığı köpek, at hırsızlığı Arslan, elbise hırsızlığı cüzamlı, et hırsızlığı akbaba olmakla cezalandırılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Yitik, *Karma inancının Tenasüh İnancıyla ilişkisi*, s. 111.

- Bizler Nusayrî'yiz. Yirmi beş çeşit alevi var. Biz bunlardan Nusayrî olanlarıyız. Alevilik bir soy değildir. İsteyen bizim prensiplerimizi kabul eden herkes alevi olabilir. Aslında Alevilik Müslümanlıktan farklı değildir. Ama Sünniler İslam'ı yanlış anlıyorlar. Hatay'da yaşayan Alevilerle bizler arasında fark bulunmamaktadır. Bizim prensiplerimizi kabul eden herkes Nusayrî olabilir. Hatay'ı gezdim ve orada yaşayanlarla aynı inancı paylaştığımızı tespit ettim. O halde diyorum ki bizim kabul ettiğimizi kabul eden herkes Nusayrî olabilir.

2- İnsan için asıl olan şey nedir? Ruh mudur, beden midir veya her ikisi mi?

- Esas olan tabi ki ruhtur. Ruh Allah'ın elindedir. Onu dilediği bedende dünyaya getirir. Ruh iki kısımdır: Mukaddes ruh ve sıradan ruh. İnsan ölünce mukaddes ruh gider, iyi ruhların arasına karışır. Ama sıradan ruh bir başka bedende yeniden dünyaya gelir.

2- Ahirete inanıyor musunuz?

- Evet.

3- Sizce Ahiret nasıldır? Cennet, Cehennem, sırat, mizan vs. ne anlama gelir?

- Ahiret "gelecek hayat" demektir. Ahiret, bu dünyadadır. Başka bir yerde aramamak lazım. Cennet ve Cehennem de buradadır. Ancak Cennet, altından ırmaklar akan, hurilerin olduğu, baldan süttan ırmakların olduğu bir yer filan değildir. Cehennem de zannettiğiniz gibi değildir. Yani günahkarların ateşe atıldığı, türlü türlü işkencelerin yapıldığı bir yer yoktur. "Ayaklarına demirden ayakkabı giydirilecek," bir başka yerde de "ağızlarına ateşten gem vurulur" deniyor. Bu şudur: Atın gemi ateşten, nalı çivi ile tutturulmuştur. Bir başka deyişle, insanın bu dünyaya ceza olarak tekrar gelmesi ve at olarak yaşamasına işarettir. Sırat, mizan vs. bunlar sizin kabul ettiğiniz gibi değildir...

4- Kabir hayatı var mıdır?

- Evet, insan ölünce kabre konur. Kabirde münker-nekir gelir soru sorar. Kişi iyi amel sahibiye cevap verir, melek de "diline sağlık" der. Ardından melek, "adama Cennette bir sandalye hazırlayın" diyecek. Cennete gidince melekler ona "hoş geldiniz" derler (Zümer, 39/73 ile burayı destekliyor). Eğer kötü insan ise meleğe cevap veremeyecek ve ona Cehennemde bir anlık azap tattırılacak. Bu arada Cehenneme girerken yine melekler ona "hoş geldin" diyecekler (Bu görüşünü de Zümer, 39/71 ile destekliyor). Sonra o ruh dünyaya hayvan olarak gelir. Hayvan olarak dünyada cezasını çeker. İnsanların hayvan olarak geldiklerine delil de hayvanların kendine göre konuşmasıdır. Atın kişnemesi, kedinin miyavlaması vs., tüm hayvanların önceki hayatında kötülük işleyen insanlardan ibaret olduğunu göstermektedir. Ayrıca bitkiler,

taşlar da cezasını çeken insanlardır. Hayvanlar ölünce –cezalarını çektikleri için- dünyaya yeniden insan olarak gelirler.

5- Reenkarnasyon hakkında ne dersiniz?

- Ruhun tekrar dünyaya gelmesi anlamında bizde bu kelime kullanılmaz. Bizde teeccül ve tenasüh olarak yaygındır.

6- Tenasüh, ruhun tekrar bedenlenmesi, hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Tenasüh, haktır. İnfîtâr, 82/6, Bakara, 2/259 bunu ispatlayan ayetlerdendir. Tenasühün nasıl olduğunu söylemiştim. İnsandaki iyi ruh gider, iyilerin arasına karışır, kötü ruh ise dünyaya tekrar gelir. İnsan, hayvan, bitki veya başka bir varlık olarak.

7- Tenasüh inancınızın kaynağı nedir?

- Bu inanç Kur'an'da vardır. Ayrıca akıl da bunu destekliyor. Bebek olarak ölenler ile uzun yıllar yaşayanlar aynı kefeye konacak? Sakat doğanların böyle doğuşları tesadüfi mi? Elbette hayır. Onlar geçmiş hayatlarında yaptıklarının cezasını çekiyorlar.

8- Sakat doğan kimse, geçmiş hayatında ne yaptığını, hangi suçu işlediğini hatırlamıyorsa, ona hatırlamadığı bir suçtan dolayı ceza vermek adil midir?

- Alimlerimiz hatırlatıyorlar.

9- Hayvanların önceki hayatlarında işlediği hataların cezasını çeken insanlar olduğunu ispatlayabilir misiniz?

- Evet. Ruh, insandan sonra hayvana geçebilir. Geçerken de konuşma özelliğini kaybetmez. Atın kişnemesi, köpeğin havlaması kuşların ötmesi hepsi birer konuşmadır. Onları anlayan veliler vardır.

10- Hangi suçu işleyenin hangi hayvana dönüşeceğine dair bir inancınız var mı? mesela hırsızlık yapan köpek olur, hizmeti iyi yapamayan eşek olur...

- Evet. Her günahın karşılığında belli bir hayvan vardır. Örneğin, zina yapan kadınlar fare, sıçan, tosbağa olurlar. Fussilet 41/ 20 ve 21 buna işaret eder.

11- Neden sadece sizde bu tür bir inanç yaygın?

- Tenasühün sadece bizim toplumumuzda yaygın olmasının nedeni bizim "Fırka-i Nâciye" olmamızdan kaynaklanıyor. Şöyle ki, Allah, sadece inananların Rabbidir. Zira Bakara, 2/257'de "Allah, inananların dostudur" buyrulmaktadır. (Ama görüşmemizde öne çıkan kişi olan Süleyman Peynirci, ayetin anlamını "Allah, müminlerin rabbidir" şeklinde izah ediyor). Gadirhum'da Hz.Peygambere itaat etmeyen kafirdir. Bizler ise

Gadirhum'da olanlara iman ediyor ve Hz.Peygamberin sözlerine itaat etmeyi kafir kabul ediyoruz.”¹

Süleyman Peynirci ile yaptığımız mülakat özetle bu şekildedir. Kendisi bölgesinde yaşayan insanların bu görüşleri ve inançları benimsediğini ifade etmektedir. Gerçekten de aynı yörede yaşayan başka Alevilerle görüştüğümüzde onlar da benzer şeyler söylüyorlar. Ancak, gerek görüşme yaptığımız on kişilik grup olsun gerekse tek tek görüştüğümüz on üç kişi olsun inançları hakkında fazla bir bilgiye sahip değiller. Bir çok konuda “böyle duyduk böyle inanıyoruz” diyorlar. Ama Süleyman Peynirci, bu konularda merak sahibi bir insan olarak bize kendi tenasüh inançlarını nasıllığı noktasında oldukça faydalı bilgiler verdi.

Süleyman Bey'in görüşlerine delil olarak getirdiği ayetleri, Ehli Sünnet'in yorumundan farklı bir tarzda yorumlamış olduğunu görüyoruz. Ayrıca onun “zina eden kadınlar dünyaya yeniden geldiklerinde fare, sıçan olurlar, bunun da delili Fussilet 41/20 ve 21'dir,” şeklindeki düşüncesine pek katılamadığımızı ifade etmek istiyoruz. Söz konusu ayet şöyledir: *“Nihayet oraya vardıklarında kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları işler hakkında aleyhlerine şahitlik ederler. Derilerine: “Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?” dediler. (Derileri): “her şeyi komuşturan Allah bizi komuşturdu. İlk defa O sizi yaratmıştı. İşte O'na döndürüyorsunuz” dediler.”* Bu ayetler, siyak ve sibakından da anlaşılacağı üzere hesap günü Cehenneme sürüklenen Allah'ın düşmanlarından bahsetmektedir. Elmalı'lı da ayeti bu bağlamda yorumlamıştır.¹ Oysa onlar ayete farklı anlam yüklemektedirler.

Süleyman Peynirci'nin Ahirete verdiği anlam ve Ahiretin bu dünyada olduğuna dair sözleri onların inançlarını bu konudaki inançlarını açıkça yansıtmaktadır.

Adana'da yaptığımız mülakatlardan birisi de Karşıyaka Mahallesinde yaşayan ve ikinci hayatını yaşadığını söyleyen Ziya Eğriparmak'ladır. Onunla yaptığımız mülakatı da buraya aktarmak istiyorum. Ziya Eğriparmak, 51 yaşında ve Adana doğumlu. O da Karşıyaka mahallesinde yaşayan ve çoğunluğu Arap asıllı Alevilerdendir. Kendisine yönelttiğimiz sorular ve onun bu sorulara verdiği cevaplar şöyledir:

1- Ziya Bey, dünyaya tekrar gelmiş olduğunuza inanıyorsunuz. Peki önceki hayatınıza dair ne hatırlıyorsunuz?

- İlk hayatımda 21 yaşında iken öldüm. Askerden yeni dönmüştüm. Nişanlımın evine gitmiştim. Orada kayınpederden kaynaklanan bir sebeple moralim bozuldu. Çok

¹ Görüşme, Süleyman Peynirci, 29-07-2002, Adana/ Merkez.

üzgün bir şekilde nişanlığının evinden çıktım ve o psikolojik gerilimle kendimi elektrik direğine astım. Şu anda bile intihar ettiğim elektrik direğini her gördüğümde içim tuhaf oluyor. Öldükten sonra annemin rüyasına girdim. Beni evladın olarak kabul eder misin, dedim. Bu isteğimi geri çevirmedi. Ve dünyaya geri geldim. Eski ismim “İmadettin” idi. Yeniden dünyaya geldikten sonra konuşmaya başladıktan hemen sonra eski evimi, ailemi sormuşum. Şimdiki ailem de beni sorduğum aileme götürmüşler. Onlar şimdi beni ve çocuklarımı kabul ediyorlar. Ben ve çocuklarım da onları kabul ediyor, onlarla akrabalık ilişkilerimizi sürdürüyoruz. Şu anda bir bakkal dükkanı işletiyorum.

2- Ölümünden nasıl etkileniyorsunuz? Nasıl olsa geri gelecek diye teselli buluyor musunuz?

- Hayır, biz de herkes gibi üzülmüyoruz. Ama geri geleceğine de inancımız tamdır.

3- Reenkarnasyon veya tenasüh hakkındaki görüşleriniz nedir?

- Bizde reenkarnasyon kelimesi bilinmez. Tenasüh olarak veya daha çok teeccül olarak bilinir. Herkes dünyaya tekrar gelir. Ama hepimiz hatırlamayız. Ben de ölünce yeniden doğacağım. Bazıları kötü ahlak sahibi olduklarından dünyaya hayvan olarak gelir. Bir gün babam, köpeğimize kötü muamele edildiğinde hepimize kızarak “o da bir insan ruhu taşıyor, ona iyi davranın” demişti.

4- Bu inanç hakkında teorik bilginiz var mı?

- Hayır, sadece çevremizde yaygın olan bir inançtır. Ama bu inancın nereden geldiğini bilmiyorum. Ama şunu biliyorum. İnsanda asıl olan ruhtur. Beden bir elbisedir. Ruh dünyaya gelir, gider. Her yeni gelişinde bir şeyler öğrenir.

5- Geçmiş hayatınızla şimdiki durumunuzu kıyaslarsanız karakter olarak nasıl bir durumdasınız? Örneğin, önceki hayatımda çok sert bir yapım vardı, çok kimseyi kırmışımdır. Ama şimdi daha anlayışlı, çevresine rahatsızlık vermeyen bir yapım var, diyebilir misiniz?

- Geçmiş hayatımla şimdiki arasında hiçbir fark yok. O zaman kimseye zararı olmayan birisiydim şimdi de öyle. Yani bir değişiklik yok.

6- Ölümle tekrar doğuş arasındaki süreci hatırlıyor musunuz?

- Hayır.

7- İlk hayatınızı yaşayan bedeninizin kabrini ziyaret ediyor musunuz?

- Hayır. Hiç düşünmemiştim.

8- Ahiret hakkında ne diyorsunuz?

¹ Elmalı'lı Hamdi Yazır, Hak Dini., c.VI, s. 4197.

- İslam neyi emrediyorsa ona inanıyorum. Fazla bilgim yok.

9- Kabir hayatı, mahşer, hesap, mizan, Cennet, Cehennem... hakkında ne dersiniz?

-- Bunlar hakkında olsun diğer konularla ilgili olsun fazla bilgim yok. Ama İslam ne diyorsa ona inanırım.

10- Sizce tenasühe inanmakla Ahirete inanmak arasında bir tezat var mıdır?

- Hayır. Ben tenasühe inanıyorum ama Ahireti de reddetmiyorum. İnsanlar erken ölmüşlerse dünyaya yeniden gelirler. Allah onlara yeniden şans verir. Bunun inancımıza bir zararı olmadığına inanıyorum.¹

Ziya Eğriparmak ile yaptığımız görüşme ana hatlarıyla bu şekilde gerçekleşmiştir. Kendisi, tenasüh ve Ahiretle ilgili fazla bir bilgiye sahip olmadığını ifade ediyor. Kendi bildiği kadarıyla tenasühün Ahirete ters olmadığına inanıyor. Burada onun teslimiyet içinde “İslam ne diyorsa kabul ediyorum” demesi önemlidir. Ancak bu bize Ziya Bey’in İslam dini hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı izlenimi veriyor.

Ancak dikkat çekici olan bir diğer şey ise onun ahlaki bakımdan geçmiş hayatına oranla fazla bir değişiklik hissetmediğini belirtmesidir. Bu ifadeyi tekamüle esas alan reenkarnasyon ve ceza ve mükafat üzerine bina edilen tenasüh açısından değerlendirmek gerekir. Şöyle ki, reenkarnasyona göre ruh, hayata her gelişinde biraz da ha tekamül etmiş olur. Tenasüh inancında ise ruh geçmiş hayatındaki yaptıklarının cezasını çekmek veya mükafatını görmek için tekrar bedene girer, dünyaya gelir.

Bir diğer konu da Ziya Bey, ilk hayatında intihar ettiğini söylüyor. İslam dininin korumayı hedef aldığı en temel şeylerin başında can gelmektedir. Kendi canına kıymak en büyük günahlardandır. Böyle büyük bir günahı işlemesine rağmen cezalandırılmayıp dünyaya nasıl insan olarak geliyor? Halbuki bu günahına karşılık dünyaya daha farklı bir şekilde gelmesi gerekirdi. Ama Ziya Bey, -çok şükür- sağlığı yerinde müreffeh bir hayat sürüyor. Acaba insanın yaptığı şeylerin hangisinin günah hangisinin hayır olduğunu kim tespit ediyor? Kim insanın dünyaya tekrar hangi bedenle geleceğine karar veriyor. Eğer Allah diyorlarsa, O Allah, cana kıymayı yasaklamıştır. Maide, 5/32 der ki: *“...Kim bir cana kıymamış, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur.”* Ayrıca Hz.Peygamberin hadisi şerifinde konuyla ilgili olarak uçurumdan atlayarak, zehir içerek veya öldürücü bir aletle kendini öldüren bir kimsenin Cehenneme gireceğini ve sürekli olarak orada

¹ Görüşme, Ziya Eğriparmak, 31-05-2002, Adana/Karşıyaka.

kalacağını buyurarak, intiharın büyük günah olduğuna dikkat çekmiştir.¹ Böyle açık bir günahı işleyenin de cezalandırılması herhalde haktır. Ama Allah, bu kulunu affederek onu tekrar insan olarak yaratmıştır şeklindeki itiraz da şu soruyu beraberinde getirmektedir. Tenasüh ve reenkarnasyonun hakkında yukarda verdiğimiz teorik bilgilerin hiçbir yerinde Allah'ın affediciliği yoktu. Yani insanın dünyaya yeniden nasıl geleceğini tayin eden şey, onun önceki hayatlarında yaptıkları idi.² O halde Allah'ın böyle bir şeyi affetmesi gibi bir ihtimal söz konusu değildir. Görüldüğü gibi burada açık bir çelişki vardır.

Adana'da yaşayan bir başka Arap asıllı alevi vatandaşımızla yaptığımız görüşmede ise benzer fikirlerin yanı sıra ayrıntıda bazı farklılıkların olduğunu gördük. 33 yaşında bir kuyumcu olan Ercüment Sevenli, Suriye kökenli, Adana doğumlu olup Alevîliğin Haydarî koluna bağlı olduğunu söyleyen bu vatandaşımız, 1968'li yıllarda bir kazaya kurban gittiğini ve şu anda ikinci hayatını yaşadığını söylemektedir. Kendisiyle yaptığımız görüşmede şu hususlar vurgulanmıştır:

1- Önceki hayatınız adına ne hatırlıyorsunuz?

- Önceki hayatımda adım Salim Sütgen'di. Sanayi çarşısında bir kaza sonucu öldüm. İki yıl sonra tekrar dünyaya geldim. Yalnız geçen bu iki yılda ne olup bittiğini hatırlamıyorum. Önceki hayatımda annem babam olan insanları hatırlıyorum. Zaten ilk konuşmaya başladığım andan itibaren onları sormuşum. Şimdiki ailem de beni onların yanına götürmüş, bana bazı şeyler sormuşlar. Ben de bazı özel olan şeyleri yani sadece o ailenin bileceği şeyleri doğru söyleyince benim onların ölen çocuğu olduğumu anlamışlar. Şu anda önceki ailemle hala görüşmekteyim.

2- Şimdiki kişiliğiniz ile öncekini kıyaslarsanız hangisi daha iyi?

- Gerçeği söylemek gerekirse önceki daha iyiydi. Şimdi kimseye zarar vermeyen bir kimseyim ama dini hayatım çok zayıf, hatta yok denecek kadar.

3- Tenasüh inancınızı -akli veya nakli- neye dayandırılıyorsunuz?

-Kur'an'da tenasühe işaret eden ayetler varmış ama ben bilmiyorum. Ayrıca bu inanç Tevrat'ta ve İncil'de de varmış. Yani bu inanç ilahi dinlerin desteklediği bir akide olduğu için reddetmiyorum, kabul ediyorum. Hatta bizzat ben kendim ilk hayatımı hatırlıyorum ve o hayatta akrabam olanlarla şimdi de aktif olarak görüşüyorum. Ayrıca, akli olarak da ruh esastır. Beden ise elbisedir. Ruh başka başka elbiseler giyebilir. İnsan

¹ Buhari, Tıb, 76/ 56.

² Ali İhsan Yitik, *Karma İnancının*, s. 193

erken ölmüşse, ömrünü tamamlamamışsa tekrar doğar. Bu hak yedi defa ona verilir. Ama şunu da söyleyeyim ki benim de tenasühle ilgili beni tatmin edecek cevaplar veremediğim bazı sorularım var. Örneğin niçin bu hadise sadece bizde yani Alevilerde oluyor?

4- Ruhun hayvan bedeninde gelmesi de mümkün müdür?

- Ruh, dünyaya bir çok kez gelebilir. Ama bu gelişlerinin hepsinde insan olacak diye bir şey yoktur. Kötü şeyler yapmışsa hayvan olarak da gelebilir. Hayvanlar arasında da adak olarak adananlar yeniden insan olmaya hak kazanırlar.

5- İkinci soruda önceki kişiliğinizin daha iyi olduğunu söylediniz. Muhtemelen dünyaya tekrar geldiğinizde hayvan bedeninde geleceksiniz. Bunu kabullenebiliyor musunuz?

- Evet. Artık nasıl geleceksek onu bilemeyiz ama kismette hayvan olmak varsa elden bir şey gelmez.

6- Ahiret inancınız nasıl?

-Ahirete inanıyorum. Ama her şeyin bu dünyada olacağını düşünüyorum. Cennet de Cehennem de buradadır. İyi insanlar, kötü insanlar, hayvanlar... Her şey ortada. Cenneti ve Cehennemi zaten burada yaşıyoruz.

7- Kabir hayatı, mahşer, mizan... hakkında ne biliyorsunuz?

- Pek bilgim yok. Ancak aklıma yatmayanı kabul etmem. O konular da biraz şüpheli geliyor bana.¹

Ercüment Sevenli ile yaptığımız görüşme çok uzun sürüyor. Ama tenasüh ve Ahiret ile ilgili çok derinlemesine konuşamıyoruz. Çünkü Ercüment Bey'in bu konularda fazla bilgisi olmadığını ifade ediyor. Ama inançları ve ibadetleri hakkında oldukça uzun sohbet ediyoruz. Anlıyoruz ki Ercüment Bey ve aynı bölgede yaşayan halk kulaktan dolma bilgilerden, örf ve adetlerden etkilenmişlerdir.

Adana'da otuz beş kişi ile görüştük bunların içinde reenkarne olduğunu söyleyen kişilerin sayısı üçtür. Görüşme yaptığımız insanlar arasında, bu konularda bilgi sahibi olan ve çevresinde bilgi ve tecrübesiyle öne çıkmış, şeyh, dede gibi ünvanlarla anılan insanların da olmasını istedik.

Tespit edebildiğimiz kadarı ile Adana bölgesinde yaşayan Arap Alevilerinin (ileri gelenleri hariç), Kur'an'ın tenasüh hakkında nasıl bir yorumda bulunduğu dair pek fazla bir bilgileri yoktur. Aslında yaptığımız görüşmeler neticesinde Adana'da Arap

¹ Görüşme, Ercüment Sevenli, 20-23-2003, Adana/ Merkez.

Alevilerinin, İslam hakkında kitabî bilgilerinin olmadığını söylemek yanlış olmaz kanaatindeyiz. Bölge Alevileri Arap kökenlidir, Suriye ile bağlantıları olduğunu ifade etmektedirler. Yani kendilerinin de Hatay'da yaşayan Arap asıllı Aleviler gibi Suriye'den gelmiş olduklarını ifade ediyorlar. İnanç açısından, Ehli Sünnet'in kabul ettiği prensiplere farklı yorumlar getirmektedirler. Ahirete inandıklarını söylemektedirler, ama bu inançları Ehli Sünnet'in kabul ettiği gibi değildir. Bir çoğu, tekrar doğuş inancını "teeccül" kelimesiyle isimlendirmekte olup, reenkarnasyon kelimesini kullanmamaktadır.¹

Burada, onların tenasühü kabullenmesinde çevresel faktörlerin çok önemli bir etken olduğunu düşündüğümüzü ifade etmek istiyoruz. Sözgelimi Ziya Bey'in babasının, çocuklarına yaptığı köpeği incitmemelerine dair ikaz tarzı göz önüne alınırsa, düşüncemizde haklılık payı olduğu ortaya çıkacaktır. Zira böyle ortamlarda büyüyen insanların bu inancıya sahip olma ihtimalinin çok fazla olacağı kanaatindeyiz. Ancak akli çıkarımlar yapanlar bu inancı sorgulamakta ama yine de bundan vazgeçememektedir.

Adana'nın Karataş İlçesinde yaşayan alevi vatandaşlarımızla da görüşmelerimiz oldu. Burada elde ettiğimiz bilgilere göre, tekrar doğuş inancı Karataş'ta yaygındır. Aleviler arasında yaygın olan bu inanış, onların ileri gelenleri tarafından da doğrulanıyor. Karataş İlçe Merkezinde yoğunlaşmış olan aleviler kendilerine has inançları ile yörede belirginleşmişler. Halkın bir çoğu, inancı hakkında bilgi sahibi değil. Ama kültürlerine bağlılıkları ileri derecede. Halkın arasında söz sahibi olan ve bilgi görgüsüyle tanınmış olanlar var. Bunların arasında, yöre halkının ileri gelenlerinden olan Yahya Yıldız'la ve onunla birlikte altı kişilik bir grupla görüşme yaptık. Bu görüşmeden konumuzla ilgili olan kısmını aktarmak istiyorum.

- Yahya Yıldız 60 yaşlarında, ticaretle meşgul olan bir Nusayri'dir. Yahya Bey, kendisinin ve Karataş'ta yaşayan alevi halkın da Nusayri olduğunu dile getiriyor. Kendisiyle yaptığımız görüşmede, inançlarının nasıl olduğu, Hz.Ali hakkında ne düşündüğü vs. başka konular da dile geldi. Ancak konumuz gereği sadece tenasüh ve Ahiretle ilgili olan konuşmaları aktarmak istiyorum. (Hangi mezhebe ait olduklarını, Hz.Ali'yi ilah olarak kabul etmediklerini, ve ibadetlerini gizli yaptıklarını vs. anlattıktan sonra konumuzla ilgili sorulara geçtik.)

¹ Esasen bunda haklılık payları vardır. Zira yukarda reenkarnasyonla tenasühün aynı şeyler olmamasına rağmen, ikisinin aynı anlamda kullanıldığını, reenkarnasyonun günümüzde Batıda ortaya çıkmış ve dünyaya da bu şekilde yayılmış olan adı olduğunu söylemiştik.

1- Reenkarnasyon hakkındaki görüşleriniz nedir?

- Reenkarnasyon adalet gereği vardır. İnsanlar arasında kimi bebek ölüyor, kimi yüz yıl yaşıyor. Bebekken öleni hangi ameline göre hesaba çekeceksiniz? Allah, ruhların hepsini eşit yaratmıştır. Hayvan, insan, bitki ayrımı yoktu. Sonradan, insanların arasında suç işleyenler, günahkar olanlar cezalarını çekmek için dünyaya tekrar hayvan olarak gelirler. Veya sakat olarak doğarlar. İnsanlar bu hayatlarından erken ayrıldıklarında dünyaya mutlaka tekrar gelirler. Ama ruh artık iyice olgunlaşmışsa artık gelmez.

2- Sakat doğanların dünyaya o şekilde gelmeleri, suçlarından ötürü müdür?

Neden insanların çoğu sağlıklı doğarken onlar kötürüm, sakat veya geri zekalı oluyorlar. Onların suçu nedir? Niye onlar bizim sahip olduğumuz imkanlara sahip değiller. Bu Allah'ın adaletine sığar mı? Kur'an Allah'ın adaletli olduğunu ilan ediyor. O halde bu insanlar suçlarının cezalarını çekmektedirler.

3- Ama bir çok sakat veya özürlü geçmiş hayatında işlediği suçu hatırlamıyor. Bu durumda bilmediği veya hatırlamadığı bir suç yüzünden insanı cezalandırmak haksızlık olmaz mı?

- Hayır olmaz. Onlara geçmiş hayatın unutturulmasının hikmeti vardır. İşlediği suçları, suç ortamını hatırlarsa bazı insanlarla barışık yaşayamaz. Bu yüzden kimseye kötü olmasın diye unutturulur.

4- O halde günah veya hayır karşılığını bu dünyada bulacaktır, öyle mi?

- Evet, Ahiret başka bir dünya değildir. Cennet, Cehennem, sırat, mizan... hepsinin başka anlamları vardır. Ama Sünniler yanlış anlamaktadırlar. Doğru olan bilgileri de Sünniler İslam tarihinin ilk dönemlerinde imha ettiler. Gerçeği öğrenmeyelim, diye. Ehli Beytin bilgisi şimdi elimizde olsaydı bütün sırlar çözüldü. Herkes gerçeği görürdü.

5- Tenasüh inancınızın kaynağı nedir?

Kur'an'dır. Bakara, 2/28 ve Mümin, 40/11 ayetleri bunu açıkça destekler. Ayrıca Yaşar Nuri Öztürk de bu inancı destekliyor! Ayrıca ruhlar dünyaya tekrar gelecektir. Tıpkı on ikinci imam Muhammed Mehdi'nin kıyametten önce gelecek olduğu gibi...

6- Çevrenizde bu hadiseyi tecrübe eden var mı?

- Evet. bazen bu hadiseler olur. Biz de kendisinin yeniden doğduğunu söyleyen kimseyi intihan ederiz. Söyledikleri kendisini doğruluyorsa ,eski ailesiyle tanıştırırız. Hiçbir aile ispatlayan kimseleri geri çevirmez.

7- Zaman zaman söylediğini ispatlayamayan da oluyor mu? Veya yalan söyleyen oluyor mu?

- Yalan söyleyen olmaz. Sadece hatırlayamayabilir. Tam hatırlamadığı için biz de üstüne gitmeyiz. Öyle kalır.

8- Ahiret inancınız nasıldır?

- Biz de sizin gibi Ahirete inanırız. Ama siz (alevi olmayanlar), Cenneti, Cehennemi ve diğerlerini yanlış anlıyorsunuz. Az önce ifade ettiğim gibi, her şey bu dünyadadır.¹

Yahya Yıldız'la yaptığımız bu mülakat sadece bunlarla sınırlı değildi. Ancak konuşmanın bu çerçevede gerçekleştiğini, Yıldız'ın reenkarnasyonu adalet prensibine dayandığını ve çevremizde bulunan vatandaşlarında Yıldız'ı tasdik ettiğini ifade etmeliyiz. Görüşme esnasında bazen çevremizdeki insanlar da kendilerinden örnek veriyorlardı. Örneğin bir esnaf, Yahya Yıldız'ı doğrulayarak “geçen ay 40 yaşında olan eniştem hastanede öldü. Ölürken hiç acı duymadı. Çünkü tekrar geleceğini biliyordu. Evet, bence de gelecek. Çünkü daha ömrünü tamamlamadı” dedi. Kendilerinde bu inancın temel bir akide olduğunu söyleyen Yıldız, bunu Ahiret inancına ters düşmediğini ama Sünnilerin Ahireti yanlış bildiğini iddia etmektedir.

Karataş İlçesinde yaşayan Alevilerin inanç ve dini yaşayış yönünden Hatay'daki Alevi vatandaşlarımıza benzer olduklarını vurgulamalıyız. Bu vatandaşlarımız da Ahirete farklı anlamlar yüklemekte ve temelde kıyametin kopmasına dayanan ve başka bir alemde gerçekleşecek olan Ahiret hayatını reddetmektedirler. Sakat ve özürlü doğanların, bebek iken veya anne karnında ölenlerin reenkarne olması gerektiğini söylerken Allah'ın adaletine tutunuyorlar ama Allah'ın engin hikmetini bir tarafa bırakıyorlar. Alevilerin reenkarnasyona dair bu iddialarını “Ahiret İnancı ve Reenkarnasyon” adlı başlık altında inceleyeceğiz.

Çalışmamızda yaptığımız mülakatların önemli bir kısmı da Hatay'dakilerdir. Hatay'ın Harbiye bölgesi Tosunpınarı'nda, Samandağ İlçesinde ve Serinyol Beldesinde görüşmeler yaptık. Ayrıca İskenderun'da da mülakatlarımız oldu. Belli bölgelerden seçmiş olduğumuz insanların sayısı on sekizdir. Bunların arasında Harbiye'de on iki kişinin bir araya geldiği, topluluk içinde çevrenin şeyh olarak saygı duyduğu dört kişi de vardı. Ayrıca bunlardan iki kişi ile olan görüşmemizi ertesi gün de devam ettirdik. Samandağ İlçesi'nde ise reenkarne olduğunu iddia etmiş iki kişinin konu hakkındaki düşüncelerini aldık. Bu insanların da Adana'dakiler gibi tenasüh hakkında fazla bir teorik bilgisi yoktu ama, tekrar doğmuş olduklarını söyledikleri için onların da inançları hakkında bilgi edinmek istedik. Bundan başka, İskenderun İlçesi'nde ve Serinyol

¹ Görüşme, Yahya Yıldız, 08-05-2003, Adana/Karataş.

beldesinde de reenkarne olduğunu söyleyen birer kişi ile mülakat yaptık. Yaptığımız görüşmelerin arasından Harbiye’de olanı oldukça kapsamlıydı. Söz konusu görüşmeyi burada ele almak istiyorum. Diğer görüşmeleri ise; ortak noktaların çokluğu, inanç yönünden birbirine benzer ifadelerin yoğunluğu nedeniyle tek tek incelemeye gerek görmüyoruz. Söz konusu görüşmelerde elde ettiğimiz sonuçları, konunun sonunda maddeler halinde ortaya koymaya çalışacağız.

Öncelikle Şeyh Yusuf ve beraberindeki grupla yaptığımız mülakatı ele alalım. Bu arada, Şeyh Yusuf ve Muhsin Bey’le bir gün sonra da hem tenasüh hem de Alevilik hakkında görüşmeye devam ettik. İlk görüşme her ne kadar Şeyh Yusuf ile yoğun olarak yapılmış olsa da masada bulunan diğer alevi vatandaşlar da sık sık görüşlerini ifade ettiler. Ancak onların görüşleri Şeyh Yusuf’un görüşlerinden farksızdı. Bu yüzden ayrıca onların ifadelerini de tekrar dile getirmeye gerek yok, diye düşünüyoruz. Görüşme şu soru ve cevaplar çerçevesinde cereyan etti:

1- Kendinizi tanıtır mısınız?

- Şeyh Yusuf olarak tanınıyorum. Aleviyim. (Ertesi gün yaptığımız görüşmede ise Nusayri olduğunu ifade ediyor.) Alevilerin arasındaki bilgileri kitap haline getirmiş birisi olarak onların liderliğini yapıyorum.

2- Reenkarnasyon hakkında ne düşünüyorsunuz?

(Cevabı vermeden önce, daha önce hazırlamış olduğu kitapları delil göstermek istercesine, önümüze koyuyor. İbn’i Kesir’in, Ferid Vecdi’nin Tefsirlerini açıyor. Görüşme sırasında kendisine delil olarak öne sürdüğü ayetleri bu tefsirlerden desteklemeye çalışıyor.)

- Tenasüh vardır ve İslam’a aykırı değildir. Çünkü Kur’an bize bunu anlatıyor. Bakara 2/28, İsrâ 17/50-51, Vâkıa 56/60-61, İnfitâr 82/6-7, Kâf 50/15 ve En’âm 6/38’de reenkarnasyona işaret eden ifadeler vardır. Örneğin Vakıa 56/60-61 der ki: *“Aranızda ölümü takdir eden biziz ve bizim önümüze geçilmiş değildir. Ki sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi, bilmediğiniz bir biçimde yeniden yaratalım.”* Demek ki hayvanlar da bizim gibi varlıklardır. Onlar bizim kılık değiştirmiş halimizdir. İnsanlardan iyi olmayanlar, ahlaksız olanlar, zina yapanlar yeniden doğduklarında hayvan olarak dünyaya gelirler. En’âm 6/38 de bu bağlamdadır. Bu ayet de Vakıa 56/60-61 gibi, önceki hayatlarında imtihanı başaramamış olan insanın dünyaya hayvan olarak gelmesinin kanıtıdır.

İnfitâr, 82/6-7 de insanın çok defa dünyaya geldiğini ve her birisinde Allah'ın dilediği şekli verdiğine delalet eder. Kaf 50/15 ise, Allah'ın insanı tekrar tekrar yarattığının ispatıdır.

2- İnsan bu dünyaya imtihan için mi gelmektedir?

- Tabii ki! İnsan rahman ve şeytan olmak üzere iki kısımda yaratılır. Bunlar devamlı çekişme halindedirler. Eğer rahman tarafı galip gelirse öldükten sonra daha iyi bir şekilde yeniden doğar. Ama şeytan tarafı galip gelirse, imtihanda başarısız olmuş demektir. Bir daha dünyaya sakat veya hayvan olarak gelir. Öyle ya, sakat olarak doğanların suçu nedir? Bunlar mutlaka geçmiş hayatlarında yaptıklarının cezasını çeken insanlardır.

3- Peki bu insanlar önceki hayatlarını hatırlıyorlar mı?

- Hepsi değil, bazıları hatırlar?

4- Bir çok sakat veya özürli kimse geçmiş hayatında işlediği suçu hatırlamıyor. Bu durumda bilmediği veya hatırlamadığı bir suç yüzünden insanı cezalandırmak haksızlık olmaz mı?

- Onu Allah bilir. Ayrıca alimlerimiz onlara hatırlatırlar.

5- İnsan dünyaya hayvan olarak gelip cezasını çektikten sonra akıbeti ne olacak?

(Bu soruda masada bulunanlar kendi aralarında Arapça konuşmaya başlıyorlar, her biri kendince yorum yapıyor. Şeyh Yusuf da daha önce gösterdiği ayetleri tekrar göstererek tenasühün varlığını kanıtlamaya çalışıyor. Ama ben sorumu yineliyorum. Masada oturan ve adı Mehmet İstanbullu olan kişi Şeyhe soruyu Arapça tekrarlıyor. Şeyh bu sefer cevaplıyor.)

- Hayvan olarak doğan cezasını bulmuştur. Sonunda öldüğünde, tekrar dünyaya insan olarak gelir. Ve bu devinim sonsuza dek devam eder. Aslında onun insan olarak da doğması bir cezadır. Eğer iyi insan olarak ölürse en yüksek seviyeye yükseldiğinde meleklerin katına çıkar ve onların arasına karışır. Ama hayvanın insan olarak doğması çile ve ızdırap dolu bu dünyaya tekrar gelmesi yine bir cezadır. Ancak iyi insan bu çizgisini değiştirebilir.

6- Kıyamet hakkında ne düşünüyorsunuz?

- On ikinci imam Muhammed Mehdi'nin gelmesi ile Kıyamet kopacaktır. Sonra her şey yeniden başlayacaktır. Tıpkı Hz. Adem'den (a.s.) itibaren düzenin yeniden kurulması gibi. Kıyametten sonraki dirilme ruhanidir.

7- Cennet ve Cehennem hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Öyle ırmakların aktığı, hurilerin dolaştığı bir Cennet yoktur. Huriler erkeğe hizmet edecek, kadına kim hizmet edecek? Bu yüzden hurileri bu şekilde anlamamak lazım. Baldan ırmaklar diyor, böyle şeyler de yok. Ya ben şekeri sevmiyorsam... bu yüzden Cenneti böyle maddi şeylerden çok manevi mükafatlar olarak düşünmek gerekir. Ateşten Cehennem filan da yoktur. Allah, insanları ebediyen yakacak kadar zalim değildir. Cennet de Cehennem de bu dünyadadır. Ağaçlar, çiçekler vs. dünyamızın Cennet oluşuna delildir. İnsan iyi ve dürüst olursa huzurlu yaşar. Gönül huzurundan daha önemli bir şey var mı? O halde Cennet dünyadadır. Kötüler için de hayvan veya sakat olarak dünyaya gelmenin onlara ceza olarak takdir edildiğini ifade etmiştik. Böylece dünya onlara Cehennem olurken, iyilere de Cennet oluyor. Cennetin ve Cehennemnin bu dünyada olduğunu Kur'an şu ayetle destekliyor: *"Rabbinizin mağfiretine ve eni, göklerle yer kadar olan Cennete koşun. O Cennet takva sahipleri için hazırlanmıştır"*¹

8- Bu dünyadan sonra ayrı bir Ahiret hayatı var mıdır?

- Kıyametten sonra da insan yeniden yaratılacak. Adem (a.s.)den itibaren hayat yeniden devam edecek. İmtihan da sürecektir. Zira imtihan biterse Allah'ın hükmü de biter. Dünya bittiğinde Allah ne yapacak!

9- Mizan nedir?

- Mizan kalptedir. Mizan, akıldır. Yaptıklarımızın akla ve kalbe uygun olması gerekir, her şeyin ölçüsü bu ikisidir. İyilik, doğruluk, dürüstlük vs. bunlar önemlidir. Eğer iyiysen dünya sana Cennet olur.

10- Kabir hayatı?

- Ölene telkin yaparız. Cenaze namazını kılarız.² Kabirde şu sorular sorulur:

a- Ömrünü nerede geçirdin?

b- Malını nerede kazandın?

c- Kur'an'a, Sünnet'e ve Ehli Beyt'e uydun mu?

11- Tenasüh inancı Ahiret inancına zarar vermiyor mu?

- Hayır. Ahiret ile tenasüh inancı birbirini tamamlamaktadır.³

¹ Âl-i İmrân, 3/133.

² Cenaze namazında okudukları duayı dinledik. Bizim okuduğumuz duaya ek olarak, "Hz. Ali'ye ve on iki imamın masum ve hak olduğuna iman ettim" ifadesi vardır. Bunun dışında dua Ehli Sünnet'in duası ile uyusmaktadır.

³ Görüşme, (Şeyh) Yusuf ?, 13-06-2002, Hatay/Harbiye-Tosunpınar

Şeyh Yusuf ve bir grup alevi şeyhi ile yaptığımız mülakat bu çerçevede vuku buldu. Gördüğümüz kadarıyla tenasüh ve Ahiret görüşleri açısından, Hatay'daki alevi vatandaşlarımız ile Adana'daki alevi vatandaşlarımız arasında temelde birlik vardır. Tenasühü kabul eden Aleviler, Ahirete bizim anladığımızdan çok farklı anlam yüklemişlerdir. Böyle olunca elbette ki tenasüh inancı Ahiret inancına bir zarar vermez. Bu durumda onların uhrevi inancını tenasüh akidesinin şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

Şimdi özellikle reenkarne olduğunu iddia edenlerle yaptığımız diğer mülakatlardan elde ettiğimiz sonuçlara bakalım:

a- Tekrar doğduğuna inananlar, kendilerinin geçmiş hayatlarında sahip oldukları ailelerle şimdi de görüşme halinde olduklarını söylemektedirler.

b- Bu insanlar geçmiş hayatlarından bazı isimleri hatırlamakta ve bunu söylediklerinde doğrulukları imtihan edilmektedir.

c- Hatırlamalar bülüğ çağına kadar olan yıllarda oluyor. O yaşa kadar geçmiş ailesini hatırlamayan artık unutuyor.

d- Ölüm anı, ölüm sebebi, varsa ölüm aleti hatırlanıyor. Ama nasıl öldüklerini hatırladıkları halde ölüm ile yeniden doğuş arasını hatırlamıyorlar.

e- Önceki yaşamında ölüm anında oluşan bir yara, iz varsa bunun yeni doğan bedende de görüldüğü söylenmektedir. Vücutlarındaki bir izi gösterip, "İşte ben ölürken buraya darbe almıştım" diyerek ispatlamaya çalışıyorlar.

f- Genellikle tekrar doğacağı zaman bir kadına rüyasında "beni evlatlığa kabul eder misin?" diye teklif götürmesi söz konusu.

g- Bu insanların önemli bir kısmının, dinin hem ibadet hem de inançla ilgili bilgilerinin çok zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Arap kökenli Alevilerin tenasühe inanmaları ve Ahirete farklı bir açıdan yaklaşmalarının mutlaka bazı nedenleri vardır. Adana ve Hatay merkezli yaptığımız görüşmelerde edindiğimiz izlenimlere göre, tenasüh inancının sadece Arap Alevilerinde olmasının ve Alevilerde mevcut olan bu farklı inancın –tenasüh ve Ahiret konularında- nedenleri şunlardır:

a- Çevresel faktörler. İnsanlar büyüdükları ortamlarda çevreleri ile sürekli bir iletişim içerisinde oldukları için, Hiç kimse etrafında olup bitenlerden etkilenmeden yaşayamaz. İnanç konusunda da bu durum aynıdır. Nasıl ki tenasüh inancına bir alevinin inanması kolaysa alevi olmayan müslümanın da tenasühe inanması o kadar zordur. Bir müslümanın tenasühe inanmaması için başka güçlü nedenler de vardır ama bu söylediğimiz de göz ardı edilmemelidir. Alevilerde eskiden beri olan bu inanç, gelenek

ve göreneklerine çok bağlı olmakla tanınan alevi vatandaşlarımızda nesilden nesle geçmektedir. Ziya Eğriparmak'la yaptığımız mülakatı hatırlayalım. Orada babasının, köpeğe iyi davranın, o da insan ruhu taşıyor” şeklindeki sözleri babasında da bu inancın varlığını gösterir. Zaten kendileri de bu inancın ailelerinde her zaman mevcut olduğunu söylüyorlar.

b- Sağlam temellere oturmuş bir Ahiret inancına sahip olmama. Kanaatimizce Kur'an'ı doğru anlayan ve Hz.Peygamberi iyi tanıyan insanların İslam dışı dinlere ait olduğu açık olan bu tür inançları kabul etmesi mümkün değildir. Görüşme yaptığımız insanlar, sadece Ahiret konusunda değil, dinin ibadet konularında da çok farklı yorumlara sahipler. Namazı, orucu, haccı vs. Hz.Peygamberin hayatını ve uygulamalarını dikkate almaksızın kendi anlayışları çerçevesinde yorumlayan bu vatandaşlarımız, Ahiret konusunda da Kur'an'ı ve Resulullah'ı dikkatli ve sağduyulu bir şekilde anlamıyorlar.

c- Siyasi görüş farklılığının dini yaşama yansıması. Adana ve Hatay'da yaşayan Aleviler, öteden beri kendilerine haksızlık yapıldığını, Hz.Ali'nin hilafet hakkının elinden alındığı ilk dönemden tutun da bugün dahi ülkede kendilerine yeterince hak verilmediğini savunmaktadırlar. Belki de bu alt yapı onları psikolojik olarak muhalif olma durumuna düşürüyor. Ehli Sünnete karşı kendi yorumlarını sorgulamaksızın ayakta tutmaya çalışıyorlar. Halbuki Adana'da ve Hatay'da görüştüğüm bazı insanlar “aklımızla tenasühü sorguladığımızda bazı soruların cevabını veremiyoruz. Ama yine de inanıyoruz” diyorlar. Daha çok gençlerin ileri yaş grubuna oranla tenasüh inancına daha eleştirel yaklaştığını ifade edelim. Bu yaklaşım da, şüpheci ve sorgulayıcı düşünce tarzını benimseyen aynı zamanda başkasının düşüncesine hoşgörü ile bakan bir yaklaşım tarzıdır. “Karşıdakinin de görüşü doğru olabilir, yalnız kendi görüşümün doğru olduğu üzerinde şuursuzca ısrarlı olmamalıyım” şeklinde yumuşak yaklaşım, genç ve eğitilmiş olan bazı Alevilerde tenasühün sorgulanmasına neden oluyor.

d- Hatay bölgesi tarihi çok eskilere uzanan ve çok değişik dinlere mensup insanların yaşamış olduğu bir bölgedir. Şu anda bile hala bölgede Dürzilik, Nusayrilik ve Yezidilik yaygındır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Alevilerin büyük kısmı hangi mezhebe dahil olduğunu da bilmiyor. Dini bilgi yönünde yeterince beslenmemiş olduğu için “Aleviyim” demekten öte gidemiyorlar. Bir çok genç, Aleviliklerinin nereden kaynaklandığını, nasıl bir inanca sahip olduklarını, ibadetlerinin ne olduğunu vs. bilmiyor. Böyle altyapı sorunu olan insanlarda elbette bu boşluğu başka inançlar

dolduracaktır. İşte tenasüh inancı da geçmiş inançların bir kalıntısı olarak bugünlere gelmiş, bölge halkı da bunu benimsemiştir, diye düşünüyoruz.

e- Önemli bir konuda gerek Adana gerekse Hatay'da yaşayan bölge halkı tenasühe inanmaktadır. Ama özellikle yaşlı ve şeyh, dede diye anılan ileri gelenlerin de içinde bulunduğu büyük bir kesim tenasühün, –bir anlamda- Batıda yeni yorumlanmış tarzı demek olan reenkarnasyondan habersizdir. Tenasühle reenkarnasyon arasındaki farkları başka bir bölümde ele almıştık. Yaşar Nuri Öztürk'ü kendilerini destekleyen bir bilim adamı olarak kabul ediyor ve onu benimsiyorlar. Halbuki Yaşar Nuri Öztürk, “reenkarnasyon inancı mahşer akidesine ters düşerse kaldırır atarız” diyor.¹ Ne var ki görüştüğümüz Alevilerin inandığı Ahiretle, Kur'an'da anlatılan Ahiret arasında çok fark olduğu açıkça ortadadır. Bölgede yaşayan halkın, en eski dönemlerde bile yer yer kabul edilen tenasühe inanması, onların bu inançlarının geleneksel yorumdan kaynaklandığı izlenimi vermektedir. Kültürde mevcut olan bu inanç, tepki görmeden yaşamaya devam ediyor. Aynı inanç neden Karadeniz'de yaygın değildir? Karadeniz bölgesinin ne tarihi, ne kültürü ne de dini altyapısı buna müsait değildir.

Reenkarnasyonla ilgili genel bir değerlendirme yapılacaksa söyleyeceklerimiz elbette bunlardan ibaret olmayacaktır. Ancak bu başlık altında, reenkarnasyona, daha doğru bir ifadeyle tenasühe inanan ve bununla birlikte bizzat tecrübe ettiğini öne sürenlerle yaptığımız görüşmeleri ele almaya çalıştık. Burada ulaştığımız sonuçları kısaca bu şekilde ifade etmeyi uygun bulduk. Ama daha genel değerlendirmeyi konunun sonuna bırakmak istiyoruz.

¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Çıplak Uyarıcı*, s. 199.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM'IN AHİRET İNANCI VE REENKARNASYON

4.1. Reenkarnasyonu Reddeden Ayetler ve Değerlendirmesi

Buraya kadar reenkarnasyon inancının Kur'an'da varlığı konusunda ortaya atılan iddialar ve bunların değerlendirmelerini ele almaya çalıştık. Hadiseye bir de diğer taraftan bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyim. Acaba Kur'an'da bu inanca aykırı olan ayetler var mıdır? Reenkarnasyonun dayandığı temellere aykırı olan ayetler varsa, Kur'an tekrar doğuş inancını reddediyor demektir. O halde sorumuzu şu şekilde sorabiliriz: Kur'an'da yeniden bedenlenme inancını reddeden açık ayetler var mıdır? Esasen, Ahiret hayatını haber veren, mükafatın ve cezalandırmanın bir başka ifadeyle Cennet ve Cehennem öte dünyada olacağını beyan eden her ayet, bir anlamda reenkarnasyonu reddediyor demektir. Bu yüzden, reenkarnasyon lehine kullanılmak istenen ayetlerin, esas itibarıyla kıyametten sonra vuku bulacak olan Ahiret hayatından bahsetmesi, aynı zamanda reenkarnasyoncuların kendi delilleriyle kendilerini reddetmeleri anlamına gelmektedir. Zira bir önceki konumuzda reenkarnasyon lehine kullanılan ayetler başlığı altında, söz konusu ayetlerin aslında, Ahiret hayatı için yeniden dirilmeye işaret ettiğini ifade etmiştik. Ancak defa reenkarnasyonu ya da reenkarnasyonun dayandığı esasları reddeden ayetlerinin olup olmadığını incelemeye çalışacağız.

Her şeyden önce Kur'an'ın insan anlayışı ile tenasüh nazariyesinin dayandığı insan anlayışı birbirine uymaz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi reenkarnasyon ruhu temel alan, ruh-beden düalizmine dayanan bir doktrindir. Ancak Kur'an, insanı ikiye bölmez. Onu ruh-beden bütünlüğünde bir varlık olarak kabul eder.¹ Kur'an'da ruh ve beden iki ayrı cevher olduğuna dair bir ifadeye rastlamak mümkün değildir. Ancak geleneksel İslam düşüncesinde özellikle Gazâlî sonrasında, ağırlıklı olarak onun etkisiyle, bu görüş benimsenmiştir. *“Her nefis ölümü tadacaktır”*², *“Allah'ın izni olmadan hiçbir kişi ölmez”*³, *“hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez ve hiç kimse yarın nerede öleceğini*

¹ Bu konuda geniş bilgi için “Ruh Beden İlişkisi” başlıklı konumuza Bkz.

² Âl-i İmrân, 3/185; Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/57.

³ Âl-i İmrân, 3/145.

bilemez”¹ gibi ayetlerde, nefsin insanın kendisini ya da bizzat şahsını ifade için kullanıldığını görüyoruz. Ancak diğer taraftan insanın yaratılışını anlatan ayetlerde özellikle “insan ve beşer” kelimelerinin kullanılması da dikkat çekicidir.² Bu durumda Allah’ın, insanın maddi yapısıyla veya başka bir ifadeyle bedeniyle ilgili hitap tarzında bile “cisim, beden” kelimelerini öne çıkarmaması önemlidir. Diğer taraftan insanın bedeni özelliklerinden ayrı olan özelliklerini, onun karakteri ve kişisel temayüllerini ifade ederken de “nefs” sözcüğü kullanılmıştır.³ Filhakika salt ruhtan bahsettiği zaman ise, bizzat ruh kelimesini kullanmıştır.⁴ Bütün bu ayetlerde bir ruh-beden ayrılığını görmek imkansızdır. Allah insanı kendisine muhatap olarak alıyor ama hiçbir zaman onu iki kısma bölmüyor. Eğer reenkarnasyon taraftarlarının iddia ettiği gibi, insanda ruh asıl olsaydı, Allah da asıl olan, gerçek olan şeyi muhatap alırdı. Zira Allah’ın asıl varken, gereksiz ve geçici olan şeyi muhatap alması muhaldir.

Kur’an’ın insanı bir bütün olarak kabul ettiği, onu ruh ve beden olmak üzere ikiye ayırmadığı ortadadır. Esasen ruh beden düalizminin doğurduğu sonuçlar bugünkü ontoloji ve biyolojik araştırmalarla aşılmıştır. Artık ne felsefe ne de ilim, ruh beden ikiciliğini kabul etmiyor. Bir insanın normal işleyişinde ruhla bedenin birbirinden ayıramayacağı artık genel kabuldür.⁵ Bu da tenasühün veya reenkarnasyonun temelde yanlış bir tez üzerine kurulduğunu göstermektedir. Zira reenkarnasyon ruhun insanda asıl olduğu inancına dayalı bir inançtır.⁶ Ancak insan ruh ve beden bütünlüğüne sahiptir. Bedenin hayati fonksiyonları sona erince ruh başka bir bedende ikamet edemez. Aksi halde bir ruhun birden fazla insan olması gibi bir mantıksızlık ve çelişki ortaya çıkar.

Ruh göçü inancına göre, bedenden ayrılan ruhun dünyaya yeniden gelişinde bir insan ya da hayvan bedenine girmesi ihtimal dahilindedir. Yani önceki hayatında insan olan bir kimse bir sonraki hayatında hayvan olarak dünyaya gelebilir. Bu anlayış Kur’an’ın insana verdiği değere temelden karşıdır. Yeryüzünde mevcut olan her şeyin yaratıcısı Allah’tır. Ancak bu yaratılmışların içerisinde fazilet açısından üstün olan bir varlık vardır. O da insandır. İnsan, sadece insan olması hasebiyle hayvanlardan, bitkilerden ve diğer varlıklardan daha izzetlidir. Bunu bizzat Allah Kur’an’da

¹ Lokman, 31/34.

² Bkz.: Hicr, 15/28; Secde, 32/9; Sâd, 38/71; Kamer, 55/14; İnsan, 76/2; Tîn, 95/4.

³ Bkz.: Fecr, 90/27; Kıyamet, 76/2.

⁴ Bkz.: İsrâ, 17/85.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, “Varlık ve Oluş,” *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1968, c. LXXXV, s. 227-237.

⁶ Bkz.: Papus, *Reenkarnasyon*, s. 19.

belirtmektedir. “Biz Ademoğlunu üstün kıldık.”¹, “Biz insanı en güzel biçimde yarattık”² ve “And olsun biz, Ademoğullarına çok ikram ettik”³ anlamındaki ayetler, insanın hangi dine, dile, ırka, mezhebe, cinsiyete, soya, güce, millete ait olursa olsun, sırf insan olduğu için diğer varlıklara üstünlüğünü vurgulamaktadır. İnsanın üstünlüğü onun masumiyeti, dokunulmazlığı, mahrumiyeti ve insanî imtiyazlara sahip oluşudur. Bundan dolayı insan, hakir görülmeye, aşağılanmaya ve hürmetsizliğe karşı korunmuştur. İnsan bu üstünlüğünün kıymetini takdir ettikçe, saygıdeğerliliğini sürdürebilir. Aksi halde Kur’an’ın buyurduğu gibi “aşağıların en aşağısına iner.”⁴

Kur’an insana böyle bir değer vermişken, onun bir hayvanın veya sürüngenin bedeninde cezalandırılmış olarak dünyaya gönderilmesi, onun haysiyet ve şerefine yakışır mı? İnsanlığa yakışır bir hayat yaşamayan, inkar ve isyanla Allah’a başkaldıran kimsenin tekrar dünyaya gelmesi ve sonra olgunlaşıp Cennete girmesi inancının İslam ile ilgisi yoktur. Allah’ın emir ve yasaklarına uymayanlara vereceği ceza Cehennemdir.⁵ Yoksa insanı hayvan olarak tekrar dünyaya getirmek ne onun şerefine yakışır ne de Kur’an’ın mesajına uygun düşer.

Ayrıca çevremizde yaşayan tüm hayvanların aslında insan ruhuna sahip olduğunu varsayarsak canlılar arasında bir farklılık kalmaz. Halbuki Allah, yukarda zikrettiğimiz ayetlerde insanı üstün kıldığını beyan ediyor. Bir an için reenkarnasyonu kabul ettiğimizi varsayalım. Yanımda bulunan bir hayvan da benim gibi insan ruhu taşıyorsa, benim ondan üstünlüğüm hangi konuda olabilir. O da kendi şartlarında yiyor, içiyor, yuvasını kuruyor, yaşam mücadelesi yapıyor, çiftleşiyor, yavruları oluyor, onları besliyor vs. başka bir alemde benim gibi yaşıyor. Bütün bunların yanında ruhen de benimle aynıysa, benim gibi insan olan birisinin ruhunu taşıyorsa, onunla aramızda fark yoktur demektir. Eğer aramızda fark yoksa, bu başka bir durumu beraberinde getirir. Arasında fark olmayan iki şeyden birisi mükafat diğeri ceza için kullanılabilir mi? Öyle ya, benimle görüntü ve şekil haricinde hiç farkı olmayan –ki alevi vatandaşlarımız, şekil önemli değil, ibadeti nasıl yaparsan yap, diyorlar- bir varlığı hor görmem, onu küçümsemem, onu cezalandırma vasıtası olarak kullanmam mümkün değil. O halde

¹ Neml, 27/15.

² Tîn, 95/4.

³ İsrâ, 17/70.

⁴ Abdullah Draz, *İslam’ın İnsana Verdiği Değer*, s. 48-54.

⁵ Bkz.: Bakara, 2/24; Nisâ, 4/56; İbrahim, 14/21; Sebe’, 34/32-34; Sâd, 38/53-64; Mü’min, 40/47; Kaf, 50/23-25.

benim, öldükten sonra tekrar doğduğumda hayvan olarak dünyaya gelmemin önemi yok. Bu da benim istediğim gibi yaşayabilme özgürlüğüne sahip olduğum sonucunu doğurur. O halde hayvan olarak dünyaya gelmeyi bir ceza olarak düşünmek, çözülmesi imkansız bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir.

Kur'an insanların dünyaya bir kez geleceğini ve tekrar gelmek için "keşke" diyenlerin, bu isteğinin geri çevrileceğini haber vermektedir. Yeryüzünün halifesi olarak yaratılan¹ ve sahip olduğu akıl ve iradenin getirdiği yükümlülüklerle Allah'a karşı sorumlu olan insanın, kendisine verilmiş olan imkanları iyi kullanması gerekir. Bütün yaratılmışlar içinde benzersiz bir yer işgal eden insana, yeryüzünde ahlakî bir düzen kurma görevi verilmiştir.² Zaten insan ne başıboş yaratıldı³ ne de eğlence için yaratıldı.⁴ Yeryüzünü imar etme görevi kendisine verilmiş olan insana bunu yapması için bir ömürlük zaman tanınmıştır. Peki, bu kadar zor bir görev için bir ömür yeter mi, birkaç kez dünyaya gelmek gerekmez mi? Hayır, bir ömür yeter. Allah, insana zulmetmez. Bakara 2/286 der ki: *"Allah, hiç kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez."* O halde insana düşen, kendisine verilen imkanı iyi kullanıp ebedi saadeti yakalamaktır. Kendisine verilmiş vakti değerlendiremeyen ve öldükten sonra gerçeği görenler: *"Rabbim, beni geri gönder ki boşa geçirdiğim dünyada iyi işler yapayım, Hayır, bu onların sözleridir..."*⁵ diye yalvaracaklar. Ama kendilerine bu söylediklerinin boş sözden ibaret olduğu bildirilecektir. Aslında insanın bu durumlara düşmeden tedbirini alması gerekir. Ama maalesef, insanın gaflet içinde olduğu, sanki ebedi yaşayacakmış gibi ya da tekrar bu dünyaya gelecekmiş gibi davrandığı Kur'an tarafından şöyle vurgulanmıştır: *"İnsanların hesapları yaklaştı. Fakat onlar hala gaflet içinde yüz çevirmektedirler."*⁶

İnsanın pişman olduğu anlarda ona geri dönmesi için bir hak tanınır. Ta ki aynı hatayı tekrarlamasın diye. Allah, insanın yaşamı boyunca hata yapsa bile bu hatalarından tövbe etmesini istiyor. Tövbeleri de kabul edeceğini bir çok yerde beyan ediyor.⁷ Ancak tövbenin, pişmanlığın fayda etmediği, geri çevrildiği zaman da vardır.

¹ Bakara, 2/30.

² Ahzab, 33/72.

³ Kıyamet, 76/36.

⁴ Mû'minûn, 23/115.

⁵ Mû'minûn, 23/99-100.

⁶ Enbiyâ, 21/1.

⁷ Bakara, 2/160; Âl-i İmrân, 3/89,135,136; Tevbe, 9/104,112; İsrâ, 17/25; Furkan, 25/70.

“De ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği, canınızı alır, sonra Rabbinize döndürülürsünüz. Rablerinin huzuruna (utançtan) başlarını öne eğmiş; ‘Rabbimiz, gördük, işittik, şimdi bizi dünyaya geri gönder de iyi işler yapalım; artık kesin olarak inandık! Demekte olan suçluları görsen.’”¹ Hatta tadacakları azabı görüp hissedince bile, tekrar dönmek isteyecekler ama artık kendilerine verilen ömür nimetini tüketmişlerdir. Bu hususta ayet şöyledir: “Nefsin şöyle demesinden sakının...Yahut azabı gördüğü zaman ‘benim için bir kez daha (dünyaya dönüş) olsaydı da güzel hareket edenlerden olsaydım!’ demesinden. (Allah da şöyle söyler) Hayır, sana ayetlerim geldi de sen onları yalanladın...”² Tadacakları azabın kokusunu alınca biraz daha süre isteyecekler ama bu artık iş işten geçmiştir. O anda artık yapacak şey kalmamıştır. Tekrar dünyaya dönme şansı ve ihtimali yoktur. Ayet o anı tasvir ederken “Biz sizi yakın bir azab ile uyardık. O gün kişi, ellerinin (yapıp) öne sürdüğü işlere bakar ve kafir: ‘keşke ben toprak olsaydım!’ der.”³ Konuyla ilgili bir başka dikkat çekici ayet de şudur: “Nankörlere de Cehennem azabı vardır. (Orada) Onlara ne (ölümle hükmedilir ki, ölsünler ve ne de onlardan Cehennem azabı biraz hafifletilir. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız. Onlar orada: “rabbimiz, bizi çıkar, (önce) yaptığımızdan başkasını yapalım?” diye feryat ederler. “Sizi, öğüt alacak olanın, öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı? Size uyarıcı d geldi. Öyle ise(azabı) tadın artık. Zalimlerin yardımcısı yoktur.”⁴

Bütün bu ayetlerden anlaşılan odur ki, insan yeryüzünün en şerefli varlığıdır. O dünyaya bir kez gelir. Ömrünü iyi değerlendirirse, Ahirette Cenneti kazanır. Ama elindeki fırsatı kullanmazsa kendisine ceza olarak Cehennem azabı verilir.⁵ İslam ve Kur'an bütünlüğü göz önüne alınarak mesele incelendiğinde, reenkarnasyonun İslam'ın iki temel prensibine uymadığı anlaşılmaktadır. Birincisi, insanın ruh-beden bütünlüğünden oluşan yapısı, ikincisi ise, ölümden sonra başka bir alemde vukû bulacak olan Ahiret hayatı. İşte bu iki nokta Kur'an'ın önemseddiği ve beyan ettiği hususlar arasında yer alır. Özellikle bu iki ilkede Kur'an'dan ayrılan reenkarnasyonun, İslam'a

¹ Secde, 32/11-12.

² Zümer, 39/56-59.

³ Nebe', 78/40.

⁴ Fâtır, 35/37; ayrıca Bkz.: Bakara, 2/167; A'râf, 7/53; En'âm, 6/27-287; Mû'minûn, 23/104-108. Bütün bu ayetler, azabı görünce tekrar dünya hayatına dönüp hayırlı amel yapmak isteyenlerin bu isteğinin geri çevrildiği anlamına gelen ifadeler beyan derler.

⁵ Mustafa Varlı, *Hangi İslam*, s. 142.

uymadığı inancını taşıyoruz. Bunun yanında, tenasühe delil olarak alınan hiçbir ayetin, açıkça birden fazla bedenlenmeyi ifade etmediğini de göz önüne alacak olursak görüşlerimizde haklılık payı olduğu anlaşılabacaktır.¹

4.2. Ahiret İnancı ve Reenkarnasyon

İslam'ın temel prensiplerinden birisi olan Ahirete iman hakkında Kur'an'da pek çok ayet vardır. Ayetlerden anladığımıza göre, hayatın gerçekliği kadar, ölüm, kıyamet, ba's, mizan, sırat, Cennet ve Cehennem de öyle gerçektir. A.Hamdi Akseki bunu şöyle ifade eder: *"Haşr ve neşr, sual ve hesap, amellerin tartılması, sırat, sevap-ceza, Cennet ve Cehennem, bütün bunlar haktır ve hepsi olacaktır. Cennete girenler orada gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hatır ve hayale gelmeyen, bitmez tükenmez nimetlere, ebedi saadete kavuşacaklardır. Buna böylece iman etmek ve bunda hiçbir şüphe ve tereddüde düşmemek lazımdır."*²

Bir müminin inandığı yaşam, ölüm ve öte dünya süreci şu şekilde cereyan eder. Bir defa Ahiret haktır. Bunda hiçbir tereddüt ve şüphe kabul edilemez. Bu konuda sayısız ayetlerin arasında, şu açık ve net ifadeleri görmeyenleri Kur'an "kör" olarak tanımlar:³

*"Sonra siz kıyamet gününde muhakkak tekrar diriltilip kaldırılacaksınız"*⁴

*"İnkâr edenler kesinlikle diriltilemeyeceklerini sandılar. De ki: Hayır, Rabbim hakkı için mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınızdan haber verilecektir. Bu Allah'a göre kolaydır."*⁵

*"Onlar tekrar diriltileceklerini sanmıyorlar mı? Büyük bir gün için, ki o gün insanlar alemlerin rabbinin divanında dururlar"*⁶

İşte, gerçek oluşu bu kadar ayan beyan ortada olan Ahiret hayatı, insanların ölüm sonrasında hep beraber yaşayacakları bir alemdir.⁷ Bu alemin öncesinde Berzah alemi vardır.⁸ Gazâlî bu alemden bahsederken şöyle der: *"Ruh cesetten ayrıldıktan sonra azap veya nimete kavuşmak üzere baki kalır. Bu Ehli Sünnet'in görüşüdür. Ruhun cesetten*

¹ Bkz. Adnan Bülent Baloğlu, *İslam'a Göre Tekrar Doğuş İnancı ve Reenkarnasyon.*, s. 101

² Ali İhsan Yitik, *Karma İnancının.*, s. 186.

³ Bakara, 2/18, 171; Yunus, 10/43; Neml, 27/81.

⁴ Mümin, 40/16.

⁵ Teğâbûn, 64/7.

⁶ Mutaaffîn, 83/4-6.

⁷ Bkz.: Hûd, 11/103.

⁸ Bkz.: Mû'minûn, 23/100

ayrılmasının anlamı ise, cesedin ona itaatten çıkması nedeniyle, onun ceset üzerindeki tasarrufunun sona ermesidir. Zira vücudun organların ruhun aletleridir. Ruh, el ile dokunur, kulak ile işitir, gözle görür... ruhun sıfatı olan her şey, ruh cesetten ayrıldıktan sonra bakidir. Ancak ruh için vasıta olan tüm organlar, cesedin ölümünden onun kıyamette yeniden ruha iadesine kadar kullanılmaz.”¹ Ehli Sünnet’in kabir hayatı ve Berzah alemine olan inancı bu şekildedir. (Berzah alemini başka bölümde ele aldığımız için burada bu kadarıyla yetiniyoruz.)

Berzah aleminin ardından Ahirete geçiş ise kıyametin kopmasıyla birliktedir. Kıyametin vukuu o kadar kesindir ki Allah kıyametin üstüne yemin ediyor.² Kıyametin reenkarnasyon taraftarlarınca inkarına veya teviline karşın Kur’an bu konuda çok açık bilgiler ve mesajlar vermektedir. “O saat mutlaka gelecektir”³, “ve o saat mutlaka gelecektir, onda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerde olanları diriltecektir.”⁴ Kıyametin nasıl olacağına dair haberler de pek çoktur: “Ki size vaat edilen mutlaka olacaktır. Yıldızlar silindiği zaman, gök yarıldığı zaman, dağlar ufalanıp savrulduğu zaman, elçilere vakit belirlendiği zaman, ertelenmiş oldukları gün için, yani hüküm günü için. Hüküm gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin! Yalanlayanların vay haline o gün...”⁵ Bir başka ayet; “Güneş büzüldüğü zaman, yıldızlar kararıp döküldüğü zaman, dağlar yürütüldüğü zaman, on aylık gebe develer başıboş bırakıldığı zaman, vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman, denizler kaynatıldığı zaman...”⁶ Kıyametle birlikte bütün insanlar yeniden kalkacaktır. Bu yeniden dirilme, “sûr” a üflenmesiyle olacaktır. Ayet gayet açıktır: “Sûr’a üflendiği zaman, işte o gün çetin bir gündür, kafirler için kolay değildir.”⁷

Kıyametin kopmasıyla birlikte yeniden dirilen insanlar artık her şeyi bütün gerçekliği ile göreceklerdir. O gün kişi elinden gelse “dünya dolusu altın” vererek bile yükten kurtulmak isteyecektir, ama böyle teklifler reddedilecektir.⁸ O gün insanların

¹ Gazâlî, *İhyâ’u Ulûmi’ d-Din*, c. IV, s. 875.

² Kıyamet, 75/1.

³ Hicr, 14/85

⁴ Hac, 22/77.

⁵ Mürselât, 77/7-15.

⁶ Tekvîr, 81/1-6.

⁷ Müddessir, 74/8-10; ayrıca Bkz.: Kaf, 50/20; Nebe’, 78/18.

⁸ Âl-i İmrân, 3/91; Mâide, 5/46; Yunus, 10/54; Ra’d, 13/18; Zümer, 39/47; Hadîd, 57/15; Meâric, 70/11.

yargılanacakları gün olacaktır. İnsanların amel defterleri açılacak.¹ Amel terazileri kurulacak.² Herkes yaptığıının hesabını verecektir, yaptığıının karşılığını görecektir.³ Kur'an bütün bunları en ufak bir şüpheyeye yer vermeyecek bir biçimde açıklıyor.⁴ Bu sürecin en sonunda mükafat veya ceza vardır. Yani Cennet ve Cehennem ayırımı. Demek ki durum, hiç de reenkarnasyoncuların dediği gibi değildir. Zira onlar, insan yapıp etmelerinin karşılığını dünyada alır, demektedirler. Halbuki Cennet de Cehennem de Ahirettedir. Her ikisi de ebedidir.⁵ Cennete giren Cennette, kafirine Cehennemde ebedi olarak kalacağına dair ittifak vardır. Müminlerden günah işleyenlerin kesinlikle azab göreceğini veya affedileceğini söyleyemeyiz. Affedilmeleri veya günahları kadarınca cezalandırılmaları Allah'a bağlıdır.⁶ Aslında İslam, insanın dünya hayatında yaptıklarının karşılığını Ahirette alacağını çok net bir şekilde açıklıyor.

Kur'an bununla ilgili oldukça fazla haber vermektedir. Bunların inkarı ya da tevil edilmesi imkansızdır. Dünya hayatında inanan ve iyi amel yapan kimseler için Ahirette Cennet vardır:

*“İnanıp iyi işler yapanlara, altlarından ırmaklar akan Cennetlerin kendilerine ait olduğunu müjdele! Onlardaki herhangi bir meyveden rızıklandırıldıkça, “bu, daha önce de rızıklandığımız şeydir,” derler. (Cennetteki bu rızık), Onlara o (dediklerine) benzer verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır ve onlar orada ebedi kalacaklardır.”*⁷

*“Allah inanan erkeklere ve inanan kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları Cennetler ve Adn Cennetlerinde güzel meskenler vaat etmiştir. Allah'ın onlardan razı olması hepsinden büyüktür. İşte büyük başarı budur.”*⁸

*“Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de horluk. İşte onlar Cennet halkıdır, orada ebedi kalacaklardır.”*¹

¹ Nisâ, 4/13-14; Tevbe, 9/121 İsrâ, 17/13; Câsiye, 45/28; Müddessir, 74/52.

² A'râf, 7/8-9; Enbiya, 21/47; Mû'minûn, 23/102-103; Kâria, 101/6-8.

³ Âl-i İmrân, 3/185; A'râf, 7/147; Hûd, 11/111; Kehf, 18/30; Yunus, 10/30; Zümer, 39/69-70; Necm, 53/41; Zilzal, 99/7-8.

⁴ A'râf, 7/57; Hac, 22/7,66; Mû'minûn, 23/16,79; Rum, 30/19,50; Lokman, 31/28; Yâsîn, 36/32,79; Saffât, 37/15-17; Kaf, 50/43; Teğâbûn, 64/7,24; Âdiyât, 100/9.

⁵ Bakara, 2/81; Nisâ, 4/14,93; Secde, 32/20; Cin, 72/23; İnfitâr, 82/14.

⁶ Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. V, s. 131.

⁷ Bakara, 2/25.

⁸ Tevbe, 9/72

Allah'ı inkar eden ve ona asi olan için ise Cehennem vardır. Kur'an'da Cennet kadar Cehennemden de bahsedilmiş, insanların bu korkunç akıbete düşmemeleri için uyarı yapılmıştır.² Cehennemle ilgili ayetler de son derece tevil edilemeyecek kadar açıktır:

“Allah der ki: “Huzurumda çekişmeyin. Ben size daha önce uyarıcı göndermiştim. Benim huzurumda söz değiştirilmez. Ve ben kullara zulmedici değilim.”³

“İşte, hesap günü için size söz verilen budur. Doğrusu bizim bu rızkımızın bitip tükenmesi yoktur. Bu böyledir. Fakat azgınlara da en kötü gelecek vardır: Cehennem! Oraya girerler. Ne kötü bir dölsektir o. İşte onu tatsınlar; kaynar ve kokuşmuş sudur! Ve daha başka çeşit çeşit azap vardır. İşte bunlar da sizin peşinizden gelenler. Onlara merhaba yok, çünkü onlar ateşe gireceklerdir. (Yeni girenler ise) Derler ki: “Hayır, asıl size merhaba yok. Siz bunu bizim önümüze getirdiniz. Ne kötü durak bu. (Ve hepsi birbiri aleyhine dua ederek) “Rabbimiz, bunu bizim önümüze kim getirdiyse onun ateşteki azabını bir kat daha arttır” dediler. “Bize ne oldu ki (dünyada) kötülerden gördüğümüz adamları burada görmüyoruz” dediler. Hani onlarla alay ederdik. Yoksa gözlerimiz mi onlardan kaydı. Bu ateş halkının tartışması mutlaka gerçektir.”⁴ Cehennem azabı sadece maddi azap yoktur. “Yüzlerin kararması”⁵, “zillet”⁶ ve “pişmanlık”⁷ gibi manevi azaplar da vardır.

Kur'an'ın vaat ettiği Cennet ve Cehennem tasavvurlarına baktığımızda, onun sadece ruhani azap veya mükafattan bahsetmediğini görürüz. Halbuki reenkarnasyona inananlarla yaptığımız mülakatlarda, Ahirete inananların “Ahiret, ruhani bir dirilişten ibarettir” dediğine şahit olduk. Ne var ki Kur'an, Ahirette bedensiz ruhlardan hiçbir zaman söz etmemiştir. Bir çok defa belirttiğimiz gibi Kur'an ruh-beden ikiciliğini tanımaz. Çünkü Kur'an'a göre insan, bütün olarak işleyen ve tam bir organizma olarak yaşayan bir canlıdır. Her ne kadar “nefs” kelimesi İslam felsefesinin sonraki

¹ Yunus, 10/26; ayrıca Bkz.: Âl-i İmrân, 3/15; Nisâ, 4/122; Mâide, 5/9,85,119; Ra'd, 13/18; Hicr, 15/45-50; Nahl, 16/30-32; Kehf, 18/31; Mû'minûn, 23/11,40,102; Furkan, 25/15,16,24; Muttaffin, 83/23; Bûrûc, 85/11, Kâria, 101/6,7.

² Enbiya, 21/1.

³ Kaf, 50/28-29.

⁴ Sâd, 38/53-64; ayrıca Bkz.: Bakara, 2/24; Nisâ, 4/56; Sebe', 34/32-34; İbrahim, 14/21; Mû'min, 40/47; Kaf, 50/23-25.

⁵ Âl-i İmrân, 3/106.

⁶ Yunus, 10/26-27.

⁷ Bakara, 2/167.

devrelerinde sūfî etkilerin de katkısıyla “bedenden ayrı ruh” anlamında kullanıldıysa da, Kur’an “nefs”i, çoğu zaman “kendi” veya çoğul olarak “kendileri” anlamında kullanmıştır. Diğer bazı yerlerde “şahıs” veya “insanın benliği, şahsiyeti” anlamında kullanmıştır. Ama onu vücuttan ayrı tutmamış, dışlamamıştır. Hadiseye kişisel kimliğimiz açısından bakıldığında da en makul olanı budur. Sözgelimi Ahmet adında bir şahsı düşünelim. Bu şahsa seslendiğimizde, “Ahmet’in bedeni veya Ahmet’in ruhu” demeyiz. “Ahmet” deriz ve o da tam bir insan olarak sese kulak verir. Veya bu şahıs kendisini ifade ettiğinde, “bedenim şöyle şöyledir, ruhum ise şöyle şöyledir,” demez. “kişiliğimde şu özellikler var,” der. O halde, dünyada bedenimizle ruhumuzu birbirimizden ayırmıyorsak, yeniden diriltildiğimizde o diriltilecek şeyin yine şahsımız, kişiliğimiz başka bir deyişle kendimiz olması için ruh ve beden bütünlüğümüzün korunması gerekir. Onun için Kur’an, tamamen ruhani bir Cennet ve Cehennem fikrini benimsememiştir.¹ Buna ek olarak İslam düşünürleri arasında Ahiret ruhani midir, cismani midir? şeklindeki tartışmalarda Gazâlî, Ahiret hayatını ruhani olarak kabul ettiklerinden ötürü İslam filozoflarını küfürle itham etmiştir.² Esasen, Gazâlînin de kabul ettiği Ahiretin cismani oluşu Ehli Sünnet’in ittifak ettiği görüştür.³

Cennet ve Cehennemden haber veren ayetler objektif ve önyargısız bir şekilde incelenecek olunursa her ikisinin de bu dünyadan başka bir alemde vuku bulacağı sonucu çıkarılır. Ehli Sünnet’in inancı bu şekildedir. Ancak burada, şu iki ihtimalin de ayetlerden anlaşılabileceğini vurgulamalıyız; Ahiret hayatının ikame edilmesi için dünya, ya şimdiki halinden başka bir şekle, düzene veya forma dönüşecek; veya yok edilerek yerine başka bir alem yaratılacak. Kıyametin kopması ile ilgili bir çok ayet, kıyametin kopma anındaki tahribattan ve kozmik düzenin alt üst olmasından bahsediyor.⁴ Bu da Ahiretin yeni bir alemde vuku bulacağına işaret ediyor. Ama şu ayet de dikkat çekicidir: “*O gün yer başka gök başkadır. İnsanlar tek ve kahredici olan Allah’ın huzurunda görünürler*”⁵ ayeti de dünyanın yok edilmeyeceğine ama değiştirileceğine işaret ediyor. Nasıl olursa olsun her iki durumda da ceza veya mükafat bu dünyada değildir. Bu inancımız, ayet ve hadislerle sabit olduğu gibi, bütün İslam dünyası da bunu böyle kabul eder. Reenkarnasyoncuların dediği gibi mükafatlandırma

¹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, s. 191-192.

² Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, (Ter.: Bekir Karlığa, *Filozofların Tutarsızlığı*), s. 212.

³ Cüveynî, *Akîdetü'n-Nizâmiye*, s. 80.

⁴ Müzzemmil, 73/14; Mürselât, 77/7-15; Tekvîr, 81/1-6.

⁵ İbrahim, 14/48.

ve cezalandırma bu dünyada ise, bu açıkça Kur'an'a ayıkırdır. Zira bu konudaki açık ayetler şüpheyne mahal bırakmayacak nitelikte ve çokluktur. Hz.Peygamber'den (s.a.s.) tekrar doğuşa dair hiçbir hadis rivayet edilmemiştir. Bilakis, her insanın yalnız bir kez dünyaya geldiğine dair İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Cabir b. Abdullah tarafından rivayet edilen şöyle bir hadis vardır:

(Babam) Abdullah b. Amr b. Harâm (r.a.) Uhud günü şehit edilince Resulullah bana sordu: "Ya Cabir! Allah'ın babana söylediği sözü sana haber vereyim mi?" "Evet," dedim. Allah hicap (perde) arkasında olmaksızın (şehitlerden hiç kimseye kesinlikle konuşmamıştır, ancak, babanla perdesiz ve doğrudan doğruya konuştu ve ona: "Ey kulum! Benden ikram iste, sana vereyim," buyurdu. Baban da: "Ya Rabbim! Beni tekrar dirilt ki, ben de senin uğruna tekrar şehit edileyim," dedi. Allah şöyle cevap verdi: "İnsanların dünyaya hiç dönmeyecekleri hükmü, şüphesiz, benim tarafımdan önceden haber verilmiştir." ¹

Görüldüğü gibi Kur'an'ın kabul ettiğı öldükten sonra yeniden dirilme ile tenasüh inancındaki yeniden dirilme arasında farklılıklar vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

a- İslam'daki yeniden dirilme, bütün insanlar için aynı anda gerçekleşecek olan topyekün bir dirilmedir. Tenasüh olayında ise yeniden dirilme ferdîdir.

b- Tenasüh anlayışına göre tüm tekrar dirilmeler bu dünyada olacaktır. Aslında ruhların sonsuza kadar bedenlerde doğabilmesi için maddi dünyayı ebedi kabul eden ruhçu görüşün, Cennet ve Cehennemi bu dünyada kabul etmesi, onların simgesel olduğunu iddia etmesi kaçınılmazdır. Halbuki İslam dininde yeniden dirilme bu dünyadan ayrı bir mekanda olacaktır. Çünkü kıyametle ilgili ayetlerde, o gün mevcut kozmik düzenin kıyametin kopmasıyla bozulacağından bahsedilmektedir.

c- İslam dininde yeniden dirilme tamamen Allah'ın kudreti ve iradesi ile olacak bir şeydir. Her ne kadar insanın dünyadaki amellerinin kişinin Ahiretteki karşılaşacağı durumlarda önemli rolü olsa bile, yeniden dirilmeyi sadece onların bir sonucu olarak görmenin imkanı yoktur. Ancak Hint tenasüh düşüncesinde yeniden dirilme insanın karmik birikimlerinin (önceki hayatında yaptıklarının) zorunlu bir sonucudur.²

¹ İbn Mâce, Cihad, 16/2800.

² Ali İhsan Yitik, *a.g.e.*, s. 193.

4.3. İslam Düşünürlerine Göre Tekrar Doğuş (Tenasüh)

Çalışmamızın bu noktasında bazı İslam kelimcilerinin, müfessirlerinin, filozof ve mutasavvıflarının tenasüh ile ilgili değerlendirmelerine temas etmeye çalışacağız. Geçmişte İslam'ın iman esasları, özellikle kelimciler tarafından, Kur'an ve Sünnet'e ters düşen her türlü sapık ve batıl inanca karşı korunmuştur. İman esaslarından olan Ahiret inancı üzerinde de epeyce tartışma yapılmıştır. Ahiretin halleri, Ahirete inanmayanların durumu, klasik kelim kaynaklarında mevcuttur. Fakat, tenasüh inancı konusunun müstakil bir reddiye ile ele alındığı bir esere rastlayamadık.¹ Ancak bu onların söz konusu meselede hiç görüş belirtmedikleri anlamına gelmez. Örneğin, Gazâlî "*el-İktisad fî'l İ'tikad*" adlı eserinde tenasüh ehlini muhatap alan ayrı bir başlık açmamış ama onlarla ilgili görüşünü Mutezile ile giriştiği "salah-aslah" meselesi çerçevesinde ifade etmiştir.

Klasik kelim kaynaklarından tespit edebildiğimiz kadarı ile İslam kelimcileri, tenasühe inananları "eshabü't tenasüh" adıyla anmışlardır.² Tenasühe inananlara karşı akli ve felsefi metotla cevap vermeye çalışan mütekellimler, hadiseye İslam'ın Ahiretle ilgili temel hususlarına zarar verip vermemesi açısından bakmışlardır. Onlar kim olursa olsun, İslam'ın esaslarından olan Ahireti ve Ahiretin Haşr, hesap, Cennet, Cehennem, mizan ve sırat gibi hallerini inkar edenleri, bidatçı, mülhid hatta kafir gibi sıfatlarla nitelemişlerdir.³

Mezhepler tarihi açısından önemli bir klasik eser olarak kabul edilen "*el-Fark Beyne'l Fırak*" adlı eserin müellifi Abdulkahir el-Bağdadî (v. 429/1037), kitabında tenasüh akidesine inananlara da yer verdikten sonra, onların görüşlerini ve aralarındaki farklılıkları nakleder. Daha sonra söz konusu eserin "*Ehl Sünnet ve'l Cemaat Ehlinin Üzerinde Birleştiği Esaslar*" adlı bölümünde, iman esaslarına ters düşen görüşleri açılarken tenasüh ehli hakkındaki –özellikle Ahiret inancını reddettiği için- sert görüşünü izhar eder. Bağdadî, İslam Devletinde ortaya çıkmış, Müslümanları aldatmış kafir bir topluluk olarak kabul ettiği tenasühçülerin durumunun dinden çıkmış olanların (mürted) durumu gibi olduğunu ifade eder. Ona göre, onların kestikleri yenmez,

¹ Gazâlî, *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*, s. 94-95.

² El-Bağdadî, *el-Fark*, s. 208.

³ El-Cüveynî, *Akâdetü'n-Nizâmiye*, s. 77.

kızlarıyla evlenilmez. Bağdadî bu topluluğun tövbe edip fikirlerinden vazgeçmedikçe İslam topraklarında cizye karşılığında bile yaşamasının caiz olmadığı kanaatindedir.¹

Bağdadî, tevhîd ilkelerine aykırı görüşleri savunduğu için, İslam'a aykırı, sapık ve bidatçi fırka olarak nitelendirdiği tenasüh ehlinin görüşlerini saçma ve mantıksız bulur. Bağdadî, "eğer insanlar şimdiki acı ve ızdırapların geçmiş hayatın neticesi olduğunu bilseydi, geçmiş hayatında hangi suçu işlediğini de bilmesi gerekirdi, halbuki Allah, mülkünde dilediği gibi tasarruf edendir, her şey O'ndan olduğu gibi, elem ve acılar da Allah'tandır," der.²

Tenasüh ehli hakkında sert bir tutum gösteren bir diğer İslam kalamcısı İbn Hazm'dır. O, tenasühçülerin özellikle Kur'an ayetlerini kendilerine delil olarak getirmesini eleştirerek, onların ayetleri olduğundan farklı yorumladığını söyler. İbn Hazm, tenasüh ehlinin kendilerine delil olarak sunduğu ayetlerden olan İnfitâr, 82/6-8'de anlatılmak istenen, insanın uzunluk, kısalık, güzellik, çirkinlik, siyahlık, beyazlık vb. şekillerde yaratılmasıdır, der. Bir başka ayet olan Şura, 42/11'de ise anlatılmak istenen, Allah'ın bize nefislerimizden eşler ihsan etmesidir. Neslimizin devamı bizler ve onlar sayesinde olmaktadır. dolayısıyla kendisinden türediğimiz eşlerimizin, nefislerimizden başka bir şey olmasına imkan yoktur. İbn Hazm, bu ve diğer ayetlerden hiçbir Müslümanın tenasüh ile ilgili bir anlam çıkarmadığını vurgulayarak, tenasühçülerin ayetleri saptırdığını vurgular. Tenasüh nazariyesini yukarda zikrettiğimiz ayetlere dayandırarak savunanları "sözde, sahte Müslüman" olarak nitelendirir. Hz.Peygamber böyle bir inanç getirmediğini söyleyen İbn Hazm, tenasühçülerin hurafeci ve gayri müslim olduğunu ifade eder.³

Tenasüh ehlinin Ahireti, Cenneti ve Cehennemi inkar ettiğini söyleyen bir diğer İslam kalamcısı Ebu'l Meâli el-Cüveynî'dir (v. 478/1085). O, tenasühü kabul edenlerin Ehli Sünnetten farklı olan inançlarını belirttikten sonra onların hakkında kesin ifadelerle hüküm beyan etmez. Ancak yine de ruhların tenasühünü öne sürerek Haşri ve Ahireti inkar eden söz konusu grubun İslam'ın temellerinden olan Ahireti hiçe saydığını ve bu inancı saptırdığını zikreder. Cüveynî, Ahiret inancını zedeleyen böyle bir görüşün kabul edilmesinin mümkün olmadığını vurgular.⁴

¹ El-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 282-283.

² Bağdâdî, *Usulu'd-Dîn*, Beyrut 1981, s. 59.

³ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. I, s. 165-169.

⁴ El-Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 377-379.

Mutezile'nin Bağdat ekolüne mensup olan ve meşhur “*Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*”nin müellifi olan Kâdî Abdulcebbâr (v. 415/1024), eserinde insanların çektikleri sıkıntıların yorumlarını ele alırken, tenasüh ehlinin görüşüne de yer vermiştir. Onun bize verdiği bilgiye göre, tenasüh ehli, küçük çocukların ve diğerlerinin çektiği sıkıntıların, önceki hayatlardan intikal ettiğini savunmaktadır. Önceki bedenlerde Allah'a isyan eden ruhlar tekrar bu dünyaya geldiklerinde bunun cezasını çekmektedirler. Kadı Abdulcebbâr, böyle bir inancın batıl olduğunu zikrederek, Allah'ın elem ve ızdırabı faydayı celp etme ve zararı defetme için insanlara verdiği yorumunu yapar.¹

Gazâlî de tenasüh fikrini reddetmiştir. “*Tehâfütü'l-Felâsife*” adlı eserinde tenasühün muhal olduğunu şöyle kanıtlamaya çalışır: Bir maddenin, ruhun yönetimini kabul edebilmesi için ancak nutfenin karışımına benzer şekilde unsurların karışması gerekir. Hatta demir ve ağaç da ruhun yönetimini kabul etmez. Dolayısıyla bedeni demirden veya ağaçtan olan bir insanın geri çevrilmesi imkansızdır. İnsanı insan kılan, bedeninin organları, et, kemik ve iliktir. Beden bu maddelerin birleşmesiyle ruhu kabule hazır olunca, kendisi fitraten bir ruh almayı hak eder. Ancak daha önce başka bedenden çıkmış ve boşlukta dolanarak tekrar bir bedene intikal etmeyi bekleyen başka bir ruhun varlığı da kabul edilecek olursa, bir bedende iki nefsin bir araya gelmesi ve toplanması söz konusu olur ki böyle bir şey mümkün değildir. böylece tenasüh inancı batıldır.²

Gazâlî bir başka eserinde Mutezile ile tartıştığı salah-aslah meselesinde Allah'a vücubiyet atfedilemeyeceğini, onun kulları için ne dilerse yaratmasının hikmetine aykırı olmadığını, acının da sevincin de O'nun takdiri olduğunu ifade ederken, tenasüh ehlinin bu konudaki görüşüne değinir. Burada Gazâlî, tenasüh inancının basitliğinden ve saçmalığından bahsetmektedir. Küçük çocukların ve hayvanların çektikleri acı ve kederi önceki hayatlarının neticesi olarak gören tenasüh inancına karşı Gazâlî, “aklı olmayan hayvanların, akıl baliğ olmamış çocukların ve akıl hastalarının çektikleri çilenin, ızdırabın Allah'ın takdiri olduğunu söyler. Allah, kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Gazâlî, bu açıklamaları ile tenasüh grubunun iddia ettiklerini reddettiğini ortaya koymuştur.³

Tenasühü reddedenlerden birisi de Hanbeli fakih ve vaizi İbnu'l-Cevzî'dir (1116-1200). Şeytanın insanları aldattığına dair kaleme aldığı eserinde tenasüh nazariyesini de

¹ Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (Tah.: Abdülkerim Osman), Kahire 1965, s. 483.

² Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, (Ter.: Bekir Karlığa, *Filozofların Tutarsızlığı*), s. 204-205.

³ Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikad*, s. 94-95.

işler. İbnu'l-Cevzî, tenasühün bir şeytan aldatmacası olduğunu ve İslam dini ile uyummadığını belirtir. “Şeytanın onlar için kurduğu, hiçbir dayanağı bulunmayan şu tuzaklara bak!,” diyen İbnu'l-Cevzi, bu konuda şöyle bir hikaye nakleder: “Kelamcı Ebu'l-Hasen Ali b. Nazîf'in bulunduğu bir mecliste, Bağdat'ta İmamiye şeyhi olarak bilinen ve tenasüh görüşleriyle öne çıkan Ebu Bekr b. Fellâs, elinde siyah bir kedi ile birlikte girer. Adamın yanında okşadığı ve kaşıdığı bir kedi bulunmaktadır. Bu kedi ise, kedilerin -özelliklerinden olsa gerek- göz yaşı dökmektedir. Onunla birlikte adam da göz yaşı dökmekte, ağlamaktadır. Niçin ağladığı sorulduğunda, “Görmüyor musunuz, her okşayışında nasıl da ağlıyor? Şüphe yok ki bu benim annem. Beni gördüğü için bana olan özleminden ağlıyor,” cevabını verir ve sanki yanında konuştuklarını anlayan birisi varmış gibi onunla konuşmaya başlar. Ardından kedi de sesini yükselterek karşılık verir. Adamın kendisine, “Kedi senin söylediklerini anlıyor galiba,” dendiğinde “Evet,” karşılığını verir. “Peki sen onun dediğini anlıyor musun?” sorusu sorulduğunda, “Hayır,” der. Bu sefer soruyu soran dayanamayıp “Öyleyse tenasühe uğrayan sensin, o (kedi) ise insan,” cevabını vermekten kendisini alıkoyamaz.” İbnu'l-Cevzî'nin bu şekilde alaycı bir hikaye ile anlatmasının nedeni onların bazen düştüğü komik durumlardan olsa gerek. Onun, ifadelerinden, tenasühü bir hurafe olarak gördüğü ve bunun açıkça reddettiği anlaşılmaktadır.¹

Osmanlı medreselerinde yıllarca okutulan “*Şerhu'l-Akaid*”in müellifi Sa'duddin et-Taftazânî (v. 751/1350) de tenasühü kabul etmemektedir. Taftazânî, her nefs (ruh) bilir ki onun idaresinde ve tasarrufunda bulunduğu başka bir beden yoktur. Diğer taraftan her beden de kendisi üzerinde tasarrufta bulunan başka bir nefsin olmadığını bilir. Dolayısıyla bunlar birbirleri ile eşittir ver her bedene bir nefs, her nefse bir beden vardır. Taftazânî, üç delile dayanarak tenasühün batıl olduğu ispatlamaya çalışır:

a- Bir ruh, daha önce başka bir bedende mevcut olsaydı o bedendeki halleri unutmazdı. Çünkü ilim, ezberleme ve hatırlama kendi cevheriyle kaim olan sıfatlardır ve beden hallerinin değişmesiyle değişmezler. Dolayısıyla tenasüh kesinlikle batıldır.

b- Şayet bir nefs, bir bedenden ayrıldıktan sonra bir başka bedene intikal etmiş olsaydı, bazı nefislerin atıl durumda kalmaması veyahut da bir nefsin birden fazla bedenle ilişkiye girmemesi için, helak olan bedenlerin sayısının yeni yaratılan bedenlerin sayısı ile eşit olması gerekirdi. Ancak biz kesinlikle biliyoruz ki, genel bir

¹ İbnu'l-Cevzî, *Telbîs-ü İblis*, s. 92-94.

tufan sırasında bir çok beden yok olmakta ve aynı sayıda beden yaratılması için yüzyıllara ihtiyaç olmaktadır.

c- Şayet nefis bir bedenden başka bir beden intikal etmiş olsaydı, aynı bedende hem intikal eden ruh hem de söz konusu beden için yaratılmış asli ruhun olması gerekirdi. Halbuki nefsin kadim illetten yaratılması, bedende onu kabule müsait istidadın meydana gelmesine bağlıdır. Bu husûle geliş ise salih mizaçtır. Bedende bu istidadın oluşumu esnasında nefsin yaratılması lazımdır. Başka bir deyişle nefsi kabul edecek bir “hazır bulunmuşluk” düzeyi olmadan beden için ruh yaratılmaz.¹

Taftazâni, bu sebeplerden dolayı tenasüh görüşüne karşı çıkar. O, bu inanca mensup olanların Haşri, cennetin mükafat yeri, cehennemın ceza yeri olacağını kabul etmediklerini söyler. Ayrıca onların dirilişi sadece ruhani olacağını kabul ettiklerini ifade eder. Cenneti, nefsin olgunluğa ermesi, Cehennemi ise, nefsin ahlaki durumuna göre yeniden dünyaya hayvan ve başka bir mahluk olarak dünyaya gelme olarak kabul eden tenasüh ehlinin bu inançlarının Kur'an ve Sünnete tamamen aykırı olduğunu söyler.²

İslam filozoflarından İbn Sina, *Necâd* adlı eserinde ve *Şifâ*'nın “Nefs” risalesinde tenasühü reddettiğini ifade eder. O, tenasühü iki yönden imkansız görür. Birincisi kişiliğin ferdi oluşu, ikincisi tenasühün imkanı. Yönelttiği birinci eleştiriye göre; İbn Sina her insanın ruhu ve bedeni arasında özel ve gizli bir ilişki olduğunu söyler. Her insanın benlik bilinci ferdidir. Çünkü her bir ferdin bedeni başkalarından farklı bir tecrübe ve bilince sahip bir şekilde bedeni idare eden bir ruha sahiptir. Bu ruh, kendi benlik bilinci için bedene bağlı değildir; ama bir ferdiyete, yani kendine özgü bir bilince ve tecrübeye sahiptir. İbn Sina, ruhla beden arasındaki ilişkiyi de açıklarken, “ruhla beden arasındaki ilişki, ruhun bedende gizli olması şeklinde değildir. Fakat ruhun beden bilincinde olacağı ve beden ruhun filleri ile etkileneceği şekilde, ruhun bedeni idare edeceği bir ilişki manasındır. Her canlı varlık kendisinde beden aracılığıyla his, hareket ve bedeni serbestçe idare eden tek bir ruh bulunduğunu idrak eder. Bu sebeple başka bir ruh aynı bedende kendisini hissettiremeyeceği gibi bu bedene etki de edemez. Eğer canlı varlığın şuurunda olmadığı başka bir ruhu varsa, bu durumda böyle bir ruhun bedeniyle ilişkisi nasıl olabilir? Bu, canlı varlık kendi bilincinde olmadığı gibi, bedeniyle de ilgilenmiyor, demektir. Halbuki –ruh ile beden arasında-

¹ Taftazâni, *Şerhu'l-Makâsıd*, c. III, s. 324-325.

² A.g.e., s. 326.

böyle bir ilişki olamaz. O halde ruh, tek bir kişilik demektir. Bu sebeple tenasüh mümkün değildir.¹

İbn Sina'nın yönelttiği ikinci eleştiri de ruhların tenasüh etme imkanındır. Onun bu tenkidi ise özetle şu şekildedir: Ruhlar said ve şakî diye iki kısma ayrılır. Said olanlar zaten kurtulmayı arzu ettiklerinden dünyadan kurtulmuş, musibetlerden acılardan azad olmuşlardır. Salih amelleri sebebiyle Allah'ın kendilerini ödüllendirdiği ruhlara en uygun olanı, Allah'ın onları dünyaya tekrar göndermemek suretiyle onları musibetlerle sınamamasıdır. Sonuçta said ruhlar dünyaya tekrar dönmezler.

Şaki olanlar ise, küfürlerinin ve kötü amellerinin sonucuna ulaşmışlardır. bu kazançlarından ötürü onları cezalandıran, onları yeniden dünyaya getirmek suretiyle, hayvanların, kuşların, davarların, yırtıcıların bedenleri içinde lezzet bulmalarına izin vermeyecektir. Bu durumda şaki ruhlar da geri dönmezler. Sonuç olarak ne said ruhlar ne de şaki ruhlar dünyaya tekrar dönmezler.²

Tenasühün temel bir inanç olarak asırlardır hüküm sürdüğü Hint coğrafyasında yaşamış olan İmam-ı Rabbânî'nin (v.1034/1625), tenasüh hakkındaki yorumunu sadeleştirerek aktarmak istiyoruz: *"Bazı mülhidler vardır ki batıl olarak şeyhuhet (ihtiyarlık, şeyhlik) mesnedine (sığınağına) oturmuşlardır; tenasühün cevazına hükmederler. Zannederler ki nefis kemale ulaşmadıkça bedenlerde dolaşır durur. Bu manadan olarak derler ki, nefis kemal haddini bulduğu zaman bedenlerde dolaşmaktan kurtulur. Hatta bedenlerle alakası da kalmaz. Zira onun yaratılmasından gaye kemaldır. Ounun kemali ki hasıl oldu, maksad dahi hasıl olmuş olur. Bu söz apaçık küfürdür. Tevatür ile dinde sabit olan iman esaslarını inkar etmektir. Her nefis ki kemal haddine ulaştı; o zaman Cehennem kimin için olacak? Kim azap görecektir? Onların bu görüşü, aynı zamanda cesetlerin dirilmesinin, yani ölümden sonra dirilmeyi inkardır. Zira onların bozuk kanaatine göre nefsin cesede ihtiyacı kalmamıştır ki ceset dirile... Zira o ancak tekamül edip olgunlaşmasına bir vesiledir."*³ Görüldüğü gibi İmam-ı Rabbani açık bir şekilde Ahireti inkar ettikleri için tenasüh ehlini küfürle suçlamıştır.

Tasavvuf ehlinin önemli temsilcilerinden Muhyiddin İbn Arabî (1165-1240), felsefeyi sorumlu tuttuğu tenasüh inancı hakkında şöyle der: *"...Tenasühe inananlar üzerine yel buradan (Hindistan ve Hint Felsefesinden) esmiştir. Fakat onlar bu komuya*

¹ İbn Sina, *eş-Şifâ*, "Kitabu'n-Nefs", c. II, s.202-205.

² İbn Sina, *Resâil*, (Neşr.: Hilmi Ziya Ülken), İstanbul 1954, s. 69.

³ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, İstanbul 1963, c. III, s. 371.

kendi fikirleri doğrultusunda batkıları için bunun manasını gerçekleştirememişler ve ayakları kaymış, dalaletе düşmüş ve hata etmişlerdir. Evet, bu yolda hata etmişlerdir. Fakat (onlar) kafir değildirler. Ancak Ahiret neş'eti (demek olan ölümden sonra) dirilmeyi inkar edenler müstesna. Zira bunlar kafirlere ilhak edilmişlerdir.”¹

Muhyiddin-i Arabî'nin Ahiret inancını zedeledikçe tenasühe inananları İslam dairesinin dışında görmediğini anlamaktayız. Ancak, onların Ahireti inkar ettiğini belirtiyor ve inançlarının batıl olduğunu söylüyor.

Osmanlı mutasavvıflarından Şeyh Mehmed Nazmi Efendi (v. 1112/1701), vahdet-i vücud anlayışını orta koyarken tenasühü şu manzume ile reddeder:

Tenasüh zan olunmasın bu ahval,
Tenasüh batıl, ondan eylemem kâl,
Tenasüh hem tabîi, hem hulûlî,
Hata idüp yanıldı doğru yoli,
Bize meslek oluptur ruh-ı vahdet,
Gelir mi bir vücuda hiç kesret?²

“Yeni İlm-i Kelam” devrinin seçkin alimlerinden olan ve doğup büyüdüğü şehre nisbetle “Harputî” diye şöhret kazanan Abdullatif el-Lütfi (1842-1916), “*Tenâkîhu'l Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslam*” adlı eserinde ruhların özelliklerini işlediği “Ruhlara ait Bazı Hükümler” başlığı altında reenkarnasyona da değinir. Harputî şöyle demektedir: “Ruhlar bedenleriyle doğru orantılıdır. Bir bedenın iki ruhu olmadığı gibi bir ruhun da iki bedeni olmaz. Reenkarnasyoncuların iddiasının aksine, bir dönüşümlü olarak iki bedene ait olmaz. Harputî, tenasüh ehlinin görüşünü belirttikten sonra, onların Haşri ve Cennet- Cehennemi kabul etmediklerini, Kur'an'da bunlarla ilgili ayetleri de batıl bir tarzda tevîl ettiklerini ifade eder. Harputî, tenasühe ehlinin, bu inançlarıyla ret olunduklarını söylemektedir.³

Fransız yazar René Guénon, tenasüh inancının Batıdaki yorumu olan reenkarnasyon hakkında şunları söyler: “Reenkarnasyon basit bir saçmalıktan başka bir şey değildir. Fakat çağımızda büyük bir çoğunluğun zihinsel olarak bozulmasında en çok payı olan görüşlerden biridir. Reenkarnasyonu ne bir dini inanç ve ne de gerçek bir ezoterik bilgi yerine koyup, bunu savunan okulistlerle teozofistlerin (gizli ve sırî bilimcilerin)

¹ İbn Arabî, *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*, Kahire 1269, c. I, s. 792.

² Mustafa Akşar, “Reenkarnasyon Meselesi ve Mutasavvıfların bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi,” *Tasavvuf Dergisi*, sayı:3, Ankara 2000, s. 87-101.

³ Abdullatif Harputî, *Tenâkîhu'l-Kelâm*, s. 126-127.

görüşlerinin kritiğini yapmaya bile gerek yoktur. Reenkarnasyon kala kala basit bir felsefi kavram olması şıkkı kalmaktadır ve gerçekte de bundan başka bir şey değildir. Hatta tam anlamıyla, aşırı seviyede bir felsefi kavrayıştır. Değil mi ki, o da tam anlamıyla saçmadır. Filozoflarda pek çok saçmalıklar vardır, fakat onlar, hiç olmazsa bu saçmalıkları, genelde sadece hipotezler olarak sunarlar.”¹ Yazar, reenkarnasyonu tenkit eden bir başka ifadesinde de, “öldükten sonra kişi geri gelmiş olsaydı, çok eskilerden beri yapıla gelen cenaze işlemleri, yani yıkama, kefenleme, gömme ve arkasından yapılan diğer bütün işlemleri içine alan törenin var oluş nedeni kalmazdı.”²

İslam düşünürleri, tenasüh inancını kabul etmemektedirler. Bu inanç sahipleri özellikle, İslam’ın kabul ettiği anlamda Ahirete inanmadıkları, ruhlarla ilgili makul ve mantıklı düşüncelere sahip olmadıkları ve Kur’an ve Sünnet’in getirmedığı bir şeyi öne sürdükleri için İslam düşünürleri tarafında reddedilmişlerdir. Ayrıca tenasühe inananların akaide dair yazılan bir çok eserde mülhid, sapık, dinsiz ve kafir gibi sıfatlarla anıldığını da ifade etmeliyiz.³

4.4. Reenkarnasyon Hakkında Değerlendirme

Karma doktrinine bağlı olarak gelişen reenkarnasyon öğretisinde, ruhun bedenden ontolojik olarak ayrı olduğu, insanın kendisi demek olan bu ruhun, tenasüh zinciri içinde tekamül edip olgunlaşacağı varsayılıyor. Buna göre, mevcut hayatımız, ruhun sayısız gidiş gelişlerinden birisidir ve bu gidiş gelişler sonsuza dek devam edecektir. Ruhumuz, her bir hayattan sonra yeni şeyler öğrenip tekamül ediyor, olgunlaşıyor ve yükseliyor. Reenkarnasyon öğretisinde ruhun gerilemesi söz konusu değildir. yani bizim her an daha iyiye gitmemiz söz konusudur. Ama tenasühte insan, ceza olarak kendisiyle mahiyet olarak aynı ama derece olarak daha düşük olan hayvan bedeninde tekrar dünyaya gelebiliyor. Tenasüh veya reenkarnasyon inancı, hayattaki adaletsizlikleri ve nedeni bilinmeyen acıları insana makul gösteriyor. Bu inanca sahip olan kimse, kendi kaderini kolayca kabulleniyor.⁴

¹ René Guénon, *Ruhçu Yamlığı*, (Ter.: Lütü Fevzi Topaçoğlu), s.171.

² A.g.e., s.212.

³ Bkz.: Osman b. Abdullah el-Hanefî, *el-Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyg ve'z-Zandaka* (Neşr.: Yaşar Kutluay, *Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*), A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., No: XXXIII, Ankara 1961, s. 38-39; Şerafeddin Gölcük, “Kur’an ve Reenkarnasyon,” *Diyanet Avrupa Dergisi*, Aralık-Ocak 2002, sayı: 45, s. 20-23.

⁴ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 140.

Ancak tenasüh inancının önünde bazı engeller ve cevaplanması gereken sorular vardır. Bu engellerin başında kimlik açısından son derece önemli olan hafıza meselesi gelmektedir. Önceki hayatını hatırlamayan birisinin nereden geldiğini bilmediği bir cezayı ödemesi hem ahlaki hem de dini açıdan kusurludur. Tartışmasız, bilincin sürekliliği, kişisel kimliğin korunmasında bir ön şarttır. Yeniden doğduğumda, -Ahirette olsun dünyada olsun-¹ dünya hayatına dair hiçbir şey hatırlamayacaksam, Ahirette benim adıma benden başka bir kişilik yaratılmış gibi olur. Böyle bir ölümsüzlüğün ise benim için bir kıymeti yoktur. Bu açıdan, tüm yeniden doğuş nazariyelerinin makul olması için, şimdi burada yaşayan kişinin şu anda hasadını kaldırdığı daha önceki hayatlarını hatırlaması gerekir. Önceki hayatını hatırlamadığı halde insanı cezalandırmak evrensel bir tez olduğu ileri sürülen bir doktrin için önemli bir sorundur. Önceki hayatında vuku bulan bir kazadan ötürü ayağının sakat olduğunu hatırlayan kimsenin durumu belki akla uygun olarak görülebilir. Ancak önceki hayatını hiç hatırlamadığı, böyle bir kaza geçirip geçirmediğini dahi bilmeyen kimse hangi anlamda sorumlu olacaktır.

Diğer taraftan ceza, hukuki açıdan temize çıkarılmak anlamına geliyorsa, cezanın suçu işleyen tarafından çekilmesi gerekir. Aksi halde o ceza kişiyi daha da kötü durumlara iter. Düşünsenize, dünyaya sakat geliyorsunuz ve bunu sebebi önceki hayatınızda yaptığınız hatalar. Ama siz böyle bir hayat ve -böyle bir hayat varsa- işlenmiş bir suç hatırlamıyorsunuz. Bu durumda o suçu işleyenle, cezayı çeken siz, aynı kişiyi mi ifade ediyorsunuz? Ayrıca, sahip olduğum karmaların sonucunu diğer doğuşumda göreceksam ve ben geçmiş hayatımı hatırlamıyorsam, kim bana gelecek hayatımdan ve bu hayattaki mükafattan bahsedebilir ?

Hafıza olmadığı takdirde, kendi karması ile ardı ardına A,B,C hayatları ile dünyaya gelen cevher ruhu düşünelim. A'nın yaptığını B ödeyecek, B'nin yaptığını C ödeyecek. Ama hiçbirini öncekini hatırlamıyor. Aynı ruhlara sahip olsalar bile hafıza olmadığı için, bunların aynı ruhu paylaşması hiçbir anlam ifade etmez. Bu durumda başkalarının suçları masum bir çocuğa yüklenmektedir.² Kişi böyle bir durumda "ben, niçin, Ayşe'nin, Ahmet'in George'nin, Mary'nin yaptıklarından sorumlu tutuluyorum, benim şu sakatlığımıza onlar neden olduysa tanımadığım insanların suçu bana niçin

¹ Dikkat edilirse İslam inancında, Ahiret hayatı için yeniden diriltilecek insanların yaptıkları ameller öñlerine gelir. Herkesin amel defterleri açılır. Her insan yaptığını tek tek müşahade eder. Bkz.: Nisâ, 4/13-14; Tevbe, 9/121 İsrâ, 17/13; Câsiye, 45/28; Müddessir, 74/52.

² Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 143.

yükleniyor?” Halbuki “her koyun kendi bacağından asılır” misali, insanlar yaptıkları şeylerden sorumludurlar.¹ Hiç hatırlamadıkları halde kendilerine yüklenen suçlamalarla cezalandırılmazlar.

Ayrıca böyle bir düşünce ahlaki açıdan da kusurludur. Zira ben, niçin ödüllendirildiğimi veya cezalandırıldığımı bilmezsem bu bana bir şey kazandırmaz. Dolayısıyla böyle bir şey ahlaki açıdan yararsız olmuş olur. Halbuki ceza veya mükafat ahlaki eğitime katkıda bulunuyorsa ahlaki açıdan savunulabilir. Ayrıca bugün, tenasühçülerin ve reenkarnasyon taraftarlarının iddia ettiği gibi tekamül olsaydı, cezalar işe yarar, dünyamızda suç oranı çok düşük düzeyde olurdu. Ama her geçen gün suç oranının arttığını ve bunalımlarım önünün alınamadığını göz önüne alırsak bu doktrinin anlamsız olduğu ortaya çıkacaktır. Kısacası kişisel kimlik açısından, hafıza/hatıra olmaksızın iddia edilecek bir ölümsüzlük hem dini açıdan sakıncalı, hem de ahlaki açıdan kusurludur.

Tenasüh inancında bir tutarsızlık da söz konusudur. Sinirli bir kimsenin kurt olacağı, zina eden kadının fare olacağı, aç gözlü ve şehvetli kimsenin domuz olacağı, gururlu kimsenin de tavus kuşu olacağı varsayılmaktadır. Halbuki domuzun domuz olması, farenin fare olması vs. onlara bir hakaret veya ceza değildir. Her canlı tabiatı gereği neyse odur. Bu tür varsayımların dini, akli ve mantıki izahı yoktur.

Tenasüh inancına göre ruhların sayısı değişmez. Zira ruhların olgunlaşmak için dünyaya sayısız defalar geldiği düşüncesi bunu zorunlu kılar. Ruhların bir kısmı her an çeşitli bedenleri terk ederken bir kısmı da çeşitli bedenlerde yeniden doğmaktadır. Tekamül yasasına göre ruhların bir kısmının olgunlaşıp artık dünyaya tekrar gelmemesi lazımdı. Bu da dünya nüfusunun azalması anlamına gelirdi. Veya, ruhlar tekamül edemiyor da hala olgulaşma sürecini devam ettiriyor olsalardı, dünya nüfusunun sabit kalması gerekirdi. Halbuki nüfusun arttığı açıkça ortadadır. Öte yandan sayısız canlı türü ilk defa neden ve nasıl ortaya çıktı?

Tenasüh öğretisinin adaleti savunarak, dünyaya gelen insanların eşit ortamlarda gelmediğini, kiminin medeni kiminin ilkel ortamlarda dünyaya geldiğini savunduklarını söylemiştik. Hatta onlar daha da ileri giderek insanların yaşam süreleri açısından da eşit olmadıklarından dolayı aralarında adaletsizlik olduğunu iddia ediyorlar. Öyle ya daha uzun yaşayan daha tecrübeli, kısa yaşayan ise mahrum kalmış olacaktır. Henüz yeni doğmuş olan bebeğin dünyaya tekrar gelmesi gerekir, diyorlar. Aslında onların bu

¹ Bkz.: İsrâ, 17/15.

iddiaları kendileri ile çelişkide olduklarını gösterir. Onlar ruhların beraber ve özdeş yaratıldığını savunmaktadırlar. Eğer öyleyse bütün ruhların aynı anda ve aynı mekanda ve aynı şartlarda dünyaya gelmeleri gerekirdi. Nasıl ki bizler, sahip olduğumuz imkanlar itibariyle öncekilerden daha şanslı isek, bizden sonrakiler de bizden şanslı olacaklar. O zaman dünyaya ilk gelenler ile onlardan sonra gelenler aynı şartlara mı sahiplerdi? İlk doğan insanların ruhları “neden biz de mamur bir dünyada gelmedik” demezler mi? Peygamber döneminde yaşama açısından eşitlik, onun mucizelerini görme açısından eşitlik, ekonomik açıdan eşitlik, iyi anne babaya sahip olma açısından eşitlik... bunların sayısı sonsuza kadar gider. Şayet eşitliği, adaleti böyle düşünürsek işin içinden çıkamayız. Öyleyse adalet, mutlaka eşit şartlarda olmak demek değildir. Adalet, herkesi bulunduğu şartlara göre değerlendirme, herkesin hesabını sahip olduğu şartlara göre vermesidir. Kuşkusuz Allah’ın adaleti bu şekildedir. İnsanların farklı şekillerde yaratılmaları da onların imtihan edilmesi için bir sebeptir.¹

Reenkarnasyon ile ilgili bir başka sorun da şudur: Eğer bu öğretinin iddiası doğru olsaydı, yeni doğan bebeklerin belirli bir olgunluğa sahip olmaları gerekirdi. Çünkü bu öğretiye göre ruh önceki hayatından bir takım kabiliyetleri yeni hayatına taşımaktadır. Ancak, dünyanın her tarafında dünyaya yeni gelen bebeğin gelişim süreci, eğitime tabi tutuluşu vs. hayata hazırlanması için çaba gösterilmektedir. Hiçbir zaman önceki hayatında epey bilgi ve tecrübe getirdiği için bu süreci atlayan bebek olmamıştır. Şayet reenkarnasyon taraftarlarının dediği gibi olsaydı, şu anda insanlığın dünyaya gelirken olgunluk seviyesinin belli aşama kat etmiş vaziyette olması gerekirdi. Burada kusur ve eksiklikleri bedene yıkarak, beden geliştikçe ruh kendini ifade eder, demek hiç de tatmin edici değildir.

Şöyle bir soru sorulabilir: “Kişinin bireysel ve toplumsal bilincinin gelişmesinde tek bir hayat içindeki olgunlaşma süreci mi; yoksa sayısı belli olmayan hayatlar dizisinin olgunlaşma süreci mi daha etkilidir? Hangisinin kişinin ve toplumun olgunlaşmasına etkisi ve katkısı daha büyüktür? Nasıl olsa dünyaya tekrar geleceğim, daha şansım var, demek bir gevşeklik meydana getirir. Aslında geçmiş hayatların bir birikim oluşturarak yeni yaşamımıza yansması mantıklı gibi görünse durum öyle değildir. Eğer böyle olsaydı, en eski zamanlardan beri bu inanca sahip olan Hint toplumunun hayatlarının kolaylaşması ve ahlak düzeyinin diğer toplumlardan daha üstün hale gelmesi gerekirdi. Ama şu anki Hint toplumunun durumu tartışmaya açıktır. Buna ek olarak evrensel

¹ Said Şimşek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, s. 288.

olduğu varsayılan bu ilke doğru olsaydı, şu anda dünyada ilkel toplumların olmaması gerekirdi ama hala dünyanın bazı yerlerinde hiç medeniyetle tanışmamış ilkel toplumların mevcut olduğu bilinmektedir.

Reenkarnasyon taraftarları, İslam dininin temel esaslarından olan ibadet konusunda açıklamalarda bulunmuyorlar. Yani ibadet eden ile etmeyenin durumu, ibadet etmeyenin cezalandırılıp cezalandırılmayacağı vs. Halbuki ibadetler, Kur'an'ın çeşitli yerlerinde sayısız defalar zikredilmektedir. Buna ek olarak, Hz.Peygamber'in hayatında ibadetin yeri bilinmektedir. Ruhun gelişimi açısından son derece önemli olan ibadetler neden Reenkarnasyon taraftarlarınca kapalı bırakılmaktadır. Kur'an'da kendilerini ilgilendiren ayet bulabilmek için sarf ettikleri gayretin az bir kısmını ibadet için de harcasalar Kur'an'ı daha iyi anlayacaklar. Zira ruhun tekamülünü hedefleyen bir düşünce, ruhun gelişmesi ve tekamülü adına eşsiz bir işlev gören ibadeti yok saymamalıdır.

Yine bu çerçevede, İslam'ın temellerinden olan peygambere iman akidesi zedelenmiş olmuyor mu? Çünkü peygamberler, Allah'ın insanlara bir rahmet olarak gönderdiği ve yeryüzünü ıslah etme, insanlar arasında bozgunculuğu kaldırma gibi görevler yüklediği elçilerdir. Eğer ruh, reenkarnasyoncuların dediği gibi kendi yolunu çizebiliyor, tekrar tekrar dünyaya gelerek tekamül ediyorsa peygambere ne gerek var?¹

Reenkarnasyona inananların cevaplaması gereken iki önemli soru vardır. Birincisi, eğer insan dairesel bir çark içindeyse, sürekli kendi karmasının, başka bir deyişle kendi amellerinin zorunlu sonucu olarak doğmak durumunda ise burada Allah'ın rolü nedir? Bu soruyla bağlantılı olarak, reenkarnasyon fikri ile Allah'ın varlığı, yaratması, tabiata müdahalesi, anlamsız olmuyor mu?² Allah'ın insanları affetmesinin, bağışlamasının bir anlamı var mıdır? Öyle ya, insan eğer kendi birikimlerinin sonucunu görme adına dünyaya sayısız defalar gelmek zorundaysa Allah'ın affetmesi bir işe yaramayacaktır. Halbuki Kur'an'da Allah'ın bağışlayıcılığı ile ilgili bir çok ayet vardır.³

Mülk 67/2'de şöyle buyrulur: *“O, hanginizin daha güzel iş yapacağınızı denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O, üstündür, bağışlayandır.”* O halde bu dünya hayatının

¹ Şerafeddin Gölcük, “Kur'an ve Reenkarnasyon,” *Diyanet Avrupa Dergisi*, Aralık-Ocak 2002, sayı: 45, s. 20-23.

² Adnan Bülent Baloğlu, *a.g.e.*, s. 100.

³ Bakara, 2/160; Âl-i İmrân, 3/89, 135, 136; Tevbe, 9/104, 112; İsrâ, 17/25; Furkan, 25/70.

varlığının temelinde imtihan vardır.¹ Amaçsız ve sonuçsuz bir deneme ise anlamsız olur. Allah'ın hikmetine aykırı olur. Kur'an insanın imanının veya küfrünün, salih amelinin veya günahının Cennet veya Cehennemle karşılık bulacağını haber vererek ona uyarılarda bulunur. Ama hiçbir zaman dünyayı yapılanları karşılığının alınacağı yer olarak tanıtmaz. Ama reenkarnasyon inancında dünya esastır. Başka bir aleme gerek yoktur. Dünya sadece bir imtihan yeri değil aynı zamanda ekilenin biçildiği yerdir. Bu anlayış İslam'ın dünya ve Ahiret anlayışıyla çelişkilidir. İslam dünya Ahiret dengesini savunan bir anlayıştır.² Ne dünyanın terk edilmesini ister ne de tamamen dünyaya teveccüh edilmesini.³

Reenkarnasyoncuların kullandığı sempati antipati delili vardır. Hiç tanımadığımız insanlara duyduğumuz bu iki duygunun nereden kaynaklandığını bilmiyoruz. Aslında bu duygu önceki hayatlardan kalma tanışıklığın verdiği sinyallerden gelmektedir, diyorlar. Bir defa, sempati ve antipati ne demektir? Eski Yunanca'daki "sympatheia" teriminden İngilizce'ye "sympathy" olarak aktarılan terimin kelime anlamı "biriyle acı çekmek"tir. Bir başka anlamda sempati, başkalarının acılarını, sıkıntılarını anlama, onların duygularını paylaşma yetisidir. Çocukluk devresinde dört yaşlarında kazanılan bir özelliktir.⁴ Birisine sempati duymak, o insanın sahip olduğu duygu ve düşünce yapısının aynısına sahip olmak demektir. Karşımızdaki insana sempati duyuyorsak onunla birlikte acı çekeriz veya seviniriz. Mesela bir futbol takımına sempati duyuyoruz. O takım kazanınca onunla beraber seviniriz. Veya diyelim ki sofrada oturuyoruz ve sofradakilerden birisi yemeği üzerine döktü. Eğer onunla beraber üzülyorsak ona sempati duymuş oluruz.⁵ Türkçe'de daha çok cana yakı olan insanlar için "sempatik" ifadesi kullanılır. Şimdi bu bilgilerin ışığında, birisine sempati duymamız için mutlaka bir sebep olması gerektiği ortadadır. Bizim bu sebebi bilememiz, sebebin olmadığını göstermez. Tanımadığımız insanlara duyduğumuz sempati veya antipati, reenkarnasyon taraftarlarının iddia ettiği gibi geçmiş hayatımızdan kalan duyguların sonucu değil, o insanlarla bir anlık da olsa paylaştığımız, ortak olduğumuz değerlerin, duyguların, görüşlerin hatta zevklerin sonucudur.

¹ Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/2-3; Muhammed, 47/31.

² Bakara, 2/29,200-202; Mâide, 5/87-88; A'raf, 7/31-32; Kasas, 28/77; Câsiye, 45/13.

³ Afif Abdulfettah Tebbâra, *Ruhu 'd-Dini 'l-İslâmiyye*, Beyrut 1973, s. 161-167.

⁴ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2003, s. 659.

⁵ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul 2003, s. 138-139.

Reenkarnasyon öğretisine göre yeniden dünyaya gelen her bebek, sadece eski kabiliyetlerini birlikte getirmekle kalmaz, yeni hayatında da edineceği tecrübelerle, ruhunu iyice olgunlaştırır. Böylece yeni kabiliyetler ve güçlerin oluştuğu varsayılmaktadır. Ancak, böyle bir düşünceye göre, yeni doğan kimsenin eskimiş ve yaşlı bir ruhla dünyaya geldiği gerçeği de gözden kaçmaktadır. Bu gerçeği Miss Doughall, şu sözlerle ifade ediyor: *“Tenasüh, el değmemiş bir ruhun başlangıcı olan o kadar güzel ve o kadar kutsal olarak görünen çocukluğu kocaman bir yılana dönüştürmektedir. Bu inancın, herhangi bir anneyi, çocuğunun gözlerindeki parıltıya bakarak, daha önceki sayısız hayatlar içinde, yani ruhun vahşi ve medeni tecrübelerden geçerek, sırasıyla fahişe veya bayağı birisi, kurban veya cellat, ev kadını veya savaşçı, sıradan biri veya ermiş, ya da yüzlerce kez bunlardan biri olarak geldiğine inandırması son derece güçtür.”*¹Böyle bir bakış tarzı, dünyaya yeni gelen masum yavruların şefkatle büyümesine engel olur. Akı kurcalayan sorular nedeniyle anne baba bebeklerine “etrafı kurnaz gözlerle seyreden kocamış bir ruhun yeni versiyonu” gözüyle bakarlarsa o bebeği nasıl büyütecek, ona nasıl sahip çıkacaklar? Böyle bir senaryo belki reenkarnasyon ve tenasüh inancına sahip olanlar için ürkütücü ve itici gelmeyebilir ama bize sorarsanız, düşünmek istemiyoruz!..

Bir başka soru da şudur: İnsanların ruhlarının milyarlarca yıldır tekamül ettiği söyleniyor. O halde neden dünyamızın hali gün geçtikçe daha da kötüye gidiyor? Niçin sistematik bir iyiye gidiş gözlenmemektedir? Zayıfın ezildiği, aklıktan ölenlerin sayısının her geçen gün arttığı bir ortamda zevk ve sefa içerisinde yaşayanların umursamaz tavırlarının sürdüğü, savaşların daha ölümcül ve kalıcı etkiler bıraktığı, dünya dengesinin bozulduğu, ahlaki suçların, yankesicilik, hırsızlık gibi adi suçların iyice alevlendiği şu dünyada tekamülden tahribattan söz edebiliriz. Bütün bunlar tekamül ettiği iddia edilen insan eliyle olmaktadır. Halbuki, tekamül yasası olsaydı, tekamül etmiş ruhların sayısının arttığı ve çoğunluğu oluşturduğu varsayılarak artık bu suçların azalması gerekirdi. Şu anki durum ise tartışmasız ortadadır.

Reenkarnasyon ve tenasühü savunanlara göre, sadece bu öğreti kötülük problemini çözmektedir. Özellikle karma-tenasüh inancı üstüne bina edilmiş olan Hint dinleri bunu hararetle savunmaktadır. Ancak bunun doğru olmadığını düşünüyoruz. Zira karma öğretisinde hayata kötümser bakıldığı ortadadır. Kişiye, içinde yaşamış olduğu dünyaya, bir ceza olarak geldiğini ve buradan kurtulması gerektiğini hedef gösteren bir öğreti

¹ Turan Koç, a.g.e., s. 159.

nasıl olur da insanları mutlu eder? Dünyanın nimetlerinden dengeli bir biçimde faydalanmayı, belli noktalara gelmek için gayret etmeyi, insanı motive etmeyi hedeflemedikten sonra o öğretinin insanı mutlu ettiği söylenemez. Tenasüh inancının en çok yaygın olduğu Hint toplumunda görüldüğü gibi, toplumun dengesizliklerini düzeltme, toplumu geliştirme ve ilerletme, içinde bulunduğu uyuşukluktan kurtarma yolunda hiç de olumlu bir işlev görmediği açıkça ortadadır. Hint türü tekrar doğuş anlayışı, kast sisteminin de yardımıyla, içinde yaşadığı çarpıklıkları mevcut hayatta değiştirebilmekten ümidini kesen ve bu ümidi sonraki hayatlara bırakan toplum bireylerinin kaderci bir anlayışa sahip olmasında çok önemli bir rolü vardır. Bu yüzden, reenkarnasyonun kötülük problemini çözmekten uzak olduğu açıkça ortadadır. Esasen kötülük problemi, bütün varlığa hakim ve onu kuşatan bir ilahi sistemin mevcudiyetini kabul etmedikçe ve bu ilahi sistemi bir bütün halinde değerlendirmedikçe bir çözüme gidilemez.¹

Reenkarnasyon, bazı noktaları müphem bırakmıştır. Daha önce dine bakışını yansıtmaması açısından, ibadetleri ele almış ve bunlar hakkında reenkarnasyonun ne dediği belli değil, demiştik. İbadet, bir tekamül unsuru mudur, değil midir? Kur'an'da reenkarnasyonun varlığını araştıranlar, Kur'an'da çok açık rükünlerden olan ibadetler hakkında neden susmaktadırlar? Öyle ya ruhun tekamülü amaçlanıyorsa, bu konuların değerlendirilmesi gerekir, demiştik. Reenkarnasyoncuların kapalı bıraktıkları bir nokta da Allah'ın rolüdür. İnsan kendi tekamülünü belirlemek için gidip geliyor, kendi şartlarını karmik birikimleriyle belirliyorsa, diğer bir ifadeyle bir sonraki hayatta nasıl ve nerede doğacağını kendisi tayin ediyorsa burada Allah'ın rolü nedir? İnsan yapıp etmelerinin karşılığını mutlaka alacaksa, Allah'ın affediciliği, tövbe, pişmanlık gibi kavramlar neyi ifade ediyor? Bütün bunlardan yoksun olan bir insan, yapmış olduğu bir hatanın telafisinin olmadığını düşündüğünde kendisini büyük bir yalnızlık ve terk edilmişlik içerisinde bulmayacak mı?

Reenkarnasyona inananlarının makul ve tutarlı bir cevabını bulamadıkları bir soru da şudur: Neden reenkarnasyon inancı belli bölgelere sıkışıp kalmıştır? Niçin tekrar doğuş hadiseleri –ki gerçekten varsa- sürekli aynı yerlerde olmaktadır? Açıkçası bu soru inananları tarafından bile sıkça sorulan sorudur. Zira yaptığımız görüşmelerde özellikle üniversite eğitimi almış ve sorgulayıcı bir düşünceye sahip olan vatandaşlar, gittikleri

¹ Adnan Bülent Baloglu, *a.g.e.*, s. 195.

yerlerde kendilerinin kabul ettiği bu inancı başka hiç kimsenin kabul etmemesinden dolayı gizlediklerini ifade ettiler.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra tenasüh ve reenkarnasyon inancının, insanın ebedi yaşama arzusunu karşılayacak nitelikte olmadığı kanaatine ulaşmaktayız. Öne sürdüğü tezlerle, bir takım problemleri de beraberinde getiren ruh göçü inancı, bu problemlere cevap vermediği sürece tatmin edici bir kimliğe kavuşmayacaktır.¹

¹ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz.: Ali İhsan Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, s. 195-198; Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 137-159; Ali Arslan Aydın, *El-Ba's ve'l-Hulûd*, s. 396-398; Said Şimşek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, s. 290-293; Adnan Bülent Baloğlu, *a.g.e.*, s. 187-198; Celal Kırca, "İslam Dinine Göre Reenkarnasyon," *E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Kayseri, 1986, s. 223-242; Mustafa Çetin, "Kur'an Işığında Reenkarnasyon," *Diyanet İlmi Dergi XXXI*, 1995, sayı: 4, s. 121-128; Vahdî Boydaş, "Ruh Göçü (Reenkarnasyon)," *Diyanet İlmi Dergi XXXI*, 1995, sayı: 2, s. 33-44.

SONUÇ

İslam'ın iman şartları arasında yer alan Ahiret inancı, dinin vazgeçilmezlerindendir. Her mümin, öldükten sonra adına Kur'an'dan esinlenerek "Berzah alemi" dediği kabir hayatına, kıyametin kopmasına, hesap için ba'se (yeniden diriltilmeye), haşre (Allah'ın huzurunda toplanmaya), amel defterlerinin açılıp amellerin tartılmasına, inanan ve hayırlı işler yapanın cennete, inanmayan ve nefesine ve başkalarına haksızlık edenlerin cehenneme gideceğine iman eder. Sonuçta bütün bunların, sûr'a üfürüldükten sonra gerçekleşeceğine ve bu dünyadan başka bir alemde vuku bulacağına inanır. Allah'ın vaat ettiği Ahiret hayatı, herkesin sahip olduğu şartlara göre değerlendirilip hakkını alacağı yer olacaktır. Artık o noktadan sonra geri dönüş yoktur. Yüce Allah, ilk peygamberlerden itibaren insanı şöyle uyarmıştır: *"Ama siz şu dünyayı yeğliyorsunuz. Oysa Ahiret daha iyi ve daha kalıcıdır. Bu hüküm elbette ilk sayfalarda da vardı. İbrahim'in ve Musa'nın sayfalarında."* (A'lâ, 87/16-19).

Diğer taraftan insanın aslının ruh olduğu üzerine bina edilen reenkarnasyon, bu dünyayı esas alan bir düşüncedir. Tekrar doğuş inancına göre insanlar yaptıklarının karşılığını bu dünyada alacaklardır. Ne başka bir alem vardır, ne de İslam'ı tasvir ettiği gibi cennet-cehennem.

Öyle görünüyor ki reenkarnasyon öğretisinin kabul ettiği Ahiret inancı, İslamiyetin kabul ettiği Ahiret ile aynı değildir. Öyleyse bir müminin ikisini aynı anda kabul etmesi imkansızdır. Ancak, reenkarnasyona inananları bir çırpıda İslam dairesinin dışında kabul etmek de mümkün değildir. Eğer kişi, hem İslam'ın tüm esaslarını kabul ediyor, Ahirete de Kur'an'da ifade edildiği hali ile inanıyorsa, reenkarnasyonun bir realite olduğuna veya böyle bir ihtimalin olabileceğine inanması onun dini inancına zarar vermez, diye düşünüyoruz. Yalnız hemen şunu söyleyelim ki, hem İslam'ın öngördüğü Ahiret inancına sahip olmak, hem de -tekrar doğuş inancının kabul ettiği şekilde Ahiret inancı olmaksızın- tekrar doğuşa inanmak bir şey ifade eder mi, bu tartışılabilir. Ama bilinçli bir şekilde reenkarnasyon ve tenasüh inancının kabul ettiği Ahiret anlayışını, İslam'ın öngördüğü unsurlara tezat teşkil edecek şekilde veya onunla ilgisi olmayacak şekilde kabul etmek, kişiyi iman dairesinin dışına itiverir. Bu yüzden inanç noktasında hataya düşmemek için, dikkatli olmak ve İslam'ın inanç esaslarını göz önüne alarak yeni akımları değerlendirmek faydalı olur kanaatindeyiz.

Reenkarnasyon öğretisinin dayandığı bazı prensipler ile İslam'ın kabulleri arasında önemli zıtlıklar vardır. Bizim kanaatimize göre bu anlayış farklılığının temelinde,

insanın mahiyeti ile ilgili görüş ayrılıkları yatmaktadır. Reenkarnasyon öğretisi ruhu esas almakta ve bedeni bir elbise gibi değiştirilebilen basit bir parça olarak görmektedir. İslam ise hiçbir zaman beden ile ruhu ayırmayıp, insanı bir bütün olarak görmüştür. Kur'an, kendisine muhatap olarak insanı almış, yalnız başına ruha veya bedene ayrı ayrı hitap etmemiştir.

Eğer ruhu esas alıp, onun dünyaya tekamül için veya ceza-mükafat için sayısız defalar geleceğini savunursak, bir noktada bu makul bir iddia olabilir. Zira reenkarnasyoncuların iddia ettiği gibi dünyaya her gelişte, değişmeyen şeyin ruh olduğu varsayılırsa, ruh tekamül etmiş olur ya da -tenasühçülerin iddia ettiği gibi- ceza veya mükafat için dünyaya gelmiştir, denebilir. Ama insanı ruh ve beden diye ikiye ayırmayıp, onu bir bütün olarak kabul edersek -ki Kur'an'ın öngördüğü insan anlayışı da böyledir- bütün bu iddialar anlamsız boş hikayelerden ibaret olacaktır.

Şunu çok iyi anlamak gerekir. Özellikle Müslüman çevrede yetişen ve her insanın Allah tarafından yaratılmış, başlı başına yeni bir canlı olduğuna inanan bize göre her insan, bizatihi bir değer olarak biriciktir, yeganedir. Bu sadece insanların içi için değil dışı için de böyledir. İnsanlar sadece iç halleri ile, ruhları ile biricik değildir. Yüzleriyle, saçlarıyla elleriyle vs. bedenleriyle de biriciktirler. Bu açıdan bakıldığında, dünyada birbiriyle özdeş değil, tıpatıp birbirine benzeyen iki insan bile bulmak mümkün değildir. Her çocuk yeni bir değer ve yeni bir dünya olarak doğar, büyür ve ölür. Onun ölümsüzlüğü de her bakımdan biricik olan bu özelliklerine yeniden sahip olmasında yatar. Dolayısıyla ruh ve bedenden birisinin olmadığı bir yeniden diriliş inancı, herhangi bir anlam ifade etmez. Bu yüzden reenkarnasyon öğretisinin iddia ettiği tekrar doğuş, bu şekliyle kabul edilemez.

Kötülük problemine tek çare olduğu söylenen bu inancın, şu iki soruyu cevaplandıramadığı müddetçe kötülük problemine de nihai çözüm gibi görülmesi söz konusu olamaz.:

a- Genel olarak yeryüzündeki tüm varlıklar, özel olarak ise insanlar arasındaki farklılıklar, onların önceki hayatlarındaki karmik birikimlerine dayanıyorsa, söz konusu farklılıklar nasıl ortaya çıkmıştır? Başka bir deyişle bugün yeryüzündeki farklılıkların kaynağı nedir?

b- Bugün değişik varlık kategorilerinde yer alan varlıklar niçin orada olduklarının farkında mıdır? Başka bir ifadeyle, eğer onlar bugün acı ve ızdırap çekiyorlarsa buna, geçmişteki hangi amellerden ötürü maruz kaldıklarının idrakinde midirler? Eğer değilse, geçmişi hatırlamıyorlarsa bunun ferdin ruhen gelişmesine tesiri ne olacaktır?

Adı tenasüh veya reenkarnasyon; ne olursa olsun, ruh göçünü ifade eden hiçbir inanış ne mantıkî, ne metafizik, ne de deneysel yoldan kanıtlanamaz. Sadece varsayımlarda, iddialarda ve inanç olarak zihinlerde kalır.

Reenkarnasyon, ilahi dinlerin öngördüğü Ahiret inancına ters düşmektedir. Bunun yanında, farklı hayatlar arasında bir bağ kuramaması, doğrulamaya açık olmaması ve dini ve ahlaki kusurlarının olması sebebiyle insanın ölümsüzlük arzusunu tatmin etmemektedir.

İfade edilmesi gereken bir nokta var ki o da, tenasüh inancına sahip olan vatandaşlarımız, Kur'an'ı bütünlüğü içerisinde kavramış ve Ehl-i Sünnet çizgisinde İslam'ı anlamış değildirler. Hatta, Ahirete farklı anlamlar yüklemek suretiyle İslamî çizgiden uzaklaşmışlardır. Müslümanların, Ahirete yüklemiş olduğu farklı anlamlardan dolayı reenkarnasyonu kabul etmesi mümkün değildir. Bu yüzden İslam düşünürleri, ruhun başka başka bedenlerde dünyaya sayısız defalar gelmesi inancını reddetmiş ve buna inananları da küfürle suçlamışlardır. İslam düşünürleri nazarında Kur'an'ın mucize beyanlarında ve Hz.Peygamber'in hadislerinde, böyle bir haber yoktur. Bu yüzden reenkarnasyon, Kur'an'ın hükümlerine aykırıdır.

Son olarak, reenkarnasyona inanan insanlar, nasıl bir tekrar doğuş inancına sahip olduklarını sorgulamalı ve kendileri hakkındaki hükmü, İslam'ın inanca dair esaslarını, aslına uygun bir şekilde ve objektif bir şekilde değerlendirdikten sonra yine kendileri vermelidir. İnsanların sahip oldukları inançları onların yaşamlarına yön vermektedir. Bu yüzden dini inançlarıyla uyup uymadığını bilmedikleri görüşlerle karşılaştıklarında onu sorgulamalıdır. Konumuz olan reenkarnasyon meselesi de artık sorgulanmayan, bilinmeyen bir konu olmaktan çıkmıştır. Bu alanda söylenen ve yazılanlar bize gösteriyor ki reenkarnasyon öğretisinin savunduğu Ahiret inancı ile Kur'an'ın savunduğu Ahiret anlayışı birbirinden farklıdır. O halde reenkarnasyon inancının, ön gördüğü bu Ahiret anlayışı ile, İslam dairesi içinde olup olmadığı sorusu da cevabını bulmaktadır.

KAYNAKLAR

- A. T. MANN, *Yeniden Doğuş (Reinkarnasyon)*, (Ter.: Gökhan Sezgi), Ankara 1998.
- ABDUH, Muhammed, *Risâletü't-Tevhîd*, (Ter.: Sabri Hizmetli, *Tevhid Risalesi*), Ankara 1986.
- ABDULHAMİD, İrfan, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları* (Ter.: Saim Yeprem), 3. Baskı, İstanbul 1994.
- AHSEN, M. Seyyid, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, (Ömer Neseff'nin *Akide*'sinin tercümesi ve şerhi), 17. Baskı, İstanbul 1995.
- AKŞAR, Mustafa, "Reenkarnasyon Meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi," *Tasavvuf Dergisi*, 2000, Sayı: 3, s.121-128.
- ALBAYRAK, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, 2. Baskı, İstanbul 1993.
- ALİYYU'L-KÂRİ, el-Hanefi (v.1001/1593), *Fıkhu'l-Ekber Şerhi*, (Ter.: Hüseyin Erdoğan, Neşr.: Abidin Sönmez-Ömer Dönmez), İstanbul 1977.
- *Şerhu'l-Emâli*, İstanbul trs.
- ALPEREN, Abdullah, "Çağımız İslam Dünyasında Modernleşme Hareketleri ve Türkiye'deki etkileri", (*Basılmamış Doktora Tezi*), E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.
- ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-Din es-Seyyid Mahmud (v.1270/1854), *Ruhu'l-Meânî Fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'ul-Mesânî*, (I-XVI), (Tah.: Mahmud Hüseyin el-Arab), Beyrut 1994.
- ARIKDAL, Ergün, *Metapsişik Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1984.
- ARİSTOTELES, *Ruh Üzerine*, (Ter.: Zeki Özcan), İstanbul 2000.
- ATEŞ, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Cinler - Büyü*, İstanbul 1995.
- *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, İstanbul 1996.
- ATEŞ, Süleyman, *İnsan ve İnsanüstü*, İstanbul 1979.
- *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, (I-XII), İstanbul 1989.
- AYDIN, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, 5. Baskı, İstanbul 1979.
- *el-Ba's ve'l-Hulûd*, İstanbul 1998.
- AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:11, 7. Baskı, İzmir 1999.
- el-BAĞAVÎ, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud (v. 510/1116), *Meâlimu'l-İslâm*, (I-IV), (Tah.: Halid Abdurrahman el-İkk-Mirvan Sîvar), 2. Baskı, Beyrut 1987.

20 YÜCE KUR'AN KUTUPU
NORMAN KUTUPU
1987

- el-BAĞDADÎ, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed (v. 429/1037), *Usulu'd-Dîn*, Beyrut 1981.
- *el-Fark Beyne'l-Fırak* (Ter.: Ethem Ruhi Fırlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*), TDV Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2001.
- BALOĞLU, Adnan Bülent, "Reenkarnasyoncunun İnanç Dünyası ve Bir Değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, 1996, sayı:42, s.76-94.
- *İslam'a Göre Tekrar Doğuş (Reenkarnasyon)*, Ankara 2001.
- el-BEYDÂVÎ, Ebu Saîd Abdullah Ebu Ömer b. Muhammed Şirâzî (v. 791/1388), *Envâru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, (I-V), Beyrut 1996.
- BİLMEN, Ömer Nasuhî, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul 1959.
- Evrensel Yasa Tekrar Doğuş I-II*, BİLYAY Vakfı, (Ruh ve Madde Yayınları), İstanbul 1997.
- BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, 8. Baskı, Ankara 1999.
- *Aristo Metafiziği ile Gazzâlî Metafiziğinin Karşılaştırılması*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- el-BUSTÂNÎ, Abdullah, *el-Bustân*, Lübnan 1992.
- BOUQUET, A.C., "Transmigration of the soul", (I-XXX), *Encyclopedia Americana*, USA 1979.
- BOYDAŞ, Vahdi, "Ruh Göçü (Reenkarnasyon)," *Diyanet İlmi Dergi*, 1995, c.XXXI, sayı:2, s. 33-44.
- el-BUHÂRÎ, Ebu Abdullah b. Muhammed b. İsmail (v. 256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-VIII), İstanbul 1979.
- BUDAK, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2003.
- BULAÇ, Ali, "Ruh", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul 1991.
- CALVERLEY, E.E., "Nefs", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1964.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2002.
- el-CÜRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerif (v. 816/1413), *Şerhu'l-Mevâkıf*, (I-IV), (Tashih, Mahmut Ömer Dimyâtî), Beyrut 1998.
- EL-CÜVEYNÎ, Ebu'l-Me'âli Abdulmelik, İmamı Haremeyn (v. 478/1085), *Akidetü'n-Nizamiye fi Erkânî'l-İslamiyye*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, no:41, İstanbul.
- *Kitabu'l-İrşad ilâ Kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd*, (Tah.: M. Yusuf Musa), Mısır 1950.

- ÇAĞATAY, Neşet- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi I*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, LIX, 1965.
- ÇANGA, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lügati*, İstanbul 1994.
- ÇANKI, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügati*, İstanbul 1955.
- ÇAYCI, Sadi, *Ruhçuluğa Göre Kur'an Öğretisi*, İstanbul 1986.
- ÇELİK, Ali, *İslam'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, İstanbul 1995.
- ÇETİN, Mustafa, "Kur'an Işığında Reenkarnasyon," *Diyanet İlmi Dergi*, 1995, c.XXXI, sayı:4, s.121-128.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, "Nusayriler", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1969, c.XVII, s. 51-53.
- *İslam Düşünürleri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:158, 2. Baskı, 1983.
- DAVUDOĞLU, Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, (I-XII), İstanbul 1974.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Hinduizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVIII, İstanbul 2002.
- DENKER, Arif Cemil -Bülent Davran, *Almanca-Türkçe Lügat*, İstanbul 1973.
- DERVEZE, Muhammed İzzed, *Tefsîrû'l Hadis*, (I-XII), Halep 1963.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, 8. Baskı, Ankara 1988.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 15. Baskı, Ankara 2001.
- DOKSAT, Kerem, "Yalancı Hatıralar," *Naturel Dergisi*, Şubat 1997, s. 31-33.
- DÖKMEN, Üstün, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul 2003.
- DRAZ, M. Abdullah, *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*, (Ter.: Nureddin Demir), İstanbul 1993.
- EBU DÂVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (207-275/822-888), *es-Sünen*, (I-III), Beyrut 1988.
- EBU HANİFE, Nûman b Sabit el-Kûfî (v. 150/767), *el-Fıkhu'l-Ekber*, (Mecmûatun fi'l-Akaid içerisinde), Dersaadet 1331.
- ELIADE, Mircea, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (Ter.: Ali Erbaş), İstanbul 1997.
- ESAD, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (I-III), (Ter.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1999.
- el-EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (v. 324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Mûsallîn*, (I-II), (Tah.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut 1995.
- FAHRÎ, Macit, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Ter.: Kasım Turhan), İstanbul 2000.
- FAZLUR RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Ter. Alparslan Açıkgenç), Ankara 1996.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 9. Baskı, Ankara 1998

- FUZÛLÎ, Muhammed b. Süleyman (v. 963/1556), *Matlau'l-İ'tikâd fî Marifeti'l-Mebde'i ve'l-Meâd*, (Neşr.: Muhammed b. Tâvî et-Tancî, (Ter.: Esat Coşan-Kemal Işık), A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, no:138, Ankara 1962.
- el-GAZÂLÎ, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *Tehâfütü'l-Felâsife*, (Tah.: Süleyman Dünya), Kahire 1972.
- *el-Ecvibetü'l-Gazâiliyye fî Mesâilü'l-Uhreviyye*, (Mecmûatu Resâil içerisinde), Beyrut, trs.
- *el-Mazmûn Bihi Alâ Gayri Ehlihî*, (Mecmûatu Resâil içerisinde), Beyrut, trs.
- *İhyâ'u Ulûmi'd-Din*, (I-IV), (Ter.: Mehmed Müftüoğlu,) İstanbul 1993.
- *Risaleti'n Ledünniye*, (Mecmûatu Resâil içerisinde), Beyrut, trs.
- *Kimya-yı Saâdet*, (Mecmûatu Resâil içerisinde), Beyrut, trs.
- *Nazariyât fî'l-Kur'an*, 3. Baskı, Kahire 1962.
- *el-İktisad fî'l-İ'tikâd*, Mısır 1971.
- GELENBEVÎ, İsmail, *Hâşiye alâ'l- Celal*, İstanbul trs.
- GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1980.
- GÖLCÜK, Şerafeddin, "Kur'an ve Reenkarnasyon," *Diyanet Avrupa Dergisi*, (Aralık-Ocak 2002), sayı:45, s. 20-25.
- GÖLCÜK, Şerafeddin- TOPRAK, Süleyman, *Kelam*, 4. Baskı, Konya 1998.
- GROSS, R.J., "Regeneration", *Encyclopedia Britannica*, (I-XXI), USA, 1996.
- GUÉNON, René, *Ruhçu Yanılgı*, (Ter.: Lütü Fevzi Topaçoğlu), İstanbul 1996.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Felsefe-i Üla*, İstanbul 1994.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, (I-VIII), İstanbul 1978.
- *Ruhbilim Sözlüğü*, İstanbul 1988.
- *Felsefe Sözlüğü*, 8. Baskı, İstanbul 1993.
- *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul 1994.
- *Dünya İnançları Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul 2000.
- el-HANEFÎ, Ebu Muhammed Osman b. Abdullah b. Hasan el-İrakî, *el-Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zandaka* (Neşr.: Yaşar Kutluay, *Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*), A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:XXXIII, Ankara 1961.
- HARPUTÎ, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, (Ter.: Fikret Karaman, İbrahim Özdemir), TDV Elazığ Şubesi Yayınları, No:009, 2000.
- el-HÜSEYNÎ, Ebu'l Beka Eyyûb b. Musa, *el-Külliyât*, 2.Baskı, Beyrut 1993.

- İŞİK, Emin, "Cin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
- İBN ARABÎ, Ebu Bekir Muhyiddin Muhammed b.Ali (v. 638/1240), *el-Futuhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1269.
- İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed (v.456/1064), *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, (I-V), (Tah.: Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyr), Beyrut 1985.
- İBN KESÎR, İmâduddin Ebu'l-Feda İsmail (v. 774), *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (I-IV), Beyrut 1981.
- İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed b Yezid el-Kazvinî (207-275), *Sünen*, (I-II), (Tah.: Muhammed Fuad Abdulbaki), Beyrut 1975.
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b Mûkerrem (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, (I-XV), 3. Baskı, Beyrut 1990-1994.
- İBN SİNA, Ebu Ali Hüseyin (v.428/1037), *Resâil*, (Neşr.: Hilmi Ziya Ülken), İstanbul 1954.
- *eş-Şifâ*, (I-III), (Tah.: Mahmud Kasım), Kahire 1969.
- *en-Necâd*, (Neşr.: Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1992
- İBNU'L-CEVZÎ, Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman el-Bağdadî (1116-1200), *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, (I-IX), Beyrut 1967.
- *Telbîsü İblis*, Beyrut 1983.
- İBN KAYYIM EL-CEVZÎYYE, Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed (v. 751/1350), *Kitabü'r-Ruh ve'n-Nefs*, (Tah.: Yusuf Ali Bedîvî), Beyrut 1993.
- İBRAHİM BAĞDÂDÎ, Alaaddin Ali b Muhammed, *Tefsîrû'l-Hazin*, (I-V), Beyrut trs.
- İBRAHİM, Mustafa- ZİYAT, Ahmet Hasan- A.KADİR, Hamit- NECCAR M.Ali, *Mucemu'l-Vasıt*, (I-II), Tahran trs.
- el-İSFEHÂNÎ, Muhammed er-Ragıp (v. 502/1108), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, (Tah.: Safvan Adnan Davud), 2. Baskı, Beyrut 1997.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı (v. 1946), *Yeni İlm-i Kelam*, Ankara 1981.
- KÂDÎ ABDULCEBBÂR (v. 415/1024), *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (Tah.: Abdülkerim Osman), Kahire 1965.
- el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemaleddin, *Tefsîrû'l-Kâsimî*, (I-XVI), Halep 1957.
- KAYHAN, Hacı Ahmet, *Ruh ve Beden*, Ankara 1991.
- KAPLAN, Hayri, "Fahreddin er-Râzî Düşüncesinde Ruh ve Ahlâk", (*Basılmamış Doktora Tezi*), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- KESKİN, Halife, *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, İstanbul 1997.

- KILAVUZ, Ahmet Saim, "Cin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
- KIRCA, Celal, "İslam Dinine Göre Reenkarnasyon," *E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı:3, s. 227-229.
- *İslâmî Kavramlar*, Ankara 1997.
- el-KİNDÎ, Yakub b. İshak (v. 252/866), *Risâle fî Ennehû Tücedü Cevâhiru lâ Ecsâme*, (Ter.: Mahmut Kaya, Kindi Felsefi Risaleler içerisinde), İstanbul 1994
- KİTAB-I MUKADDES*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.
- KLOSTERMAIER, Klaus K., *A Concise Encyclopedia Of Hinduism*, Oxford 1998.
- KOCABEY, Yalçın, *Türkçe-Fransızca Büyük Sözlük*, Ankara trs.
- KOÇ, Turan, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul 1991.
- KONUK, Ahmet Avni, *Fususü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 1987.
- KRANZ, Walther, *Antik Felsefe*, (Ter.: Suud Y. Baydur), 2. Baskı, İstanbul 1994.
- KURTUBÎ, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (I-XX), Kahire 1967.
- KUTUB, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, (I-XVI), Beyrut 1993.
- *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, (Ter. A. Faruk Haznedaroğlu), İstanbul 1997.
- KÜÇÜK, Hasan, *Sistematik Felsefe Tarihi*, İstanbul 1985.
- MAVİŞ, Adil, *Telkin ve Hipnozla Öğrenme Teknikleri*, İstanbul 2002.
- MC. TAGGART John - MC. TAGGART Ellis, *Some Dogmas of Religion*, Newyork 1968.
- MC. NEILL, William H., *Dünya Tarihi* (Ter.: Alaaddin Şenel), Ankara 2001.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça – Türkçe Sözlük*, İstanbul trs.
- MÜSLİM, Ebu Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (206-261), *el-Câmiu's-Sahih*, (I-V), (Tah. M. Fu'âd Abdulbâki), Mısır 1374/1954.
- NAİM, Ahmed, *Mebâdiu'l-Felsefe*, İstanbul 1331.
- NESÂÎ, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *es-Sünen*, (I-VII), (Şerh.: Celaleddin Suyûtî), Beyrut 1991.
- en-NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah Ahmed b. Mahmud (v. 701/1301), *Umdetü Akideti Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, yazma no:6696.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983.
- ÖZALP, Ahmet, "Nefs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul trs.
- ÖZERVARLI, Said, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İstanbul 1998.
- ÖZCANKAYA, Ramazan, *Ruh*, İstanbul 1999.

- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Çıplak Uyarıcı*, İstanbul 1999.
- *Kur'an'daki İslam*, İstanbul 2001.
- PAPUS, Dr. Gérard Encausse, *Reenkarnasyon*, (Ter.: Haluk Özden), İstanbul 1999.
- PARRINDER, Geoffery, *African Traditional Religion*, London 1981.
- *A Concise Encyclopedia Of Christianity*, Oxford 1998.
- el-PEZDEVÎ, Ebu Yusr Muhammed (v. 493/1099), *Usûlu'd-Din*, (Ter.: Şerafeddin Gölcük; *Ehli Sümmet Akaidi*), 2. Baskı, İstanbul 1988.
- PLATON, *Phaidon*, (Ter.: Suut K. Yetkin-Hamdi R. Atademir), MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- POLAT, Can, *Yeniden Doğuş*, İstanbul 1992.
- er-RÂZÎ, Fahreddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyin (v. 606/1209), *el-Muhassal*, (Ter.: Hüseyin Atay, *Kelama Giriş*), A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 43, Ankara 1978.
- *İslam İnancının Ana Konuları*, (Ter.: Nâdim Mâcit), Erzurum 1996.
- *Tefsîr-i Kebîr ev Mefâtihu'l-Gayb*, (I-XXIII), (Ter.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), Ankara 1995.
- RITA, L. Atkinson, *Hilgard's Introduction to Psycgology*, (Ter.: Yavuz Alogen, *Psikolojiye Giriş*), 12. Baskı, Ankara 1999.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, (I-III), Dersaadet Yayınları, İstanbul trs.
- es-SÂBÛNÎ, Nureddin (v. 580/1184), *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, (Ter.: Bekir Topaloğlu, *Mâturidiyye Akâidi*), DİB Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1991.
- es-SÂLİMÎ Ebu Şekur, Muhammed b. Abdusseyyid b. Şuayb, *et-Temhîd fi Beyâni't-Tevhid*, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, yazma no:6628.
- SALT, Alpaslan - ÇOBANLI, Cem, *Dharma Ansiklopedi*, İstanbul 2001.
- SCHIMMEL, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 1999.
- SCOGNAMILLO, Giovanni - ARSLAN, Arif, *Ruhçuluk ve Reenkarnasyon*, İstanbul 1999.
- SERHENDÎ, Ahmed Fârûkî, (İmam-ı Rabbani), (v.1624), *Mektûbât*, İstanbul 1963.
- SİRÂCEDDÎN, Abdullah, *el-İmânu bi'l-Melâike*, Halep 1972.
- SMITH, Houston C., *The World Book Encyclopedia*, USA 1969.
- SOFUOĞLU, Mehmed, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, (I-XVI), İstanbul 1989.
- SÖZENGİL, Tarık Mümtaz, *Tarih Boyunca Alevilik*, İstanbul 1991.

- es-SUYÛTÎ, Ebu'l Fadl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr el-Mahallî (849-911/1445-1505) - Celalüddin Muhammed b. Ahmed (v. 864/1459), *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azim*, Kahire trs.
- es-SUYÛTÎ, Ebu'l Fadl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr el-Mahallî (849-911/1445-1505), *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, yazma no: 7253, 7371/3.
- ŞAHİN, Hasan, *İslam Felsefesi Tarihi Dersleri*, Ankara, 2000.
- ŞAHİN, M. Süreyya, "Cin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali (v.1250), *Fethu'l Kadir*, Beyrut trs.
- ŞİMŞEK, M. Said, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, Konya 1995.
- eş-ŞİRVÂNÎ, Muhammed Emin, *Şerhu Kavâidi'l-Akâid*, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, yazma no: 5172.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem (v. 310/922), *Câmiu'l Beyan fî Tefsîri'l-Âyi'l-Kur'an*, (I-XV), Beyrut 1995.
- TAFTÂZÂNÎ, Sa'duddîn Mesud b. Ömer (v. 797/1315), *Şerhü'l-Akâid*, (Ter.: Süleyman Uludağ, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*), 3. Baskı, İstanbul 1991.
- *Şerhü'l-Makâsîd fî İlmi'l-Kelam*, Tah. Abdurrahman Umeyra, 2. Baskı, Beyrut 1998.
- TAHANEVÎ, Muhammed Ali, *el-Keşşâfu'l-İstilahât*, (Tah.: Ali Dahruc), Beyrut 1996.
- TAHAVÎ, Ebu Cafer (H.331), *Akâidetü't-Tahâviyye*, (Mecmuatun fî'l Akaid içerisinde), Dersaadet 1331.
- TEBBÂRA, Afif Abdulfettah, *Ruhu'd-Dîni'l-İslamiyye*, 10. Baskı, Beyrut 1973.
- TİRMÎZÎ, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ (v. 279/892), *es-Sünen*, (Ter.: Osman Zeki Mollamehmetoğlu), İstanbul trs.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Ahiret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988.
- TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, 4. Baskı, Konya 1991.
- TÜMER, Günay, *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yayınları, Ankara 1975.
- TÜMER, Günay- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, 3. Baskı, Ankara 1997.
- TÜRK DİL KURUMU, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara 1974.
- TÜRKER, Mübahat, *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, no:102, Ankara 1956.

- ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri," *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1969, c.XVII, s.1-29.
- *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara 1972.
- *İslam Felsefesi*, 3. Baskı, İstanbul 1983.
- el-VAHİDÎ, Ebu Hüseyin Ali b Ahmed (v. 468/1075), *Tefsîrû'l-Vecîz*, (Tah.: Safvan Adnan Dâvûdî), Şam-Beyrut, 1415.
- VARLI, Mustafa, *Hangi İslam*, 4. Baskı, Ankara 1999.
- VOLTAIRE, *Felsefe Sözlüğü*, (I-II), (Ter.: Lütfi Ay), MEB Yayınları, İstanbul 2001.
- WALLIS, Wilson D., *The World Book*, USA 1999.
- WEBER, Alfred, *Felsefe Tarihi*, (Ter.: H. Vehbi Eralp), 5. Baskı, İstanbul 1998.
- WEBSTER, Noah, *Webster's Third New International Dictionary*, USA, 1969.
- YARGIÇ, İlhan, "Hipnoz ve Reenkarnasyon," *Aksiyon Dergisi*, Şubat 1997, sayı: 115, s. 20-22.
- YAŞAR, Hüseyin, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, İstanbul 1996.
- YAZIR, Elmalı'lı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X), İstanbul 1979.
- YILDIRIM, Münir, "Günümüz Yunan Ortodoks Kilisesi Üzerine Bir Araştırma", (*Basılmamış Doktora Tezi*), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- YILDIRIM, Suat, *Mevcut Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, DİB Yayınları, Ankara 1988.
- YILMAZ, Muhammet, "Hadis Açısından Fahreddin er-Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr-i Üzerine Bir İnceleme", (*Basılmamış Doktora Tezi*), D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2000.
- YİTİK, Ali İhsan, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, İstanbul 1996.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu'l Kasım Cârullah Mahmud b. Umer (v. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki'l-Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, (I-III), (Tah.: Muhammed Mersî Amir), Kahire 1977.

ÖZGEÇMİŞ**KİŞİSEL BİLGİLER :**

Adı Soyadı : Mustafa ÜNVERDİ
Doğ. Yeri ve Tarihi : Mardin, 1976.
Cinsiyeti : Erkek
Medeni Hali : Evli
Adres : Bülent Angın Bul. Dostlar Apt. B Bl. Kat:7 no:28
Seyhan/ADANA
Telefon : ev: 225 68 00 iş: 892 15 31
e-mail : unverdim77@yahoo.com

EĞİTİM DURUMU :

Yüksek Lisans : Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999-2003
Üniversite : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1994-1999
Orta-Lise : Adana İmam Hatip Lisesi, 1987-1994
İlkokul : Cengiz Topel İlkokulu, 1982-1987 ADANA

İŞ TECRÜBESİ :

Adana Merkez Vaizliği : Ocak, 2001- Eylül, 2002
İmamoğlu İlçe Vaizliği : Eylül, 2002-